

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік

Видається з грудня 1997 року

Випуск 48

Харків
«Право»
2024

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 3/5 від 27 листопада 2024 р.)*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. –
Харків : Право, 2024. – Вип. 48. – 202 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. С. Батиргарєєва (*головний редактор*), Головкін Б. М. (*заст. головного редактора*),
П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов, К. Віак (Польща),
Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. В. Голіна,
В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія), В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів,
М. В. Троцька

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 3/5 of November 27, 2024)*

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. –
Kharkiv : Pravo, 2024. – Issue 48. – 202 p.

Founders:

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

V. S. Batyrgareieva (*editor in chief*), B. M. Holovkin (*deputy editor in chief*),
P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania),
V. S. Borysov, . K. Wiak (Poland), T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), N. V. Glynska,
I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel, S. Kaija (Latvia), V. Mamadov (Azerbaijan),
V. I. Maryniv, M. V. Trotska

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Hrigory Skovorody St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apynu.rol.net.ua
Website: <https://ivpz.kh.ua>

ЗМІСТ

Від головного редактора 8

РЕЗУЛЬТАТИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТИТУТУ

Шенітько М. В., Борисов В. І., Базелюк В. В., Новікова К. А.

Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок 11

Батиргарєєва В. С., Голіна В. В., Головкін Б. М., Калініна А. В., Колодяжний М. Г., Новіков О. В., Христич І. О., Шрамко С. С.

Концептуальні засади забезпечення дорожнього руху в Україні: на шляху до Vision Zero 23

Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В., Кернякевич-Танасійчук Ю., Осадько О., Романов М.

«Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» – комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми..... 33

Глинська Н. В., Рєпіна Ю. С.

Ризик-орієнтований підхід як методологічна основа цифровізації кримінального провадження в Україні: до презентації результатів дослідження (Частина I. Типологізація ризиків)..... 48

Шенітько В. Ю., Авдєєва Г. К., Шевчук В. М., Капустіна М. В., Яремчук В. О., Негребецький В. В., Соколенко М. О., Пугач А. О.

Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі 62

Гуторова Н. О., Гнедик Є. С., Забуга Ю. Ю., Пашков В. М., Михайліченко Т. О., Нога П. П., Хорішко А. О.

Національна безпека у сфері громадського здоров'я: правові засоби захисту від загроз..... 73

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пащенко О. О.

Доктринальні питання об'єкта та суб'єктивної сторони публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України)..... 84

Батиргарєєва В. С., Нетеса Н. В.

Глорифікація збройної агресії та її учасників: підсумки соціально-правового та кримінологічного аналізу..... 92

Батиргарєєва В. С.

Науково-технічний прогрес і правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: окремі ракурси проблеми 103

Карчевський М. В.

Практика протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій 116

Ворожбіт-Горбатюк В.

Використання штучного інтелекту під час розроблення проблем дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні..... 125

Гончарук В. Л.

Порівняльне дослідження санкційних заходів проти контрабанди/сірого імпорту в Україні та країнах ЄС..... 135

Козенко О. О.

Роль суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом в Україні..... 149

Шляхта В. В.

Особливості розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)..... 155

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА ТА АСПІРАНТА

Вареник К. В.

Організована група як обставина, що обтяжує кримінальну відповідальність за вчинення сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією..... 161

Журавель В. В.

Принципи запобігання злочинності з використанням технологій штучного інтелекту..... 167

Кравець Д. М.

Щодо соціально-правових і кримінологічних особливостей дезертирства, що вчиняється в умовах воєнного стану..... 175

Куковинець Д. О.

Родовий об'єкт домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156¹ КК України)..... 184

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Глинська Н. В.

Рецензія на монографію «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі»..... 191

Романов М.

Гуманізація процесу виконання кримінальних покарань повинна включати в себе освіту та навчання засуджених..... 193

Фріс П. Л.

Рецензія на монографію «Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні»..... 197

Чорноус Ю. М.

Рецензія на колективну монографію «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі»..... 199

CONTENS

From the editor-in-chief 8

RESULTS OF THE INSTITUTES FUNDAMENTAL RESEARCH

Shepitko M. V., Borysov V. I., Bazeliuk V. V., Novikova K. A.

Informative criminal illegal acts encroached to peace, security of mankind and international order 11

**Batyrgareieva V. S., Holina V. V., Holovkin B. N., Kalinina A. V., Kolodyazhny M. G.,
Novikov O. V., Khristich I. O., Shramko S. S.**

Conceptual Foundations for Road Traffic Safety in Ukraine: Towards Vision Zero 23

Pivovarov V., Vorozhbit-Gorbatyuk V., Kerniakevych-Tanasiichuk Y., Osadko O., Romanov M.

*«Observance of human rights in the execution of sentences and treatment of prisoners in Ukraine» –
complementarity of the process and results of the study of the fundamental topic* 33

Hlynska N. V., Riepina Yu. S.

*Risk-based Approach as a Methodological Basis for Digitalization of Criminal Proceedings in Ukraine:
to the Presentation of Research Results (Part 1. Typology of Risks)* 48

**Shepitko V. Yu., Avdeeva G. K., Shevchuk V. M., Kapustina M. V., Yaremchuk V. O.,
Negrebetskyi V. V., Sokolenko M. O., Pugach A. O.**

Innovative Methods and Digital Technologies in Criminalistics and Forensic Examination 62

**Hutorova N. O., Hnedyk Ye. S., Zabuga Yu. Yu., Pashkov V. M., Mykhailichenko T. O.,
Noha P. P., Khorishko A. O.**

National security in the field of public health: legal remedies against threats 73

SCIENTIFIC RESEARCH

Pashchenko O. O.

*Doctrinal issues of the object and subjective side of public appeals for violent change or overthrow
of the constitutional order or to the seizure of state power (Part 2 of Article 109 of the Criminal
Code of Ukraine)* 84

Batyrgareieva V. S., Netesa N. V.

*Glorification of armed aggression and its participants: results of socio-legal
and criminological analysis* 92

Batyrgareieva V. S.

*Scientific and technical progress and offenses in the field of road traffic safety and transport
operation: separate perspectives of the problem* 103

Karchevskyi M. V.

The practice of counteraction to criminal offences in the sphere of information technology 116

Vorozhbit-Gorbatyuk V.

*The use of artificial intelligence in the development of human rights issues in the execution
of sentences and treatment of convicts in Ukraine* 125

Honcharuk V.

*Comparative Study of Sanctions Measures Against Smuggling/Grey Imports in Ukraine
and the EU* 135

Kozenko O. O.

*The Role of Entities Directly Involved in Combating Terrorism in the National
Anti-Terrorism System of Ukraine* 149

Shliakhta V.

Characteristics of the investigation of taxes, fees (obligatory payments) avoidance 155

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Varenyk K. V.

An Organized Group as an Aggravating Circumstance for Criminal Liability for Pimping or Involving a Person in Prostitution 161

Zhuravel V. V.

The Principles of Crime Prevention Using Artificial Intelligence Technologies..... 167

Kravets D. M.

Regarding socio-legal and criminological features of desertion committed under martial law..... 175

Kukovynets D. O.

The generic object of solicitation of a child for sexual purposes (Article 1561 of the Criminal Code of Ukraine) 184

SCIENTIFIC LIFE

Hlynska N. V.

Review of the monograph «Innovative methods and digital technologies in criminalism and forensic expertise»..... 191

Romanov M.

Education and training of convicts – a resource for humanizing the process of execution of criminal punishments 193

Fris P. L.

Review of the monograph «Criminal-legal protection of information security in Ukraine» 197

Chornous Yu. M.

Review of the collective monograph «Innovative methods and digital technologies in forensics and forensic» 199

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Фундаментальна наука завжди була, є та буде тим Атлантом, на якому тримається вся світобудова людського знання. Однак й у цього *fundamentum mundi* (лат.), виявляється, теж є свій фундамент, котрий інколи з різних причин зазнає відчутних та не дуже ударів. І коли амплітуда коливань сягає критично небезпечної позначки, кожного разу перед Наукою постає складне завдання – не лише витримати, вижити, а й примножити свій потенціал. Напевно, така вже доля багатостраждальної української науки.

Сьогодні «дев'ятим валом» для вітчизняної науки стала війна. Війна завжди згубно впливала на науку, приголомшуючи своїми викликами, руйнуючи плани, змушуючи змінювати вектори і пріоритети. Це факт. Але в нас, українців, немає іншого шляху, аніж не дозволити цій долі перервати хід наукової думки, відсунути «на потім» все те, про що ми мріяли й чого прагнули. А тому всі теми фундаментальних досліджень, планування й реалізація яких розпочалися ще напередодні війни, нами, науковцями потужного колективу Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, успішно виконані. Результати перевершили очікування, адже, надивлячись на те, що відомі події внесли свої корективи, змінивши вектори деяких досліджень майже на 180 градусів, інститутська наука витримала, попутно підтвердив свій знак якості перед чисельними перевірками державних інстанцій та моніторингами суспільства. І наприкінці 2024-го року у нас є чудовий привід звітувати перед юридичною громадськістю про досягнуті результати, котрі поєднали в собі неуклінний рух до знання та реакцію у відповідь на виклики, якими відмічено теперішнє життя пересічних українців. Отже, нашим завданням попутно стала стабілізація пошукової ситуації, що утворилася внаслідок дії небезпечних для науки процесів, – і не лише стабілізувати, а й майстерно вивести рух думки на нові рівні, побудувавши нові поверхи світобудови.

Фундаментальна наука – це єдина інвестиція, яка завжди відкриває далекі горизонти, навіть якщо не приносить прибуток. До того ж у наші дні фундаментальні дослідження з права, подібно до фізики засновника теорії чорних дир Стівена

Вільяма Гокінга, що є зразковим прикладом міждисциплінарного підходу, інтегрують знання й з інших дисциплін. Саме такий підхід дозволяє створювати універсальні концепції боротьби зі злочинністю на перетині правової матерії та етики, вдосконалювати суспільне життя за допомогою приписів права та можливостей технологій штучного інтелекту, вибудовувати архітектоніку законотвірної особистості на аксіомах педагогічної майстерності та принципах миролюбного суспільного співіснування. Саме так – широко й масштабно – мислять вчені нашого Інституту, розв'язуючи непрості завдання «із зірочкою», чуйно реагуючи на «зони» небезпеки соціального буття.

Як відомо, явище злочинності за будь-яких часів вносило деструкцію у соціальний організм. А враховуючи симбіоз внутрішньої злочинності та зовнішньої агресії, про що я неодноразово наголошувала у своїх виступах і текстах, слід констатувати, що перспективи можуть виявитися дуже й дуже непередбачуваними, адже відлуння лиха віднині назавжди вмонтовані в наші архетипи, не дозволяючи нам втрачати пильність а ні на мить. Хто знає, як відіграється у майбутньому все те, через що приходиться проходити пересічній людині? Втрата близьких і рідних, сенсу життя, хвороби, особистісні невдачі, психологічна наднапруга й неврози, вкрадений війною час й зламані плани та ін. – все це лише на руку області тьми на ім'я «злочинність». Отже, ми маємо бути готовими до будь-яких викликів тепер та в майбутньому, діючи за відомим принципом: «хто повідомлений, той озброєний».

Автори наукових публікацій і редакційна команда збірника «Питань боротьби зі злочинністю» доклала багато зусиль, щоб у читачів склалося цілісне уявлення про зріз сучасної проблематики у сфері протидії чисельним правопорушенням, якими, на жаль, надміру насичене наше суспільство. Причому знання про цю протидію акумулює кримінально-правовий, процесуальний, кримінологічний, криміналістичний та ін. блоки. Відповідно за таким галузевим підходом у НДІ ВПЗ формуються напрями фундаментальних досліджень. Безумовно, всі вони спрямовані на розв'язання завдань, що містяться, зокрема, у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженої Ука-

зом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021; Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року № 722; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392; а також Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки та Основних наукових напрямках та найважливіших проблемах фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук НАН України на 2024–2028 роки, затверджених постановою Президії НАН України від 10 січня 2024 року № 8.

За доброю вже традицією ми говоримо: «Дозвольте представити наш черговий випуск «Питань»! Напевно, це унікальний номер, в якому згадуються практично всі члени творчого колективу нашого Інституту, котрі зробили свій внесок у розвиток фундаментальної юридичної науки сьогодні. Результати реалізації тем фундаментальних досліджень, що завершуються у 2024-му році в Інституті, викладені у шести публікаціях, що розміщені у рубриці випуску під назвою «Результати фундаментальних досліджень Інституту». Вдаючись до прийому промоції, лише наголошу на спектрі тих наукових ракурсів, що складають серцевину дослідницької розвідки.

Кримінально карані діяння, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок із використанням інформаційно-комунікаційних технологій; правовий захист від загроз у сфері громадського здоров'я; концептуальні засади забезпечення дорожнього руху в Україні з огляду на стандарт «Vision Zero»; цифровізація кримінального провадження та цифрові технології у викритті й розслідуванні злочинів; дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні – змістовне ядро досліджень науковців Інституту в останні роки. У статтях названої рубрики матеріал викладається з позиції комплементарності процесу і результатів дослідження фундаментальних тем, що дає читачам наочне уявлення про шлях, пройдений від генерації ідеї до її втілення у практичній площині протидії злочинності.

До вибору головного редактора з рубрики статей «Наукові дослідження», що представлена здобутками окремих авторів або творчих колективів науковців, потрапило кілька робіт. Насамперед

пропоную звернути увагу на публікацію Вікторії Ворожбіт-Горбатюк під назвою «Використання штучного інтелекту під час розроблення проблем дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні». Сьогодні нові можливості, що відкриваються в епоху цифри, використовуються практично у будь-якій сфері життя людини. Цей процес не оминув й доволі специфічну сферу, а саме патронаж та абілітацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк. Тут використання інструментарію систем штучного інтелекту, на думку автора статті, дедалі ставатиме окремим і надзвичайно перспективним для наукового аналізу та прикладного втілення напрямом вдосконалення взаємин між правопорушником та суб'єктами реалізації політики у галузі протидії злочинності.

Відкриттям крайнього випуску «Питань» став Владислав Гончарук – автор потужної статті «Порівняльне дослідження санкційних заходів проти контрабанди/«сірого» імпорту в Україні та країнах ЄС». Це нове наукове обличчя нашого майданчику для обговорення актуальних тем, присвячених тенденціям й заходам протидії злочинності. У статті проводиться глибокий аналіз ключових аспектів санкційної політики, що застосовується в ЄС та Україні з метою протидії контрабанді та «сірому» імпорту. При цьому робиться одне цікаве спостереження: в нашій країні вдаються до новаторських практик – санкцій проти власних резидентів, що порушують економічні чи митні правила або сприяють діяльності, пов'язаній із «сірим» імпортом та контрабандою. Такий підхід, на думку автора, потребує подальшого вдосконалення.

У котрий раз перед нами, дослідниками, ставляться завдання, зумовлені виникненням й існуванням такого явища, як глорифікація збройної агресії та її учасників. Разом із Наталією Нетесою у статті «Глорифікація збройної агресії та її учасників: підсумки соціально-правового та кримінологічного аналізу» ми презентуємо головні результати майже дворічної роботи над реалізацією проекту за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за темою «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні». Нами викладено ті гіпотези про природу, структуру, походження та логіку розвитку явища глорифікації, які з ймо-

вірнісного знання перетворилися на знання достовірне. Окрему увагу у публікації приділено розкриттю тісного взаємозв'язку змісту глорифікації, її зовнішніх форм, масштабів та інтенсивності із воєнно-політичною ситуацією в Україні. Все отримане знання – фундамент розробки системи запобіжних заходів щодо явища глорифікації, основна ідея яких полягає у зниженні рівня тиску останньої до контрольованого суспільством, що включає вміння й виявляти ці факти, й ідентифікувати глорифікаторів, й всебічно прораховувати чисельні наслідки від цієї протиправної діяльності.

Порадувала своєю творчою активністю й молодь Інституту. У черговий раз не можна не відмітити наукову розвідку молодої талановитої вченої Дар'ї Куковинець, зі здобутками якої я знайомила читачів у минулих випусках «Питань». До поточного випуску включено статтю «Родовий об'єкт домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156¹ КК України)». Тема розкрита дійсно майстерно, напевно, так, як й вимагає від своїх учнів науковий вихователь Дар'ї академік В. І. Борисов.

У тренді знакових тем нашого Інституту перебуває й дебютна стаття Віталія Журавля під назвою «Принципи запобігання злочинності з використанням технологій штучного інтелекту». Звернення до цієї проблематики уявляється вельми актуальним, адже сьогодні Україна – один із лідерів Східної Європи за рівнем впровадження технологій штучного інтелекту в різних сферах буття. Не може бути виключенням із цього загального процесу й сфера протидії злочинності. Однак, як справед-

ливо підкреслює молодий вчений, запобіжні заходи, що базуються на можливостях технологій штучного інтелекту, від самого початку мають неухильно гармонізувати з принципами непорушності суворого балансу «свободи» штучного інтелекту та законних інтересів і прав людини, суспільства та держави.

Особливістю цього випуску є те, що він просто «рясніє» рецензіями фахівців на здобутки колег по творчому цеху. І це не випадково: екстремальні умови життя дали поштовх великій кількості наукових досліджень. Пам'ятаєте? Війна – час переосмислення й зміцнення гуманістичних засад світобудови! І соціальні науки не стоять осторонь від цих процесів. Отже, велика палітра наукових ідей сфокусувала надвеликий інтерес громадськості, що й зафіксовано на сторінках поданих до «Питань» рецензій.

Як колись сказав мудрий Арістотель, успіх – це не випадковість, а результат ретельного планування. Закінчивши одні теми фундаментальних досліджень, ми спланували нові. При цьому працювали в Інституті багато, наполегливо, визначаючи вектори майбутніх наукових розвідок, реалізація яких допоможе українському суспільству повоєнного періоду у неодмінній перемозі справедливості. І нехай реалізації всіх цих задумів і планів сприяє атмосфера творчої майстерні, в якій немає місця повітряним тривогам і відчаю від зруйнованих планів

З побажанням реалізувати все задумане
Ваша Владислава Батургареева

РЕЗУЛЬТАТИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТИТУТУ

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-48-11

УДК 343.3/.7;341.3:004.056

М. В. Шепітько, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України; професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID 0000-0002-7164-8037

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, радник при дирекції НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України; професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID 0000-0003-0291-9347

В. В. Базелюк, кандидатка юридичних наук, доцентка, наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України; асистентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID 0000-0001-5223-8633

К. А. Новікова, кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID 0000-0001-8646-3441

ІНФОРМАЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОТИПРАВНІ ДІЯННЯ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА МИР, БЕЗПЕКУ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК*

Постановка проблеми. Особливо тяжкими злочинами, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок (міжнародні злочини), прийнято вважати злочини агресії та геноциду.

* *Примітка.* Статтю підготовано в межах реалізації теми фундаментального дослідження «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324). Термін виконання: I квартал 2022 р. – IV квартал 2024 р. Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. І. Борисов. Виконавці: к.ю.н., ст. досл. Д. П. Євтеєва; к.ю.н., ст. досл. Н. В. Нетеса; д.ю.н., доц. О. О. Пашенко; д.ю.н., проф. М. В. Карчевський; д.ю.н., проф. М. В. Шепітько; к.ю.н., доц. В. В. Базелюк; к.ю.н. К. А. Новікова, к.ю.н. В. В. Федосєєв; Д. О. Куковинець; В. В. Федюк.

циду, воєнні злочини та злочини проти людяності¹. Їх зазвичай визнають «ядром» («core») міжнародних злочинів і «звірствами» («atrocities crimes»)². До таких злочинів за Кримінальним кодексом України (далі – КК України) слід віднести: злочин агресії (ст. 437 КК України); 2) воєнні злочини (ст. 438 КК України); 3) геноцид (ст. 442 КК України); 4) злочини проти людяності (ст. 442-1 КК України).

Потрібно відзначити, що норми, які містяться в зазначених статтях, визначені в міжнародних конвенціях: Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр., Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Женевських конвенціях 1949 р. та додаткових протоколах до них, Гаазькій конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. та протоколах до неї тощо. Особливим правовим джерелом у визначенні цих міжнародних злочинів є Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут МКС), оскільки юрисдикція суду є визнаною в Україні.

Важливу частину цих міжнародних злочинів становлять інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Їх виокремлення є доволі специфічним завданням, оскільки від його вирішення залежить установлення моменту, коли інформаційний вплив, а разом із ним інформаційні способи та засоби, спрямовані на готування до війни, можуть перейти в реальну агресію, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. На нашу думку, особливістю таких інформаційних дій є інформаційні способи та засоби, що власне використовуються країною-агресором для введення свого населення в оману, підбурювання своїх військовослужбовців до вчинення злочинних дій проти цивільних країни, щодо якої здійснено напад. Також особливе місце посідає й інформація як предмет цих кримінальних правопорушень, що перекручується, приховується, незаконно змінюється, як і використовується для доведення погроз. Важливим також є те, що передавання такої

інформації пришвидшується ЗМІ, через інтернет, закритими та відкритими групами в месенджерах, соціальних мережах та іншими каналами зв'язку. На сьогодні інформація частіше є цифровою, неофіційною та такою, що не може бути перевірена споживачем і повністю контролюватися державними або недержавними інституціями. Таким чином, жертвами від інформаційної війни та застосованого незаконного інформаційного впливу (фактично психічного насильства) стає все більше коло осіб.

До інформаційних кримінально-протиправних діянь, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, можна віднести: 1) пропаганду війни (ст. 436 КК України); 2) виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК України); 3) виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників (ст. 436-2 КК України); 4) публічні заклики до геноциду (ч. 2 ст. 442 КК України); 5) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445 КК України). Також вони є складовою протиправних діянь, зазначених у нормах ст. 437 КК України (злочин агресії) та ст. 438 КК України (воєнні злочини).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, є достатньо новим блоком кримінальних правопорушень, дослідження яких викликане вчинюваними агресіями проти різних держав, включно з Україною. Наукові дослідження, присвячені цій проблемі, є відносно новими. До цих проблем зверталися, зокрема, Р. Лемкін, У. Тіммерманн, В. Борисов, М. Шепітько, О. Сенаторова, В. Кубальський, Р. Мовчан, Л. Опришко.

Метою статті є вичленування інформаційних кримінально-протиправних діянь із кола кримінальних правопорушень, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, їх класифікація. Важливою ціллю цієї публікації стає зв'язок національного кримінального законодавства з міжнародним кримінальним правом і міжнародним гуманітарним правом.

Виклад основного матеріалу. *Пропаганда війни* (ст. 436 КК України). Заборона цього діяння

¹ *Примітка.* Ці злочини визнаються особливо тяжкими, оскільки відповідно до ч. 6 ст. 12 КК України кримінальне правопорушення, санкція за вчинення якого передбачає основне покарання у виді позбавлення волі, на строк понад десять років або довічне позбавлення волі є особливо тяжким злочином.

² 'International Crimes' (*Open Society Justice Initiative*, June 2016) <<https://www.justiceinitiative.org/publications/international-crimes>>

як інформаційного кримінального правопорушення міститься в багатьох міжнародних актах¹. Згідно зі ст. 37 Конституції України забороняється утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на пропаганду війни. Зазначена конституційна заборона разом із міжнародними заборонами знайшли своє відображення в окремих законах України².

Стаття 436 КК України передбачає кримінальну відповідальність за публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також за виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Серйозною проблемою в питанні кваліфікації такого кримінального правопорушення, як пропаганда війни, є те, що *суди не вдаються до аналізу змісту публічних закликів* до агресивної війни чи розповсюдження матеріалів із такими закликами, а покладаються на висновки судово-лінгвістичної експертизи, або обмежуються тим, що обвинувачений визнав

¹ Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру: Міжнародний документ від 23.09.1936. *PRO. Платформа ефективного регулювання*: вебсайт. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id211299>; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 110 «Заходи проти пропаганди та підбурювання до нової війни»: Міжнародний документ від 03.11.1947. *ZakonOnline*: вебсайт. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140896_140896; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 127 (II) «Неправдива або перекошена інформація»: Міжнародний документ від 15.11.1947. *Zakon.cc*: вебсайт. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_275; Конвенція про міжнародне право спростування: Міжнародний документ від 16.12.1952. *Верховна Рада України: Законодавство України*: офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_319; Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами: Міжнародний документ від 24.10.1970. *ООН*: офіц. вебсайт. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml; Декларація про право народів на мир: Міжнародний документ від 12.11.1984. *ООН*: офіц. вебсайт. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace.shtml; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. *Верховна Рада України: Законодавство України*: офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

² Ч. 1 ст. 21 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III; ч. 1 ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI; ч. 1 ст. 28 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII; п. 1 ч. 1 ст. 36 Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX; ч. 1 ст. 28 Закону України «Про видавничу справу» від 05.06.1997 № 318/97-ВР; ч. 5 ст. 5 Закону України «Про театри і театральну справу» від 31.05.2005 № 2605-IV; ч. 1 ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III; ч. 3 ст. 23 Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР та ін.

свою вину³. Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту передбачають усні або письмові відкриті звернення до невідомого кола осіб. Такі звернення пропагують ідеї, погляди чи навіть вимоги і розповсюджуються серед значної кількості людей з метою схилити їх до відповідних дій. За своїм характером публічні заклики можуть виступати способом психологічного впливу на людей, агітацією, спрямованою на формування громадської думки⁴.

Наближеним до пропаганди війни є *виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів* (ст. 436-1 КК України). Диспозиція цього кримінального правопорушення розкривається через Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII. Така пропаганда визнана наругою над пам'яттю мільйонів жертв комуністичного тоталітарного режиму, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму й заборонена законом (ч. 1 ст. 3).

Особливою проблемою в криміналізації вказаного кримінального правопорушення⁵ стала його *заполітизованість і суперечність* таким конституційним правам, як свобода думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст. 34 Конституції України), вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2 ст. 34 Конституції України), а також консти-

³ Вдовенко О, Воробйов Є та Гринишак М, *Кримінальна відповідальність за поширення інформації в інтернеті до та після 24 лютого 2022 року* (ГО «Платформа прав людини», 2022) 88 <<https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99-%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2-A4-30-12-22.pdf>>

⁴ Кубальський ВН, «Проблеми кримінальної відповідальності за публічні заклики до вчинення злочинів проти державного суверенітету» (2018) 2 Судова апеляція 67–78.

⁵ За час існування ст. 436-1 КК України в різних редакціях і десятирічну практику застосування, відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора (з 2014 р. по серпень 2024 р.), було обліковано 1055 кримінальних правопорушень, причому більшість із них (а саме 830) було зафіксовано саме з часів повномасштабного вторгнення РФ на територію України (з 2022 р.). У період з 2014 по 2023 рр. було засуджено 160 осіб за цією статтею КК України, при цьому більшість (141 особа) – з 2022 р.

туційній забороні на цензуру (ст. 15 Конституції України)¹.

Досвід зарубіжних країн показує, що аналогічні до ст. 436-1 КК України норми кримінальних кодексів деяких європейських держав уже визнавалися неконституційними, зокрема, через порушення права на свободу вираження поглядів. Так, 19 липня 2011 р. Конституційний суд Польщі у своєму рішенні Ref. о. К 11/10 визнав неконституційними положення Кримінального Кодексу Польщі щодо кримінальної відповідальності за пропаганду тоталітарної ідеології. Конституційний суд Угорщини 19 лютого 2013 р. у своєму рішенні № IV/2478/2012 також визнав неконституційними положення про кримінальну відповідальність за поширення чи публічне використання чи демонстрування свастики, знаків СС, знака схрещених стріл (знак національно-соціалістичної партії схрещених стріл, створеної в 1937 р.), серпа й молота, червоної зірки чи будь-яких символів з їх використанням².

Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України)³ також можна віднести до інформаційних кримінально-протиправних діянь. Це кримінальне правопорушення було введено до КК України на початку повномасштабного вторгнення Законом України «Про внесення змін до деяких законодав-

чих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 3 березня 2022 р. № 2110-IX. У пояснювальній записці до вказаного законопроекту було констатовано, що гібридний характер агресії, який здійснюється РФ в інформаційній сфері, несе загрозу державному суверенітету та територіальній цілісності України.

Дослідження проблем кваліфікації виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікації її учасників (ст. 436-2 КК України) призводить до виявлення наступних проблем: 1) відмежування від інших складів кримінальних правопорушень (ст. 111, 111-1, 111-2, 436, 436-1, 437 КК України та ін.); 2) складність відмежування одне від одного суспільно небезпечних діянь, названих у нормі ст. 436-2 КК України; 3) невизначеність терміна «глорифікація»; 4) надмірний характер кримінально-правової заборони; 5) відмежування вчинення продовжуваного кримінального правопорушення від повторності; 6) визначення повторності при вчиненні діянь, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 436-2 КК України; 7) наявність у санкціях ст. 436-2 КК України покарання у виді позбавлення волі за ненасильницькі дії⁴. У науковій літературі також відзначають необхідність *розширення переліку суб'єктів, яких може бути піддано глорифікації при вчиненні глорифікації квазідержавних об'єднань*⁵. Також окремо вказують і на необхідність установа кримінальної відповідальності за вчинення таких дій за ст. 436-2 КК України, якщо вони були вчинені виключно публічно⁶.

¹ Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 р. № 9-р/2019 визнав таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII зі змінами, а отже і чинну редакцію ст. 436-1 КК України.

² Яворський В, 'Аналіз закону про заборону комуністичних символів' (*Права людини в Україні: інформаційний портал Харківської правозахисної групи*, 01 Травень 2015) <<https://khp.org/1430493970>>; Спільний проміжний висновок № 823/2015 щодо Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», ухвалений Венеціанською комісією на 105-му пленарному засіданні (18–19 грудня 2015 р.). ОБСЄ: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/f/216291.pdf>

³ Згідно зі статистичною інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на 2022 р. – серпень 2024 р. в державі було обліковано 3456 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436-2 КК України. За період із 8 квітня 2022 р. по 11 березня 2024 р. за вказаною статтею було засуджено 858 осіб.

⁴ Див. детальніше: Євтеєва ДП, Лапкін АВ, 'Щодо проблем тлумачення та застосування ст. 436-2 Кримінального кодексу України' *Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість забезпечення* (VIII Міжнародна науково-практична конференція, Харків, 17 травня 2024) 134 <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/20090/3/konf_MPO_2024_o.pdf>

⁵ Див. детальніше: Шинкарьов ЮВ, Коваленко ОО, 'Правова характеристика поняття «глорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436–2 Кримінального кодексу України' (2022) 36 Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО» 29 <<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7867/4179>>

⁶ Мовчан РО, 'Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми' (2022) 13 (25) Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право 203 <<https://visnyk.iful.edu.ua/>>

Злочин агресії (ст. 437 КК України). Певна частина кримінально-протиправних діянь цього злочину також може бути віднесена до інформаційних кримінально-протиправних посягань, якщо діяння були здійснені шляхом застосування інформаційних способів. Визначаючи злочин агресії, чинне національне кримінальне законодавство керується насамперед Статутом ООН. Так, ст. 1 Статуту ООН формулює цілі і принципи: «підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру...» (Статут ООН, 1945 р.)¹. Також у ч. 4 ст. 2 Статуту ООН передбачено, що «усі Члени ООН утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із цілями ООН». При цьому саме «Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акта агресії та надає рекомендації або вирішує те, які дії варто почати у відповідності зі статтями 41 та 42 для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки» (ст. 39)². За такої редакції рішення Ради Безпеки ООН можуть бути заблоковані країною-агресором. У таких випадках унеможливується реалізація цілей Статуту ООН. Статут ООН, який приймався у 1945 р., не передбачав імовірності того, що агресором може бути член Ради Безпеки ООН, як це сталося в ситуації, пов'язаною з російською агресією проти України.

Ознаки злочину агресії продовжували визначатися і в інших міжнародно-правових актах. Відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. передбачено таке поняття агресії: «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держа-

ви або в будь-який інший спосіб несумісний зі статутом ООН³. Необхідно зазначити, що Римський статут МКС безпосередньо відтворює у своїх нормах наведене визначення агресії (ст. 8bis). Тут варто звернути увагу, що європейська мережа контактних пунктів стосовно осіб, відповідальних за геноцид, злочини проти людяності та військові злочини (*the Genocide Network*), наполягає на тому, що «відповідно до визначення статті 8bis індивідуальну кримінальну відповідальність за злочин агресії *можуть понести лише члени керівництва держави з урахуванням порогової вимоги щодо типу порушення Статуту ООН*»⁴.

У ст. 437 КК України передбачається кримінальна відповідальність за планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, а також за ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій. Таке визначення злочину в національному кримінальному законодавстві є відповідником визначенню злочину агресії, сформульованому в міжнародному кримінальному праві. Разом із цим особливістю визначення за національним законодавством є те, що в ньому прямо не зазначено суб'єкта злочину, що може розвинути судження про можливість притягнення за цей злочин до кримінальної відповідальності будь-якої фізичної осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності (загальний суб'єкт). За таким підходом і формувалася судова практика до прийняття постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 р. у справі № 415/2182/20, відповідно до якої діяння, визначені у ст. 437 КК України, здатні вчиняти особи, які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними, та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямками політичних або воєнних дій. Це судове рішення обґрунтовує правову позицію щодо можливості кримінальної відповідальності за національним кримінальним законодавством

випуск-журналу-№-1325/мовчан-р-о-кримінально-правовановела/>; Більше детально цей матеріал знайшов відображення в науковій статті: Новікова КА, 'Проблеми кримінальної відповідальності за пропаганду війни' (2024) (47) Питання боротьби зі злочинністю 77–86 <<https://doi.org/10.31359/2079-6242-2024-47-77>>

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN_Charter_Ukrainian.pdf

² Там само.

³ Definition of Aggression: General Assembly resolution 3314 (XXIX), 14 December 1974. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/739/16/pdf>.

⁴ *The crime of aggression in the national laws of EU Member States, Genocide Network Observer States and Ukraine* (Genocide Network Paper, October 2023) 30.

лише певного роду відповідальних осіб держави-агресора (лідерів), що керують або впливають на важливі процеси у своїй країні або поза її межами (спеціальний суб'єкт). Однак судова практика за ст. 437 КК України поки що за відсутністю справ не підтвердила такий підхід, що був обґрунтовано обраний Верховним Судом.

Воєнні злочини (ст. 438 КК України), як уже було зазначено, також можуть визнаватися інформаційними кримінально-протиправними діяннями. Формально воєнні злочини в ст. 438 КК України визначаються через порушення законів та звичаїв війни. Цей підхід на сьогодні в основному відповідає Женевським конвенціям і додаткам до них. Це означає, що КК України в цій частині певним чином відповідає також і Римському статуту МКС, який приймався на основі Женевських конвенцій і додатків до них. Разом із цим текстуальне відображення конкретних видів воєнних злочинів у ст. 438 КК України все ще очікує змін за прикладом їх визначення в Римському статуті МКС.

У кожній із Женевських конвенцій 1949 р. визначено серйозні порушення, які відображені у визначеннях воєнних злочинів, наведених у ст. 438 КК України, що, зокрема, також можуть бути вчинені у формі інформаційних кримінально-протиправних діянь. До таких діянь можна віднести:

1) *примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави або умисне позбавлення його прав на справедливе та належне судове розслідування, передбачених Конвенцією про поводження з військовополоненими (ст. 130 III ЖК);*

2) *примушування особи, що перебуває під захистом, служити в збройних силах ворожої держави, або умисне відбирання в особи, що перебуває під захистом, прав на справедливий і офіційний судовий процес, рекомендований Конвенцією про захист цивільного населення під час війни (ст. 147 IV ЖК);*

3) *віроломне використання на порушення ст. 37 II ЖК (про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі) розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Лева і Сонця, або інших захисних знаків, визнаних Конвенціями і цим Протоколом (п. f ч. 3 ст. 85 I Додаткового протоколу до ЖК)¹;*

¹ Потрібно звернути увагу, що незаконне використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного

4) *заборона видавати наказ не залишати нікого в живих, знуцання над людською гідністю, погроза вчинити будь-які заборонені діяння; діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не підлягають вербуванню у збройні сили або групи, і їм не дозволяється брати участь у воєнних діях (ст. 4 II Додаткового протоколу до ЖК), забороняються погрози насильством, що мають на меті тероризувати цивільне населення (ст. 13 II Додаткового протоколу до ЖК).*

Також не слід забувати й про порушення звичаїв війни, які закріплені в звичаєвому міжнародному гуманітарному праві. Відповідно до визначення воєнних злочинів, їх вчинення пов'язується із серйозністю порушень нормативних положень згадуваних міжнародних актів, якщо вони ставлять у небезпеку осіб або об'єкти, що перебувають під захистом, або порушують важливі соціальні цінності (принципи). Саме остання форма серйозних порушень може бути віднесена, перш за все, до інформаційних кримінально-протиправних діянь². Умовно до порушень звичаїв війни інформаційного характеру можна віднести й норми 46, 58–65, 69, 136–138, 152–155 та ін. норми звичаєвого МПП³.

Наведений орієнтовний перелік інформаційних кримінально-протиправних діянь, що посягають на мир і міжнародний правопорядок шляхом порушень законів та звичаїв війни, вказує на те, що вони становлять окрему групу діянь як на національному, так і на міжнародному рівні. При цьому деякі з них є настільки суспільно небезпечними, що становлять окремі злочини. На рівні національного законодавства вчинення таких діянь визнано злочинами, це: «воєнні злочини» (ст. 438 КК України) та «незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала» (ст. 445 КК України).

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445 КК України) є інформаційним кримінально-протиправним діянням, оскільки вчиняється з використанням інформаційного способу. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала визна-

Кристала, яке за своєю суттю є воєнним злочином, порушенням звичаєвого міжнародного гуманітарного права та Женевських конвенцій 1949 р., в Україні охороняється окремими статтями КК України (435, 445).

² 'Rule 156. Customary IHL' (ICRC) <<https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule156>>

³ 'Customary IHL' (ICRC) <<https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/rules>>

ється видом воєнних злочинів, що пов'язується з порушенням відповідних законів та звичаїв війни.

За звичаєвим міжнародним гуманітарним правом норма, що розміщена в ст. 445 КК України, є досить давньою. Вона була визнаною ще в Кодексі Лібера, Брюссельській декларації та Оксфордському керівництві. Також вона була кодифікована в Гаазьких положеннях 1899 та 1907 рр. і в Женевських конвенціях 1906, 1929 і 1949 рр.¹ У звичаях ведення війни вказується, що заборонено використовувати відмітні емблеми, що зазначені в Женевських конвенціях (норма 59) та інші міжнародно визнані емблеми (норма 61)². Важливим є й те, що Римський статут МКС визнає воєнним злочином «неналежне використання прапора парламентаря, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або ООН, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заповідання особі серйозних ушкоджень».

КК України містить певне дублювання, забороняючи використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала як у ст. 435 КК України (військове кримінальне правопорушення) так і в ст. 445 КК України (різновид порушення законів та звичаїв війни). Особливостями викладення норм у ст. 435 та 445 КК України є їх відповідність міжнародним актам, формальне дублювання одна одної та неконкретизованість певних визначень. Відповідність указаних норм положенням міжнародного права передбачає необхідність звернення до міжнародних норм і звичаїв ведення війни для більш поглибленого розуміння змісту цих злочинів. Також важливою особливістю стає й те, що ці кримінально-протиправні діяння є інформаційними, коли інформаційний спосіб їх вчинення є домінуючим і робить можливим їх вчинення у цілому, що пов'язується з незаконним використанням символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та введенням в оману їх демонстрацією.

Публічні заклики до геноциду (ч. 2 ст. 442 КК України). Діяння, передбачені нормою ч. 2 ст. 442 КК України, також вчиняються з використанням інформаційного способу. Такими є *публічні заклики, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження*

або розповсюдження таких матеріалів. Згідно зі ст. III Конвенції про запобігання геноциду та покарання за нього 1948 р. діяннями, яке є караними, також визнаються і «*прямі та публічні заклики до вчинення геноциду*», що дає підстави віднести їх до інформаційних кримінально-протиправних діянь.

Р. Лемкін як ідеолог поглядів щодо необхідності рішучої протидії геноциду та введення цього терміна в науковий і практичний обіг у міжнародному праві, вказував, що геноцид не має мети негайного знищення національної групи шляхом масових убивств її членів, а, скоріше, є комплексом спланованих дій, спрямованих на знищення основ такої групи. Ціллю геноциду щодо українців за часів радянської влади Р. Лемкін визначив «релігійний, інтелектуальний і політичний провід», і тому «радянська сокира вдарила з повним розмахом саме по цих групах, вдаючись до відомих знарядь масового вбивства, депортації, примусової праці, заслання і голоду»³.

Комплекс дій, що ставлять за мету знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи, і є метою здійснення геноциду. Прояви знищення таких груп у різні проміжки часу стосувалися геноциду вірмен на території Османської імперії та Турецької республіки (1915–1923), масової загибелі людей в Україні під час Голодомору (1932–1933), геноциду етнічної групи тутсі в Руанді (1994), геноциду боснійських мусульман у Сребрениці (Боснія, 1995).

Розгортання широкомасштабної російської агресії проти України, що почалася у 2022 р., також наближає кримінально-правову кваліфікацію певних дій з боку військовослужбовців РФ до визнання їх геноцидом в Україні вже в XXI ст. Так, у 2023 р. Президент України Володимир Зеленський на Генеральній Асамблеї ООН назвав масове викрадення та депортацію українських дітей на тимчасово окупованих територіях геноцидом⁴. У 2024 р. на Генеральній асамблеї ОБСЄ дії РФ було визнано геноцидом проти Українського народу⁵. Також у 2024 р. на засіданні ПАРЄ було

³ Сербин Р (ред) *Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами)* (Мельник М. Ю., 2020) 54

⁴ «Це геноцид: Президент про викрадення Росією українських дітей» (*Ukrinform*, 19 вересень 2023) <<http://www.ukrinform.ua/amp/rubric-politics/3763484-ce-genocid-prezident-pro-vikradenna-rosie-u-ukrainskih-ditej.html>>

⁵ Ivashkiv O, «OSCE Parliamentary Assembly adopts resolution recognising Russia's actions as genocide of Ukrainian people» (*Ukrainska Pravda*, 30 June 2024) <<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/06/30/7463294/>>

¹ Хенкерте ЖМ, Досвальд-Бек Л, *Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми* (МКЧХ, 2006) 267.

² --, 267–273.

визнано геноцидом дії РФ проти української культурної ідентичності¹.

Варто нагадати, що перші зафіксовані в правовому сенсі публічні заклики до геноциду були визнані на Міжнародному трибуналі в Нюрнберзі в 1946 р., коли Юліус Штрейхер, редактор антисемітського щотижневого журналу «Der Sturmer», був обвинувачений у злочині проти миру, а Ханс Фріче, який вів щотижневу передачу «Говорить Ханс Фріче», був обвинувачений за воєнні злочини². Історичним прикладом також є випадок, що зафіксований у вироді Міжнародного кримінального трибуналу щодо злочинів у Руанді, коли в передачі на радіо RTLM містилися етнічні стереотипи, які поширювались у спосіб, що пропагує презирство й ненависть до населення тутсі та знищення цієї окремої етнічної групи (геноцид)³.

¹ Pavliuk O, Oliynyk T, 'PACE adopts three resolutions on Ukraine, mainly on special tribunal for Russia and on cultural genocide' (*Ukrainska Pravda*, 26 June 2024) <<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/06/26/7462780/>>

² Timmermann WK, 'Incitement in International Criminal Law' (2006) 88 (864) *International Review of the Red Cross* 827.

³ Опришко Л, 'Відповідальність ЗМІ за геноцид. Приклад Руанди' (*ЖТА*, 20 Липень 2022) <<https://www.jta.com.ua/trends/vidpovidalnist-zmi-za-henotsyd-pryklad-ruandy/>>

Подібна ситуація прослідковується і в Україні, коли ще до початку російської агресії проти України в 2014 р. «рупори Кремля» в ЗМІ реалізували інформаційну політику невизнання української ідентичності, культури, на створення стереотипу єдиного народу, нав'язуючи агресивний воєнний спосіб вирішення «українського питання», у т. ч. шляхом повного знищення української державності, національної, мовної, культурної, історичної та релігійної ідентичності.

Висновки. Розкриття змісту форм учинення інформаційних кримінально-протиправних діянь, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, можливе тільки за допомогою міжнародних конвенцій та додаткових протоколів до них, а також звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Враховуючи інтенсивність продовжуваної російської агресії проти України, порушення ворогом законів та звичаїв війни, важливим стає окреме дослідження саме цих суспільно небезпечних діянь, вчинення яких зумовлене використанням інформаційних способів. Їх вчинення стає передумовою вчинення ще більш тяжких діянь: воєнних злочинів, злочину агресії, геноциду та злочинів проти людяності.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Definition of Aggression: General Assembly resolution 3314 (XXIX), 14 December 1974. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/739/16/pdf/nr073916.pdf> (in English).
2. Deklaratsiia pro pryntsyipy mizhnarodnoho prava, shcho stosuiutsia druzhnykh vidnosyn i spivrobotnytstva mizh derzhavamy: Mizhnarodnyi dokument vid 24.10.1970. OON: of. vebсайт. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (in Ukrainian).
3. Deklaratsiia pro pravo narodiv na myr: Mizhnarodnyi dokument vid 12.11.1984. OON: ofits. vebсайт. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace.shtml (in Ukrainian).
4. Konventsiiia pro mizhnarodne pravo sprostuvannia: Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1952. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_319 (in Ukrainian).
5. Mizhnarodna konventsiiia pro vykorystannia radiomovlennia v interesakh myru: Mizhnarodnyi dokument vid 23.09.1936. PRO. Platforma efektyvnoho rehuliuвання: vebсайт. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id211299> (in Ukrainian).
6. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava: Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (in Ukrainian).
7. Pro politychni partii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 №2365-III. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (in Ukrainian).
8. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 №4572-VI. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (in Ukrainian).
9. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 №2657-XII. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (in Ukrainian).
10. Pro media: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 №2849-IX. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (in Ukrainian).
11. Pro vydavnychu spravu: Zakon Ukrainy vid 05.06.1997 №318/97-VR. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo

- Ukrainy: ofits. vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
12. Pro teatry i teatralnu spravu: Zakon Ukrainy vid 31.05.2005 № 2605-IV. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2605-15> (in Ukrainian).
 13. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 № 2402-III. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (in Ukrainian).
 14. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 № 393/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
 15. Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystyskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky: Zakon Ukrainy vid 09 kvitnia 2015 r. № 317-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (in Ukrainian).
 16. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 110 “Zakhody proty propahandy ta pidburiuvannia do novoi viiny”: Mizhnarodnyi dokument vid 03.11.1947. ZakonOnline: vebsait. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140896__140896 (in Ukrainian).
 17. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 127 (II) “Neppravdyva abo perekruhena informatsiia”: Mizhnarodnyi dokument vid 15.11.1947. Zakon.cc: vebsait. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_275 (in Ukrainian).
 18. Spilnyi promizhnyi vysnovok № 823/2015 shchodo Zakonu Ukrainy “Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystyskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky”, ukhvalenyi Venetsianskoiu komisiieiu na 105-mu plenarnomu zasidanni (18–19 hrudnia 2015 r.). OBSIe: ofits. vebsait. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/f/216291.pdf> (in Ukrainian).
 19. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. OON: ofits. vebsait. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN_Charter_Ukrainian.pdf (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Khenkerts ZhM, Dosvald-Bek L, Zvychaieve mizhnarodne humanitarne pravo. Normy [Customary international humanitarian law. Norms] (ICRC, 2006) 418 (in Ukrainian).
2. Vdovenko O, Vorobiov Ye ta Hrynyshak M, *Kryminalna vidpovidalnist za poshyrennia informatsii v interneti do ta pislia 24 liutoho 2022 roku* [Criminal liability for disseminating information on the Internet before and after 24 February 2022] (HO “Platforma prav liudyny” – Human Rights Platform NGO, 2022) 88 <<https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99-%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2-A4-30-12-22.pdf>> (in Ukrainian).

Edited books

3. Serbyn R (ed) *Radianskyi henotsyd v Ukraini (stattia 33 movamy)* [Soviet Genocide in Ukraine (article in 33 languages)] (Melnyk M. Yu., 2020) 53–58 (in Ukrainian).

Non-authored books

4. *The crime of aggression in the national laws of EU Member States, Genocide Network Observer States and Ukraine* (Genocide Network Paper, October 2023) 30 (in English).

Journal articles

5. Timmermann WK, ‘Incitement in International Criminal Law’ (2006) 88 (864) *International Review of the Red Cross* 823–852 (in English).
6. Kubalskyi VN, ‘Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za publichni zaklyky do vchynennia zlochyniv proty derzhavnogo suverenitetu’ [Problems of criminal liability for public calls to commit crimes against state sovereignty] (2018) 2 *Sudova apeliatsiia – Judicial Appeal* 67–78 (in Ukrainian).
7. Movchan RO, ‘Kryminalno-pravova novela pro vypravdovuvannia zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy (st. 436-2 KK Ukrainy): pravozastosovni ta pravotvorchi problemy’ [Criminal Law Novel on Justification of the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine (Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine): Law Enforcement and Lawmaking Problems] (2022) 13 (25) *Naukovo-informatsiynyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Serii Pravo – Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Journal. Series Law* 197–203 <<https://visnyk.iful.edu.ua/випуск-журналу-№-1325/мовчан-р-о-кримінально-правова-новела/>> (in Ukrainian).
8. Novikova KA, ‘Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za propahandu viiny’ [Problems of criminal responsibility

for propaganda for war] (2024) (47) Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of crime prevention 77–86 <<https://doi.org/10.31359/2079-6242-2024-47-77>> (in Ukrainian)

9. Shynkarov YuV, Kovalenko OO, ‘Pravova kharakterystyka poniattia “hloryfikatsiia” yak formy obiektyvnoi storony skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 436-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy’ [Legal Characteristics of the Concept of “Glorification” as a Form of Objective Side of the Criminal Offence Under Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine] (2022) 36 Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody “PRAVO” – Collection of Scientific Papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University ‘PRAVO’ 23–30 <<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7867/4179>> (in Ukrainian).

Conference papers

10. Yevtieieva DP, Lapkin AV, ‘Shchodo problem tлумachennia ta zastosuvannia st. 436-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy’ [On the Problems of Interpretation and Application of Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine] *Kryminalno-pravova okhorona bezpeky liudyny, natsii, svitu: fundamentalnist, transdysyplinarnist i noonaukovist ubezpechennia – Criminal Law Protection of Security of a Person, Nation, World: Fundamentalism, Transdisciplinarity and Non-scientific Security* (VIII International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, 17 May 2024) 133–136 <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/20090/3/konf_MPO_2024_o.pdf> (in Ukrainian).

Websites

10. ‘Customary IHL’ (ICRC) <<https://ihl-databases.icrc.org/en/cutomary-ihl/rules>> (in English).
11. ‘International Crimes’ (*Open Society Justice Initiative*, June 2016) <<https://www.justiceinitiative.org/publications/international-crimes>> (in English).
12. Ivashkiv O, ‘OSCE Parliamentary Assembly adopts resolution recognising Russia’s actions as genocide of Ukrainian people’ (*Ukrainska Pravda*, 30 June 2024) <<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/06/30/7463294/>> (in English).
13. Pavliuk O, Oliynyk T, ‘PACE adopts three resolutions on Ukraine, mainly on special tribunal for Russia and on cultural genocide’ (*Ukrainska Pravda*, 26 June 2024) <<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/06/26/7462780/>> (in English).
14. Opryshko L, ‘Vidpovidalnist ZMI za henotsyd. Pryklad Ruandy’ [Media Responsibility for Genocide. The case of Rwanda] (*JTA*, 20 July 2022) <<https://www.jta.com.ua/trends/vidpovidalnist-zmi-za-henotsyd-pryklad-ruandy/>> (in Ukrainian).
15. ‘Tse henotsyd: Prezydent pro vykradennia Rosiieiu ukrainskykh ditei’ [This is genocide: President on Russia’s abduction of Ukrainian children] (*Ukrinform*, 19 September 2023) <<http://www.ukrinform.ua/amp/rubric-politics/3763484-ce-genocid-prezident-pro-vikradenna-rosieiu-ukrainskih-ditej.html>> (in Ukrainian).
16. Yavorskyi V, ‘Analiz zakonu pro zaboronu komunistychnykh symvoliv’ [Analysis of the Law on the Prohibition of Communist Symbols] (*Prava liudyny v Ukraini: informatsiinyi portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy – Human Rights in Ukraine: Information Portal of the Kharkiv Human Rights Protection Group*, 01 May 2015) <<https://khpg.org/1430493970>> (in Ukrainian).

Шепітько М. В., Борисов В. І., Базелюк В. В., Новікова К. А.

Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок

Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, можуть здійснюватися з використанням інформаційних способів і застосуванням інформаційних засобів, що дає можливість уводити в оману сторону конфлікту, яка потерпає від агресії, та підбурювати до вчинення представниками ворожої сторони тяжких кримінально-протиправних дій проти цивільного населення. Інформація під впливом застосування інформаційного способу перекручується, приховується, незаконно змінюється, використовується для передавання погроз і закликів. Передавання такої інформації пришивищується ЗМІ, через інтернет, закритими та відкритими групами в месенджерах, соціальними мережами та іншими каналами зв’язку. Жертвами від інформаційної (гібридної) війни та застосованого незаконного інформаційного впливу (насильства) є все більше коло осіб, що стає передумовою для вчинення ще більш тяжких злочинів – агресії, геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Інформаційними кримінально-протиправними діяннями, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, визнаються: 1) пропаганда війни (ст. 436 КК України); 2) виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського)

тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК України); 3) виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України); 4) публічні заклики до геноциду (ч. 2 ст. 442 КК України); 5) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445 КК України). Також вони є складовою протиправних діянь, зазначених у нормах ст. 437 КК України (злочин агресії) та ст. 438 КК України (воєнні злочини).

Ключові слова: кримінальне законодавство, норма закону про кримінальну відповідальність, інформаційні кримінально-протиправні діяння, пропаганда, глорифікація учасників агресії, розв'язування агресивної війни, публічні заклики до геноциду, порушення законів та звичаїв війни.

Shepitko M. V., Borysov V. I., Bazeliuk V. V., Novikova K. A.

Informative criminal illegal acts encroached to peace, security of mankind and international order

Informational criminal and illegal acts that encroach on the peace, security of mankind and the international legal order are associated with the use of an informational corpus delicti and the use of informational means that mislead the parties to the conflict, incite them to commit prohibited acts, and have the form of informational (verbal and non-verbal) influence. Information under the influence of this corpus delicti is distorted, hidden, illegally changed, used to transmit threats and calls. The transmission of such information is shared and accelerated by mass media, through the Internet, closed and open groups in messengers, social networks and other communication channels. An increasing number of people become victims of information (hybrid) war and applied illegal informational influence (violence), which becomes a prelude to committing even more serious crimes – aggression, genocide, war crimes and crimes against humanity.

The following are recognized as informational criminal and illegal acts that encroach on peace, human security and international legal order: 1) propaganda of war; 2) production, distribution of communist and nazi symbols and propaganda of communist and national socialist (nazi) totalitarian regimes; 3) justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants; 4) public calls for genocide; 5) illegal use of the symbols of the Red Cross, Red Crescent, Red Crystal. Informational criminal and illegal acts are part of rules included to art. 437 of CC of Ukraine (Crime of aggression) and art. 438 of CC of Ukraine (War crimes).

Key words: criminal legislation, rule of law on criminal liability, informational criminal and illegal acts, propaganda, glorification of participants in aggression, launching an aggressive war, public calls for genocide, violation of the laws and customs of war.

Стаття надійшла до редакції: 22.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9166-3472

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0333-9806

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8015-0807

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-2149-9165

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-2047-1665

І. О. Христич, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-7494-7289

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4453-9118

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ: НА ШЛЯХУ ДО VISION ZERO*

Постановка проблеми. Сучасний світ XXI ст. характеризується багатьма тенденціями. Однією із найбільш показових серед них є розвиток мобільності та технологій. Прагнення людей до швидкого та зручного переміщення різними видами транспорту призводить до об'єктивного збільшення загального та регіонального індексу автомобілізації. Зокрема, за даними Міжнародної організації виробників автомобілів (ОІСА), станом на 2020 р. у світі налічувалось майже 1,6 млрд автомобілів, що експлуатуються. Причому порівняно з 2015 р. кількість автомобілів у світі збільшилась на 300 млн (+20%)¹. За прогнозами Міжнародного енергетичного агентства (ІЕА), до 2050 р. кількість автомобілів у світі може зрости до 3 млрд одиниць². Це свідчить, що з кожним роком ризику настання дорожньо-транспортної смертності й травматизму учасників дорожнього руху лише зростають. Особливо це стосується економічно вразливих держав, до яких належить й Україна.

Відповідно до результатів останнього глобального дослідження ВООЗ, щороку у світі на дорогах гине 1,19 млн осіб. Це означає, що ціна, сплачена за мобільність, залишається надто високою і необхідні термінові дії, щоб досягти мети скоротити

вдвічі смертність і травматизм у дорожньо-транспортних пригодах (далі – ДТП) до 2030 р.³ Саме така мета визначена у Другому десятилітті дій ООН з безпеки дорожнього руху (далі – БДР), розрахованих на 2021–2030 рр.⁴

Для України соціальна проблема високої смертності на дорогах була, є і, на жаль, залишатиметься ще актуальною тривалий час. Війна та її наслідки лише збільшили кількість загроз у цій сфері. Якщо протягом перших місяців російської військової агресії спостерігалась певне зменшення офіційних статистичних показників щодо БДР⁵, то вже згодом рівень дорожньо-транспортної смертності й травматизму зріс. Зокрема, за інформацією Департаменту патрульної поліції, в Україні у 2023 р. порівняно із 2022 р. мало місце зростання: кількості ДТП із загиблими та травмованими на 26,9% (23 642 проти 18 628 відповідно), чисельності загиблих учасників дорожнього руху на 9,4% (3 053 проти 2 791 відповідно), чисельності травмованих під час ДТП осіб на 27,5% (29 502 проти 23 145 відповідно)⁶. Наведені циф-

³ 'Global status report on road safety 2023' (OICA) <<https://www.oica.net/category/vehicles-in-use/>> (дата звернення: 21.10.2024).

⁴ 'Decade of Action for Road Safety 2021–2030' (World Health Organization) <<https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/safety-and-mobility/decade-of-action-for-road-safety-2021-2030>> (дата звернення: 21.10.2024).

⁵ Batorygareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N. 'War as a Challenge to Road Safety: Damage to Society and the Economy of Ukraine' (2023) 9 (5) Baltic Journal of Economic Studies 48–56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-48-56>; Шрамко С. С., Калініна А. В. 'Злочинність в Україні: яка вона є під час війни та якою може бути у післявоєнний час?' (2022) 44 Питання боротьби зі злочинністю 98–106. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-98; Христич І. О. 'Основні тенденції кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту під час воєнного стану в Україні' (2022) 2 Dictum Factum 139–143.

⁶ 'Статистика ДТП в Україні за 2023 рік' (Патрульна поліція) <<https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>> (дата звернення: 21.10.2024).

* *Примітка.* Наукову статтю підготовлено на виконання теми фундаментального дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (№ держ. реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U4105615)

¹ 'Motorization Rate 2020 - Worldwide' (OICA) <<https://www.oica.net/category/vehicles-in-use/>> (дата звернення: 21.10.2024).

² *World Energy Outlook - 2018* <https://iea.blob.core.windows.net/assets/77ecf96c-5f4b-4d0d-9d93-d81b938217cb/World_Energy_Outlook_2018.pdf> (дата звернення: 21.10.2024); Pigato M., Hayde E. 'Taxing Vehicles' World Bank <<https://documents1.worldbank.org/curated/en/863581636144031861/pdf/Taxing-Vehicles.pdf>> (дата звернення: 21.10.2024).

ри доводять, що шанси померти у ДТП в Україні є вдвічі більшими, ніж в ЄС, та аж у п'ятеро порівняно із Норвегією¹, яка має найвищий рівень БДР у світі.

У цьому зв'язку спроби окремих політиків з використанням адміністративного ресурсу державних контролюючих фінансових органів штучно применшити і навіть аморально ігнорувати проблему низького рівня БДР в Україні² не витримують жодної критики та за своєю суттю є цинізмом державницького масштабу. Адже йдеться про життя і здоров'я десятків тисяч наших співгромадян та колосальну економічну шкоду, що, за оцінками Світового банку у цінах 2019 р., сягала майже 70 млрд грн на рік.³

З урахуванням вищевикладеного, а також утрати чинності Стратегії підвищення рівня БДР в Україні на період до 2024 р., наявності багатьох недоліків у державній політиці нашої держави, яка стосується БДР, іноді безвідповідального ставлення багатьох суб'єктів до справи транспортної безпеки, істотного відставання України від прогресивної практики західних країн у вказаній царині, а також необхідності перегляду на парадигмальному й прикладному рівнях існуючих, частково архаїчних, поглядів виникає необхідність у розробці концептуальних положень, які б були покладені в основу доктрини та політики з БДР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи із мультисистемного характеру сфери БДР, вона ставала предметом досліджень фахівців з різних галузей знань. Серед зарубіжних учених вагомий внесок у вивчення цієї проблематики здійснили, як-то: А. Агравал (A. Agrawal), М. Бенсон (M. Benson), Е. Бланшар (E. Blanchard), Т. Ваа (T. Vaa), Е. Гіклінг (E. Hickling), Л. Дорн (L. Dorn), Л. Еванс (L. Evans), Р. Елвік (R. Elvik), Г. Менон (G. Menon), П. Ранаде (P. Ranade), Г.-Л. Росс

(H.-L. Ross), М. Соренсен (M. Sorensen), М. Суллман (M. Sullman), М. Хаке (M. Haque), А. Хоє (A. Hoje), Д. Хьюз (D. Hughes) та чимало ін.

В Україні правові та кримінологічні питання БДР ставили у своєму науковому доробку такі дослідники, як: К. Бенца, В. Борисов, В. Бурдін, М. Веселов, С. Гізімчук, Т. Гуржій, Є. Гусева, Н. Давидова, Ю. Данильченко, Р. Демків, Є. Жученко, В. Когут, Ю. Коллер, С. Лихова, В. Мисливий, В. Осадчий, О. Острогляд, В. Парасюк, В. Приходько, І. Риндюк, М. Рудик, А. Собакар, А. Стрижак, М. Хавронюк, А. Чанцева та ін.

Вагомий, без перебільшення, внесок у кримінологічне пізнання соціальної проблеми БДР в Україні здійснив творчий колектив відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, усі представники якого є співавторами цієї статті.

Мета статті – презентація окремих результатів наукового дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» фахівців відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у виді концептуальних засад забезпечення БДР в Україні та посилення ефективності державної політики України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, безпека, у тому числі БДР, не буває випадковою. Це пояснюється тим, що остання є результатом кропіткої роботи багатьох суб'єктів і корелює з поведінкою мільйонів учасників дорожнього руху: від уважності перехожих та пильності водіїв, які дотримуються правил дорожнього руху (далі – ПДР), до соціальної відповідальності парламенту та уряду, які їх запроваджують. Адже ПДР написані, умовно кажучи, кров'ю осіб, постраждалих у ДТП. «Невипадковість» БДР забезпечується, у першу чергу, концептуальними положеннями, на які вона спирається і реалізовується в реальному житті. Іншими словами, без науки та відповідних теоретичних розвідок апріорі неможливо досягти ефективності при впровадженні будь-якої діяльності, особливо такої складної, якою є БДР. Багатокомпонентність останньої зумовлена природнім включенням до цієї соціальної системи таких складових, як учасники дорожнього руху, транспортні засоби, дороги, правове середовище. Тому в ідеалі напрацювання учених у цій галузі мають стосуватись усіх перелічених елементів.

¹ *Statistics of Road Traffic Accidents – 2023* (United Nations) <https://unece.org/sites/default/files/2024-05/2325852_E_pdf_web.pdf> (дата звернення: 21.10.2024).

² *Примітка.* За підсумками фінансової перевірки наукової діяльності НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України з боку Державної аудиторської служби України, що тривала з червня по грудень 2023 р., було помилково констатовано, що тематика безпеки дорожнього руху є неактуальною та не заслуговує на фінансування з боку держави. При цьому не було надано жодного належного обґрунтування.

³ Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.10.2024).

Цим шляхом пішли й науковці відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України при формулюванні та у подальшій плідній розробці анонсованої вище теми фундаментального дослідження, що виконувалась упродовж 2021–2024 рр. Перед творчим колективом стояла та у підсумку була досягнута амбітна мета щодо розробки концептуальних засад і перспективних напрямів стратегії запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні, удосконалення чинної системи державного управління забезпечення дорожнього руху в країні з урахуванням стандартів, що містяться у законодавстві ЄС, та особливостей воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети команда кримінологів на теоретичному і навіть власному практичному рівнях виконали низку непростих дослідницьких задач: розробили теоретико-методологічні засади дослідження правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту в Україні; вивчили та узагальнили міжнародно-правову й національну нормативно-правову основу забезпечення дорожнього руху; здійснили кримінологічний аналіз правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту в Україні з особливим наголосом на періоді правового режиму воєнного стану у нашій державі; надали кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти БДР та експлуатації транспорту; дослідили детермінаційні комплекси правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту; визначили роль жертви при вчиненні останніх; конкретизували сучасний прогресивний зарубіжний досвід забезпечення дорожнього руху відповідно до стратегії Vision Zero; розробили низку пропозицій щодо підвищення рівня БДР в Україні та посилення ефективності державної політики у вказаній царині.

Отримані результати цього дослідження дали можливість надати низку корисних для держави і українського суспільства рекомендацій, які взяті за основу при розробці окремих нормативно-правових актів, зокрема: проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів»; проекту Закону України «Про внесення змін до законодавства України щодо удосконалення правового регулювання та відповідальності за управління транспортними

засобами у стані алкогольного сп'яніння»; Концепції культурологічного напрямку запобігання правопорушенням у сфері БДР в Україні. Перелічені проекти нормативно-правових актів спрямовані до зацікавлених суб'єктів – комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, Департаменту патрульної поліції та ін. Крім цього, останні надали акти впровадження результатів цієї кропіткої багаторічної наукової роботи.

Із метою посилення соціально-корисної складової у межах розробки анонсованої теми фундаментального кримінологічного дослідження фахівцями відділу було розроблено пам'ятки для населення для його забезпечення у різних складних життєвих ситуаціях, пов'язаних із загрозою для життя, здоров'я і майна під час війни, зокрема й «Правила поведінки учасників дорожнього руху під час війни»¹.

Зрозуміло, що науково-прикладний доробок кримінологів у цьому зв'язку не обмежується переліченим. Здобутки доповнюються також укладенням у листопаді 2022 р. меморандуму про співпрацю між НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України та Державною службою України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпека), отриманням від цього центрального органу виконавчої влади та десятків управлінь патрульної поліції України актів упровадження багатьох напрацювань у сфері удосконалення системи БДР у нашій країні, наданням низки науково-правових висновків на проекти нормативно-правових актів, що стосуються сфери БДР, організацією проведення тематичних науково-практичних заходів з цієї тематики, виступами на спеціалізованих брифінгах за участі органів державної влади, включаючи профільні міністерства, правоохоронні органи, а також провідні громадські об'єднання, тощо.

У цій статті пропонується зупинитись лише на окремих і найбільш значущих питаннях концептуального характеру, які за своїм обсягом і неоднозначністю, а також складністю вирішення заслуговують на розгляд для продовження відповідної наукової дискусії щодо проблеми посилення БДР в Україні та є квінтесенцією її наукового розроблення. Варто наголосити, що структурування відповідних концептуальних блоків здійснювалося за принципом «від загального – до конкретного». Отже, наведемо ці блоки.

¹ Безпека особи під час воєнного стану: пам'ятки для населення: електрон. наук.-практ. Вид (Право, 2022) 28 <<http://surl.li/adfzpk>>

Переосмислення змісту транспортної філософії та визначення її значення для забезпечення БДР в Україні зумовлене, з одного боку, особливостями сучасного глобалізованого та цифровізованого світу, а, з другого – прагненням мільярдів людей у різних країнах світу до мобільності й швидкості переміщення.

Транспортна філософія є специфічною галуззю знання, що вивчає вплив транспорту в широкому сенсі цього слова на різні аспекти життя людини, такі як: економіка, екологія, соціальна сфера, культура, політика та воєнна справа. І не завжди подібний вплив можна охарактеризувати як позитивний, хоча набуття цим впливом саме такої якості здебільшого зумовлюється людськими вчинками. Є цілком правомірним ставити запитання про вплив і значення транспортної філософії у «логіці» буття злочинного світу ХХІ ст., адже транспортні засоби та об'єкти транспортної інфраструктури можуть використовуватися в різних видах кримінальної діяльності. І це не випадково, оскільки людина завжди, а особливо за часів Новітнього часу, прагнула до високої мобільності свого життя, що стало можливим завдяки транспорту. Мобільність як така згодом перетворилася на філософію визначеної сфери людського буття, оскільки чимало життєвих процесів так чи інакше пов'язано з переміщенням простором. І не завжди ця мобільність зумовлювалася суспільно корисною діяльністю і ставала такою. Простором переміщуються й злочинці, й транспортні засоби. Транспорт – це не лише зручно, а й престижно, вигідно, небезпечно, що у тих чи інших випадках може ставати предметом злочинного інтересу¹.

Філософія транспорту дозволяє виділити принаймні чотири кримінальні проєкції за участі транспорту: а) проєкція статусності; б) проєкція користі від поводження із транспортними засобами та відповідними об'єктами, без функціонування яких сьогодні є неможливим використання транспорту; в) проєкція окремих властивостей транспортних засобів, що умисно використовуються у протиправних цілях або нехтування якими може призводити до протиправних наслідків; г) проєкція деструкції. Будь-яка з перелічених проєкцій дає більш повне розуміння ролі та значення транспортних засобів та об'єктів транспортної інфраструк-

тури під час учинення багатьох правопорушень, включаючи ті з них, які безпосередньо стосуються сфери БДР².

Модернізація існуючої в Україні концептуальної моделі підвищення рівня БДР передбачає як ревізію кримінологічного знання у вказаній сфері, так й удосконалення правової охорони та правового регулювання відповідних суспільних відносин. З урахуванням чинників, через які настають ДТП на дорогах України, стає очевидним, що у 80% випадків головною причиною дорожньо-транспортної смертності й травматизму є «людський» фактор. Він виражається передусім у недостатній правосвідомості та правовій культурі учасників дорожнього руху, особливо водіїв. При цьому культурологія дорожнього руху передбачає розробку і впровадження Концепції культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням.

Основними завданнями такої Концепції, як на доктринальному, так й суто нормативно-правовому рівнях, є: обґрунтування і прикладне забезпечення реалізації ідеї зворотної кумулятивної дії жорстких і невідворотних санкцій за порушення ПДР, примусу до технічної безпекової культуризації, інтеріоризації її у правосвідомість та формування в учасників дорожнього руху правомірної поведінки відповідно до вимог правових приписів за допомогою психологічної дії страху відповідальності, матеріальних і репутаційних утрат.

Культурологічний напрям запобігання аварійності, як сувора «диктатура» законодавчих приписів у сфері забезпечення БДР в Україні – це не лише посилення санкцій/стягнень за протиправність дій винних. Цей напрям інтегрує спеціально для нього обрані, одні з ефективних на сьогодні для наших національних ментальних умов та перевірені світовою практикою обмеження можливостей учинення автотранспортних правопорушень у виді: заходів, приладів, обладнання, соціального, правового, технічного, культурологічного, організаційно-управлінського, етичного та іншого характеру. Саме вони, поєднані загальною метою і державною зацікавленістю, утворюють концептуальний базис культурологічного напрямку БДР³.

² –

³ Голіна В. В., Шрамко С. С. *Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія* (Право, 2023) 184; Голіна В. В. *Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним*

¹ Батиргареева В. С. *Транспортна філософія та сучасна злочинність* (2024) 47 *Питання боротьби зі злочинністю* 67–77 DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-67.

Формування нової проєвропейської стратегії забезпечення дорожнього руху в Україні. Така стратегія ураховує вищевикладені концептуальні положення теоретико-прикладного змісту та є їх своєрідним продовженням. Вона спрямована на перегляд існуючої державної політики України у сфері БДР щодо визнання неможливості ефективного запобігання автотранспортним правопорушенням без належної правової охорони відповідних суспільних відносин, без забезпечення на практиці дотримання принципу невідворотності юридичної відповідальності та водночас усвідомлення необхідності зміни підходів у зазначеній сфері. Це виражається у досягненні культурологічного ефекту при запобіганні правопорушенням, що вчиняються різними категоріями учасників дорожнього руху, як дією загальної та спеціальної превенції норм КК та КУпАП, так і, головним чином, здійсненням продуманої потужної інформаційної політики держави з тим, щоб зменшити негативну дію «людського» фактору автотранспортних правопорушень. При цьому якщо репресивні заходи здатні забезпечити відносно швидкий запобіжний результат, то другі – більш відстрочені у часі, однак є більш ефективними у довгостроковій перспективі, адже здатні змінити поведінку і навички учасників дорожнього руху.

Анонсована позиція вже апробована на практиці й пов'язується зі стратегією Vision Zero (Мета: Нуль), яка не лише перетворила за 10–15 років Швецію та Норвегію (піонери у цій сфері) на країни з одним із найвищих рівнів БДР у світі, а й була взята країнами ЄС та іншими західними державами за основу при формуванні національної політики щодо зменшення дорожньо-транспортної смертності й травматизму, розрахованої аж до 2050 р. Стратегія Vision Zero включає кілька напрямів діяльності (стандартів), до здійснення яких залучається ціла низка державних і недержавних суб'єктів: а) управління БДР; б) безпека пересування по дорогах; в) безпека транспортних засобів; г) безпека учасників дорожнього руху; д) поставарійна діяльність. Фактично зазначена стратегія передбачає удосконалення усіх складових соціальної системи «учасники дорожнього руху – транспортні засоби – дороги – правове середовище». Також перелічені стандарти мають

правопорушенням: поняття, змістовна характеристика, значення' 2023 (45) Питання боротьби зі злочинністю 58–68. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-45-58.

бути адаптовані до українських соціальних реалій та вплинути на діяльність підрозділів патрульної поліції шляхом поєднання у своїй діяльності поширеного методу примусу з профілактичними, сервісними й обслуговуючими функціями¹.

Перегляд ролі потерпілого у настанні ДТП та можливих фатальних наслідків. Під віктимною поведінкою учасників дорожнього руху пропонується розуміти пов'язані з порушенням/недотриманням правил БДР дії або бездіяльність особи, що підвищують її вразливість до ДТП і сприяють заподіяння шкоди життю або здоров'ю за конкретних дорожніх обставин. Віктимну поведінку слід розцінювати як один із факторів ризику збільшення дорожньо-транспортної аварійності, травматизму і смертності. Під час війни особи, які беруть участь в дорожньому руху, віктимізуються частіше, ніж в мирних умовах².

Для учасників дорожнього руху характерні три основні форми віктимної поведінки: 1) порушення потерпілим ПДР, що створило аварійну ситуацію і сприяло його травмуванню або загибелі; 2) порушення кількома учасниками дорожнього руху ПДР, що призвело до заподіяння шкоди життю або здоров'ю одному чи кільком правопорушникам або третім особам; 3) невиконання обов'язкових правил обережності, що сприяє травмуванню або загибелі суб'єкта бездіяльності³.

Поширеність віктимної поведінки серед різних категорій учасників дорожнього руху неоднакова. Значно частіше поводяться віктимно (і через це зазнають серйозних травмувань або втрачають життя) саме вразливі учасники. До таких традиційно належать пішоходи, велосипедисти, діти та маломобільні групи населення. Натомість, оцінити поширеність віктимної поведінки серед осіб, які керують моторизованими та електричними транспортними засобами, досить складно, адже за усталеною практикою органи правопорядку і суди не приділяють належної уваги дослідженню

¹ Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія.* (Право, 2022) 300; Колодяжний М. Г. 'Стратегія забезпечення дорожнього руху в Україні' (2024) 1 Вісник Кримінологічної асоціації України 153–166 DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.12>.

² Головін Б. М. 'Віктимна поведінка учасників дорожнього руху' (2023) 46 Питання боротьби зі злочинністю 78–87. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-78.

³ – 'Вплив віктимної поведінки на аварійність, травматизм та смертність на дорогах' *Забезпечення безпеки дорожнього руху: глобальні та локальні рішення:* мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (в авт. ред.) (Кривий Ріг, 17 листоп. 2023 р.) 29–32.

участі потерпілого в розвитку причинних зв'язків між порушенням ПДР і суспільно небезпечними наслідками¹.

Наразі зрозумілим є одне: віктимна поведінка не є основною причиною загибелі і травмування учасників дорожнього руху. Разом із цим слід визнати, що віктимно поводитися можуть всі без виключення категорії учасників дорожнього руху². Тому цю аксіому треба брати до уваги як при дослідженні цієї проблематики, так й у практиці профілактики автотранспортних правопорушень.

Розширення запровадження діджитал-інструментів для посилення безпеки і комфорту транспортної системи. На сьогодні сучасні технології відіграють ключову роль у зменшенні кількості ДТП і підвищенні загального рівня безпеки на дорогах. Від простих технологій, таких як камери спостереження та навігаційні системи, до складних інтелектуальних транспортних систем і телематичних технологій, ці інструменти пропонують широкі можливості для моніторингу, аналізу та управління дорожнім рухом. Упровадження інтелектуальних транспортних систем дозволяє значно підвищити ефективність функціонування транспортних мереж, зменшити кількість і протяжність заторів, покращити екологічну ситуацію та скоротити кількість порушень ПДР. До того ж системи прогнозування та аналізу ДТП на основі великих даних відкривають нові горизонти для профілактики аварій, пропонуючи точні й своєчасні заходи щодо їх запобігання. У свою чергу масове та комплексне впровадження виробниками транспортних засобів інноваційних систем активної та пасивної безпеки у свою продукцію є також важливим фактором зменшення кількості ДТП, правопорушень на транспорті, тяжкості їх наслідків, а також рівня аварійності та смертності на дорогах у цілому³.

Водночас попри значний потенціал виклики, пов'язані з високою вартістю впровадження таких технологій, конфіденційністю даних і стандартизацією у сфері БДР, лишаються актуальними. Вирішення цих проблем вимагає координації зусиль

¹ – 'Віктимна поведінка учасників дорожнього руху' (2023) 46 Питання боротьби зі злочинністю 78–87. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-78.

² –
³ Новіков О. В. 'Запобігання дорожньо-транспортним пригодам діджитал-інструментами, що впроваджуються виробниками транспортних засобів' (2024) 125 Журнал східноєвропейського права 136–145. <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/08/novikov_125.pdf>

між державою, приватним сектором і науковою спільнотою для забезпечення безпечної та ефективної інтеграції цифрових технологій у сферу БДР⁴.

Недоліки статистичного обліку ДТП та їх тяжкості є нагальною проблемою, що не сприяє об'єктивній оцінці стану правопорушень у сфері БДР, їх поширеності, а також негативних соціальних наслідків. Саме з урахуванням останніх визначається оцінка пріоритетності реформування певного вектору державної політики.

Існуюча статистична інформація не дає можливості встановити реальний обсяг фактів порушень правил БДР або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Але вона в цілому характеризує рівень небезпеки, який свідчить про стан злочинності у конкретному секторі в країні. І доки відомства збиратимуть статистичні дані, доти буде неможливим відображення реальної картини цих правопорушень. На теперішній час неможна констатувати той факт, що спостерігається тенденція зменшення кількості загиблих та травмованих учасників дорожнього руху під час дії воєнного стану. Слід виважено ставитись до офіційних даних поліції про те, що кількість ДТП в Україні значно зменшилася у перші місяці війни у 2022 р., адже їх латентність з цілої низки обставин значно зростає.

Творчим колективом відстоюється позиція, що в Україні необхідно сформувати централізовану систему кримінально-правового обліку правопорушень, у тому число тих із них, що вчиняються у сфері БДР. Тому головним органом щодо реєстрації кримінальних та адміністративних правопорушень у державі має бути Державна служба статистики України. При цьому слід забезпечити повну незалежність цього органу від правоохоронних структур у виді Національної поліції, органів прокуратури, Служби безпеки України та ін. з метою мінімізації ризиків, пов'язаних із маніпулюванням даними про правопорушення. Це, як відомо, є поширеним засобом штучного покращення діяльності правоохоронних органів.

Для удосконалення системи обліку правопорушень у державі заслуговує на увагу запровадження зарубіжного досвіду проведення щорічних опиту-

⁴ – 'Діджитал-інструменти у сфері безпеки дорожнього руху та їх роль у запобіганні дорожньо-транспортним пригодам' (2024) 126 Журнал східноєвропейського права 101–108 <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/09/novikov_126.pdf>

вань з оцінки віктимізації населення. Щодо уточнення наслідків ДТП, то рекомендується здійснювати порівняльний аналіз інформації, яка формується різними установами й відомствами (медичними закладами, органами Національної поліції, статистичними управліннями).

Урахування фактору війни в Україні на детермінування правопорушень у сфері БДР. Зниження психофізіологічного стану – оптимального психічного й фізичного стану водія та інших учасників дорожнього руху – може бути головною причиною ДТП, тобто під час забезпечення БДР роль «людського» фактору виходить на перший план¹.

Із початком воєнного стану, окрім «звичних» стресових факторів на дорозі – страху, роздратування, паніки, неправильної поведінки на дорозі – з'явилося кілька додаткових (нетипових) обставин стресового характеру для водіїв, які здатні впливати на людину, підвищуючи у неї стресовий стан, у тому числі й у виді реакції – перевищення допустимої швидкості руху. Такими стресовими ситуаціями є: повідомлення про повітряні тривоги; загроза потрапити під обстріл, зокрема на прифронтових територіях; непрогнозовані екстремальні ситуації, пов'язані з обстрілом цивільної інфраструктури ворогом; загроза постраждати після закінчення обстрілу; гнітюче візуальне сприйняття розбитих унаслідок обстрілів доріг, населених пунктів, військової техніки; відсутність освітлення проїжджої частини в темну пору доби; складнощі адаптації в умовах міста для водіїв, які повернулися із бойових дій і тривалий час, виконуючи свої обов'язки, бойові завдання, використовували інший, більш агресивний спосіб їзди; стресові ситуації, пов'язані з вимушеним рухом у комендантську годину без належного дозволу місцевої влади та ін. Все це впливає на психофізіологічний стан водіїв, що виявляється внутрішнім (суб'єктивним) чинником, який негативно відбивається на адекватному сприйнятті водієм дорожньої обстановки та вчасному реагуванні на її зміну².

¹ Степанов О. В. 'Вплив психологічного чинника людини на безпеку системи «Водій – автомобіль – дорога – середовище»' (2015) 4 Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія 85–93.

² Калініна А. В. 'Безпека дорожнього руху під час воєнного стану: деякі психологічні аспекти' *Права та основоположені свободи людини у контексті євроінтеграції України* : матеріали круглого столу присвяченого Дню юриста та 220-й річниці з дня заснування університету, що проведений кафедрою цивільно-правових дисциплін і трудового права імені

Однак на БДР у період правового режиму воєнного стану впливає й низка чинників об'єктивного характеру у виді: монтажу на дорогах державного та місцевого значення протитанкових, загороджень («їжив»), бетонних блоків та інших фортифікаційних споруд; організації роботи, особливо у перші місяці війни, тисяч блокпостів й контрольно-перепускних пунктів щодо перевірки у водіїв та пасажирів транспортних засобів документів; відключенні у населених пунктах України вуличного освітлення у вечірній та нічний час доби; знищенні тисяч кілометрів доріг й сотень мостів; пошкодженні інших об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури через бойові дії (дорожні знаки, покажчики, розмітка, світлофори, дорожні бар'єри); навмисного демонтажу або закресленні інформаційних табло з назвами населених пунктів, вказівниками напрямів руху; активного залучення патрульних поліцейських до виконання додаткових не властивих їм видів діяльності у сфері безпеки і оборони, чим фактично було тимчасово паралізовано систему профілактики та превенції у сфері БДР, тощо³.

Удосконалення системи забезпечення дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні має включати також й деякі інші положення концептуального характеру.

Висновки. Узагальнення вищевикладеного дає підстави для формулювання таких положень:

1. Рівень БДР в Україні є на теперішній час незадовільним, що вимагає формування та реалізації продуманої та науково обґрунтованої державної політики у цій сфері. Для цього необхідно враховувати перелічені вище, а також деякі інші концептуальні засади такої політики. Їх запровадження на практиці апіорі неможливе без відповідної політичної волі та зацікавленості у цьому головних суб'єктів у виді парламенту, уряду, профільних міністерств й Департаменту патрульної поліції.

2. Концептуальні засади забезпечення дорожнього руху в Україні виражаються, окрім іншого, у такому: переосмисленні змісту транспортної

професора О. І. Процевського та кафедрою державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу факультету історії та права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (8 жовт. 2024 р.) <<http://dspace.hnpu.edu.ua/>>

³ Batyrgareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N.; Калініна А. В. 'Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану' (2022) 44 Питання боротьби зі злочинністю 107–114. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-107.

філософії та визначенні її значення для забезпечення БДР в Україні; модернізації існуючої в Україні моделі підвищення рівня БДР; формуванні нової проєвропейської стратегії убезпечення дорожнього руху; перегляді ролі потерпілого у настанні ДТП та можливих фатальних наслідків; розширенні запровадження діджитал-інструментів для посилення безпеки і комфорту транспортної системи; усуненні недоліків статистичного обліку ДТП та їх тяжкості; урахуванні фактору війни в Україні на детермінування правопорушень у сфері БДР тощо.

3. Успіх у справі підвищення рівня БДР в Україні корелює із залученням до цього процесу широкого кола державних й недержавних суб'єктів, які є усі відповідальними за досягнення позитивного

соціального результату: від пересічного пішохода і водія – до депутата Верховної Ради України.

4. Запозичення прогресивного зарубіжного досвіду при формуванні та реалізації державної політики у сфері БДР та запобіганні автотранспортним правопорушенням мають відбуватись не поспіхом, а обдуманно, відповідально, з обов'язковим урахуванням особливостей національної правової системи, фінансових спроможностей, менталітету та рівня правової культури українців. При цьому нормотворення та правозастосування у вказаній царині мають здійснюватись з додержанням балансу між репресією у всіх її проявах та комплексом кримінологічних проактивних напрямів діяльності.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro skhvalennia Stratehii pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.10.2020 r. № 1360-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Holina V. V., Shramko S. S. *Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam: monohrafiia* [Culturology of road safety in Ukraine: theory and practice of preventing motor vehicle offenses: monograph] (Pravo, 2023) 184 (in Ukrainian)
2. Kolodiaznyi M. H. *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy: monohrafiia* [Vision Zero Strategy: Lessons for Ukraine: Monograph] (Pravo, 2022) 300 (in Ukrainian)

Non-authored books

3. *Statistics of Road Traffic Accidents – 2023* (United Nations) <https://unece.org/sites/default/files/2024-05/2325852_E_pdf_web.pdf> (in English)
4. *World Energy Outlook – 2018* <https://iea.blob.core.windows.net/assets/77ecf96c-5f4b-4d0d-9d93-d81b938217cb/World_Energy_Outlook_2018.pdf> (in English)

Journal articles

5. Batorygareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N. 'War as a Challenge to Road Safety: Damage to Society and the Economy of Ukraine' (2023) 9 (5) *Baltic Journal of Economic Studies* 48-56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-48-56> (in English)
6. Pigato M., Hayde E. 'Taxing Vehicles' World Bank <<https://documents1.worldbank.org/curated/en/863581636144031861/pdf/Taxing-Vehicles.pdf>> (in English)
7. Batorygareieva V S 'Transportna filozofia ta suchasna zlochynnist' [Transportation Philosophy and Modern Crime] (2024) 47 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 67–77 DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-67. (in Ukrainian)
8. Holina V. V. 'Kompleksnyi pidkhid do rozrobky kulturolohichnoho napriamu zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam: poniattia, zmistovna kharakterystyka, znachennia' [A comprehensive approach to developing a cultural direction for preventing motor vehicle offenses: concept, content characteristics, meaning] 2023 (45) *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 58–68. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-45-58. (in Ukrainian)
9. Holovkin B. M. 'Vikymna povedinka uchasnykiv dorozhnoho rukhu' (2023) 46 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 78–87. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-78. (in Ukrainian)
10. Kalinina A. V. 'Zapobihannia dorozhno-transportnym pryhodam v umovakh voiennoho stanu' [Preventing traffic accidents during martial law] (2022) 44 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 107–114. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-107.

11. Khrystych I. O. 'Osnovni tendentsii kryminalnykh pravoporushen u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu pid chas voiennoho stanu v Ukraini' [Main trends in criminal offenses in the field of road safety and transport operation during martial law in Ukraine] (2022) 2 Dictum Factum 139–143 (in Ukrainian)
12. Novikov O. V. 'Zapobihannia dorozhno-transportnym pryhodam dydzhytal-instrumentamy, shcho vprovadzhuitsia vyrobnykamy transportnykh zasobiv' [Preventing road accidents with digital tools implemented by vehicle manufacturers] (2024) 125 Zhurnal skhidnoieuropeiskoho prava 136–145. <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/08/novikov_125.pdf> (in Ukrainian)
13. – 'Dydzhytal-instrumenty u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu ta yikh rol u zapobihanni dorozhno-transportnym pryhodam' [Digital tools in road safety and their role in preventing road accidents] (2024) 126 Zhurnal skhidnoieuropeiskoho prava 101–108 <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/09/novikov_126.pdf> (in Ukrainian)
14. Shramko S. S., Kalinina A. V. 'Zlochynnist v Ukraini: yaka vona ye pid chas viiny ta yakoiu mozhe buty u pisliavoiennyi chas?' [Crime in Ukraine: what is it like during the war and what could it be like in the post-war period?] (2022) 44 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 98–106. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-98 (in Ukrainian)
15. Stepanov O. V. 'Vplyv psykholohichnoho chynnyka liudyny na bezpeku systemy «Vodii – avtomobil – doroha – seredovyshe»' [The influence of the human psychological factor on the safety of the «Driver – Car – Road – Environment» system] (2015) 4 Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy: filozofia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia 85–93 (in Ukrainian)

Conference papers

16. Holovkin B. M. 'Vplyv viktyimnoi povedinky na avariinist, travmatyzm ta smertnist na dorohakh' *Zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu: hlobalni ta lokalni rishennia: mat. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (v avt. red.)* (Kryvyi Rih, 17 lystop. 2023 r.) 29–32 (in Ukrainian)
17. Kalinina A. V. 'Bezpeka dorozhnoho rukhu pid chas voiennoho stanu: deiaki psykholohichni aspekty' [Road safety during martial law: some psychological aspects] *Prava ta osnovopolozhni svobody liudyny u konteksti yevrointehratsii Ukrainy: materialy kruhloho stolu prysviachenoho Dniu yurysta ta 220-y richnytsi z dnia zasnuvannia universytetu, shcho provedenyi kafedroiu tsyvilno-pravovykh dystsyplin i trudovoho prava imeni profesora O. I. Protsevs'koho ta kafedroiu derzhavno-pravovykh dystsyplin, kryminalnoho prava i protsesu fakultetu istorii ta prava Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody (8 zhovt. 2024 r.)* <<http://dspace.hnpu.edu.ua/>> (in Ukrainian)

Websites

18. 'Decade of Action for Road Safety 2021–2030' (World Health Organization) <<https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/safety-and-mobility/decade-of-action-for-road-safety-2021-2030>> (in English)
19. 'Global status report on road safety 2023' (OICA) <<https://www.oica.net/category/vehicles-in-use/>> (in English)
20. 'Motorization Rate 2020 - Worldwide' (OICA) <<https://www.oica.net/category/vehicles-in-use/>> (in English)
21. 'Statystyka DTP v Ukraini za 2023 rik' [Traffic accident statistics in Ukraine for 2023] (Patrulna politsiia) <<https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>> (in Ukrainian)

Батургарєєва В. С., Голина В. В., Головкін Б. М., Калініна А. В., Колодяжний М. Г., Новіков О. В., Христич І. О., Шрамко С. С.

Концептуальні засади забезпечення дорожнього руху в Україні: на шляху до Vision Zero

У статті окреслена актуальність соціальної проблеми дорожньо-транспортної смертності й травматизму як у сучасному світі загалом, так й, особливо, в Україні, зокрема. Конкретизовано науково-теоретичний та прикладний доробок фахівців відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у дослідженні фундаментальної теми «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» із зазначенням назв проєктів розроблених Законів України та Концепції, пам'яток для населення щодо зменшення його віктимізації, укладених меморандумів про співпрацю, організованих тематичних науково-практичних заходів, виступів на брифінгах та ін. На підставі результатів здійсненого теоретичного й емпіричного дослідження проблеми підвищення рівня безпеки дорожнього руху запропоновано низку положень (засад) концептуального характеру, які рекомендовано використати при формуванні та реалізації відповідної державної політики України, а також під час розробки відповідних нормативно-правових актів у виді законів, постанов і розпоряджень, концепцій, стратегій, програм, планів. До основних концептуальних засад віднесено: переосмислення змісту транспортної філософії та визначення її значення

для забезпечення БДР в Україні; модернізація існуючої в Україні моделі підвищення рівня безпеки дорожнього руху; формування нової проєвропейської стратегії убезпечення дорожнього руху; перегляд ролі потерпілого у станні дорожньо-транспортних пригод та можливих фатальних наслідків; розширення запровадження діджитал-інструментів для посилення безпеки і комфорту транспортної системи; усунення недоліків статистичного обліку дорожньо-транспортних пригод та їх тяжкості; урахування фактору війни в Україні на детермінування правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, концепція, стратегія, злочинність, правопорушення, Vision Zero.

Batyrgareieva V. S., Holina V. V., Holovkin B. N., Kalinina A. V., Kolodyazhny M. G., Novikov O. V., Khristich I. O., Shramko S. S.

Conceptual Foundations for Road Traffic Safety in Ukraine: Towards Vision Zero

The article outlines the relevance of the social issue of road traffic mortality and injury both globally and especially in Ukraine. It specifies the scientific-theoretical and applied contributions of the Department of Criminological Research of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine in their study of the fundamental topic «The Strategy for Preventing Offenses in the Sphere of Road Traffic and Transport Operation in Ukraine». This includes the development of draft laws for Ukraine, public awareness materials aimed at reducing victimization, signed cooperation memorandums, organized thematic scientific-practical events, participation in briefings, and more.

Based on the results of theoretical and empirical research on improving road traffic safety, a number of conceptual provisions (foundations) are proposed. These are recommended for use in the formation and implementation of Ukraine's state policy on road safety, as well as in the development of related regulatory acts such as laws, resolutions, decrees, concepts, strategies, programs, and plans.

The main conceptual foundations include: rethinking the content of transport philosophy and its significance for ensuring road traffic safety in Ukraine; modernizing Ukraine's current road safety model; forming a new Eurocentric road safety strategy; revisiting the role of victims in road accidents and possible fatal outcomes; expanding the implementation of digital tools to enhance the safety and comfort of the transport system; addressing deficiencies in statistical reporting on road accidents and their severity; and considering the impact of the war in Ukraine on the determinants of traffic safety violations.

Keywords: road traffic safety, concept, strategy, crime, offenses, Vision Zero.

Стаття надійшла до редакції: 22.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. Пивоваров, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3754-8099

В. Ворожбіт-Горбатюк, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-5138-9226

Ю. Кернякевич-Танасійчук, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-9165-2818

О. Осадько, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0009-0004-2537-9798

М. Романов, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8236-5780

«ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ВИКОНАННІ ПОКАРАНЬ І ПОВОДЖЕННІ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В УКРАЇНІ» – КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ ПРОЦЕСУ І РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ТЕМИ

Постановка проблеми. Феномен комплементарності в реаліях цифрових, інформаційно-кому-

нікаційних трансформацій містить значні ресурсні можливості у науково-дослідному просторі. У На-

уково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України з 1 січня 2022 р. відділ дослідження проблем кримінально-виконавчого права розпочав роботу над дослідженням фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні», затвердженої постановою Президії НАПрН України № 118/5 від 15 червня 2021 р. та постановою Вченої ради Інституту № 14 від 28 грудня 2021 р. (РК УкрІНТЕІ № 0121U114397). Термін виконання I квартал 2022 р. – IV квартал 2024 р. Науковим керівником у 2022 р. був доктор юридичних наук, професор А. Степанюк, основні виконавці: І. Яковець, О. Пашенко, К. Автухов, О. Гальцова, М. Кутепов. Виклики, що виникли під час розроблення і реалізації завдань цього дослідження, успішно подолані завдяки практичному втіленню комплементарного підходу. Виразно про комплементарність висловився Ф. Вільчек – лауреат Нобелівської премії з фізики, 2004 р.: «Комплементарність – це ідея про те, що можуть існувати різні способи опису системи, кожен з яких є корисним і внутрішньо узгодженим та до того ж взаємно несумісним. Спочатку це з'явилося як дивовижна риса квантової теорії, але я, наступний за Нільсом Бором, вважаю, що в ньому міститься мудрість, яка буде застосовна набагато ширше»¹. Саме комплементарність як базис методології сприяла широкому науковому дискурсу, дослідженню прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими через призму накопиченого національного досвіду, світових стандартів і європейських цінностей, аналітики національного превентивного механізму (далі – НПМ), міжгалузевого підходу в реалізації права на життя з гідністю, прав на медичну допомогу, освіту, працю, недопущення будь-яких форм дискримінації в установах виконання покарань тощо.

Комплементарність у розумінні (близьке до трактування принципу доповнюваності за Нільсом Бором)² взаємодоповнення задля стійкості системи, що досліджується у відкритих динамічних зв'язках, притаманна сучасному стану проблеми дотримання прав людини при виконан-

ні покарань і поведженні із засудженими. Комплементарність прослідковується на рівні обгрунтованості фундаментальної теми з чинними нормативно-правовими актами. Зокрема, зазначена фундаментальна тема узгоджується з: п. «е» ч. 2 ст. 1, ст. 6, ст. 14 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони; Розділом «Безпека суспільства та соціальна адаптація засуджених і ув'язнених. Забезпечення утримання військовополонених» Плану відновлення України за напрямом «Юстиція»; Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затвердженим Указом Президента України № 273/2023. Основні програмні документи, на підставі яких проводилося фундаментальне наукове дослідження: Указ Президента України «Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 (ціль № 16); Указ Президента України «Національна стратегія у сфері прав людини», від 24 березня 2021 р. № 119/2021; Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», затверджена від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 (р. III); Указ Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» від 18.11.2012; розпорядження Кабінету Міністрів України «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження плану заходів на 2022–2024 роки», від 16 грудня 2022 р. № 1153-р.; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України», від 13 вересня 2017 р. № 654-р.

Події, пов'язані із повномасштабним вторгненням РФ на території нашої держави, на превеликий жаль, наповнили новим змістом слова, проголошені Нельсоном Манделою під час виступу в Генеральній Асамблеї ООН 21 вересня 1998 р.: «люди, які є основним об'єктом змісту Загальної декларації прав людини, як і раніше, страждають від воєн і жорстоких конфліктів. Вони поки що не позбулися страху перед смертю в результаті застосування зброї масового знищення, а також звичайних

¹ Frank Wilczek 'Complementarity' (EDGE, 2017) <<https://www.edge.org/response-detail/27095>>

² Шинкарук І. (ред) *Філософський енциклопедичний словник* (НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди, 2002) 62 <https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf>

озброєнь»¹. Упроваджений воєнний стан, трагічні події, пов'язані з авіа- і ракетними ударами по мирному населенню України, загострили наявні проблеми й зумовили появу нових кейсів у дотриманні прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні, що розширило комплементарність ходу дослідження на міждисциплінарному і міжгалузевому рівнях. Проблеми дотримання прав людини у зв'язку з евакуаційними заходами установ виконання покарань, трансформації Державної кримінально-виконавчої служби України, запровадження пробації як системного феномену, проблеми військовослужбовців і військовополонених через призму провадженого воєнного стану, відсутність систематизованих наукових досліджень щодо обґрунтування умов, визначення напрямів реформування кримінально-виконавчої системи в цілому та кримінального виконавчого законодавства, зокрема, в умовах воєнного стану і в період відновлення України – ці та інші питання зумовили зростання актуальності і потребу розширення методологічного базису фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні».

З 2023 р. науковим керівником теми став кандидат юридичних наук, доцент В. Пивоваров. Завідувач відділу ідею комплементарності як методологічний концепт реалізує через комунікативні стратегії на засадах паритетності, налагодження співпраці з органами державної влади, ініціативну участь в консультативних радах і робочих групах по розробці проектів нормативно-правових актів, що, без сумніву, позначилося на результатах і планових показниках виконання дослідження за фундаментальною темою «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні». До основних виконавців долучилися фахівці: В. Ворожбіт-Горбатюк (з 2023 р.), Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько, М. Романов (з 2024 р.). Виразною ознакою наукової розвідки на фінальному етапі стала спрямованість дослідження на практику і системне партнерство із фахівцями-практиками, зокрема з Державною установою «Центр пробації», Державною кримінально-виконавчою службою України, Консультативною радою з питань НППМ при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, громадськими організаціями «Харківська правозахисна

група», «Гельсінська спілка з прав людини», «Асоціація українських правників», «Всеукраїнська асоціація кримінального права».

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поточні результати наукових розвідок працівників відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права оприлюднено в звітних матеріалах Інституту². У вересні 2023 і 2024 р. завідувач відділу В. Пивоваров на засіданні Вченої ради Інституту презентував академічній спільноті Інституту інформацію про ключові поточні результати дослідження фундаментальної теми відповідно до запланованих показників. Відкрита дискусія науковців і фахівців практичної сфери відбулася під час науково-методичного семінару у формі круглого столу «Реалізація прав засуджених в суспільстві змін: науковий і прикладний дискурс» (режим онлайн, 04 квітня 2023 р., посвідчення про реєстрацію наукового заходу в УкрІНТЕІ № 167 від 21 лютого 2023 р.). Науковці відділу В. Пивоваров, І. Яковець, В. Ворожбіт-Горбатюк взяли участь в роботі щорічного 23-го форуму Європейського кримінологічного співтовариства «Єврокрім-23» «Ренесанс європейської кримінології», який проходив 6–9 вересня 2023 р. у м. Флоренція, де ключовий спікер І. Яковець презентувала результати емпіричного дослідження з фундаментальної теми³. Оригінальні авторські задуми і практично зорієнтовані пропозиції із різних аспектів фундаментальної теми обговорювалися у змісті стендових доповідей учасників науково-практичного заходу у формі круглого столу «Стратегії суспільної безпеки і пробація: світові стандарти і національні цінності» (режим онлайн, 04 квітня 2024 р.)⁴. Разом із тим, вбачається доцільність

² 'Звіт про наукову роботу НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (2022; 2023; за 1 півріччя 2024 р.)' (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса) <<https://ivpz.kh.ua/uk/%d0%b7%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%bd%d0%b0-%d0%b4%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f/>>

³ 'Crime among combatants: international experience and Ukrainian realities' (European Society of Criminology, 2023) <https://convention2.allacademic.com/one/esc/esc23/index.php?cmd=Online+Program+View+Paper&selected_paper_id=2086161&PHESSID=8p8v5citmsj4qvglq8eteoa659>

⁴ 'Інформація про захід (2024)' (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса) <<https://ivpz.kh.ua/uk/%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%b1%d1%83%d0%b2%d1%81%d1%8f-%d0%b2%d1%81%d0%b5%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9-%d0%ba%d1%80%d1%83%d0%b3%d0%bb%d0%b8%d0%b9-%d1%81%d1%82%d1%96/>>

¹ Nelson Mandela *International Day 18 July* (United Nations) <<https://www.un.org/en/events/mandeladay/legacy.shtml>>

висвітлення у хронології результатів дослідження зазначеної фундаментальної теми.

Мета статті полягає у презентуванні хронології процесу та основних результатів дослідження фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» на методологічній основі комплексності.

Виклад основного матеріалу. Метою наукового дослідження зазначеної фундаментальної теми колективом науковців на чолі з керівником А. Степанюком у 2021 р. було визначено: «Удосконалення кримінально-виконавчого законодавства з метою приведення його у відповідність до загальноприйнятих стандартів поведження із засудженими; з'ясування проблем та можливостей запровадження в Україні нових інституцій, які б сприяли виправленню та ресоціалізації засуджених, запобіганню вчиненню ними повторних злочинів та забезпечили б фізичну, процедурну, динамічну безпеку в місцях позбавлення волі; правова регламентація та практика тримання військовополонених та поведження з ними, у тому числі й у разі засудження¹».

У 2022 р. у межах запланованих завдань дослідження фундаментальної теми сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства стосовно правового регулювання праці військовополонених; 2) визначено зміст правового стану караності і правового статусу засуджених; 3) обґрунтовано, що використання терміна «політика у сфері поведження із засудженими» є пріоритетним, порівняно з такими термінами, як «кримінально-виконавча політика» та «політика у сфері виконання кримінальних покарань»; визначено, що порядок тримання військовополонених в Україні не зовсім відповідає основоположним засадам Женевської конвенції у питанні стосовно розміщення військовополонених.

Наукові результати, висновки і пропозиції фахівців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права презентовано у наукових працях: підрозділі навчального видання², аналітично-

му виданні³, чотирьох статтях у фахових наукових виданнях України, понад 30 тезах доповідей виступів на конференціях.

Пріоритетним напрямом реалізації завдань фундаментальної теми у 2022 р. стало розроблення проєктів Законів України. Зокрема, на виконання паспорту бюджетної програми підготовлено чотири проєкти нормативних актів. Так, до Комітету Верховної Ради з питань правової політики спрямовано два законопроєкти: а) проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо особливостей правового статусу засуджених з числа військовополонених» (розробники: А. Степанюк, І. Яковець, О. Гальцова). Проєкт спрямований на усунення суперечностей між Міжнародними стандартами та національним законодавством, що сприятиме залученню праці військовополонених для відновлення інфраструктури України, збереженню економічного потенціалу України, підвищенню політичного та соціального іміджу України на європейському просторі та міжнародній арені; б) проєкт Закону України «Про внесення змін до частини 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України» (розробники: А. Степанюк, О. Гальцова, І. Яковець). Проєкт покликаний усунути колізії застосування норм КК і КПК України, що підвищить політичний та соціальний імідж України на європейському просторі та міжнародній арені як держави, яка дотримується загальновизнаних міжнародно спільнотою документів у сфері захисту прав людини.

У свою чергу, до Комітету Верховної Ради з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування спрямовано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги окремим категоріям осіб, які перебувають у спеціалізованих закладах та установах» (розробники: А. Степанюк, О. Гальцова, І. Яковець, М. Кутепов). Законопроєкт спрямований на гарантування права і медичну допомогу та доступу до медичних послуг засудженим особам, які не мають паспорту, і сприятиме збереженню пра-

правопорушенням, що вчиняються персоналом установ виконання покарань України: навч. посіб. (Одеський державний університет внутрішніх справ, 2022) 28–41 <<https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a0bdd0f-80a5-4a22-9291-bf5b1facfa6/content>>

³ *Право на охорону здоров'я та медичну допомогу в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах: сучасний стан і перспективи: Інформаційно-аналітичний дайджест* (Юрайт, 2022) 304.

¹ Технічне завдання дослідження фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» (2021). *Локальна документація відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права* Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

² Степанюк А. Ф. 'Сутність та зміст поняття персоналу УВП як об'єкта запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань' *Запобігання кримінальним*

цездатного населення серед засуджених, нарощуванню економічного потенціалу України та підвищенню політичного й соціального іміджу України на європейському просторі та міжнародній арені.

Крім того, до Комітету Верховної Ради з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин спрямовано проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (розробники: А. Степанюк, О. Гальцова, І. Яковець, М. Кутепов). Законопроект покликаний підвищити політичний та соціальний імідж України на європейському просторі й міжнародній арені, оскільки посилюватиме гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, створюватиме додатковий механізм державного та громадського контролю за запобіганням катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведіння та покарання¹.

Теоретична та практична значущість результатів досліджуваної теми у 2023 р. полягала в компаративному аналізі і системному узагальненні здобутків провідних фахівців у галузі кримінально-виконавчого права, що відображено у високій публікаційній активності науковців – виконавців дослідження фундаментальної теми. Загалом у 2023 р фахівцями відділу було опубліковано 111 одиниць наукової продукції, з них – 95 за фундаментальною темою. Ці наукові результати відображено у змісту наукової продукції, оприлюдненої на виконання фундаментальної теми у 2023 р.: монографія – 1², науково-практичне видання – 1³, науковий захід і видання збірника наукових праць за результатами його проведення – 1⁴, наукові стат-

ті: у наукометричній базі Scopus (Q4) – 1, у зарубіжному виданні – 1, у фахових виданнях України – 8, тези доповідей на науково-практичних заходах – 80. В опублікованих працях було презентовано такі наукові результати.

1. Доведено, що дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні у розумінні сутності цього явища спирається на аксіологію права. Це передбачає обґрунтування доцільності, нормативне й організаційно-методичне розроблення системи інтегрованих, диференційованих, індивідуалізованих програм виконання покарань на основі взаємної відповідальності держави і засудженої особи у період відбування покарань.

2. З'ясовано, що для імплементації світових і європейських стандартів в царину кримінально-виконавчого права значущим є поєднання покарання і виправного впливу, заходи і засоби соціальної адаптації засуджених осіб у конкретний момент дійсності і реальних умовах, налагодження партнерства з просвітницькими, громадськими об'єднаннями у діяльності органів та установ виконання покарань на засадах професійної паритетності, різноплановості впливів і взаємодії, поступального характеру передбачених заходів для сприяння соціальній адаптації таких осіб, конструктивного застосування примусових заходів і стимулів правослухняної поведінки.

3. Обґрунтовано, що політика у сфері поведінки із засудженими визначає засадничі і методологічні концепти кримінально-виконавчої політики та політики у сфері виконання кримінальних покарань. Кримінально-виконавча політика є значущою, похідною від державної кримінально-правової політики. У сукупності названі політики є необхідними складниками єдиної державної політики у сфері боротьби зі злочинністю.

4. Установлено, що в реаліях сьогодення, зумовлених посиленням фонових, правових, криміногенних чинників воєнного стану, нестабільним соціально-економічним становищем, особливого значення набуває розроблення системи стимулювання утримання особи від учинення нею нових кримінальних правопорушень за допомогою соціальних, правових, психолого-педагогічних та інших засобів. Надання відповідного психолого-педагогічного супроводу, здійснення соціально-ви-

мінару у формі круглого столу онлайн (м. Харків, 04 квіт. 2023 р): електрон. наук. вид. (Право, 2023) 48 <<http://surl.li/qaog>>

¹ Збірник ініціативної нормопроектної діяльності фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України в межах реалізації фундаментальних досліджень у 2022 р.: електрон. наук. вид. (Право, 2023) 134 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_2022_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8_compressed.pdf>

² Пивоваров В. В. (ред) *Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи: монографія*. (Право, 2023) 110

³ Степанюк А. Ф. (ред) *Дотримання прав людини в діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України і Служби пробачії: наук.-практ. посіб.* (Право, 2023) 130

⁴ *Реалізація прав засуджених в суспільстві змін: науковий і прикладний дискурс: дайджест стенд. доп. наук.-метод. се-*

ховного патронажу, розроблення програм індивідуальних корекційно-розвиткових послуг щодо активної участі у відповідних виховних заходах осіб, засуджених до обмеження /позбавлення волі, повинні мати місце поряд із реалізацією завдань національно-патріотичного виховання, формування громадянської і національної ідентичності.

5. З'ясовано, що проблеми медицини в пенітенціарній системі України, незважаючи на всі вжиті заходи, залишаються масштабними і суспільно болючими. Пенітенціарна медицина сьогодні втратила зв'язок з цивільним сектором охорони здоров'я. Засуджені та ув'язнені практично не включені в загальнодержавний медичний простір. І це не дозволяє запровадити прогресивні шляхи і методи лікування в УВП, потребує значно більших витрат, ускладнює подальше лікування після звільнення. Обґрунтовано доцільність інтегрування пенітенціарної медицини з цивільною, коли обидві системи утворювали б елемент єдиного медичного простору, що включатиме: єдину модель фінансування; єдину систему ІТ-рішень, ідентифікації пацієнта та медичних записів; поєднання клінічних маршрутів; базових послуг у пенітенціарних закладах; інші послуги – на аутсорсингу. Це, у свою чергу, передбачає вирішення практичних завдань, зокрема: інтеграцію пацієнтів до ЕСОЗ; доступ ув'язнених до програми «Доступні ліки»; порядок оплати медичних послуг у цивільних лікарнях; видачу електронних лікарняних. Це забезпечуватиме безперешкодний доступ засуджених до якісного медичного обслуговування, сприятиме покращенню загального стану здоров'я населення.

6. Конкретизовано напрями розробки пропозицій: щодо впровадження ефективних програм та інструментів для соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими; обґрунтовано шляхи забезпечення ефективності системи виконання кримінальних покарань та пробації за різними напрямами діяльності; визначено порядок обрахування термінів покарань та пробації стосовно осіб, примусово вивезених до країни-агресора в умовах воєнного стану; удосконалено законодавство України щодо створення алгоритмів зарахування до строку покарання часу примусового тримання в установах виконання покарань країни-агресора; підготовлено пропозиції щодо удосконалення правового регулювання інститутів

звільнення від кримінального покарання, пробації та їх реального впливу на зміну принципів й алгоритмів реалізації функцій із виконання кримінальних покарань та пробації.

Науковці відділу брали участь (онлайн) у таких науково-практичних заходах, як: міжнародна науково-практична конференція «Інтеграція вищої юридичної освіти України з європейським освітнім простором – виклики внутрішньої безпеки під час воєнного стану», Ломжа-Харків, 15 лютого 2023 р.; міжнародний науково-практичний круглий стіл «Крим – це Україна: стратегія деокупації та реінтеграції», м. Одеса, 24 лютого 2023 р.; міжнародна наукова конференція, організована з нагоди 40-річчя діяльності в галузі освіти і науки та 65-річчя криміналіста Валерію Бужора, Кишинів, 24 березня 2023 р.; наукова конференція до 70-річчя проф. Ю. В. Бауліна «Наступність у кримінальному праві України», Харків, 8 вересня 2023 р.; III Міжнародна конференція «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики», Кропивницький, 6 жовтня 2023 р.; VII Медико-правового форуму «Сучасні виклики в системі охорони здоров'я України», Харків, 15 грудня 2023 р. ін.

На виконання завдань фундаментального дослідження до Комітету Верховної Ради з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування спрямовано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо верифікації відомостей про пацієнтів із числа засуджених та осіб, узятих під варту» (розробники: І. Яковець, В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк). Цей проєкт Закону України розроблено з метою створення умов для забезпечення доступу засуджених та осіб, узятих під варту, до медичних сервісів, у тому числі з використанням електронної системи охорони здоров'я. Прийняття цього Закону дозволить створити передумови для реалізації прав таких осіб в частині оновлення відомостей та верифікації даних про пацієнтів між електронною системою охорони здоров'я та Єдиним реєстром засуджених та осіб, узятих під варту, в тому числі й у разі відсутності у них паспорту чи іншого документу. Підготовленим документом пропонується проводити верифікацію даних про фізичних осіб на підставі відомостей, що обробляються в електронній системі охорони здоров'я, Єдиному реєстрі засуджених та осіб, узятих під варту, з використанням системи

електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів та/або з використанням єдиної інформаційної системи МВС України з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних». Було отримано відповідь від голови Комітету М. Радущького, згідно з якою Законопроект передано в роботу до МОЗ України, Міністерства юстиції України та Національної служби здоров'я України з метою опрацювання цих законодавчих пропозицій.

Також у контексті реалізації мети дослідження фундаментальної теми були окреслені виклики та шляхи їх розв'язання у зв'язку із запровадженням в Україні воєнним станом, що передбачало розроблення відповідних наукових суджень і пропозицій у контексті подальшого відновлення України. Теоретичні висновки фахівців відділу стали базисом під час підготовки науково-правових висновків на проекти законів, інших нормативно-правових актів для державних органів, що сприятиме утвердженню гуманістичних цінностей і демократії у царині забезпечення реалізації прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні. Зокрема, науковцями відділу було підготовлено вісім науково-правових висновків до законопроектів та інших нормативних актів у межах запланованих показників виконання паспорту бюджетної програми, а саме:

- на запит Верховної Ради України на виконання паспорту бюджетної програми науково-правовий висновок до проекту Закону України «Про застосування англійської мови в Україні» (реєстр. №9432 від 28.06.2023 р.). Серед низки зауважень до Законопроекту наголошено, що в контексті адаптації законодавства України до права ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відповідні зміни мають відбутися й в Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту. Це, у свою чергу, передбачає створення умов для підготовки здобувачів – осіб, засуджених до обмеження/позбавлення волі, – до державної підсумкової атестації з англійської мови. У запропонованому проекті Закону не визначено, як саме такі зміни мають відбутися в Центрах пробації, в інших структурах ДКВС України, закладах освіти, навчально-консультаційних пунктах при установах ДКВС України (виконавець: В. Ворожбіт-

Горбатюк); науково-правовий висновок до проекту Закону України «Про застосування англійської мови в Україні» (реєстр. №9432–1 від 12.07.2023), доопрацьований від 13.07.2023 р. Запропоновано унормувати створення умов для підготовки здобувачів – осіб, засуджених до обмеження/позбавлення волі – до державної підсумкової атестації з англійської мови. У запропонованому проекті Закону не визначено, як саме зміни мають відбутися в Центрах пробації, в інших структурах ДКВС України, навчальних закладах, навчально-консультаційних пунктах при установах ДКВС України (виконавці – В. Ворожбіт-Горбатюк);

- на запит Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України на виконання паспорту бюджетної програми підготовлено пропозиції та зауваження до проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25.06.2021 р.) та щодо удосконалення чинного законодавства України в умовах військової агресії РФ і під час повоєнної відбудови України. Запропоновано комплексний підхід як методологічну основу удосконалення законодавства, у тому числі в аналізованій сфері. При цьому зазначено, що починати слід з удосконалення кримінального законодавства, на підставі застосування якого й відбувається процес виконання відбування покарання засудженими. Потім слід визначитися із забезпеченням фізичної безпеки місць відбування покарання, а значить, й самих засуджених. І лише після цього треба переходити до можливих змін у правовому статусі засуджених, пов'язаному із запровадженням воєнного стану (виконавець: О. Пащенко);

- на запит представника Уповноваженого з прав людини в місцях несвободи підготовлено науково-правовий висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» (реєстр. № 10157 від 17.10.2023 р.). Фахівцями відділу зроблено висновок, що зазначений проект Закону не ґрунтується на об'єктивних даних та чітко визначених потребах, суперечить європейським підходам до організації залучення засуджених до праці в ресоціалізаційному контексті, містить дискримінаційні норми та норми, спрямовані на погіршення правового становища засуджених внаслідок зменшення обсягу їх прав (виконавці: І. Яковець, В. Пивоваров);

– на запит представника Уповноваженого з прав людини в місцях несвободи підготовлено науково-правовий висновок щодо належності до місць несвободи приміщень правоохоронних органів. Фахівцями відділу зроблено висновок, що до місць утримання під вартою у контексті Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання, належать усі без винятку будівлі, приміщення, кабінети, автотранспортні засоби Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, органів прокуратури, інших органів і служб, до яких доставляються (запрошуються) або можуть доставлятися особи для проведення процесуальних дій, опитування, затримані або засуджені, військовослужбовці, інші особи, які позбавлені права вільного (в будь-який час та за їх бажанням) входу і виходу з цих приміщень, кабінетів або залишення автотранспорту. Для цілей Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання, немає значення, чи обладнане приміщення, кабінет або автотранспорт спеціально для примусового тримання осіб. Місцем утримання під вартою може визнатися будь-яке місце, навіть спеціально не обладнане, якщо особа не може (або потенційно не зможе) його залишити вільно та на власний розсуд (виконавці: І. Яковець).

Так само на запит представника Уповноваженого з прав людини в місцях несвободи підготовлено науково-правовий висновок стосовно відповідності правового статусу ДКВС законодавству України. Науковці дійшли висновку, що Департамент з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України не можна розглядати як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Департамент є міжрегіональним територіальним органом управління центрального органу виконавчої влади, проте з покладанням на нього (на теперішній час) невластивих таким органам функцій і завдань (виконавці: І. Яковець, В. Пивоваров).

У науково-правовому висновку щодо питань дотримання умов праці засуджених у межах реалізації НПМ, підготовленому на запит Представ-

ника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в місцях несвободи, науковцями надано відповіді на запитання щодо умов праці засуджених із точки зору дотримання їх прав (виконавці: І. Яковець, В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк);

– на запит Міністерства освіти і науки України підготовлено пропозиції щодо середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня, які відповідають стратегічним пріоритетним напрямам інноваційної діяльності та середньостроковим пріоритетним напрямам інноваційної діяльності загальнодержавного рівня. Зокрема, висловлені пропозиції щодо подальшого розвитку технологій навчання та соціалізації дітей і молоді з особливими освітніми потребами у контексті створення суспільства рівних можливостей; розроблення програми ортобіотичного психолого-педагогічного супроводу неповнолітніх осіб, засуджених до обмеження/позбавлення волі, та ін. (виконавці: В. Ворожбіт-Горбатюк, В. Пивоваров).

Значимою подією, яка виразно демонструє логіку комплементарності у дослідженні прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні, у 2023 р. стала розробка науковцями відділу програми підвищення кваліфікації моніторів НПМ «Орнаментика урахування реалій воєнного стану й особливостей періоду відновлення України під час моніторингу місць несвободи для запобігання жорстокому поведженню з людьми, які там утримуються». Упродовж двох днів (14 і 15 грудня 2023 р.) понад 80 співробітників Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представників громадських організацій долучилися до синхронних вебінарів з елементами проблемного викладу. Учасники отримали систематизовані знання з основ прав людини; опанували різні способи аналізу державної політики, удосконалили вміння ефективної комунікації, організації спостережень, інших форм збору інформації, способів аналітичної обробки інформації для підготовки якісного звіту та ін.

У 2024 р. співробітники відділу спрямовували наукову й аналітичну діяльність на вирішення завдань низки завдань із забезпечення прав людини під час її засудженими та дотримання персоналом установ виконання покарань професійних обов'язків. Крім того, брали активну участь у науково-практичних конференціях, семінарах, кру-

глих столах, на яких презентували результати розвідок щодо: організації соціально-виховної роботи та інших заходів і засобів ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними повторних злочинів; вивчення міжнародних конструктивних практик психологічної підтримки засуджених військовослужбовців та забезпечення медичною, психологічною, правовою допомогою засуджених в установах виконання покарань; аналізу потенційних загроз шкідливого впливу окремих об'єктів критичної інфраструктури на установи виконання покарань; формування національної ідентичності осіб у місцях несвободи; здійснення менторського супроводу професійного розвитку працівників уповноважених органів з питань пробації, представників НППМ; розв'язання питань допуску до військової служби засуджених, а також проблем пенітенціарної підтримки засуджених ветеранів війни та безпекової стабільності системи виконання кримінальних покарань тощо. Окремий напрям досліджень передбачає компаративний аналіз і шляхи імплементації європейських стандартів пенітенціарних систем.

Працівниками відділу обґрунтовано такі наукові результати:

1. Доведено, що в умовах запровадженого в Україні воєнного стану зміщено пріоритети функціонування кримінально-виконавчої системи на розгляд фактів і подолання причин порушення прав засуджених та ув'язнених, розв'язання проблеми виявлення катування, насильства та залякування в установах виконання покарань, незабезпечення безпеки засуджених, ув'язнених та персоналу у зонах бойових дій, неналежного стану установ виконання покарань, до яких переміщуються евакуйовані засуджені та ув'язнені, несвоєчасного, неповного звільнення засуджених та ув'язнених за відповідними правовими підставами або позбавлення засуджених та ув'язнених таких можливостей, крім завдань щодо реалізації кари, створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами. Водночас важливе значення набули завдання з убезпечення засуджених і персоналу органів та установ виконання покарань, а також забезпечення відповідності міжнародним стандартам умов утримання військовополонених, що є важливим індикатором євроінтеграційного поступу Української держави.

2. Обґрунтовано, що у сфері поведінки із засудженими військовослужбовцями і ветеранами війни доцільно актуалізувати методологічні концепти катamnестичного підходу, який передбачає таку організацію психологічної, правової, соціальної, медичної та інших напрямів підтримки засуджених, яка ґрунтується на спостереженні, абілітації та реабілітації, покращенні якості життя за технологією «вікна можливостей» у реалізації основоположних прав особи цієї категорії засуджених, відстеженні ефективності й правильності обраного шляху ресоціалізації. Цей підхід актуалізує принцип індивідуалізації спрямованості підтримки, яка базується на глибокому розумінні особи засудженого військовослужбовця чи ветерана війни, його почуттів, переживань, установок, світогляду, взаємовідносин з оточенням. Втілення катamnестичного підходу передбачає розроблення рекомендацій з нормалізації ситуації підтримки засудженого із залученням ресурсів найближчого соціального оточення, урахуванням конкретного життєвого періоду, основних чинників, що визначають ймовірний життєвий сценарій.

3. Установлено, що в реаліях сьогодення, зумовлених запровадженням воєнним станом, доцільним є використання практик рекурсивного мислення здобувачів освіти в установах виконання покарань для формування безпечної поведінки. У цьому вбачається солідний потенціал ресоціалізуючого значення навчальних взаємодій і навчально-пізнавальних комунікацій, які визначаються Порядком організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту.

4. Науково обґрунтовано умови ефективності соціально-виховної роботи для ресоціалізації засуджених в аспекті формування громадянської ідентичності, а саме: залежності організаційно-управлінських етапів соціально-виховної роботи в установі виконання покарань від результатів спостережень, діагностичних і корекційних заходів соціально-психологічної служби; доцільності врахування в соціально-виховній роботі методології ортобіотичного, катamnестичного і проблемного підходів для формування емоційно стійкого члена суспільства, здатного вести здоровий спосіб життя, демонструвати риси усвідомленої громадянської ідентичності, формувати навколо себе безпечне

життєве середовище; цілеспрямованого використання інтерактивних соціально орієнтованих технік, методів і прийомів взаємодії із засудженим в установі виконання покарань представників соціально-психологічної служби, фахівців – представників громадських, освітніх, культурних організацій і установ під час проведення соціально зорієнтованих заходів. Обґрунтовано доцільність зміни стратегії із декларативної на практично зорієнтовану. Це передбачає перспективу наукового і прикладного забезпечення реалізації ініціатив менторського супроводу індивідуальної роботи з формування громадянської компетентності, використання дозволеного спектру інтерактивних ресурсів і застосунків для здійснення неперервної громадянської освіти, розширення способів участі громадськості, волонтерів у неперервному духовно-моральному, національному, громадянському вихованні з урахуванням вікових особливостей засуджених, рівня соціальної зацікавленості і ризик-орієнтованого підходу.

5. З'ясовано, що в умовах воєнного стану зміщено пріоритети функціонування кримінально-виконавчої системи: крім завдань щодо реалізації кари, створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами, важливе значення набули завдання щодо забезпечення безпеки засуджених, персоналу органів та установ виконання покарань. Аналітичне дослідження ситуації в установах виконання покарань в умовах воєнного стану, зокрема, у частині забезпечення безпеки засуджених осіб та персоналу таких установ, продемонструвало необхідність вжиття таких заходів щодо покращення ситуації у відповідній сфері: облаштування в установах виконання покарань сховищ та укриттів для забезпечення безпеки під час обстрілів та бомбардувань; удосконалення процедури проведення ефективної та своєчасної евакуації засуджених осіб; посилення зусиль щодо організації повернення засуджених з окупованих територій на підконтрольні Україні території, створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях; налагодження позитивних взаємовідносин між персоналом установи виконання покарань та засудженими з метою мінімізації ризиків переходу засуджених на бік ворога у разі захоплення установи виконання покарань;

проведення адміністрацією установи виконання покарання заходів із персоналом установи, спрямованих на запобігання можливій колабораційній діяльності.

6. Проведено комплексне дослідження правового статусу осіб, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання для проходження військової служби. Здійснено ґрунтовну роботу щодо розробки ключових засад та опрацювання дієвих механізмів запобігання дискримінації у соціально-правовій та соціально-економічній сфері зазначеної категорії громадян. Обґрунтовано доцільність більш чіткого визначення військового спрямування і «специфічності» цих військових новоутворень. Зважаючи на «специфічність» зазначеної категорії військовослужбовців у таких військових формуваннях за необхідне вбачається збільшити штатну кількість фахівців із соціально-виховної та психологічної роботи, а також делегувати частину повноважень органу пробації, запровадити систему примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб з метою сприяння ресоціалізації та реінтеграції у суспільство. Зазначені заходи позитивно сприятимуть не лише посиленню обороноздатності країни у ці тяжкі часи, а й закріпленню позитивного ставлення громадян до такої категорії військовослужбовців.

7. Запропоновано критичне переосмислення покарання у виді довічного позбавлення волі. Визначено, що цей вид покарання виходить за межі існуючої доктрини виконання кримінальних покарань, оскільки не відповідає меті виправлення та ресоціалізації, а так само завданням, які поставлені перед кримінально-виконавчим законодавством і діяльністю з виконання кримінальних покарань. Акцентовано увагу на тому, що цей вид покарання наразі не відповідає багатьом стандартам, не має механізмів дострокового звільнення особи. Обґрунтовано доцільність розгляду питання щодо доцільності існування довічного позбавлення волі.

Видавнича діяльність відділу у звітному періоді полягала у підготовці наукових статей у фахові видання України, тез наукових доповідей, електронного дайджесту за результатами II всеукраїнського науково-практичного заходу, проведеного відділом у формі круглого столу онлайн 4 квітня 2024 року¹. Науковці відділу брали участь у на-

¹ *Стратегія суспільної безпеки і пробація: світові стандарти і національні цінності : дайджест стенод. доп. за ре-*

укових заходах, зокрема: міжнародній науковій конференції «Політика і право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень», Київ, 23 квітня 2024 р., IV міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення», Вінниця, 28 лютого 2024 р., XIII всеукраїнській заочній науково-практичній конференції «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави», Чернігів, 31 травня 2024 р., Міжнародній науково-практичній конференції «Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама», Вінниця, 19 квітня 2024 р., Всеукраїнській науково-практичній конференції «Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту», Харків, 19 квітня 2024 р. та ін.

На вимогу сьогодення деталізуються науково обґрунтовані міркування, висновки і пропозиції з питань принципів і поняття дотримання прав людини, їх динаміки в законодавстві, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення правового статусу засуджених осіб, дотримання права засуджених на медичну допомогу, довічного позбавлення волі як виду покарання, права на доступ до військової служби засуджених у воєнний час, права засуджених та їх особистої безпеки в умовах воєнного стану та на тимчасово окупованих територіях, проблематики ефективності соціально-виховної і психологічної роботи в ресоціалізації засуджених під час провадженого воєнного стану. Власне, ці питання формують зміст рукопису колективної монографії «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні в умовах провадженого воєнного стану».

У 2024 р. фахівцями відділу підготовлено проєкт Закону України про внесення змін до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». У Пояснювальній записці до проєкту цього Закону визначено: «Проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» розроблено з метою створення умов для

формування громадянської ідентичності на засадах рівності і недопущення дискримінації засуджених та осіб, узятих під варту. Прийняття цього Закону дозволить створити передумови для реалізації прав таких осіб у частині права на освіту, дієвої реалізації завдань пробації, втілення державної політики формування громадянської ідентичності на засадах рівності і недопущення дискримінації засуджених та осіб, узятих під варту, а також підтримки осіб з інвалідністю, осіб з обмеженнями повсякденного функціонування».

Фахівцями відділу упродовж 2024 р. на запит Голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності С. Іонушаса підготовлено:

– науково-правовий висновок до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей виплати пенсій особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку» (реєстр. № 10355 від 18.12.2023 р.) (у частині внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України) (виконавці: В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк);

– пропозиції та зауваження на законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом під час особливого періоду» (реєстр. № 11079 від 13.03.2024 р.) (виконавці: В. Пивоваров, М. Романов, О. Осадько);

– пропозиції та зауваження щодо альтернативних Законопроектів № 11079 і № 11079–1 у частині внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України у відповідності до Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу» (виконавці: В. Пивоваров, М. Романов, О. Осадько);

– пропозиції та зауваження щодо альтернативних законопроектів № 11079 і № 11079–2 у частині внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України у відповідності до змін до Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу» (виконавці: В. Пивоваров, М. Романов, О. Осадько);

– пропозиції та зауваження щодо альтернативних законопроектів № 11079 і 11079–3 у частині

зультатами II всеукр. наук.-практ. заходу у формі круглого столу (м. Харків, 4 квітня 2024 р.): електрон. наук. вид. (Право, 2024) 48 <<https://doi.org/10.31359/9786178411527>>

внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України у відповідності до змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (виконавці: В. Пивоваров, М. Романов, О. Осадько);

– пропозиції та зауваження на Законопроект «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо міжнародного співробітництва під час кримінального провадження» (реєстр. № 11223 від 30.04.2024 р.) у частині внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (виконавці: Ю. Кернякевич-Танасійчук);

– пропозиції та зауваження на Законопроект № 11410 від 16.07.2024 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» (реєстр. № 11410 від 16.07.2024р.) у частині внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (виконавець: Ю. Кернякевич-Танасійчук).

Так само на виконання запиту голови Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій С. Бабака підготовлені пропозиції та зауваження на:

проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» щодо удосконалення категорійно-понятійного апарату у сфері регулювання порядку та умов проходження служби в Державній кримінально-виконавчій службі України» (реєстр. № 11156 від 08.04.2024 р.) (виконавці: В. Ворожбіт-Горбатюк, В. Пивоваров).

Науковцями відділу також у 2024 р. підготовлено програму підвищення кваліфікації працівників Департаменту з питань реалізації НПМ із прав людини, відділу сприяння роботі регіональних представництв Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України та представників громадських організацій (тема «Втілення моніторами НПМ принципів людиноцентричності, рівності і недопущення дискримінації для забезпечення захисту прав і свобод людини у місцях несвободи в Україні»; мета: професійний розвиток моніторів НПМ відповідно до державної політики щодо реалізації завдань моніторингу місць несвободи для запобігання жорсткому поводженню з людьми, які там утримуються, попередження проявів будь-яких форм дискримінації, реалізації принципів рівності в умовах провадженого воєнного стану та у період відновлення України).

Наукові результати, міркуванні і пропозиції фахівцями відділу дослідження проблем кримі-

Діаграма 1

Комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» у 2022–2024 рр.

нально-виконавчого права Інституту використано під час оновлення навчально-методичного комплексу навчальної дисципліни «Науково-правове забезпечення кримінально-виконавчої діяльності» циклу вільного вибору аспіранта вибіркової компоненти освітньо-наукової програми «Право» третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, що реалізується у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України¹. У діаграмі 1 із використанням символіки Інституту (бджолиних стільників) візуалізовано комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» у 2022–2024 рр.

Висновки. Отже, викладене вище засвідчує, що комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» стала одним із базових концептів методології цієї розвідки. У 2022 р. акцент зроблено на законопроектну роботу фахівців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права. У 2023 р. досліджено об'єктивну потребу розширення наукового і науково-практичного дискурсу щодо

дотримання прав людини в установах виконання покарань, в інших місцях несвободи з урахуванням умов воєнного стану, вжиття евакуаційних заходів, існування перманентної загрози життю як особам, які відбувають покарання, та персоналу ДКВС України. Ці питання зумовили активацію партнерства науковців відділу і фахівців-практиків для забезпечення якості отриманих наукових результатів, проведення емпіричного етапу дослідження. У 2024 р. систематизовано наукові результати, здійснено науковий супровід законотворчих ініціатив та забезпечено освітній процес і підвищення кваліфікації моніторів НПМ, що має значення в розрізі концептуальних завдань реформування вищої юридичної освіти, доктринальних вимог євроінтеграційних процесів у науковій сфері, тісної співпраці з представництвами Уповноваженого з прав людини.

Перспективи подальшої розробки зазначених проблем очевидні. Адже трансформації суспільно-правових відносин, цифровізація і стрімке проникнення систем штучного інтелекту в правосуддя, науку, освіту, продовження дії положень воєнного стану в Україні, зростання числа засуджених осіб, які мають статус ветеранів війни, військовослужбовців, військовополонених, інтенсивне становлення пробації як інституту виправлення і ресоціалізації – не вичерпний перелік причин, що породжують нові суперечності й об'єктивують продовження дослідження проблеми дотримання прав людини у твердому поступі України в європейську демократичну спільноту.

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Pyvovarov V. V. (red) *Pravo zasudzhennykh na osvitu v ustanovakh vykonannia pokaran: vyklyky, rishennia, perspektyvy: monohrafiia* [The right of convicts to education in penal institutions: challenges, solutions, prospects: monograph] (Pravo, 2023) 110 (in Ukrainian)
2. Shynkaruk I. (red) *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary] (NAN Ukrainy, Instytu filosofii im. H. S. Skovorody, 2002) 62 <https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf> (in Ukrainian)
3. Stepaniuk A. F. (red) *Dotrymannia prav liudyny v diialnosti Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy i Sluzhby probatsii : nauk.-prakt. posib* [Observance of human rights in the activities of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine and the Probation Service: science and practice. manual] (Pravo, 2023) 130 (in Ukrainian)

Part of the books

4. Stepaniuk A. F. 'Sutnist ta zmist poniattia personalu UVP yak obiekta zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi vykonannia pokaran' *Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam, shcho vchyniautsia personalom ustanov vykonannia pokaran Ukrainy: navch. posib*. [The essence and content of the concept of the staff of the Criminal

Investigation Department as an object of prevention of criminal offenses in the field of execution of punishments' Prevention of criminal offenses committed by the personnel of the institutions of execution of punishments of Ukraine: training. manual] (Odeskyi derzhavnyi universytet vnurtrishnikh sprav, 2022) 28–41 <<https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a0bdd0f-80a5-4a22-9291-bf5b1facfa6/content>> (in Ukrainian)

Non-authored books

5. *Pravo na okhoronu zdorovia ta medychnu dopomogu v ustanovakh vykonannya pokaran i slidchykh izoliatorakh: suchasnyi stan i perspektyvy: Informatsiino-analitychnyi daidzhest* [The right to health care and medical care in penal institutions and detention centers: current state and prospects: Informational and analytical digest] (Iurait, 2022) 304 (in Ukrainian)
6. *Zbirnyk initsiatyvnoi normoproiektnoi diialnosti fakhivtsiv Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy v mezhakh realizatsii fundamentalnykh doslidzhen u 2022 r.: elektron. nauk. vyd.* [A collection of initiative normative project activities of specialists of the Research Institute for the Study of Crime Problems named after Academician V. IN. Stashisa of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine within the framework of the implementation of fundamental research in 2022: electronic. of science view.] (Pravo, 2023) 134 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_2022_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8_compressed.pdf> (in Ukrainian)

Conference papers

7. *Realizatsiia prav zasudzhennykh v suspilstvi zmin: naukovyi i prykladnyi dyskurs: daidzhest stend. dop. nauk.-metod. seminaru u formi kruhloho stolu online* [Implementation of the rights of convicts in the society of changes: scientific and applied discourse: digest stand. add. science and method seminar in the form of a round table online] (m. Kharkiv, 04 kvit. 2023 r.): elektron. nauk. vyd. (Pravo, 2023) 48 <<http://surl.li/qaogo>> (in Ukrainian)
8. *Stratehii suspilnoi bezpeky i probatsiia: svitovi standarty i natsionalni tsinnosti : daidzhest stend. dop. za rezultaty II vseukr. nauk.-prakt. zakhodu u formi kruhloho stolu* [Public security strategies and probation: world standards and national values: digest stand. add. according to the results of II all-Ukrainian science and practice event in the form of a round table] (m. Kharkiv, 4 kvitnia 2024 r.): elektron. nauk. vyd. (Pravo, 2024) 48 <<https://doi.org/10.31359/9786178411527>> (in Ukrainian)

Website

9. 'Crime among combatants: international experience and Ukrainian realities' (European Society of Criminology, 2023) <https://convention2.allacademic.com/one/esc/esc23/index.php?cmd=Online+Program+View+Paper&selected_paper_id=2086161&PHPSESSID=8p8v5citmsj4qvg1q8eteoa659> (in English)
10. Frank Wilczek 'Complementarity' (EDGE, 2017) <<https://www.edge.org/response-detail/27095>> (in English)
11. Nelson Mandela 'International Day 18 July' (United Nations) <<https://www.un.org/en/events/mandeladay/legacy.shtml>> (in English)
12. 'Informatsiia pro zakhid (2024) ' [Event information (2024)] (Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa) <<https://ivpz.kh.ua/uk/%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%b1%d1%83%d0%b2%d1%81%d1%8f-%d0%b2%d1%81%d0%b5%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9-%d0%ba%d1%80%d1%83%d0%b3%d0%bb%d0%b8%d0%b9-%d1%81%d1%82%d1%96/>> (in Ukrainian)
13. 'Realizatsiia osvitnoi prohramy «Pravo»' [Implementation of the educational program «Law»] (Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa, 2024). <<https://ivpz.kh.ua/uk/%d1%80%d0%b5%d0%b0%d0%bb%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f-%d0%be%d1%81%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%bd%d1%8c%d0%be%d1%97-%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d0%bc%d0%b8/>> (in Ukrainian)
14. 'Zvit pro naukovu robotu NDI VPZ im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy (2022; 2023; za 1 pivrichchia 2024 r.) ' [Report on the scientific work of the Scientific Research Institute of the Academy of Sciences named after Acad. V. V. Stashisa of the National Academy of Sciences of Ukraine (2022; 2023; for the first half of 2024)] (Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa) <<https://ivpz.kh.ua/uk/%d0%b7%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%bd%d0%b0-%d0%b4%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f/>> (in Ukrainian)

Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В., Кернякевич-Танасійчук Ю., Осадько О., Романов М.
«Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» –
комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми

У статті автори презентували процес і результати дослідження фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» через методологію комплементарності. Цей підхід зумовлено хронологією і змістом результатів наукової діяльності фахівців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права. У статті наголошено на тому, що комплементарність дозволила вибудувати відкриті зв'язки науковців із фахівцями з різних галузей знань, з практиками ДКВС України, моніторами національного превентивного механізму. У статті відмічено, що у 2022 р. акцент робився на законопроектній роботі. Об'єктивна потреба розширення наукового і науково-практичного дискурсу дотримання прав людини в установах виконання покарань, в інших місцях несвободи у 2023 р. в умовах провадженого воєнного стану спрямувала наукову роботу на партнерство з фахівцями-практиками для проведення емпіричного етапу дослідження, забезпечення якості отриманих наукових результатів. У 2024 р. передбачалися систематизація наукових результатів, науковий супровід законотворчих ініціатив, наукове забезпечення освітнього процесу і підвищення кваліфікації моніторів національного превентивного механізму, що має значення для вирішення концептуальних завдань реформування вищої юридичної освіти, доктринальних вимог євроінтеграційних процесів у науковій сфері, прогресуванням пробації.

Ключові слова: соціально-виховна робота, психологічна підтримка, ресоціалізація, реабілітація, права людини, установи виконання покарань, засуджена особа, монітор національного превентивного механізму.

Pivovarov V., Vorozhbit-Gorbatyuk V., Kerniakevych-Tanasiichuk Y., Osadko O., Romanov M.
«Observance of human rights in the execution of sentences and treatment of prisoners in Ukraine» –
complementarity of the process and results of the study of the fundamental topic.

In the article, the authors present the process and results of the research of the fundamental topic «Observance of human rights in the execution of sentences and treatment of prisoners in Ukraine» through the methodology of complementarity. This approach is based on the chronology and content of the results of the scientific activities of the specialists of the Department for Research of Criminal Executive Law. The article emphasizes that the complementarity approach allowed building open ties between scientists and specialists from various fields of knowledge, with practitioners of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, and monitors of the National Preventive Mechanism. The article notes that in 2022, the focus will be on the legislative work. The objective need to expand the scientific and scientific-practical discourse on human rights in penitentiary institutions and other places of detention in 2023, under martial law, directed the scientific work to partnership with practitioners to conduct the empirical stage of the study and ensure the quality of the scientific results obtained. The year 2024 envisaged systematization of scientific results, scientific support of legislative initiatives, scientific support of the educational process and advanced training of monitors of the National Preventive Mechanism, which is important for solving the conceptual problems of reforming higher legal education, doctrinal requirements of European integration processes in the scientific field, and the progress of probation.

Keywords: social and educational work, psychological support, resocialization, rehabilitation, human rights, penitentiary institutions, convicted person, monitor of the national preventive mechanism.

Стаття надійшла до редакції: 22.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

Н. В. Глинська, доктор юридичних наук, завідувачка відділом дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Національної академії правових наук України
ORCID ID: 0000-0001-5835-3798

Ю. С. Рєпіна, кандидат економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Національної академії правових наук України
ORCID ID: 0000-0002-3157-3181

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: ДО ПРЕЗЕНТАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ (ЧАСТИНА 1. ТИПОЛОГІЗАЦІЯ РИЗИКІВ)*

Постановка проблеми. Обрання цифровізації кримінального провадження (далі – ЦКП) одним з основних векторів трансформації кримінальних процесуальних правовідносин повністю відповідає об'єктивній реальності та зумовлюється чисельністю позитивних очікувань для національної кримінальної юстиції після її запровадження. Останні – різнопланові, чи різноспрямовані, такі що є цінними як у контексті забезпечення гарантій справедливої процедури, зокрема, права доступу до правосуддя, прозорості, швидкості та оперативності, так і в контексті інтегрального публічного інтересу щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження при вирішенні його завдань.

Разом із тим, як правило, кожне явище у цивілізованому суспільстві має дві сторони: позитивну

і негативну. Ба більше, саме цифрові технології в яскравих кольорах здатні проілюструвати це твердження. З одного боку, їх масштабне впровадження в загальносоціальному форматі обіцяє якісний прогрес щодо усіх напрямів суспільного буття та звільнення людей від рутинної праці. А з другого, супутні цифровізації проблеми у разі її неконтрольованості здатні звести нанівець увесь очікуваний позитивний ефект².

Беручи до уваги інтрузивний характер кримінального провадження, запровадження цифрових технологій у таку царину має бути контрольованим та виваженим з огляду на пов'язані із діджиталізацією потенційні чи імовірні негативні наслідки, приховані небезпеки для охоронюваних законом цінностей.

Відтак, доктринальний розгляд питань щодо ризиків реалізації норм кримінального процесуального права в перебігу ЦКП надасть теоретично

¹ *Примітка.* Стаття презентує результати дослідження, проведеного науковцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України в рамках фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (науковий керівник – Глинська Н. В.).

² Глинська Н. В. 'Ризик-орієнтований підхід до цифровізації кримінального провадження: окремі питання концептуалізації' *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (3 листопада 2023 року) 58–67.

обґрунтовані пропозиції щодо оптимізації процесу ЦКП, а, отже, забезпечить розвиток кримінальної юстиції в Україні відповідно до вимог сучасності.

Висловлене зумовлює доцільність екстраполявання на процес ЦКП популярної у світі концепції ризик-орієнтованого підходу (далі – РОП) як засобу зниження ризику виникнення кризових явищ і розроблення державних програм у галузі ЦКП із запобігання небажаним подіям і їх ліквідації (далі – РОП ЦКП). Впровадження РОП ЦКП допоможе оцінити ризики, розробити й впровадити ефективні заходи з їх уникнення та мінімізації, а, отже, визначити й реалізувати пріоритетні напрями ЦКП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема цифровізації є предметом вивчення багатьох наук – як комп'ютерних, що є очевидним, так і суспільно-гуманітарних, предметні області яких відчувають на собі вплив новітніх технологій, а тому потребують відповідних змінюваній реальності досліджень. Так, окремі питання використання цифрових технологій під час кримінального провадження були предметом дослідження таких українських науковців, як: В. Білоус, В. Бірюков, В. Голубев, М. Гуцалюк, О. Жученко, О. Капліна, М. Карчевський, О. Колотило, Є. Лук'янчиков, Т. Михальчук, А. Молдован, Т. Павлова, А. Рибченко, М. Смирнов, О. Торбас, В. Уваров, І. Харберюш, В. Хахановський, С. Чернявський, Г. Чигрина, С. Шаренко та ін. Утім, нечисельними є монографічні дослідження, що присвячені саме проблематиці цифровізації у царині кримінального провадження. Серед них слід вказати на праці А. Столітнього, Д. Цехана, Д. Літвечика. На особливу увагу заслуговують останні монографічні дослідження, зокрема, «Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні» (А. Скрипник), «Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства» (за редакцією Д. Лученка). Упровадженню сучасних технологій у судочинство присвячені монографічні роботи О. Бринцева, Н. Голубєвої, наукові статті П. Казакевич, Н. Кушакової-Костицької, В. Мильцевої, М. Смоковича та ін. Теоретико-прикладні питання використання новітніх технологій у національній судовій системі розглядалися багатьма фахівцями, серед яких: Я. Берназюк, О. Кібенко, І. Міщенко, П. Пушкар та ін. Перспективам і особливостям застосування технологій штучного в кримінальному процесі присвячені наукові публікації таких науковців, як І. Басиста, О. Вергогляд-Герасименко, О. Капліна, І. Крицька, А. Турманянц, Ж. Удовенко та ін.

У ХХ ст. з'явилося нове поняття «суспільство ризику», пов'язане з ім'ям видатного німецького соціолога У. Бека та подальшими теоріями Н. Лумана, також німецького соціолога. Вивчення ризиків, ризик-орієнтованого підходу здебільшого цікавлять фахівців з економіки та управління, в тому числі державного. Водночас з'явилися дослідження вітчизняних науковців-правників за напрямом вивчення юридичних ризиків у різних галузях права, зокрема, Д. Безубова, М. Великанової, І. Волосенко. Крім того, на ризиках у кримінальному провадженні акцентували увагу Л. Лобойко, С. Касапоглу, О. Шило.

Однак варто також зазначити, що незважаючи на чисельність наукових публікацій за тематикою ЦКП, наразі через відсутність інтегрованого науково-прикладного погляду на проблему, пов'язану із ЦКП, можна констатувати, що рівень вивчення проблеми ЦКП не відповідає запиту суспільства щодо концептуалізації цифрової трансформації кримінального провадження та створення доктринального підґрунтя майбутнім законодавчим ініціативам. Саме тому науковцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України було проведено дослідження, результати якого наводяться в цій науковій статті. Метою дослідження є розробка концептуальних засад для застосування РОП на процес ЦКП, що, з одного боку, стане методологічною основою при формуванні правової основи діджиталізації кримінального судочинства на сучасному етапі соціально-правового розвитку суспільства в Україні, а також й оцінки чинного кримінального процесуального законодавства з точки зору критерію уникнення та мінімізації супутніх ризиків ЦКП, а з другого, – дозволить спрямувати правозастосовну практику на ефективне керування ризиками ЦКП шляхом їх уникнення та мінімізації.

Метою цієї публікації є презентація основних результатів, отриманих за підсумком проведеної наукової розвідки питання використання РОП як методологічної основи ЦКП (Частина 1 – «Висвітлення питання типологізації ризиків ЦКП як необхідної умови керування ними»). Тож перейдемо до демонстрації юридичній спільноті тих основних здобутків проведеного дослідження,

Метою цієї публікації є презентація основних результатів, отриманих за підсумком проведеної наукової розвідки питання використання РОП як методологічної основи ЦКП (Частина 1 – «Висвітлення питання типологізації ризиків ЦКП як необхідної умови керування ними»). Тож перейдемо до демонстрації юридичній спільноті тих основних здобутків проведеного дослідження,

що на наш погляд, створюють методологічну основу для керування ризиками ЦКП на сучасному соціально-правовому етапі.

Виклад основного матеріалу. Перший блок таких результатів стосується типологізації ризиків ЦКП як неодмінної умови успішного керування ними.

За методологією РОП типологізація ризиків ЦКП та визначення факторів ризиків є вельми важливою, адже саме вплив на ці фактори чи їх врахування є необхідним засобом управління ризиками при прийнятті цифрових рішень.

Наголосимо, що метою процесу ЦКП є досягнення якісного результату у вигляді цифрової трансформації кримінального провадження (ЦТКП), що характеризується певним рівнем перетворення кримінальної процедури, зумовленим переходом до нових способів діяльності з використанням цифрових технологій, адаптацією до специфіки цифрового середовища (цифрової інформації). Причому ключовою характеристикою засобу отримання такого бажаного результату є реалізація процесу ЦКП у розумних межах – із дотриманням необхідного балансу між підвищенням ефективності розслідування й судового розгляду та забезпеченням прав і законних інтересів осіб у цій царині. Тож, ризики ЦКП – імовірні можливості небезпеки у вигляді отримання під час реалізації процесу ЦКП небажаних із точки зору досягнення зазначеної мети та виконання поточних завдань результатів у вигляді спричинення шкоди охоронюваним законам інтересам.

Потенційно ризикованою видається реалізація процесу ЦКП майже за всіма напрямками (векторами) ЦКП (як-от: перехід до електронного документообігу в царині кримінального провадження; запровадження єдиної інтегрованої (розумної) електронної системи органів кримінальної юстиції, поєднаної із загальнодержавними електронними реєстрами та базами даних (електронного кримінального провадження (ЕКП)); переведення процесуальної комунікації учасників кримінального провадження (створення єдиної цифрової платформи для комунікації) в електронну форму; розширення цифрового сегменту під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; використання (чи оперування) цифровою інформацією у доказуванні; розширення дистанційного правосуддя; використання технології штучного інтелекту в кри-

мінальному провадженні), які відповідно виступають об'єктом ризику¹.

Стисло позначимо зміст основних якісних ризиків щодо кожного з виділених об'єктів.

1. *При переведенні документообігу в царині кримінального провадження в електронну форму* основними видами можливих негативних ефектів є блоки ризиків, пов'язані з: порушенням інформаційної безпеки електронного кримінального провадження (витік, втрата, пошкодження інформації, порушення її конфіденційності); створенням перешкод для ефективної реалізації прав учасників процесу (через недостатню цифрову компетентність та цифрову нерівність учасників процесу, належність учасників провадження до інклюзивної групи тощо); зайвим дублюванням процесуальних документів через гібридний документообіг, а тому додатковим навантаженням на органи кримінальної юстиції; додатковими процесуальними витратами часового ресурсу; втратою доказової сили документів, виготовлених в електронному вигляді через невизначеність закону щодо оригінальності документу; ін.

Із приводу створення перешкод для ефективної реалізації прав учасників процесу (через недостатню цифрову компетентність та цифрову нерівність учасників процесу, належність учасників провадження до інклюзивної групи тощо), про що ми вказували раніше в публікаціях, котрі передували цій роботі, зазначимо, що «пріоритетність цифрового формату має корелювати із гнучкістю щодо конкретного випадку, коли у конкретній правовій ситуації найбільш прийнятним та доцільним з урахуванням основного вектору цифровізації – прав та свобод учасників процесу – буде обрання саме паперового формату документування. Зміни до регламенту у зв'язку з цифровізацією судочинства, у тому числі актів і документів, мають бути внесені з дотриманням права на справедливий суд²».

Оскільки для теперішнього гібридного документообігу неминучою є процедура переведення письмових матеріалів кримінального провадження

¹ Глинська Н. В., Клепка Д. І. 'Цифровізація кримінального провадження: окремі аспекти концептуалізації (частина 1)' (2022) 43 Питання боротьби зі злочинністю 24–44 <<http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15815>>

² Глинська Н. В. 'Правовий аспект запровадження режиму paperless в кримінальному провадженні України' (2023) 45 Питання боротьби зі злочинністю 86–96 <<http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/288509>>

в електронний формат (оцифрування матеріалів провадження), слід окремо враховувати можливі негативні правові наслідки, зокрема, у вигляді втрати юридичної сили оцифрованих документів, порушення права на захист через об'єктивні складності передавання всіх суттєвих рис матеріальних об'єктів – речових доказів та ін. Такі ризики виникають як через технічні причини (погана якість, відсутність необхідних пристроїв), так і через недостатню правову визначеність, зокрема, у частині оригінальності цифрових копій, об'єктивних складнощів оцифрування матеріальних об'єктів.

У контексті зайвого дублювання електронних документів паперовими не можна відкладати, по-перше, визначення в законі порядку конвертації процесуальних документів з однієї форми в іншу (зокрема, у законі мають бути прямо передбачені випадки, коли електронний процесуальний документ повинен бути роздрукований і приєднаний до паперового кримінального провадження, тощо), який попередить невиправдане дублювання електронних процесуальних документів на паперових носіях; а по-друге, перегляд на стратегічному рівні доцільності дублювання фіксації певних процесуальних дій у паперовому протоколі.

2. При запровадженні єдиної інтегрованої (розумної) електронної системи органів кримінальної юстиції, поєднаної із загальнодержавними електронними реєстрами та базами даних, – електронного кримінального провадження (ЕКП) – основними видами можливих негативних правових ефектів є блоки ризиків, пов'язані із порушенням інформаційної безпеки електронного кримінального провадження (витік, втрата, пошкодження інформації, порушення її конфіденційності).

Оскільки невіддаленою у часі перспективою є повне перенесення процесуальної комунікації учасників провадження у кіберпростір на базі відповідних інформаційних систем та ситуація, коли основний сегмент доказового фонду кримінального провадження складатиме цифрова інформація, то забезпечення інформаційної та кібербезпеки кримінального провадження стає пріоритетним напрямом науково-технічної діяльності. Він вимагає істотної уваги та зусиль як з боку держави, так і безпосередньо з боку органів кримінальної юстиції. Отже, активного дискурсу набуває потреба в комплексному забезпеченні інформаційної безпеки електронного кримінального провадження

– стану захищеності інформаційного середовища електронного кримінального провадження (апаратного і програмного сегментів та суб'єктів кримінального провадження), що забезпечує його функціонування, формування, використання і розвиток для ефективного виконання завдань кримінального провадження (далі – ІБЕКП).

Для ідентифікації ризиків інформаційної безпеки кримінального провадження (далі – ІБКП) необхідно враховувати загальні спектри інтересів інформаційної безпеки (далі – ІБ), які можна поділити на такі категорії, як порушення цілісності, конфіденційності, доступності та спостереженості – важливих аспектів якості процесуальної інформації.

Звичайно, управління ризиками ІБКП має відбуватись насамперед на державному рівні у контексті реалізації державної політики ІБ. Інакше кажучи, управління більшістю ризиків ІБКП знаходиться за межами царини кримінальних процесуальних відносин. Утім, існує коло чинників порушення ІБКП, що знаходяться вже в орбіті кримінальних процесуальних відносин та можуть бути керованими в процесі реалізації РОП ЦКП. Зокрема, поміж технічних причин та можливих кібератак, порушенням ІБКП може бути неправне втручання в роботу ЕКП учасників провадження, що матиме наслідок – витік, втрату, підробку (фальсифікацію, внесення незаконних змін) матеріалів кримінального провадження; неконтрольоване зберігання цифрової інформації тощо.

Зауважимо, що потенційні наслідки порушення ІБКП є вагомими для всіх охоронюваних законом інтересів. Йдеться про створення перепон для: ефективного розслідування (зокрема, витік інформації про проведення обшуку – зрив проведення слідчої дії), безпеки учасників провадження (розголошення інформації щодо особи свідка, який перебуває під захистом, персональних даних), реалізації завдання повного та об'єктивного розслідування через необ'єктивну інформацію. Фальсифікація матеріалів кримінального провадження може призвести до незаконних обмежень прав і свобод учасників провадження (незаконних затримань, застосування запобіжних заходів та інших заходів забезпечення кримінального провадження, а також інших порушень прав учасників провадження). Як влучно наголошують Б. Щур та І. Басиста, «судовий процес, в основі якого ле-

жать інформаційні технології, має бути особливо захищеним, бо може бути «зруйнований»¹.

3. Ризики використання цифрової інформації у доказуванні (збиранні, закріпленні та зберіганні). Збирання та зберігання цифрової інформації (перспективних доказів) у кримінальному провадженні є вкрай чутливим до можливих ризиків порушення ІБ («безпекові» ризики у контексті цифрового доказування), наслідками чого може стати втрата, пошкодження та маніпуляції з цифровими даними, «ризик зникнення цих даних (через припинення функціонування відповідного цифрового сховища, в якому вони розміщені; припинення доступу до цього цифрового сховища; видалення цих даних особою, яка має на це право, або алгоритмом, який має на це дозвіл, чи з технічних причин, наприклад, внаслідок дії шкідливого коду або апаратною збою) та ризик зміни цих даних із тих самих причин»².

Поміж позначених «безпекових» ризиків перед цариною кримінального провадження постають виклики, пов'язані з: можливою недостовірністю цифрової інформації (діпфейки, спотворення цифрової інформації); порушенням цілісності (автентичності) цифрового доказу; втратою (знищенням) доказової інформації; втратою доказового значення зібраної цифрової інформації через недотримання/порушення кримінальної процедури її збирання, фіксації, зокрема, через непропорційне втручання в права та свободи особи під час збирання даних у кіберпросторі (*ризик недопустимості використання зібраної цифрової інформації у доказуванні*); неправильною оцінкою цифрової інформації (зокрема, «латентної» цифрової інформації – інформації, що недоступна для безпосереднього представлення та дослідження під час судового розгляду; в ході її збирання та вивчення необхідно залучити експерта та провести експертизи (в тому числі з метою виявлення зни-

щеної інформації, встановлення фактів несанкціонованого доступу до неї, її зміни, спотворення тощо).

Як відомо, цифрова інформація є надто вразливою через те, що може бути легко змінена чи знищена. При цьому ризики надійного зберігання електронних доказів здебільшого зводяться не лише до факторів технічного характеру (наприклад, енергозалежність пристроїв (у випадку розрядження пристрою або недостатньої за обсягом пам'яті система накладає (записує) нову інформацію на місце попередньої, що може призвести до знищення доказів); комп'ютерна пам'ять може бути пошкоджена або знищена під впливом фізичних факторів (високий рівень вологості, висока температура) та електромагнітних хвиль тощо)), а й до можливих протиправних дій, спрямованих на знищення чи спотворення цифрової інформації. Тож гарантії надійності збереження електронної інформації полягають не лише у площині високої якості технологій, а й у заданні нормативного алгоритму такого зберігання, зокрема, архівації інформації, фіксації ланцюга збереження доказу у відповідному протоколі (фіксування покрокового шляху огляду, збереження та архівації цифрової інформації із мережі Інтернет тощо). З огляду на це слушною є думка науковців про «необхідність створення спеціальних правил фіксації електронної інформації, способів збереження та присудання їх до матеріалів справи. Зокрема, на рівні з традиційними правилами поведіння із документами, необхідно враховувати технічні особливості збирання, зберігання та використання інформації»³.

4. Блок ризиків, пов'язаних із *переведенням процесуальної комунікації учасників кримінального провадження в електронну форму*. Основними очікуваними позитивними ефектами переведення процесуальної комунікації учасників провадження в digital-площину, зокрема, онлайн-ініціювання кримінального провадження, дистанційного ознайомлення з матеріалами провадження, – ефективний доступ до правосуддя, ефективний доступ сторони захисту до матеріалів провадження, оперативність судово-контрольних проваджень тощо.

³ Хижняк Є. С. 'Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень' (2017) 4 (58) Держава та регіони 80–85.

¹ Щур Б. В., Басиста І. В. 'Судове провадження у режимі відеоконференції та трансляція з іншого приміщення, у тому числі, яке знаходиться поза межами приміщення суду: окремі підходи до розуміння та проблеми реалізації' (2022) 29 (3) Вісник Національної академії правових наук України 242–267.

² Пашковський М. І. 'Використання Протоколу Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних під час досудового розслідування колабораціонізму: аналіз судової практики' *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 лип. 2023 р.) 168–172.

Наразі зроблено лише точкові кроки в цьому напрямку¹, тому поки що ми не маємо можливості оцінити реалізацію цього вектору на практиці. Втім, у контексті прогнозування зазначимо, що між ризиків суто безпекового характеру, правова стратегія переведення процесуальної комунікації в електронну форму має враховувати та упереджувати чи мінімізувати небажані правові наслідки. Зокрема такі, як зниження ефективності чи взагалі унеможливлення реалізації права особи на доступ до правосуддя та захист. Ризики для доступу до правосуддя виникають через неналежний рівень прозорості та непослідовність алгоритмізації порядку користування онлайн платформами для звернення з заявами про вчинене кримінальне правопорушення), а для захисту – через відсутність чіткого нормативного алгоритму процесуальної комунікації сторони захисту із особами, що ведуть провадження, цифрову некомпетентність учасників провадження та відсутність альтернативних форм комунікації.

5. Розширення цифрового сегменту під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Даний вектор ЦКП передбачає певну процесуальну адаптацію кримінальної процедури до цифрового середовища як об'єкта чи предмета вчинення кримінальних правопорушень. І в цьому сенсі необхідно здійснити оцінку відповідності наявних процесуальних механізмів документування та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі чи із використанням цифрових даних, на предмет їх ефективності. Результатом такої аналітичної діяльності має стати певна нормативна та праксеологічна «корекція» криміналь-

¹ Примітка. Зокрема, 1 грудня 2023 року зроблено крок до переведення процесуальної комунікації сторони обвинувачення зі слідчими судьями в системі антикорупційних органів. ВАКС розпочав експлуатацію інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування (іКейс) та прийматиме клопотання про дозвіл на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи від детективів НАБУ та прокурорів САП в електронному форматі. Як об'єднують розробники іКейс, після закінчення тестування системи, налагодження процесів інтеграції та обміну даними, побудови захищених каналів зв'язку та розбудови технічних спроможностей, між НАБУ, САП та ВАКС матеріалами кримінальних проваджень у зазначеній категорії клопотань можна буде обмінюватися за декілька секунд. Це значно зекономить ресурси, зокрема, час, матеріально-технічні потреби для обробки та зберігання документів. Надалі триває розвиток та вдосконалення системи іКейс, аби в найближчій перспективі сторона захисту змогла долучитися до технічної можливості роботи з електронними матеріалами кримінального провадження на всіх етапах його здійснення.

ної процесуальної діяльності. Така адаптація має відбуватися з урахуванням як блоку ризиків, пов'язаних із непропорційним втручанням в права та свободи особи (зокрема, права на приватність), порушенням права на рівність, презумпцією невинуватості під час «цифрового розслідування»², так і блоку ризиків, пов'язаних із нівелюванням доказового значення зібраної інформації через недотримання належної правової процедури.

6. Блок ризиків, пов'язаний із *дистанційною формою проведення окремих процесуальних дій чи судового розгляду*. У тенденції розширення можливостей проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції слід убачити технічні ризики, що, перш за все, пов'язані із неналежною якістю дистанційного зв'язку, та/чи порушенням БКП під час його використання, а, по друге, самі такі дії складають блок негативних правових наслідків, обумовлених специфікою реалізації кожної із них в онлайн режимі (є різними в залежності від характеру дистанційної процедури).

Зазначений напрям ЦКП є не лише формою осучаснення кримінальної процедури, адже він насамперед спрямований й на підвищення ефективності реалізації права особи на справедливий судовий розгляд. Утім, за певних обставин зазначена цінність, що заважає розширенню дистанційності у кримінальному провадженні, може опинитися під загрозою.

Зауважимо, що наслідки технічних недоліків у конкретному провадженні безпосередньо можуть

² Примітка. Під «цифровим досудовим розслідуванням» (ЦДР) авторами розуміється досудове розслідування, пов'язане зі збирання, фіксацією, зберіганням, оцінкою та використанням інформації в електронному (цифровому) форматі. ЦДР зумовлює низку особливостей та викликів у кримінальній процесуальній діяльності: широкий спектр цифрових доказів, таких як електронні листи, текстові повідомлення, записи телефонних розмов, дані з GPS-навігаторів, відеозаписи, зображення, аудіофайли, дані із соціальних мереж тощо; використання спеціальних технічних засобів, програмного забезпечення та методів для збирання й аналізу цифрових доказів; необхідність спеціальних знань у сфері інформаційних технологій та цифрової криміналістики. Важливою проблемою ЦДР є забезпечення кібербезпеки та захисту цифрових доказів від фальсифікації, знищення або несанкціонованого доступу, дотримання законності та прав людини під час збирання і використання цифрових доказів. Розслідування цифрових злочинів часто потребує міжнародного співробітництва, адже цифрові докази можуть бути розміщені на серверах у різних країнах світу. З огляду на те, що ЦДР є потужним інструментом для розслідування та запобігання злочинам у сучасному цифровому світі, для його ефективного та правомірного використання необхідно вирішити низку викликів, пов'язаних із забезпеченням законності, дотриманням прав людини та міжнародним співробітництвом.

привести до визнання порушення статті 6 ЄКПЛ¹. З урахуванням того, що *ризик порушення основних вимог справедливої процедури через застосування режиму ВКЗ* докладно розглянуті нами у контексті формування стратегії розвитку дистанційного провадження, на цих сторінках лише наведемо їх приблизний перелік. До основних ризиків порушення вимог справедливої процедури через застосування режиму ВКЗ належать, зокрема: зниження ефективності реалізації права на захист (через відсутність конфіденційного спілкування із захисником, труднощі у залученні перекладачів, позбавлення можливості оскарження результатів дистанційного доказування тощо); ризики недотримання принципу рівності сторін (зокрема, через труднощі проведення дистанційного перехресного допиту); перешкоджання повноті та всебічності дослідження обставин справи сторонами та судом (зокрема, через відсутність повноцінного особистого сприйняття судом показань обвинуваченого, свідків, потерпілого чи експертів та можливості спостереження за невербальними сигналами з метою виявлення фактів стороннього впливу на дистанційних учасників із боку третіх осіб (під час дачі показань існує ризик неправильної оцінки свідчень судом та як наслідок – прийняття несправедливого рішення); недотримання принципу безпосередності при дистанційному доказуванні (через об'єктивну ускладненість проведення дистанційного судового огляду матеріальних об'єктів – речових доказів); недостовірної ідентифікації особи учасника провадження та ав-

¹ Примітка. Адже у контексті гарантування права особи на ефективний захист особа має право не лише бути присутнім, а й також слухати та стежити за процесом. Такі права випливають із самого поняття змагальності, а так само можуть бути виведені з гарантій, що містяться в підпунктах (с), (d) і (e) пункту 3 статті 6 (Стенфорд проти Сполученого Королівства, § 26). Відповідно погана акустика в залі суду та проблеми зі слухом можуть стати причиною порушення статті 6 (§ 29) (Посібник щодо статті 6 Європейської конвенції з прав людини. 2021, § 154 [European Commission for the efficiency of Justice (2021) Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings : Document adopt. by the CEPEJ at its 36th plenary meeting (16 and 17 June 2021), p. 28. Retrieved from https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_6_criminal_eng.pdf]. Отже, при використанні відеозв'язку під час провадження необхідно забезпечити технічно безперешкодну можливість заявнику стежити за провадженням та бути заслуханим, і, як зазначалося раніше, також ефективну та конфіденційну комунікацію з адвокатом без свідків (Marcello Viola проти Італії, §§ 63–67; Ascittuo проти Італії, §§ 62–73; Sakhnovskiy проти Росії [ВП], § 98).

тентичності інформації, що надається сторонами в електронному вигляді для дослідження у ході дистанційного кримінального провадження та ін.

Попередньо наголосимо на необхідності подальшого просування у бік розширення дистанційного правосуддя, зокрема, за векторами спрощення вимог до локації учасників конференції та допущення використання ними власних технічних засобів, з огляду на його беззаперечні переваги у контексті оперативності, процесуальної економії та усунення ризиків втрати важливих доказів у справі².

7. Блок ризиків при застосуванні технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) в кримінальному судочинстві, який наразі видається найбільш ризикованим з усіх напрямів ЦКП. Незважаючи на вигоди, які надає використання ШІ у кримінальній юстиції, водночас виявляються потенційні ризики: (1) непрозорість прийняття рішень, (2) різні типи дискримінації, (3) втручання в приватне життя, (4) виклики для захисту (а) персональних даних, (б) людської гідності та (в) свободи слова й інформації. Вони посилюються в секторі правоохоронних органів і кримінального судочинства, оскільки здатні вплинути на презумпцію невинуватості, основні права на свободу особи та особисту недоторканність, а також на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд³.

У квітні 2021 р. Європейська комісія вперше запропонувала нормативне регулювання ШІ в ЄС, яким передбачається ранжувати технології ШІ за рівнем ризику (неприйнятний, високий, обмежений тощо) залежно від забезпечення відповіднос-

² Примітка. Підтвердженням реалізації цієї стратегії є довгоочікуване для кримінальної процедури унормування можливості учасників процесу приймати участь у провадженні дистанційно з використанням власних технічних засобів. Так, 14 березня 2024 р. Президентом України підписано Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС) № 3604-IX. Зазначеним Законом передбачено, зокрема, можливість участі адвоката, свідка чи потерпілого в судовому засіданні поза приміщенням суду з телефону чи планшета, хоча такий формат може бути застосовний у разі введення воєнного стану або під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України.

³ European Parliament (2021). Artificial Intelligence in Criminal Law and its Use by the Police and Judicial Authorities in Criminal Matters : Resolution of 6 October 2021 (2020/2016(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0405>

ті систем III критеріям: безпечності, прозорості, доступності для відстеження, недискримінаційності, екологічної чистоти, контрольованості людьми¹.

Щодо джерел (факторів) ризиків ЦКП

Якісна характеристика ризику була б не повною без врахування джерел (факторів) ризику – певних явищ, предметів, процесів, що зумовлюють існування ризиків, є їх причинами та в управлінській літературі визнаються як одна з ключових компонент складу ризику. Адже управління ризиками суб'єктом як на правотворчому, так і правозастосовному рівні має враховувати об'єктивні можливості впливу певної системи заходів (правових, організаційних, технічних) на ті обставини, що зумовлюють виникнення ризиків ЦКП, з метою мінімізації їх впливу (зокрема, у спосіб встановлення чи зміцнення необхідних нормативних компенсаторних механізмів).

Фактори чи джерела ризиків за своєю функціональною структурою та природою є різнорідними та різнорівневими, мають об'єктивний та суб'єктивний характер. *Внутрішніми об'єктивними факторами* чи джерелами ризику ЦКП є сукупність явищ правового, технічного й організаційного характеру, що безпосередньо стосуються тих чи інших напрямів ЦКП або «знаходяться в межах самої системи, що є об'єктом ризику, і зумовлюють виникнення стану ризику»². До них, зокрема, слід віднести недосконалість правового регулювання процесу ЦКП (невідповідність кримінального процесуального законодавства правовим стандартам), неузгодженість (різницю) судової практики, відсутність належної інтеграції інформаційних систем, а, отже, неналежний рівень процесуальної комунікації, непрозорість технологій III, інклюзивність певної категорії громадян; різний інтелектуально-освітній рівень користувачів судової системи та ін.

Окремим фактором, котрий, на жаль, залишається актуальним, є неналежна *якість кримінального процесуального законодавства*.

У свою чергу, до *внутрішніх суб'єктивних факторів* ризику ЦКП можна віднести недостатність кадрів, які здатні працювати із цифровими комп'ютерними технологіями (неналежна цифрова компетентність правозастосувачів), низьку якість прийнятих процесуальних цифрових рішень у конкретному провадженні, невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків (зокрема, поверхневий аналіз фактичної ситуації кримінального провадження, в якому застосовуються цифрові технології, неналежна фіксація цифрових слідчих дій тощо).

Зовнішні фактори ризиків ЦКП прямої дії зводяться до сукупності явищ економічного, соціального, технологічного характеру. До них у контексті їх прямого впливу на ефективність ЦКП можна віднести, зокрема, економіко-соціальний розвиток, у тому числі рівень життя та освіченості населення, науково-технологічний розвиток, який визначає якість, поширеність та доступність цифрових технологій, політику ІБ тощо.

На нашу думку, більшістю ризиків ЦКП можна керувати лише на загальнодержавному управлінському рівні, за межами системи кримінального провадження. Саме такою виглядає об'єктивна реальність. Добре продумана, грамотна, із чітким та послідовним механізмом реалізації державна політика у напрямі цифровізації суспільства із визначеним пріоритетом інноваційного розвитку відіграє важливу роль у процесах зменшення масштабів викликів, з якими стикаються суб'єкти управління ризиками ЦКП.

У розвиток тематики *типологізації ризиків ЦКП* також зазначимо, що в юридичній літературі запропоновані класифікації ризиків за низкою інших критеріїв за: сферою виникнення; причинами виникнення; галузями права; видами виникнення; можливістю передбачення; суспільними відносинами виникнення тощо.

З урахуванням практичної спрямованості (керування ризиками ЦКП) недостатньо визначити лише якісні характеристики ризику. Незважаючи на те, що кількісні методи обмежено можуть бути застосовані в правовому дослідженні, втім, це не позбавляє сенсу здійснювати *певну градацію ризиків за їх якісно-кількісним рівнем*.

Кількісною характеристикою безпеки є квантифікація небезпек, яка визначає ступінь небезпеки або ризик. Нескінченно малий («нульовий») ризик свідчить про відсутність реальної

¹ EU AI Act: First Regulation on Artificial Intelligence / European Parliament website [News. Updated: 14-06-2023–14:06]. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>

² Великанова М. М. 'Поняття та структурні елементи ризику: цивільно-правовий аспект' (2017) 45 Університетські наукові записки 76–86 < <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/427972> >

небезпеки в системі, і навпаки: чим вищий ризик, тим вища реальність впливу небезпеки. Величина ризику визначається як відношення кількості подій із небажаними наслідками до максимально можливого їх числа за конкретний період часу¹. Залежно від кількісної характеристики ризик можна розглядати за ступенем його припустимості: ризик, яким *можна нехтувати, допустимий, гранично допустимий, надмірний*. Однак досягти нульового рівня ризику, тобто абсолютної безпеки, на практиці неможливо.

Як інструмент ранжування та візуалізації ризиків із визначенням категорій наслідків і їх правдоподібності застосовується матриця ризиків². Найпростіший варіант матриці ризиків використовує п'ятибальну шкалу 5x5 оцінки впливу (Таблиця 1) та правдоподібності (імовірності) цих ризиків. Так само є можливим використовувати матрицю 3x3 для меншої деталізації (наприклад, саме такою матрицею ризиків послуговується Державна судова адміністрація України для оцінки ризиків³). Наразі матриця ризиків є одним із найпоширеніших інструментів оцінювання ризику⁴.

У правовій сфері застосування математичних методів і розрахунків зазвичай виявляється досить складним, а частіше й зовсім неможливим. Водночас це не позбавляє практичного сенсу наведення інструментів ранжування й аналізу ризиків, на-

впаки, націлює на пошук нових підходів до оцінки ризиків ЦКП.

Наприклад, перспективи використання ШІ в кримінальному судочинстві, які наразі широко дискутуються у науковому середовищі, мають узгоджуватися із ризиками для прав людини і засад кримінального провадження. Тому, якщо після аналізу й оцінювання ризику використання ШІ у кримінальному провадженні, наприклад, при застосуванні слідчим суддею, судом запобіжних заходів, рівень ризику для прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого є недопустимим, забороняється застосовувати ШІ. Саме такий шлях регулювання ШІ із застосуванням ризик-орієнтованого підходу обрав ЄС в Законі про штучний інтелект⁵, ініціатором якого виступила Європейська комісія⁶. Зазначений акт є яскравим прикладом ранжування ризиків та містить ризик-орієнтований підхід, за яким визначаються чотири рівні ризику для систем ШІ (неприйнятний, високий, обмежений, мінімальний/нульовий ризик), та встановлює суворі зобов'язання для їх використання. Критерієм для зарахування технології ШІ до певної категорії за рівнем ризику є її вплив на безпеку та гарантію прав людей і бізнесу.

У контексті практики розрахунку ризиків у кримінальному провадженні також доречно звернути увагу на існування системи оцінки ризиків при збиранні цифрової інформації, зокрема, з відкритих джерел. Як зазначає О. О. Торбас, джерело та фактична інформація повинні бути оцінені незалежно один від одного, тому вкрай важливо, щоб особа, яка заповнює звіт, добре знала систему оцінювання⁷. Управління ООН з наркотиків та злочинності розроблено посібник з аналітики «Кримінальна розвідка»⁸, в якому для оцінка джерел та даних використовуються системи «4x4» і «6x6», що пропонуються науковцем до застосування:

⁵ Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law : Press Releases 13-03-2024-12:25 URL <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law>

⁶ AI Act / An official website of the European Union. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai>

⁷ Торбас О. О. *OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень* : підручник: (Видавництво «Юридика», 2024) 14.

⁸ *United Nations Office on Drugs and Crime. Criminal Intelligence. Manual for Analysts. United Nations, (April 2011) 96* <https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Law-Enforcement/Criminal_Intelligence_for_Analysts.pdf>

¹ Див., напр.: Піскунова Л. Е., Прилипко В. А., Зубок Т. О. *Безпека життєдіяльності: підручник* (Академія, 2012) 224

² ДСТУ ІЕС/ІСО 31010:2013 у Додатку В «Методи загального оцінювання ризику» містить п. В.29 «Матриця наслідків/імовірностей», у якому надається загальний огляд цього методу, його застосування, вхідних даних, процесу, вихідних даних, переваг та обмеженостей [ДСТУ ІЕС/ІСО 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику». URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/iso_31010.pdf].

³ Додатки до Інструкції з організації та здійснення внутрішнього контролю в Державній судовій адміністрації України. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/dod_1_5_N284.pdf

⁴ *Примітка*. На основі показників правдоподібності і впливу вона наочно демонструє рівень ризику. Більшість матриць ризиків має три області: область низької імовірності (зелена), яка вказує на те, що ризик події недостатньо високий або що вона достатньо контролюється; висока ймовірність (червона) – подія вимагає використання великої / більшої кількості зусиль для її зниження та середня, інша назва – ALARP (жовта), яка знаходиться між цими двома областями та зазвичай вважається, що будь-яка подія, котра потрапляє в цю область, є такою, яку слід відстежувати, але із мінімальним контролем.

Таблиця 1.

МАТРИЦЯ РИЗИКІВ ЦКП

		ПРАВДОПОДІБНІСТЬ				
		Майже неможливо	Малоймовірно	Середня	Можливо	Дуже можливо
ВПЛИВ	Дуже високий					
	Високий					
	Середній					
	Низький					
	Відсутній					

КАТЕГОРІЇ: Високий ризик Середній ризик Низький ризик

СИСТЕМА ОЦІНКИ 4x4

Таблиця 2.

ОЦІНКА ДЖЕРЕЛА

A	– жодних сумнівів щодо автентичності, достовірності, правдивості джерела; – попередні приклади повної надійності
B	– джерело, з якого була отримана інформація, в більшості випадків було надійним
C	– джерело, з якого була отримана інформація, в більшості випадків було ненадійним
X	– надійність джерела оцінити неможливо

Таблиця 3.

ОЦІНКА ІНФОРМАЦІЇ

1	– немає сумнівів у точності інформації
2	– інформація особисто відома джерелу, з якого вона отримується, але не відома аналітику, який її отримує; – логічна сама по собі; – узгоджується з іншою наявною інформацією
3	– інформація особисто джерелу невідома, але підтверджується іншою інформацією
4	– інформація особисто джерелу не відома та не може бути незалежно підтверджена

СИСТЕМА ОЦІНКИ 6x6

Таблиця 4.

НАДІЙНІСТЬ ДЖЕРЕЛА

A Повністю надійне	– жодних сумнівів щодо автентичності, достовірності, правдивості джерела; – попередні приклади повної надійності
B Зазвичай надійне	– певні сумніви щодо автентичності, достовірності, правдивості чи компетентності джерела (одне з перелічених); – попередні приклади відносної надійності
C Відносно надійне	– сумніви щодо автентичності, достовірності, правдивості чи компетентності джерела (два і більше перелічених); – попередні приклади періодичної надійності
D Зазвичай ненадійне	– явні сумніви щодо автентичності, достовірності, правдивості чи компетентності джерела; – попередні приклади нерегулярної надійності
E Ненадійне	– впевненість у відсутності автентичності, достовірності, правдивості чи компетентності джерела; – приклади ненадійності
F	– неможливо оцінити

ОЦІНКА ІНФОРМАЦІЇ

1 Підтверджено	– підтверджено іншими незалежними джерелами; – логічна сама по собі; – узгоджується з іншою інформацією
2 Вірогідно правда	– не була підтверджена незалежними джерелами; – логічна сама по собі; – узгоджується з іншою інформацією
3 Ймовірно	– не була підтверджена; – логічна сама по собі; – дещо узгоджується з іншою інформацією
4 Сумнівно правда правда	– не була підтверджена; – нелогічна; – сумнівна на момент отримання, хоча потенційно може бути правдивою
5 Неправдоподібно	– підтверджується протилежна інформація; – нелогічна сама по собі; – суперечить іншій інформації
6	– неможливо оцінити або/та не може бути незалежно підтверджена

Таким чином, аналізуючи джерело та інформацію, аналітики (котрими в орбіті кримінальної процедури виступають дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд – прим. авт. – Н. Г. та Ю. Р.) присвоюють їм відповідні оцінки, а не описують власні роздуми щодо достовірності джерела чи правдивості інформації. Наприклад, оцінка А2 за системою «бхб» вказує на те, що така інформація фактично без застережень може використовуватися в розслідуванні, в той самий час оцінка С3 за системою «4х4» вимагає вкрай критичного ставлення до такої інформації¹.

Наведені матриці оцінки джерел та інформації (за фактичної наявності елементів вибіркової у збиранні доказів у справі) є важливим стратегічним інструментом для забезпечення судової перспективи здобутих доказів і попередження чи зниження ризиків, пов'язаних із можливою недостовірністю цифрової інформації.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що метою виявлення вже вказаних та інших подібних ризиків не є намір гальмування процесу ЦКП, який, на наш погляд, виступає неминучим майбутнім, в якому буде розвиватися наше суспільство. Навпаки, ідентифікація можливих ризиків на кожному з виділених векторів ЦПК є необхідною умовою для системного управління такими ризиками як на правотворчому, так й правозасто-

совному рівнях. Інакше кажучи, потрібно розуміти, з якими загрозами ми маємо справу, та відповідно до їх змісту та рівня обирати надійні засоби їх убезпечення. Сприйняття ризику як об'єктивного супутника процесу ЦПК переводить правозастосувача у площину керування ним. Тож сам факт імовірної небезпеки не є червоним світлом для ЦКП, а вимагає системного підходу до управління такими небезпеками як під час стратегічної діяльності правозастосувача, так й під час тактичного правозастосування. У протилежному разі системна невирішеність цих питань може призвести до неефективності та уповільнення темпів розвитку ЦКП, реалізації «реакційної», а не стратегічної кримінальної процесуальної політики. Саме тому заслуговують на увагу запропоновані нами концептуальні засади для застосування ризик-орієнтованого підходу до процесу цифровізації кримінального провадження.

При цьому необхідність типологізації ризиків ЦКП зумовлюється пошуком засобу зниження ризику виникнення кризових явищ, що викликає необхідність розробки державних програм у галузі ЦКП із запобігання небажаним подіям та їх ліквідації. У свою чергу, подальше впровадження РОП ЦКП із метою оцінки ризиків, розробки й впровадження ефективних заходів з їх уникнення та мінімізації здатне допомогти визначити й реалізувати пріоритетні напрями ЦКП, що відповідатиме інтересам українського суспільства.

¹ Торбас О О 14–16.

REFERENCE

*List of legal documents***Legislations**

1. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law : Press Releases [13-03-2024–12:25]. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/202403_08IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law (in English)
2. AI Act / An official website of the European Union. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai> (in English)
3. European Commission for the efficiency of Justice (2021). Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings : Document adopt. by the CEPEJ at its 36th plenary meeting (16 and 17 June 2021), p. 28. URL: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_6_criminal_eng.pdf (in English)
4. European Parliament (2021). Artificial Intelligence in Criminal Law and its Use by the Police and Judicial Authorities in Criminal Matters : Resolution of 6 October 2021 (2020/2016(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0405> (in English)
5. Dodatky do instruktsii z organizatsii ta zdiisnennia vnutrishnoho kontroliu v Derzhavnii cudovii admbnistratsii Ukrainu [Appendices to the Instructions on the organization and implementation of internal control in the State Judicial Administration of Ukraine] URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/dod_1_5_N284.pdf (in Ukrainian)
6. DSTU IEC/ISO 31010:2013 «Keruvannia ryzykom. Metody zahalnoho otsynuyvannia rysyku» [SSTU IEC/ISO 31010:2013 «Management of risk. Methods of general risk assessment»] URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/iso_31010.pdf (in Ukrainian)

Bibliography**Authored books**

1. Piskunova L. Ye., Prylypko V. A., Zubok T. O. *Bezpeka zhyttielialnosti : pidruchnyk* [Life safety: a textbook] (Akademiia, 2012) 224 (in Ukrainian)
2. Torbas O. O. *OSINT pry rozsliduvanni kruminalnyh pravoporushen : pidruchnyk* [OSINT in the investigation of criminal offenses: a textbook] (Yurydyka, 2024) 180 (in Ukrainian)

Non-authored books

3. *United Nations Office on Drugs and Crime. Criminal Intelligence. Manual for Analysts. United Nations* (April 2011) 96 < https://www.unodc.org/documents/orga_nized-crime/Law-Enforcement/Criminal_Intelligence_for_Analysts.pdf > (in English)

Journal articles

4. Hlynska N. V., Klepka D. I. 'Tsyfrovizatsiia kruminalnoho provadzhennia: okremi aspekty kontseptualizatsii (chastyna 1)' [Digitalization of criminal proceedings: certain aspects of conceptualization (part 1) (2022) 43 *Pytannia borotbu zi zlochynnistiu* 24–44 < <http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15815> > (in Ukrainian)
5. Hlynska N. V. 'Pravovyi aspekt zaprovadzhennia rezhymu paperless v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy' [The legal aspect of the introduction of the paperless regime in the criminal proceedings of Ukraine] (2023) 45 *Pytannia borotbu zi zlochynnistiu* 86–96 < <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/288509> > (in Ukrainian)
6. Shehur B. V., Basysta I. V. 'Sudove provadzhennia u rezhymi videokonferentsii ta transliatsii z inshoho prymishchennia, u tomu chysli, yake znakhodytsia poza mezhamy prumishchennia sudu : okremi pidkhody do rozuminnia ta problemy realizatsii' [Court proceedings in videoconference mode and broadcasting from another premises, including one located outside the court premises: separate approaches to understanding and problems of implementation] (2022) 29 (3) *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 242–267 (in Ukrainian)
7. Khyzhniak Ye. S. 'Osoblyvosti ohliadu elektronnykh dokumentiv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen' [Peculiarities of inspection of electronic documents during investigation of criminal offenses] (2017) 4 (58) *Derzhava ta rehiony* 80–85. (in Ukrainian)
8. Velykanova M. M. 'Ponyattya ta strukturni elementy ryzyku: tsyvilno-pravovyi aspekt' (2017) 45 *Universytetski naukovi zapysky* 76–86 < <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/427972> > (in Ukrainian)

Conference paper

9. Hlynska N. V. 'Ryzyk-orientovanyi pidkhid do tsyfrovizatsii kryminalnoho provadzhennia : okremi pytannia kontseptualizatsii' [Risk-based approach to digitalization of criminal proceedings: separate issues of conceptualization] *Teoriia ta praktyka protydii zlochynnosti u suchasnykh umovakh : zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Lviv, 03 lystop. 2023 r.) 58–67 (in Ukrainian)
10. Pashkovkyi M. I. 'Vykorystannia Protokolu Berkli z vedenia rozsliduvan z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovnykh dannykh pid chas dosudovoho rozsliduvannia kolabortsionizmu : analiz sudovoi praktyky' [Using the Berkeley

Protocol for investigating open digital data in pretrial collaborative investigations: a case study] *Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozslidyvannia* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 21 lyp. 2023 r.) 168–172. (in Ukrainian)

Websites

11. 'EU AI Act: First Regulation on Artificial Intelligence' (European Parliament website 14.06.2023) <<https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>> (in English)

Глинська Н. В., Рєпіна Ю. С.

Ryzyk-orієntovanyy pidkhid yak metodologіchna osnova tsyfrovіzatsії krymіnālnoho provadzhennya v Ukraїni: do prezentatsії rezulьtatіv doslіdzhennya (Chastina I. Tipologіzatsіya ryzykіv)

Стаття присвячена презентації основних результатів, отриманих за підсумком проведеної наукової розвідки питання використання ризик-орієнтованого підходу як методологічної основи цифровізації кримінального провадження в Україні щодо висвітлення питання типологізації ризиків цифровізації кримінального провадження як необхідної умови керування ними.

Беручи до уваги інтрузивний характер кримінального провадження, запровадження цифрових технологій у таку царину має бути контрольованим та виваженим з огляду на пов'язані із діджиталізацією потенційні чи ймовірні негативні наслідки, приховані небезпеки для охоронюваних законом цінностей. Відтак, доктринальний розгляд питань щодо ризиків реалізації норм кримінального процесуального права в перебігу цифровізації кримінального провадження надасть теоретично обґрунтовані пропозиції щодо оптимізації процесу цифровізації кримінального провадження, а, отже, забезпечить розвиток кримінальної юстиції в Україні відповідно до вимог сучасності.

Це зумовлює доцільність екстраполявання на процес цифровізації кримінального провадження популярної у світі концепції ризик-орієнтованого підходу як засобу зниження ризику виникнення кризових явищ, а так само доцільність розробки державних програм у галузі цифровізації кримінального провадження із запобігання небажаним подіям і їх ліквідації. Впровадження ризик-орієнтованого підходу цифровізації кримінального провадження допоможе оцінити ризики, розробити й впровадити ефективні заходи з їх уникнення та мінімізації, а, отже, й визначити та реалізувати пріоритетні напрями цифровізації кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальна юстиція, електронне кримінальне провадження, цифровізація, штучний інтелект, ризик, ризик-орієнтований підхід.

Hlynska N. V., Riepina Yu. S.

Risk-based Approach as a Methodological Basis for Digitalization of Criminal Proceedings in Ukraine: to the Presentation of Research Results (Part I. Typology of Risks)

The article is devoted to the presentation of the main results obtained as a result of the scientific research on the use of a risk-based approach as a methodological basis for the digitalisation of criminal proceedings in relation to digitalisation of criminal proceedings, with the aim of highlighting the issue of the typology of risks in the digitalization of criminal proceedings as a prerequisite for their management. Given the intrusive nature of criminal proceedings, the introduction of digital technologies in this area should be controlled and balanced, taking into account the potential or probable negative consequences associated with digitalisation and hidden dangers to the legally protected values. Therefore, a doctrinal consideration of the risks of introducing criminal procedure norms in the course of digitalization of criminal procedure will allow to provide theoretically grounded proposals for optimizing the process of digitalisation of criminal proceedings and thereby ensure the development of criminal justice in Ukraine in accordance with modern requirements.

This determines the expediency of extrapolating to the process of digitalization of criminal proceedings the concept of a risk-oriented approach popular in the world as a means of reducing the risk of crisis phenomena, as well as the expediency of developing state programs in the field of digitalization of criminal proceedings to prevent unwanted events and eliminate them. The introduction of a risk-based approach to the digitalization of criminal proceedings will help to assess risks, develop and implement effective measures to prevent and minimize them, and therefore identify and implement priority areas for the digitalization of criminal proceedings.

Keywords: criminal justice, electronic criminal proceedings, digitalization, artificial intelligence, risk, risk-based approach.

Стаття надійшла до редакції: 22.09.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. Ю. Шенітько, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України
ORCID: 0000-0002-0719-2151

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-4712-728X

В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0001-8058-3071

М. В. Капустіна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-1990-5259

В. О. Яремчук, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0001-8015-9166

В. В. Негребецький кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-0478-6533

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

А. О. Пугач, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Постановка проблеми. У сучасних реаліях технологізації та інформатизації суспільства важливого значення набувають тенденції щодо запровадження інноваційних методів, засобів і технологій у слідчу (судову) та судово-експертну діяльність. Йдеться про так звані інноваційні підходи до формування наукових засад щодо використання новітніх техніко-криміналістичних засобів, програмних продуктів, цифрових технологій та систем штучного інтелекту.

У спеціальних джерелах справедливо зазначається, що протидія злочинності «неодмінно пов'язана з необхідністю поглибленого дослідження правопорушень, їх суті, структури складових системних елементів, форм зовнішнього прояву, що є обов'язковою умовою розробки новітніх ефективних засобів протидії кримінальним правопорушенням»¹. У сучасних умовах європейський вектор розвитку криміналістики та судової експертизи зумовив необхідність впровадження прогресивних інституцій, використання найбільш ефективних методів і технологій.

У реаліях сьогодення важливого значення та актуальності набуває проблематика формування й реалізації криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням сучасних викликів та загроз. У цьому сенсі «боротьба правозастосовних органів нашої держави завжди повинна базуватися на наукових здобутках вчених-криміналістів та позитивному досвіді зарубіжного законодавства»².

Однією із найважливіших тенденцій сучасної криміналістики і судової експертизи є інтеграція знань, створення та пропонування інноваційних розробок науки, спрямованих на вирішення за-

вдань протидії злочинності в умовах війни щодо ефективного формування доказової бази, яка в подальшому може бути використана як в національних, так і міжнародних судах. За таких умов актуальними напрямками наукових досліджень у галузі криміналістики і судової експертизи є технологізація науки, впровадження інноваційних методів і цифрових технологій у діяльність органів правопорядку та в судово-експертну діяльність.

Задля розв'язання зазначених проблем протягом 2022–2024 рр. співробітники лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» працювали над фундаментальною науковою темою під назвою «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі»³. Отримані під час виконання наукової теми науково-практичні результати сприятимуть мінімізації криміногенних проявів, своєчасному виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень, оптимізації кримінального провадження та дотриманню прав людини у кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам використання інноваційних методів і цифрових технологій в криміналістиці та судовій

³ *Примітка:* Тема затверджена постановою Президії НАПрН України № 118/5 від 15 червня 2021 р. та протоколом Вченої ради НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України № 14 від 28 грудня 2021 р. Номер державної реєстрації 0120U105615. Термін виконання: 1 кв. 2022 р. – 4 кв. 2024 р. Науковий керівник теми – акад. НАПрН України, професор, доктор юридичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, Лауреат державної премії України у галузі науки і техніки, завідувач лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ ім. В. В. Сташиса НАПрН України В. Ю. Шепітько. Виконавці – В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник; Г. К. Авдеєва, кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник; В. В. Негребецький, кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник; М. В. Капустіна, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; В. О. Яремчук, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник; А. О. Пугач молодший науковий співробітник.

¹ Panov, M. I., Kharytonov, S. O., & Haltsova, V. V. 'Object of criminal offence: Modern interpretations' (2021) 28 (4) Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine 262.

² Панов М. І. та ін. 'Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного кримінального законодавства щодо відповідальності за крадіжку з проникненням у житло' (2022) 29 (2) Вісник Національної академії правових наук України 275

експертизі приділяли увагу такі провідні українські та іноземні науковці: В. В. Арешонков, В. Д. Берназ, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Коваленко, В. А. Колесник, А. С. Колодіна, Е. В. Курапка, Є. Д. Лук'янчиков, Г. Малевські, М. Марас, С. Матулієне, Дж. Метенко, Ю. Ю. Орлов, С. І. Перлін, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. Г. Хахановський, Д. М. Цехан, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. В. Юсупов, Р. М. Шехавцов та ін. Незважаючи на досить широкий спектр досліджуваних проблем у цій галузі, окремі питання залишаються недостатньо опрацьованими. Зокрема, це стосується теоретичних та прикладних проблем використання цифрових технологій і систем штучного інтелекту в правозастосовній діяльності.

Метою статті є висвітлення науково-практичних результатів роботи співробітників лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» за фундаментальною темою «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі», а саме: формування доктринальних підходів до побудови моделі сучасної криміналістики та її нових напрямів, визначення перспектив використання інформаційних технологій та систем штучного інтелекту в криміналістиці та судовій експертизі, формування механізму встановлення достовірності цифрових доказів та верифікації цифрової інформації у кримінальному провадженні, надання пропозицій щодо дотримання прав людини під час використання технологій штучного інтелекту у правозастосовній діяльності, дослідження стану та надання пропозицій щодо перспектив використання інформаційних ресурсів у судово-експертній діяльності та ін.

Виклад основного матеріалу. У сучасних реаліях можна констатувати стан, тенденції й перспективи розвитку криміналістики. У цьому сенсі простежується формування внутрішньої структури криміналістики (її системи), зв'язок з іншими науками (природничими та гуманітарними), співвідношення із судовими науками (судовою медициною, судовою токсикологією, судовою психологією, судовою хімією та ін.) і судовою експертологією¹. Тому важливого значення набуває встановлення співвідношення криміналістики

(Criminalistics)² і судових наук (Forensic Sciences), криміналістики та судової експертизи. Наразі розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні характеризується зміною вектору свого розвитку і наближенням до єдиного європейського криміналістичного простору. Дослідження криміналістики як форми знання свідчить про зміну парадигми криміналістики та формування криміналістичної доктрини в структурі правової (юридичної) доктрини України³.

В Україні розвиток криміналістики відбувається у трьох головних напрямках: 1) розвиток університетської науки (науки у навчальних закладах); 2) розвиток академічної науки (в межах діяльності науково-дослідних інституцій); 3) розвиток в межах відомчої підпорядкованості (в межах науково-дослідних підрозділів у структурі МВС України, судово-експертних установ у системі Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я та ін.)⁴.

У структурі криміналістики починають формуватися нові напрями: цифрова криміналістика, ядерна криміналістика, геномна криміналістика, аерокосмічна криміналістика та ін. Нові галузі криміналістики відповідають розвитку суспільства й науки, відображують світові тенденції та можливість впровадження інноваційних підходів у практику протидії злочинності. Зокрема, на сьогодні із впевненістю можна констатувати появу окремого криміналістичного напрямку – «цифрової криміналістики».

До визначення сутності цифрової криміналістики наразі існує кілька підходів. Так, окремі науковці вважають цифрову криміналістику «однією з галузей криміналістичної експертизи, яка зосереджена на кримінально-процесуальному праві та доказах щодо комп'ютерів і пов'язаних з ними пристроїв»⁵. Існує думка, що цифрова криміналістика – прикладна наука про розкриття злочинів, пов'язаних із комп'ютерною інформацією, про дослідження цифрових доказів, мето-

² Saferstein R. *Criminalistics: an Introduction to Forensic Science* (Pearson Education, 2011) 552

³ Тація В. Я., Борисова В. І. (ред.) 'Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку' *Правова доктрина України: у 5 т.* (Право, 2013) 1240

⁴ Шепітько В., Шепітько М. 'Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні' (2021) 8 *Право України* 12.

⁵ Колодіна А. С., Федорова Т. С. 'Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики' (2022) 1 *Київський часопис права* 176.

¹ Шепітько В. 'Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями' (2021) 25 *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* 10.

ди роботи з комп'ютерною інформацією, методи пошуку, отримання і закріплення таких доказів¹. Деякі науковці навіть розглядають комп'ютерну (цифрову) криміналістику як прикладну науку про розслідування злочинів (інцидентів), пов'язаних із комп'ютерною інформацією та дослідженням цифрових доказів, методами пошуку, отримання і фіксації таких доказів, або визначають її як прикладну науку про розкриття та розслідування інцидентів інформаційної та кібербезпеки, пов'язану з комп'ютерною інформацією й використанням методів отримання і дослідження доказів факту інцидентів інформаційної та кібербезпеки у вигляді комп'ютерної інформації (цифрових слідів) та технічними засобами, що використовуються для цього². При цьому справедливим є те, що цифрова криміналістика має відношення до процесу збирання, отримання, збереження, аналізу та подання електронних (цифрових) доказів у досудовому та судовому провадженні.

Важливим напрямом розвитку криміналістики є й ядрна криміналістика (Nuclear Forensics). Цей термін активно почав використовуватися в міжнародних документах з ядерної безпеки³. Ядрна криміналістика передбачає необхідність використання новітніх науково-технічних засобів і технологій.

Під час повномасштабної війни РФ проти України отримує свій поштовх до розвитку воєнна криміналістика (Military Forensics). У цих умовах перед системою органів досудового розслідування постають нові виклики, пов'язані з необхідністю «якісного документування, збирання доказової бази масових кримінальних правопорушень міжнародного гуманітарного права, багато з яких доводиться розслідувати вперше в умовах відсутності напрацьованих спеціалізованих методик»⁴. При

цьому проведення розслідування воєнних злочинів під час війни є складним завданням⁵.

Одним із напрямів розвитку криміналістики є проблеми впровадження цифрових технологій у діяльність органів правопорядку та розслідування кримінальних правопорушень. У літературних джерелах визначають види інформаційних технологій у криміналістиці: 1) за призначенням: а) забезпечувальні; б) функціональні; 2) за функціональним призначенням в правоохоронній діяльності: а) опрацювання даних (статистичних, облікових); б) управління; в) підтримка прийняття рішень; г) експертні системи; 3) за видом опрацьованої інформації: а) мультимедійні; б) телекомунікаційні; в) геоінформаційні; 4) за способом отримання інформації інформаційні технології: а) синхронного (безпосереднього); б) асинхронного (опосередкованого через запис) отримання інформації; 5) за способом представлення (надання) інформації: а) аналогові (надання інформації у вигляді безперервного сигналу, фізичної величини, адекватної кількісним і якісним показникам інформації; б) цифрові (дискретний спосіб подання інформації у вигляді чисел; в) за способом реалізації в інформаційній системі: а) традиційні; б) нові; 7) за обсягом охоплення завдань управлінської діяльності (у тому числі підтримка прийняття рішень: а) електронний (у тому числі віртуальний) офіс; б) експертна підтримка рішень; 8) за методологічним підходом: а) централізоване; б) децентралізоване опрацювання даних; 9) за класами реалізованих технологічних операцій: а) робота з текстовим редактором; б) робота з гіпертекстовими системами; в) робота з табличним процесором; г) робота із системами керування базами (банками) даних; г) робота з графічною та звуковою інформацією (в тому числі інтерактивна машинна графіка); д) мультимедійні та інші системи; 10) за типом інтерфейсу користувача: а) пакетні; б) діалогові; в) мережні; 11) за способом побудови мережі інформаційних технологій: а) локальні; б) багаторівневі; в) розподілені; г) глобальні обчислювальні мережі; 12) за видом предметної області, що обслуговується: а) бухгалтерський облік; б) управління кадрами; в) інші; 13) за родом вирішуваних

¹ Колодіна А. С., Федорова Т. С. 'Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики' (2022) 1 Київський часопис права 176–180.

² Полотай О. І. 'Використання комп'ютерної криміналістики для забезпечення ефективного розслідування інцидентів інформаційної та кібербезпеки' (2023) 28 Вісник ЛДУБЖД 73.

³ Комюніке Сеульського Саміту: прийнято на Сеульському саміті з ядерної безпеки (26–27.03.2012) : IAEA INFCIRC/838 (31.05.2012) URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2012/infcirc838_rus.pdf; Комюніке Гаазького саміту з ядерної безпеки URL: <http://www.government.nl/files/documents-and-publications/directives/2014/03/25/the-hague-nuclear-security-summit-communic-russian/rusthe-hague-nuclear-security-summit-communic-final-russian.pdf> (дата звернення: 20.09.2024)

⁴ Дуфенюк О. М. 'Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання'

(2022) 4 Юридичний науковий електронний журнал 369 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>

⁵ Журавель В. А., Шепітько В. Ю. 'Фіксація доказів вчинення воєнних злочинів' *Правнична наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія* (Правво, 2023) 480–491.

завдань: а) отримання; б) фіксація; в) опрацювання; г) запис; ґ) зберігання; д) надання інформації користувачеві; е) передавання; є) зв'язок; з) захист; і) контроль; к) доступ до інформаційних ресурсів та ін.¹

До цифрових технологій, що відіграють найважливішу роль у забезпеченні розслідування кримінальних правопорушень та судового провадження, можуть бути віднесені: автоматизовані банки даних (АБД); автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АПС); автоматизовані робочі місця (АРМ); програмно-апаратні комплекси (ПАК); програмно-технічні комплекси (САПР); системи підтримки прийняття рішення (СППР) або системи підтримки судової експертизи (СПСЕ) тощо.

Інформаційно-аналітичні системи, які використовують органи кримінальної юстиції у своїй діяльності, виконують низку функцій. Вивчення й аналіз юридичної літератури та нормативно-правових актів з окресленої проблематики дозволили виділити такі функції: 1) комунікаційна; 2) інформаційна; 3) аналітична; 4) функція інформаційної безпеки. Функціонування інформаційно-аналітичних систем органів кримінальної юстиції забезпечує організаційні, управлінські, аналітичні, інформаційні потреби їх користувачів².

На сьогодні в Україні та в інших країнах функціонують кілька платформ для фіксації злочинів, учинених російськими військовими в Україні, а саме: база даних «Книга катів українського народу»³, інформаційна система «Т4Р (Трибунал для Путіна)»⁴, національна платформа фіксування воєнних злочинів WarCrimes.gov.ua, аналітична база даних «Воєнні злочинці рф»⁵ та ін. Цифрова інформація, яка в них міститься, може слугувати доказами під час розслідування воєнних злочинів у судах України, в Європейському суді з прав лю-

дини, Міжнародному суді ООН, Міжнародному кримінальному суді та інших міжнародних судах і трибуналах.

Цифрові докази можуть міститися й в електронних пристроях або в телекомунікаційних системах завдяки тому, що сучасні цифрові технології забезпечують фіксацію, накопичення, систематизацію, зберігання й аналіз цифрової інформації, яка може слугувати доказами при розслідуванні злочинів. Такою інформацією є електронні записи, дані з комп'ютерів, мобільних пристроїв, соціальних мереж, електронної пошти, вебсайтів та ін. електронних джерел, у тому числі баз даних. Вона може включати відомості про злочини, комунікацію між підозрюваними, їх місцезнаходження, фінансові транзакції та ін.

Необхідно звернути увагу на те, що у різних джерелах поряд із терміном «цифрові докази» використовуються й інші, наприклад: «електронні докази», «електронні сліди», «цифрові джерела інформації», «комп'ютерна інформація», «електронні документи» тощо. При цьому зазначені терміни у більшості випадків використовуються як синоніми. Тому окремі дослідники справедливо зазначають, що «за своєю суттю електронний доказ є цифровим об'єктом, який був засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберіг електронно-цифрові сліди кримінального правопорушення, був предметом або об'єктом вчинення кримінального правопорушення або містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження»⁶.

Цифрові докази вимагають новітніх підходів до їх збирання, зберігання, використання та дослідження під час доказування у кримінальному провадженні. Особливого значення цифрова інформація набуває під час розслідування воєнних злочинів і використання технологій розвідки на підставі відкритих джерел (Open Source Intelligence, OSINT), які містять поради щодо фіксації цифрових доказів (цифрової інформації). Прикладом можуть слугувати й положення «Протоколу Берклі», які містять поради щодо фіксації цифрових доказів (цифрової інформації). При цьому «інформація у відкритому доступі може надавати підказ-

¹ Шепітько В. Ю., Білоус В. В. 'Поняття інформаційних технологій у криміналістиці, їх види та значення' *Криміналістика: підручник: у 2 т.* (Право, 2019) 43, 44.

² Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затв. Наказом Генерального прокурора від 17.08.2023 № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 21.09.2024)

³ 'Книга катів українського народу : база російських військових, які чинили злочини в Україні' (Книга катів) <<https://russian-torturers.com/>> (дата звернення: 19.09.2024)

⁴ 'Статистика бази даних воєнних злочинів' (Т4Р) <<https://t4rua.org/stats>> (дата звернення: 19.09.2024)

⁵ 'Воєнні злочинці рф' (Головне управління розвідки міністерства оборони України) <<https://gur.gov.ua/content/war-criminals-rf.html>> (дата звернення: 19.09.2024)

⁶ Козицька О. Г. 'Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні' (2020) 8 *Юридичний науковий електронний журнал* 420

ки, підтримувати результати розвідки та служити прямим доказом у судах»¹.

Важливо зазначити, що оцінка цифрових доказів має свої особливості. В окремих випадках виникають труднощі навіть у віднесенні їх до речових доказів або документів. Утім, використання цифрових доказів у кримінальному провадженні є потужним інструментом для підвищення якості та ефективності розслідування злочинів. Документування слідчих дій і фіксація доказів супроводжується цифровими фотозйомкою, аудіо- та відеозаписом, а метадані цифрових файлів на будь-якому етапі кримінального провадження дозволяють підтвердити їх автентичність та процесуальну значущість.

Перспективними завданнями щодо подолання проблем визнання достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні в Україні є такі: розроблення алгоритму ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів, у тому числі цифрової інформації з відкритих джерел, для співробітників правоохоронних органів на основі міжнародних стандартів; створення експертних методик для верифікації цифрової інформації, яка відповідатиме сучасному розвитку інформаційних технологій та включатиме відповідні напрацювання науковців, журналістів та IT-спеціалістів країн Європи і США².

У воєнних реаліях сьогодення нині гостро постає питання про підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів та кримінальних правопорушень, пов'язаних із війною, за допомогою технологій штучного інтелекту, як важливого напрямку удосконалення криміналістичного забезпечення розслідування цієї категорії кримінальних проявів. Використання штучного інтелекту у правоохоронній діяльності є важливим інструментом підвищення ефективності роботи органів правопорядку за допомогою розробки і впровадження новітніх цифрових технологій за такими головними спрямуваннями: 1) інформаційно-

аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності; 2) інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності; 3) створення спеціалізованих інформаційних інтелектуальних систем оперативного-розшукового призначення; 4) формування та розвиток інтелектуальних систем відеоспостереження; 5) охорона об'єктів; 6) створення відомчих спеціалізованих інтелектуальних інформаційних систем; 7) впровадження та розроблення інтелектуальних інформаційних освітніх систем; 8) запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування³.

Застосування штучного інтелекту в розслідуванні воєнних злочинів в Україні може бути корисним у багатьох аспектах. Основними напрямками, в яких він може бути використаний, є такі: 1) аналіз супутникових знімків; 2) аналіз відео- та фотоматеріалів; 3) обробка аудіоматеріалів; 4) аналіз соціальних мереж; 5) аналіз даних із медичних закладів; 6) розпізнавання обличчя; 7) аналіз текстової інформації⁴.

Аналіз літературних джерел показав, що необхідно створити глобальне (обов'язкове) міжнародне законодавство щодо розроблення та впровадження штучного інтелекту, зокрема, для запобігання його нелегальному, тобто нецивілізаційному використанню. У літературних джерелах справедливо вказується, що кожна країна, яка взяла на себе обов'язок виконувати міжнародні конвенції з прав людини, повинна керуватися їхніми принципами і нормами у своєму внутрішньому законодавстві, створювати умови для реалізації і захисту прав і свобод кожної людини⁵. Тому уряди та компанії різних країн повинні знати про недосконалість даних, на яких базується технологія штучного інтелекту, і подбати про запобігання дискримінації та порушенням прав людини.

Аналіз законодавства України та інших країн показав, що з метою дотримання балансу між розвитком штучного інтелекту і забезпеченням прав

³ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування: Закон України від 1 червня 2021 р. No 1498-IX < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text> > (дата звернення: 17.09.2024)

⁴ Матулене С., Шевчук В., Балтрунене Ю. 'Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: український та європейський досвід' (2022) 4 (29) Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 37.

⁵ Панов М. І. (ред) *Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи : навч. посіб.* (Право, 2019) 5.

¹ Протокол Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних : практичний посібник з ефективного використання відкритих цифрових даних у розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, прав людини та міжнародного гуманітарного права. ООН. Права людини. Канцелярія Верховного комісара URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 20.09.2024)

² Авдєєва Г. К. 'Проблеми визначення достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні' (2024) 1 Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка 42 DOI:10.33766/2786-9156.105.33-48 9

людини потрібно розробити методологію оцінювання впливу штучного інтелекту на права людини, кодекси поведінки для розробників і користувачів систем штучного інтелекту, нормативно-правову базу щодо регулювання штучного інтелекту за міжнародними стандартами (захист персональних даних, прозорість алгоритмів, підзвітність і відповідальність, захист інтелектуальної власності). У системах штучного інтелекту на законодавчому рівні мають бути забезпечені критичний підхід до обрання джерел інформації та можливість людського втручання для виправлення помилок під час аналізу персональних даних із метою запобігання можливому порушенню прав людини. Такий підхід сприятиме розвитку систем штучного інтелекту, які розширюють людські можливості, а не замінюють їх, не утискають основні права людини, уникають дискримінації та сприяють справедливості та верховенству права¹.

Використання цифрових технологій і систем штучного інтелекту дозволить розширити можливості своєчасного повідомлення правоохоронців про правопорушення, розшуку й ідентифікації злочинців, оптимізувати процес розслідування кримінальних правопорушень. При цьому використання інформаційно-аналітичних систем і технологій відеомоніторингу правоохоронними органами України є необхідною умовою для забезпечення ефективності розслідування і попередження кримінальних правопорушень, забезпечення національної безпеки, подолання наслідків війни і післявоєнного відновлення країни.

Окрему увагу під час роботи над фундаментальною науковою темою приділялося проблемам використання цифрових технологій у судово-експертній діяльності. Нами визначено, що цифрові технології в судовій експертизі використовуються за такими напрямками: 1) управлінська діяльність та статистичний аналіз роботи експертної установи; 2) інформаційне забезпечення експертної та наукової діяльності; 3) створення різного роду колекцій цифрових копій об'єктів, автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АПС) та баз даних; 4) автоматизація процесів отримання й оброблення результатів фізико-хі-

мічних, біологічних, ґрунтознавчих, металографічних та ін. досліджень за допомогою методів ультрафіолетової та інфрачервоної спектроскопії, мас-спектрометрії, рідинної та газо-рідинної хроматографії, емісійного спектрального аналізу, рентгеноструктурного та атомного спектрального та ін. видів аналізу; 5) порівняльний аналіз зображень, під час вирішення діагностичних та ідентифікаційних експертних завдань щодо підписів, слідів рук, ніг і взуття, слідів інструментів, слідів каналу ствола вогнепальної зброї на снарядах, фотознімків зовнішнього вигляду людей і предметів та ін. об'єктів судової експертизи; 6) здійснення допоміжних розрахунків за спеціальними формулами й алгоритмами та моделювання певних подій за наявними вихідними даними (моделювання дорожньо-транспортних подій, виникнення і розвитку пожежі, умов і наслідків вибуху та ін.); 7) розроблення програмних комплексів автоматизованого вирішення окремих експертних завдань та формування тексту висновку експерта².

На сьогодні актуальним є розроблення комп'ютерних систем щодо вирішення таких завдань: математичне моделювання пострілу з вогнепальної зброї; комп'ютерне діагностування і прогнозування характеристик механізмів замикаючих пристроїв; комп'ютерне моделювання дорожньо-транспортної події та ін. з метою вирішення різного роду експертних завдань.

Висновки. Науковці Лабораторії під час роботи над фундаментальною науковою темою «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі» дійшли таких висновків: 1) має місце становлення таких нових напрямів криміналістики, як: цифрова, ядерна, аерокосмічна, воєнна криміналістика; 2) розвиток цифрової криміналістики відбувається у трьох основних напрямках: формування окремої наукової галузі в криміналістиці; застосування спеціальних знань під час роботи з цифровими доказами; проведення судових експертиз; 3) інтеграція та міждисциплінарний характер криміналістичних знань створює передумови та можливості появи таких інноваційних напрямів, як судова антропологія,

¹ Авдєєва Г. К. 'Розвиток технології штучного інтелекту і дотримання прав людини: проблеми забезпечення балансу' (2024) 47 Питання боротьби зі злочинністю 55 DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-50

² Авдєєва Г. К. 'Використання цифрових технологій в судово-експертній діяльності' *Використання цифрових технологій у криміналістиці та судовій експертизі* : мат-ли між-нар. наук.-практ. круглого столу (Харків, 11 груд. 2023) 36–37.

судова токсикологія, судова генетика (криміналістичний ДНК-аналіз), судова археологія, судова хімія, судова біологія, судова наркологія, судова психіатрія, судова фармація; 4) цифровими доказами слід вважати фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для кримінального провадження; 5) перспективними напрямками інноваційних наукових досліджень у воєнній криміналістиці є такі: документування та розслідування воєнних злочинів; пошук зниклих без вісти та ідентифікація загиблих; застосування цифрової криміналістики для виявлення, фіксування й розслідування воєнних злочинів; активізація застосування спеціальних знань і проведення судово-експертних досліджень із визначення розміру збитків фізичних та юридичних осіб, яких вони зазнали внаслідок збройної агресії; розроблення й застосування інноваційних криміналістичних продуктів щодо підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів та військових кримінальних правопорушень; криміналістичне забезпечення діяльності Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судів та трибуналів; побудова й застосування відповідної системи окремих криміналістичних методик розслідування воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із військовою агресією РФ проти України; 6) інформаційно-аналітична система – це сукупність програмно-технічних засобів, що забезпечують інформаційно-аналітичні процеси відповідних інформаційних ресурсів залежно від цільового та функціонального призначення цієї системи; функціонування інформаційно-аналітичних систем органів кримінальної юстиції забезпечує організаційні, управлінські, аналітичні, інформаційні потреби їх користувачів; 7) основними напрямками використання штучного інтелекту у правозастосовній діяльності є такі: аналіз супутникових знімків, аналіз відео- та фотоматеріалів; обробка аудіоматеріалів; аналіз соціальних мереж; аналіз даних із медичних закладів; розпізнавання обличь; аналіз текстової інформації; 8) з метою дотримання балансу між розвитком штучного інтелекту і забезпеченням прав людини потрібно розробити методологію оцінювання впливу штучного інтелекту на права людини, кодекси поведінки для розробників та користувачів систем штучного

інтелекту, нормативно-правову базу щодо регулювання штучного інтелекту за міжнародними стандартами (захист персональних даних, прозорість алгоритмів, підзвітність і відповідальність, захист інтелектуальної власності); 9) цифровізація судово-експертної діяльності має здійснюватися за такими напрямками: управлінська діяльність та статистичний аналіз роботи експертної установи; інформаційне забезпечення експертної та наукової діяльності; створення різного роду колекцій цифрових копій об'єктів, автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АПС) та баз даних; автоматизація процесів отримання й оброблення результатів фізико-хімічних, біологічних, ґрунтознавчих, металографічних та ін. досліджень за допомогою методів ультрафіолетової та інфрачервоної спектроскопії, мас-спектрометрії, рідинної та газо-рідинної хроматографії, емісійного спектрального аналізу, рентгеноструктурного та атомного спектрального та ін. видів аналізу; порівняльний аналіз зображень, під час вирішення діагностичних та ідентифікаційних експертних завдань щодо підписів, слідів рук, ніг і взуття, слідів інструментів, слідів каналу ствола вогнепальної зброї на снарядах, фотознімків зовнішнього вигляду людей і предметів та ін. об'єктів судової експертизи; здійснення допоміжних розрахунків за спеціальними формулами й алгоритмами та моделювання певних подій за наявними вихідними даними (моделювання дорожньо-транспортних подій, виникнення і розвитку пожежі, умов і наслідків вибуху та ін.); розроблення програмних комплексів автоматизованого вирішення окремих експертних завдань та формування тексту висновку експерта; автоматизація процесів верифікації цифрової інформації та ін.; 10) перспективними завданнями із подолання проблем визнання достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні в Україні є такі: розроблення алгоритму ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів, у тому числі цифрової інформації із відкритих джерел, для співробітників правоохоронних органів на основі міжнародних стандартів; створення експертних методик для верифікації цифрової інформації, яка відповідає сучасному розвитку інформаційних технологій та включатиме відповідні напрацювання науковців, журналістів та ІТ-спеціалістів країн Європи і США.

REFERENCES

*List of legal documents***Legislation**

1. Kommiunike Seulskoho samitu: pryniato na Seulskom sammyte po yadernoy bezopasnosti (26–27.03.2012) : IAEA INFCIRC/838 (31.05.2012). URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2012/infcirc838_rus.pdf (in Russian).
1. Kommiunike Hahskoho samyta po yadernoi bezopasnosti. URL: <http://www.government.nl/files/documents-and-publications/directives/2014/03/25/the-hague-nuclear-security-summit-communicue-russian/rusthe-hague-nuclear-security-summit-comminique-final-russian.pdf> (in Russian).
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukraïny shchodo zaprovadzhennia informatsiïno-telekomunikatsiïnoï systemy dosudovoho rozsliduvannia: Zakon Ukraïny vid 1 chervnia 2021 r. No 1498-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text> (in Ukrainian).
3. Protokol Berkli z vedennia rozsliduvannia z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovyykh danykh : praktychni posibnyk z efektyvnoho vykorystannia vidkrytykh tsyfrovyykh danykh u rozsliduvanni porushen mizhnarodnoho kryminalnoho prava, prav liudyny ta mizhnarodnoho humanitarnoho prava. OON. Prava liudyny. Kantseliariia Verkhovnoho komisara. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (in Ukrainian).
4. Polozhennia pro Yedyni reistr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia: zatv. Nakazom Heneralnoho prokurora vid 17.08.2023 №231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (in Ukrainian).

Bibliography**Authored books**

1. Saferstein R. *Criminalistics: an Introduction to Forensic Science*. (Pearson Education, 2011) 552 (in English).

Edited books

2. Panov M. I. (red.) *Kvalifikatsiia kryminalnykh pravoporushen proty zhyttia ta zdorovia osoby : navch. posib. [Classification of criminal offenses against life and health of a person: study guide]* (Pravo, 2019) 248 (in Ukrainian).
3. Shepitko V. Yu. (red.) *Kryminalistyka: pidruchnyk: u 2 t. T. 1. [Criminalistics: textbook: in 2 volumes, T.1.]* (Pravo, 2019) 456 (in Ukrainian).

Part of the books

4. Zhuravel V. A., Shepitko V. Yu. 'Fiksatsiia dokaziv vchynennia voiennykh zlochyniv' *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukraïny: yevropeyskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu: monohrafiia* [Recording evidence of war crimes. Legal science and legislation of Ukraine: the European vector of development in the conditions of martial law: a monograph] (Pravo, 2023) 480–491 (in Ukrainian).
5. Tatsii V. Ya. (red.) 'Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliakhy rozvytku' *Pravova doktryna Ukraïny: u 5 t. [Legal doctrine of Ukraine: in 5 vol. Vol. 5: Criminal and legal sciences in Ukraine: state, problems and ways of development]* (Pravo, 2013) 1240 (in Ukrainian).

Journal articles

6. Panov, M. I., Kharytonov, S. O., & Haltsova, V. V. 'Object of criminal offence: Modern interpretations' (2021) 28 (4) *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* 262. (in English).
7. Avdeeva G. K. 'Problemy vyznachennia dostovirnosti tsyfrovyykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni' [Problems of determining the reliability of digital evidence in criminal proceedings] (2024) 1 *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E. O. Didorenka* 33–48 DOI:10.33766/2786-9156.105.33-48 (in Ukrainian).
8. – 'Rozvytok tekhnolohii shtuchnoho intelektu i dotrymannia prav liudyny: problemy zabezpechennia balansu' [The development of artificial intelligence technology and the observance of human rights: problems of ensuring balance] (2024) 47 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu : zb. nauk. pr.* 50–58 DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-50 (in Ukrainian).
9. Dufeniuk O. M. 'Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv: lohystychni, kryminalistychni ta sudovo-medychni pytannia' [Investigating War Crimes: Logistical, Forensic, and Forensic Issues] (2022) 4 *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* 369 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88> (in Ukrainian).
10. Kozytska O. H. 'Shchodo poniattia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni' [Regarding the concept of electronic evidence in criminal proceedings] (2020) 8 *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* 420 URL: https://lsej.org.ua/8_2020/105.pdf (in Ukrainian).

11. Kolodina A. S., Fedorova T. S. 'Tsyfrova kryminalistyka: problemy teorii i praktyky' [Digital forensics: problems of theory and practice] (2022) 1 Kyivskyi chasopys prava 176–180 (in Ukrainian).
12. Matulienė S., Shevchuk V., Baltrunė Yu. 'Shtuchnyi intelekt v diialnosti orhaniv pravoporiadku ta yustytzii: ukraïnskyi ta yevropeïskyi dosvid' [Artificial intelligence in law enforcement and justice: Ukrainian and European experience] (2022) 4 (29) Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky 12–46 URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/18/4–22> (in Ukrainian).
13. Panov M. I., Kharytonov S. O., Panova S. V. 'Porivnialno-pravovyi analiz zarubizhnoho kryminalnoho zakonodavstva shchodo vidpovidalnosti za kradizhku z pronyknenniam u zhytlo' [Comparative legal analysis of foreign criminal legislation on liability for theft with home invasion] (2022) Том 29 (2) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 275 (in Ukrainian).
14. Polotai O. I. 'Vykorystannia kompiuternoï kryminalistyky dlia zabezpechennia efektyvnoho rozsliduvannia intsydentiv informatsiinoï ta kiberbezpeky' [Using computer forensics to ensure effective investigation of information and cybersecurity incidents] (2023) 28 Visnyk LDUBZhD. Bulletin of Lviv State University of Life Safety 73. (in Ukrainian).
15. Shepitko V. 'Teoretyko-metodolohichna model kryminalistyky ta yii novi napriamy' [Theoretical and Methodological Model of Criminalistics and Its New Directions] (2021) 25 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky 10 (in Ukrainian).
16. Shepitko V., Shepitko M. 'Doktryna kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: formuvannia, suchasnyi stan i rozvytok v Ukraini' [The Doctrine of Criminalistics and Forensic Examination: Formation, Current State and Development in Ukraine] (2021) 8 Pravo Ukrainy 12 (in Ukrainian).

Conference papers

1. Avdeeva G. K. 'Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii v sudovo-ekspertnii diialnosti' [The use of digital technologies in forensic expert activity] *Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii u kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi : materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (Kharkiv, 11 hrud. 2023 r.) 36–39. (in Ukrainian).

Websites

2. 'Voïenni zlochyntsi rf' [War criminals of the Russian Federation] (Holovne upravlinnia rozvidky ministerstva oborony Ukrainy) <<https://gur.gov.ua/content/war-criminals-rf.html>> (in Ukrainian).
3. 'Knyha kativ ukraïnskoho narodu : baza rosiïskykh viïskovykh, yaki chynily zlochyntsi v Ukraini' [The book of executioners of the Ukrainian people: the base of the Russian military who committed crimes in Ukraine] (Knyha kativ) <<https://russian-torturers.com/>> (in Ukrainian).
4. 'Statystyka bazy danykh voïennykh zlochyntiv' (T4P) [War Crimes Database Statistics] <<https://t4pua.org/stats>> (in Ukrainian).

Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К., Шевчук В. М., Капустина М. В., Яремчук В. О., Негребецький В. В., Соколенко М. О., Пугач А. О.

Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі

Наукову статтю присвячено висвітленню науково-практичних результатів роботи співробітників лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» за фундаментальною темою «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі». На підставі аналізу літературних джерел та нормативно-правових актів України й інших країн сформовано сучасну модель (систему) криміналістики, яка включає такі нові її напрями: цифрова, ядерна, аерокосмічна, воєнна криміналістика. Науковці дійшли висновку, що інтеграція та міждисциплінарний характер криміналістичних знань створює передумови та можливості появи таких інноваційних напрямів, таких як судова антропологія, судова токсикологія, судова генетика (криміналістичний ДНК-аналіз), судова археологія, судова хімія, судова біологія, судова наркологія, судова психіатрія, судова фармація. При цьому доведено, що розвиток цифрової криміналістики відбувається у трьох основних напрямках: формування окремої наукової галузі в криміналістиці; застосування спеціальних знань під час роботи з цифровими доказами; проведення судових експертиз.

За результатами аналізу наукових поглядів вчених-криміналістів авторами здійснено диференціацію між поняттями «цифровий доказ» і «електронний доказ», а саме: цифровими доказами є фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи, а електронними доказами – пристрої та машини, які створюють і здійснюють обробку та збереження цифрової інформації.

Визначено такі напрями використання штучного інтелекту у правозастосовній діяльності: аналіз супутникових знімків, аналіз відео- та фотоматеріалів; обробка аудіоматеріалів; аналіз соціальних мереж; аналіз даних із медичних закладів; розпізнавання обличчя; аналіз текстової інформації. Констатовано, що з метою дотримання балансу між розвитком штучного інтелекту і забезпеченням прав людини потрібно розробити методологію оцінювання впливу штучного інтелекту на права людини, кодекси поведінки для розробників та користувачів систем штучного інтелекту, нормативно-правову базу щодо регулювання штучного інтелекту за міжнародними стандартами (захист персональних даних, прозорість алгоритмів, підзвітність і відповідальність, захист інтелектуальної власності).

Ключові слова: інноваційні методи, цифрові технології, інформаційні технології, штучний інтелект, система криміналістики, розслідування злочинів, судова експертиза

Shepitko V. Yu., Avdeeva G. K., Shevchuk V. M., Kapustina M. V., Yaremchuk V. O., Negrebetskyi V. V., Sokolenko M. O., Pugach A. O.

Innovative Methods and Digital Technologies in Criminalistics and Forensic Examination

This scientific article is dedicated to highlighting the scientific and practical results achieved by the staff of the «Use of Modern Scientific and Technological Achievements in Crime Fighting» laboratory under the fundamental theme «Innovative Methods and Digital Technologies in Criminalistics and Forensic Examination.» Based on an analysis of literature sources and legislative acts from Ukraine and other countries, a modern model (system) of criminalistics has been developed. This model includes new fields such as digital, nuclear, aerospace, and military criminalistics.

Researchers conclude that the integration and interdisciplinary nature of criminalistics knowledge create prerequisites and possibilities for the emergence of innovative fields such as forensic anthropology, forensic toxicology, forensic genetics (criminalistic DNA analysis), forensic archaeology, forensic chemistry, forensic biology, forensic narcology, forensic psychiatry, and forensic pharmacy. It has been proven that the development of digital criminalistics occurs in three main directions: the establishment of a distinct scientific branch within criminalistics, the application of specialized knowledge when working with digital evidence, and conducting forensic examinations.

The authors analyzed scientific perspectives and differentiated between the concepts of «digital evidence» and «electronic evidence.» Specifically, digital evidence consists of factual data presented in binary (digital) code containing information relevant to objectively resolving a case, while electronic evidence refers to devices and machines that create, process, and store digital information.

The following areas of artificial intelligence (AI) application in law enforcement were identified: satellite image analysis, video and photo material analysis, audio material processing, social network analysis, data analysis from medical institutions, facial recognition, and text information analysis. It is asserted that, to balance AI development with human rights protection, there is a need to develop a methodology for assessing AI's impact on human rights, establish codes of conduct for AI system developers and users, and create a regulatory framework for AI governance according to international standards (e.g., personal data protection, algorithm transparency, accountability, responsibility, and intellectual property protection).

Keywords: *innovative methods, digital technologies, information technologies, artificial intelligence, criminalistics system, crime investigation, forensic examination.*

Стаття надійшла до редакції: 22.09.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

Н. О. Гуторова, докторка юридичних наук, професорка, головна наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-2485-0651

Є. С. Гнедик, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3005-3624

Ю. Ю. Забуга, кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-1956-2233

В. М. Пашков, професор кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; завідувач лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9489-7768

Т. О. Михайліченко, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4668-3375

П. П. Нога, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9613-0181

А. О. Хорішко, молодший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України
ORCID: 0009-0008-1377-2014

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я: ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ВІД ЗАГРОЗ*

Постановка проблеми. Національна безпека у сфері громадського здоров'я є важливим елементом забезпечення національної (загальної) безпеки України. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст.1 Закону України «Про національну безпеку» національна безпека трактується як стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного устрою та інших ключових інтересів держави від актуальних і потенційних загроз¹. До числа таких загроз у сфері національної безпеки належать й ті, що прямо чи опосередковано стосуються громадського здоров'я. Зокрема, це: криза у системі охорони здоров'я, недостатність фінансових механізмів для реалізації права людини на життя і належний рівень здоров'я, недотримання стандартів лікування, порушення прав у сфері біомедицини, корупційні явища, неетична маркетингова діяльність у фармацевтичному секторі, монополізація галузі, недостатня ефективність у протидії поширенню підроблених лікарських засобів та медичних виробів, потрапляння на ринок потенційно небезпечних препаратів без відповідних клінічних досліджень або доведеної ефективності тощо.

Серед інших факторів, що створюють загрози національній безпеці й водночас впливають на стан громадського здоров'я, слід назвати війну, окупацію територій, низький рівень екологічної безпеки, недостатній контроль за якістю продовольчих і непродовольчих товарів включно

з небезпечними для здоров'я біодобавками, хімічними речовинами тощо. Також значний ризик становить поширення наркоманії, алкоголізму та інших соціально небезпечних захворювань, зокрема, так званих «хвороб війни». Особливу небезпеку серед останніх становить поширення (часом до рівня епідемій) інфекційних хвороб, що виникають у періоди воєн. Спочатку російська агресія на Донбасі з 2014 р., а потім й широкомасштабна збройна агресія росії проти України та майбутній післявоєнний період – це сприятливий час для них. Це включає поширення туберкульозу через недостатню профілактику й контроль за вже виявленими випадками, руйнування житла і соціальної інфраструктури, погіршення харчування як на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), так і серед внутрішньо переміщених осіб. Сюди ж належить й викликане насильством, вчиненим російськими військовими на ТОТ, зростання випадків ВІЛ/СНІДу та інших захворювань, що передаються статевим шляхом. Поширення кишкових інфекцій, холери, черевного тифу зумовлено руйнуванням систем очищення води й антисанітарними умовами на всій території України, включно з ТОТ. Крім того, у бомбосховищах через скупчення людей зростає ризик захворюваності на COVID-19. Поранення й травми військових і цивільних спричиняють поширення гепатитів і правця. Ризик повернення вакцинованих хвороб (поліомієліту, кору, дифтерії, паротиту) збільшується через руйнування медичної інфраструктури та обмежений доступ до вакцинації. Існує ймовірність виникнення спалахів інших інфекційних хвороб через загрозу застосування російськими військовими біологічної зброї, а також ризик ускладнення проблеми антибіотикорезистентності. Окремо варто зазначити про поширення епідемії посттравматичного стресового розладу

* *Примітка.* Статтю підготовлено на реалізацію теми фундаментального наукового дослідження, що затверджена постановою бюро Президії НАПрН України № 113/6 від 26 червня 2020 р. та постановою Вченої ради НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України № 7 від 29 грудня 2020 р. Номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105608 (І кв. 2020 – ІV кв. 2024).

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 16.11.2024).

(ПТСР), що стає типовим наслідком сучасних воєн¹.

Розробка класифікації загроз у сфері громадського здоров'я як ключової частини національної безпеки, вивчення їх криміногенних чинників, а також створення науково обґрунтованої системи протидії та запобігання цим загрозам є перспективним напрямом досліджень. Автономний характер таких досліджень в Україні створює перешкоди для інтеграції та адаптації найкращого досвіду провідних країн світу, що ускладнює ефективне впровадження інновацій у цій сфері.

Крім цього, важливим аспектом є інтеграція наукових підходів до вдосконалення державної політики у сфері громадського здоров'я, зокрема, шляхом формування ефективної системи управління ризиками, пов'язаними з біологічними, хімічними та соціальними факторами. У контексті євроінтеграції України особливого значення набуває гармонізація національного законодавства та нормативно-правової бази зі стандартами Європейського Союзу. Це включає впровадження директив ЄС, таких як Регламент ЄС № 536/2014 про клінічні дослідження лікарських засобів, вимоги до контролю за якістю харчових продуктів, безпеки хімічних речовин (зокрема, відповідно до регламенту REACH), а також стандартів у сфері захисту прав пацієнтів і забезпечення доступу до медичної допомоги.

Такі заходи сприятимуть не лише підвищенню ефективності системи охорони здоров'я, а й покращенню міжнародної співпраці та залученню інвестицій у медичну галузь. У цьому контексті важливо створити правові механізми для посилення спроможності національної системи охорони здоров'я оперативно реагувати на надзвичайні ситуації та забезпечувати дотримання високих стандартів медичних послуг².

¹ Детальніше див.: Гуторова Н. О., Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю. 'Окремі правові питання епідемічної безпеки під час війни в Україні' (2023) 45 Питання боротьби зі злочинністю 11–23. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-45-11 (дата звернення: 17.11.2024); 2) Pashkov V. M., Sydorenko A. S., Gnedik Ye. S. 'The rehabilitation of post-traumatic stress disorder of servicemen: certain aspects' (2023) 6 (178) Acta Balneologica. 429–436. DOI: 10.36740/ABAL202306112 (дата звернення: 17.11.2024).

² Детальніше див.: Пашков В. М., Гнедик Є. С. 'Правові підстави вакцинації в аптеках: досвід європейських країн' (2023) 1 Полтавський правовий часопис 119–132. DOI: 10.21564/2786-7811.1.290479 (дата звернення: 16.11.2024); Гаркуша А. О. 'Актуалізація запровадження IoT пристроїв в умовах пандемії: досвід правового регулювання окремих країн ЄС' *Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного*

Гармонізація з цими стандартами дозволить не лише забезпечити поступове входження України до європейської спільноти, а й сприятиме підвищенню рівня захисту громадського здоров'я як важливого елемента національної безпеки.

Питання дослідження тематики громадського здоров'я в контексті національної безпеки стає актуальним у зв'язку з цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, які затверджено Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. Зокрема, це стосується мети 3 «Міцне здоров'я і благополуччя» та мети 16 «Сприяння формуванню мирного і відкритого суспільства задля сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях»³. Також вагомими є Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII⁴ та положення Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, зокрема, пункт 14 останньої стосується саме забезпечення права кожної людини на охорону здоров'я⁵.

Крім того, важливими є положення Указу Президента України «Про питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» від 21 квітня 2022 р. № 266/2022, які передбачають створення робочої групи Національної ради з питань охорони здоров'я⁶, а також пункти 1 та 57

права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 бер. 2022 р.) 20–22; Пашков В. М., Соловйов О. С. 'Правова характеристика до кваліфікації засновників аптек в країнах ЄС' *Правове регулювання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики сьогодення*: матеріали VI Міжнародного медико-правового форуму (м. Полтава, 25 лист. 2022 р.) 113–115; Забуга Ю. Ю. 'Доцільність імплементації в національне законодавство України положень Директив ЄС 2011/24/EU від 09.03.2011 р. «Про реалізацію прав пацієнтів на транскордонну охорону здоров'я»' *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Випуск 56: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 6–7 грудня 2023 р.) 66–69 та ін.

³ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 16.11.2024).

⁵ Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 14.11.2024).

⁶ Питання Національної ради з відновлення України від

Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392. У цих документах наголошується, що життя і здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю в Україні, а забезпечення права людини на охорону здоров'я є основним завданням державної політики у сфері національної безпеки¹.

Додатково слід врахувати пункти 3 і 4 Положення про функціональну підсистему медичного захисту населення, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 березня 2019 р. № 667, які спрямовані на досягнення відповідних цілей².

Окремо слід виділити пункт 1 Положення «Про деякі питання забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення під час ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України», затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 квітня 2022 р. № 597. У ньому йдеться про заходи швидкого реагування на поширення інфекційних та інших небезпечних хвороб на територіях, які були тимчасово окуповані, але де вже відновлено державний суверенітет України, за умови відсутності повідомлень про потенційні радіаційні, хімічні, біологічні чи ядерні ризики³.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових колах концепція «громадське здоров'я» (public health) досліджувалася насамперед із точки зору соціальної медицини та державного управління. Ці та деякі інші аспекти знайшли відображення на сторінках наукових праць М. Буковинської⁴,

Ю. Вороненка⁵, Т. Грузевої⁶, Д. Карамішева⁷, Я. Радиша⁸, Н. Рингач⁹, В. Рудого¹⁰, В. Москаленка¹¹ та інших організаторів медичної справи і фахівців державного управління.

Правовим аспектам організації охорони здоров'я, складовою якої є парадигма громадського здоров'я, приділяли увагу такі вчені-правознавці, як Р. Гревцова¹², В. Пашков¹³, О. Пунда¹⁴, І. Сенюта¹⁵, Н. Хендель¹⁶ та деякі інші.

Окремі проблеми громадського здоров'я піднімалися під час низки наукових заходів, зокрема, тих, що організовувалися лабораторією дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, наприклад, у межах міжнародної інтернет-конференції «Правові засади епідемічної безпеки: виклики та перспек-

⁵ Князевич В. М. Охорона здоров'я України: стан, проблеми, перспективи (Вид-во «Київ», 2009) 437

⁶ Грузев Т. С. 'Фактори ризику в формуванні здоров'я населення' (2003) 3 Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України 9–16.

⁷ Карамішев Д. В. 'Управління системою охорони здоров'я у контексті стратегічного управління організацією' (2005) 3 Університетські наукові записки 330–333.

⁸ Лещенко В. В., Радиш Я. Ф. 'Права людини на життя та охорону здоров'я – методологічна основа державного управління здоров'ям охоронною сферою: вступ до проблеми' (2014) 1 Державне управління: теорія та практика 104–113. DOI:10.36605/978-966-397-210-7/369–391 (дата звернення: 11.11.2024).

⁹ Рингач Н. О. 'Ризики для громадського здоров'я та системи охорони здоров'я в Україні, спричинені соціально-економічною і політичною кризою' (2014) 3 Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки 64–76.

¹⁰ Рудий В. 'Контроль над витратами і ефективне використання ресурсів як засоби покращення системи охорони здоров'я в Україні' <http://www.healthfin.kiev.ua/pages/review/res_bu.htm> (дата звернення: 11.11.2024).

¹¹ Москаленко В. Ф. 'Громадське здоров'я в умовах урбанізації' (2010) 1 *Медична наука України* 13–23.

¹² Гревцова Р. Ю. 'Деякі питання законодавчого забезпечення розвитку охорони здоров'я в Україні. Часопис' (2013) 19 (2) Академії адвокатури України <http://nbuv.gov.ua/ujrn/chaau_2013_2_10> (дата звернення: 11.11.2024).

¹³ Пашков В. М. 'Правове забезпечення реформування сфери охорони здоров'я' (2017) 2 Український медичний часопис 1–6.

¹⁴ Пунда О. 'Поняття та зміст права на здоров'я' (2003) 3–4(7-8) Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права 79–84.

¹⁵ Сенюта І. 'Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти' *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)* 2008 17–18.

¹⁶ Хендель Н. В. 'Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я' (автореф дис канд юрид наук Одеса, 2014) 20

наслідків війни : Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022 : станом на 17 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

¹ Про Стратегію національної безпеки України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 14.09.2020 : станом на 16 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0005525-20#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

² Про затвердження Положення про функціональну підсистему медичного захисту населення : Наказ МОЗ України від 25.03.2019 № 667 : станом на 2 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0423-19#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

³ Деякі питання забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення під час ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України : Наказ МОЗ України від 08.04.2022 № 597. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0597282-22#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

⁴ Буковинська М. П. 'Здоров'я населення як соціальний аспект філософії організації' (2012) 1 (19) *Моделювання регіональної економіки* 118–127 <<http://dpspace.nuft.edu.ua/jspsui/bitstream/123456789/5182/1/96.pdf>> (дата звернення: 11.11.2024).

тиви» (29 квітня 2020 р.), науково-практичного вебінару «Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я в проєкті Кримінального кодексу України» (25 травня 2021 р.), міжнародного круглого столу «Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану» (16 червня 2022 р.), V Міжнародного медико-правового форуму (9–10 грудня 2021 р.), VI Медико-правового форуму «Правове регулювання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики сьогодення» (25 листопада 2022 р.), VII Медико-правового форуму «Сучасні виклики в системі охорони здоров'я України» (15 грудня 2023 р.) та інших.

У той самий час національна правова доктрина не містить цілісних, комплексних досліджень, присвячених організаційно-правовим аспектам системи охорони громадського здоров'я в Україні, що й зумовило актуальність цього дослідження. Тема зазначеного дослідження набуває особливої актуальності через відсутність цілісних правових розробок, спрямованих на аналіз і концептуальне обґрунтування правових механізмів захисту від загроз, які стосуються національної безпеки у сфері громадського здоров'я, як під час воєнного стану, так і в період після його завершення.

Метою цього дослідження є вдосконалення чинної системи правових інструментів, спрямованих на захист громадського здоров'я як невід'ємної складової національної безпеки. Це включає забезпечення ефективного епідемічного захисту населення, гарантування права кожного на охорону здоров'я та доступ до медичної допомоги як абсолютного, невідчужуваного права, а також усунення існуючих суперечностей і прогалин у нормативно-правовому регулюванні системи громадського здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Право на здоров'я є основоположним природним правом кожної людини і становить невід'ємну частину сучасного розуміння гідного життя.

У загальному розумінні здоров'я є природним станом організму, який характеризується його рівновагою з навколишнім середовищем та відсутністю будь-яких хворобливих змін, завдяки чому здоров'я є передумовою реалізації інших прав людини¹.

¹ Гомон Д. О. 'Адміністративно-правове та організаційне забезпечення охорони здоров'я в Україні'. (дис на здобуття наук ступ канд юрид наук Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2018)

Сьогоднішній стан нормативної бази, якою закладено фундаментальні підвалини правового регулювання спектру праводносин, що мають охоплюватись системою громадського здоров'я, є незадовільним. Основним прорахунком є занадто вузьке розуміння концепції охорони громадського здоров'я, яка повинна функціонувати не як окрема інституція, а як повноцінна система з різними виконавцями, за умови злагодженої координації з боку МОЗ України.

Проведений аналіз законодавчих актів свідчить про термінову необхідність перебудови й вдосконалення сфери громадського здоров'я, адже в поточному стані вона практично не функціональна. Головною причиною цього є відсутність єдиного координатора, а також електронних інформаційних засобів збору, обробки та аналізу інформації. Для того, аби система громадського здоров'я дійсно стала основою для створення профілактичної медицини, у вітчизняній системі охорони здоров'я мають відбутись докорінні перебудови.

У ході проведення фундаментального дослідження було розроблено та запропоновано, зокрема, такі рекомендації:

- **внести зміни до спеціальних законів**, спрямовані на запобігання значному погіршенню чинників, що впливають на здоров'я. Це, зокрема, стосується недопущення забруднення навколишнього середовища через воєнні дії, а також забезпечення доступності медичної допомоги під час воєнного стану;

- виключити із Кримінального кодексу України ст. 130 та ст. 133², а також ст. 181–1 КУпАП³;

- доповнити Закон України «Про поховання та похоронну справу» від 10.07.2003 р. № 1102-IV нормами про те, що гарантії цього Закону не діють на ТОТ у період збройного конфлікту чи воєнного стану. Також слід уточнити визначення «неорганізованих масових поховань» та встановити алгоритм дій держави у разі їх виявлення, включаючи необхідні санітарно-епідеміологічні заходи під час перепоховань²⁸;

- удосконалити Воєнно-медичну доктрину України, що затверджена постановою Кабінету

² Гуторова Н. О., Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю.

³ Гуторова Н. 'Кримінальна відповідальність осіб, які є вразливими щодо зараження віл, та її вплив на епідемічну безпеку' *Правове регулювання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики сьогодення*: матеріали VI Міжнародного Мед.-прав. Форуму (Харків 25 листоп. 2022 р.) 39–41

Міністрів України від 31.10.2018 р. №910, зокрема, щодо підвищення готовності системи охорони здоров'я військовослужбовців до реагування на надзвичайні ситуації у період війни¹;

– при створенні положень Плану відновлення України після російської агресії врахувати відновлення зруйнованої та пошкодженої медичної інфраструктури. Окрім того, варто включити пункт про потребу запровадження винятків із прав інтелектуальної власності в галузі охорони здоров'я, що базуються на положеннях ст. 73 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності;

– зняти мораторій на здійснення державного контролю за якістю лікарських засобів, який здійснює Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками²;

– запровадити принцип «Охорона здоров'я у всіх політиках держави», метою якого є створення умов, що дозволять запобігти значному погіршенню ключових детермінант здоров'я населення навіть в умовах воєнного стану³;

– вдосконалити систему підготовки фармацевтів відповідно до положень Директиви 2005/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 вересня 2005 р. Зокрема, це стосується впровадження практик окремих країн Європейського Союзу, які передбачають можливість вакцинації населення в аптеках;

– розробити проект Закону України «Про біологічну зброю та біозахист».

Проблема протидії корупції у сфері охорони здоров'я також є актуальною. Аналіз судової практики показує, що в Україні до кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення притягуються здебільшого медичні працівники, тоді як фармацевтичний сектор, в якому також мають місце численні корупційні прояви, залишається

поза увагою. Жодного фармацевтичного працівника й досі не притягнули до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень⁴.

Проведена класифікація кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я дозволила виділити два типи: а) загальні, що характерні для будь-якої галузі, та б) спеціальні, що стосуються виключно охорони здоров'я. Було доведено, що розробка спеціальних норм, як-от ст. 184 КК України (Порушення права на безоплатну медичну допомогу), створює певні привілеї для корупціонерів і водночас ускладнює застосування антикорупційного законодавства в цій галузі⁵.

Дослідження також виявило відсутність законодавчих норм, які б регулювали відповідальність медичних або фармацевтичних працівників за отримання винагороди за просування лікарських засобів. Це порушення правил промочії має бути усунуте шляхом внесення відповідних змін до КК України⁶.

Враховуючи рекомендації, викладені у монографії В. М. Пашкова та Є. С. Гнедика «Правове регулювання медичного туризму в умовах війни в Україні», було запропоновано основні положення проекту Закону України «Про транскордонне медичне обслуговування громадян України та особливості медичного туризму в умовах воєнного стану»⁷.

До того ж констатовано необхідність імплементації положень Директиви 2011/24/ЄС у національне законодавство України, зокрема, щодо обов'язкового страхування професійної відповідальності медичних працівників, забезпечення поінформованої згоди пацієнтів через чітке інформування про діагноз, ризики та лікування, а також розробки окремого розділу в Цивільному кодексі України, який регулював би договір щодо надання медичних послуг. Це сприятиме підвищенню якос-

¹ *Правове регулювання епідемічної безпеки в умовах війни та пост воєнного відновлення* : матеріали міжнар. круглого столу (Харків, 29 черв. 2023 р.) : електрон. наук. вид. 140 DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985873> (дата звернення: 11.11.2024).

² Нога П. П. 'Окремі шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства з питань державного контролю якості лікарських засобів як гарантія забезпечення прав особи на медичну допомогу' *Історико-теоретичні проблеми захисту прав людини*: матеріали студ. наук. конф. з нагоди 20-тої річниці ПЮІ НЮУ ім. Ярослава Мудрого (м. Полтава, 25 трав. 2022 р.) 93–95.

³ 31 *Правове регулювання епідемічної безпеки в умовах війни та пост воєнного відновлення* : матеріали міжнар. круглого столу (Харків, 29 черв. 2023 р.) : електрон. наук. вид. 140 DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985873> (дата звернення: 11.11.2024).

⁴ Гуторова Н. О. 'Правові засоби запобігання корупції у сфері надання медичної допомоги' (2022) *Медичне право України*: збірник наукових статей присвячених пам'яті Гладуна З. С. 30–33

⁵ Забуга Ю. Ю. 'Проблемні питання кримінальної відповідальності за порушення права на безоплатну медичну допомогу' (2023) 6 *Аналітично-порівняльне правознавство* 565–570. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.99> (дата звернення: 11.11.2024).

⁶ Гуторова Н. О. 'Незаконна винагорода під час просування медичної продукції як прояв приватної корупції в фармації' (*Аптека*. №25 (1296) 28 червня 2021 р.) <<https://www.apteka.ua/article/599889>> (дата звернення: 11.11.2024).

⁷ Пашков В. М., Гнедик Є. С. *Правове регулювання медичного туризму в умовах війни в Україні* : монографія (Право, 2022) 188

ті медичних послуг, захисту прав пацієнтів і адаптації української системи охорони здоров'я до стандартів ЄС¹.

Дослідження також дозволило врахувати специфіку медичних послуг при створенні туристичного продукту, що сприятиме забезпеченню безпечних умов для здоров'я споживачів. Установлено, що медичний туризм охоплює такі послуги: 1) медичні послуги, як-от діагностика, лікування (включно з трансплантацією) та реабілітація; 2) лікувально-оздоровчі послуги, що передбачають медичне втручання, зокрема, в санаторно-курортних закладах; 3) косметологічні послуги, що потребують медичного втручання, але не спрямовані на покращення стану здоров'я².

Повномасштабне вторгнення рф вплинуло на межі дослідження, зокрема на питання епідемічної безпеки. Зокрема, було встановлено, що: 1) війна підвищує ризики спалахів інфекційних захворювань, що створює нестабільну епідемічну ситуацію; 2) нормативно-правова база у сфері епідемічного благополуччя потребує адаптації до реалій воєнного стану; 3) необхідно поширити дію «карантинної» постанови з визначенням зон і рівнів обмежень у разі спалахів небезпечних хвороб під час війни. Показовим є і той факт, що росією систематично не дотримуються норми міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо особливого порядку і захисту сфери охорони здоров'я. Причому ці тенденції з'явилися не у 2022–2024 рр., вони зафіксовані ще з 2014 р. і лише набирають оберти³.

¹ Забуга Ю. Ю. 'Доцільність імплементації в національне законодавство України положень Директив ЄС 2011/24/EU від 09.03.2011 р. «Про реалізацію прав пацієнтів на трансграничну охорону здоров'я»' *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Випуск 56: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 6–7 грудня 2023 р.) 66–69

² Пашков В. М., Гуророва Н. О. 'Принципи безоплатного вільного донорства крові та її компонентів: проблеми запровадження в Україні' *Єдиний медичний простір України: правовий вимір: монографія* (Право, 2022) 128–142.

³ Детальніше див.: Мухайличенко Т., Забуха Ю., Babanina V., Syiploki M. 'Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine' (2022) 4 (16) *Access to Justice in Eastern Europe* 1–18. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000434> (дата звернення: 11.11.2024); Vitalii M. Pashkov, Tetiana O. Mukhailichenko, Yuliia Yu. Zabuha 'Medical and pharmaceutical activities in occupied territories: legal assessment and Ukraine's experience' (2024) 4 *Polski Merkuriusz Lekarski Polish Medical Journal* 445–452. DOI: 10.36740/Merkur202404110 (дата звернення: 11.11.2024); Гуророва Н. О. 'Правове регулювання епідемічної безпеки під час війни' *Біобезпека в умовах воєнного стану: матеріали науково-практичної конференції*

Так само виявлено ключові проблеми, з якими стикнулася система охорони здоров'я у перші місяці повномасштабного вторгнення збройних сил рф на територію України. До цих викликів належать:

1. Обмеження доступу до медичної допомоги як у районах, що перебувають під окупацією, так і на решті території країни. Це зумовлено руйнуваннями і пошкодженнями медичних установ, загибеллю чи пораненням медичних працівників, що часто ставалося через обстріли карет швидкої допомоги, тощо;

2. Ускладнений доступ до гарантованої медичної допомоги для окремих категорій пацієнтів, таких як інсулінозалежні чи онкохворі, а також обмежений доступ до медичних виробів, зокрема, лікарських засобів, по всій території України;

3. Значне погіршення епідеміологічної ситуації через продовження пандемії COVID-19 і зростання кількості хворих на туберкульоз. Крім того, очікується збільшення випадків ВІЛ/СНІДу та інших захворювань, що передаються статевим шляхом, зумовлених численними згвалтуваннями цивільного населення, здійсненими російськими військовими;

4. Нестача кваліфікованих психологів, здатних надавати підтримку постраждалим від окупації, військовослужбовцям, які перебували на передовій, а також лікарям, що працюють із важкопораненими пацієнтами. Ці фахівці самі нерідко стикаються з проявами емоційного вигорання та депресії⁴.

Проведене дослідження стосовно особливостей реалізації права на здоров'я в умовах збройного конфлікту продемонструвало, що це право не є абсолютним і може зазнавати обмежень. Зокрема, такі обмеження можуть бути: 1) законними та вимушеними, коли держава, на території якої тривають бойові дії, обмежує право на здоров'я своїх громадян, які залишаються в тилу, через потребу забезпечення інших критичних пріоритетів (м. Київ, 28 вер. 2022 р.) 40–44; Гуророва Н. О., Гнедик Є. С. 'Епідемічна безпека під час і після війни: питання правового регулювання' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану: матеріали міжнар. круглого столу*. (м. Полтава, 16 черв. 2022 р.) 54–57.

⁴ Забуга Ю. Ю. 'Виклики, які постали перед системою охорони здоров'я в період воєнного стану' *Історико-теоретичні проблеми захисту прав людини: матеріали студентської наукової конференції з нагоди 20-тої річниці створення Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого* (м. Полтава, 25 трав. 2022 р.) 151–155.

тів; 2) незаконними, коли одна зі сторін конфлікту грубо порушує міжнародне гуманітарне право, ігноруючи встановлені норми та принципи захисту права на здоров'я¹.

Висновки. Проведене фундаментальне дослідження дозволило окреслити актуальні проблеми та запропонувати конкретні заходи для вдосконалення правових механізмів захисту громадського здоров'я як важливого аспекту національної безпеки в умовах триваючого збройного конфлікту. Основні висновки полягають у такому:

1. Стан нормативного регулювання: поточна нормативна база, яка регулює сферу громадського здоров'я, має суттєві прогалини та суперечності.

2. Необхідність правових реформ: запропоновано внести зміни до спеціальних законів із метою запобігання погіршенню здоров'я через наслідки війни та задля посилення епідемічного захисту населення. Це включає створення законодавчих актів, які забезпечать швидку й якісну медичну допомогу потерпілим від сексуального насильства, регулюватимуть використання донорських матеріалів та покращать процеси перепоховання жертв війни.

3. Покращення епідемічної стійкості: рекомендовано створити інструменти інституційної спроможності реагування на епідемічні виклики, зокрема, розробити законодавство про біологічну безпеку та біологічний захист, а також вжити заходів для боротьби зі спалахами інфекційних захворювань під час війни.

4. Удосконалення антикорупційного правового регулювання: сфера охорони здоров'я має значний корупційний потенціал, зокрема, у фармацевтичному секторі. Запропоновано розробити нові норми кримінального права, які б усували лазівки у покаранні за просування медичних товарів за корупційними схемами.

5. Розвиток медичного туризму: створено рекомендації для законодавчого регулювання тран-

скордонного медичного обслуговування, що має включати міжнародні стандарти якості послуг, розширення доступу до медичних і реабілітаційних послуг для громадян України, а також привернення уваги іноземців до медичних послуг, які надають наші медичні установи.

6. Захист права на здоров'я у період війни: виявлено, що забезпечення права на здоров'я значно ускладнено, нерідко через системне недотримання рф норм міжнародного гуманітарного права. Запропоновано закріпити на національному рівні заходи, які мінімізували б вплив війни на стан охорони здоров'я, включаючи створення гуманітарних коридорів і захист медичних закладів.

Для вирішення проаналізованих проблем рекомендується здійснити такі заходи:

1) створити робочу групу для розробки законодавства щодо біологічної безпеки, профілактики інфекційних захворювань та використання інструментів постконтактної профілактики для жертв сексуального насильства;

2) внести зміни до законодавства, спрямовані на розробку нових підходів до контролю за якістю лікарських засобів, враховуючи виклики воєнного стану;

3) змінити антикорупційне законодавство в сфері фармацевтики, включивши положення про відповідальність за порушення правил промоції лікарських засобів;

4) запровадити принцип «Охорона здоров'я в усіх політиках держави» для недопущення істотного погіршення соціальних умов охорони здоров'я;

5) розробити Стратегію відбудови системи охорони здоров'я, враховуючи наслідки збройного конфлікту.

Таким чином, реалізація запропонованих заходів дозволить створити ефективну та стійку систему громадського здоров'я, здатну реагувати на виклики сучасності, зміцнити національну безпеку та гарантувати право кожного громадянина на охорону здоров'я навіть у найскладніших умовах.

¹ Забуга Ю. Ю. 'Міжнародно-правові засоби захисту права на здоров'я в період збройного конфлікту' *Біобезпека в умовах воєнного стану: матеріали науково-практичної конференції* (м. Київ, 28 вер. 2022 р.) 52–57

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Деякі питання забезпечення санітарного та епідемічного blahopoluchchia naseleння pid chas likvidatsii naslidkiv zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy : Nakaz MOZ Ukrainy vid 08.04.2022 №597. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0597282-22#Text> (in Ukrainian)

2. Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.04.2022 №266/2022 : stanom na 17 cherv. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (in Ukrainian)
3. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 №2469-VIII : stanom na 9 serp. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (in Ukrainian)
4. Pro Natsionalnu stratehiiu u sferi prav liudyny : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2021 № №119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (in Ukrainian)
5. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Rishennia Rady nats. bezpeky i oborony Ukrainy vid 14.09.2020 : stanom na 16 veres. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> (in Ukrainian)
6. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 №722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (in Ukrainian)
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro funktsionalnu pidsystemu medychnoho zakhystu naseleння : Nakaz MOZ Ukrainy vid 25.03.2019 №667 : stanom na 2 trav. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0423-19#Text> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Kniazevych V. M. *Okhorona zdorovia Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy* [Healthcare in Ukraine: status, problems, prospects] (Vyd-vo «Kyiv», 2009) 437 (in Ukrainian)
2. Pashkov V. M., Hnedyk Ye. S. *Pravove rehuliuвання medychnoho turyzmu v umovakh viiny v Ukraini : monohrafiia* [Legal regulation of medical tourism in wartime conditions in Ukraine: monograph] (Pravo, 2022) 188 (in Ukrainian)

Part of the books

3. Pashkov V. M., Hutorova N. O. 'Pryntsypy bezoplatnoho vilnoho donorstva krovi ta yii komponentiv: problemy zaprovadzhenia v Ukraini' *Yedynyi medychnyi prostir Ukrainy: pravovyi vymir: monohrafiia* (Pravo, 2022) 128–142 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. 'Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine' (2022) 4 (16) *Access to Justice in Eastern Europe* 1–18. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000434>
5. Vitalii M. Pashkov, Tetiana O. Mykhailichenko, Yuliia Yu. Zabuha 'Medical and pharmaceutical activities in occupied territories: legal assessment and Ukraine's experience' (2024) 4 *Polski Merkurusz Lekarski Polish Medical Journal* 445–452. DOI: 10.36740/Merkur202404110
6. Pashkov V. M., Sydorenko A. S., Gnedik Ye. S. 'The rehabilitation of post-traumatic stress disorder of servicemen: certain aspects' (2023) 6 (178) *Acta Balneologica*. 429–436. DOI: 10.36740/ABAL202306112 (in English)
7. Bukovynska M. P. 'Zdorovia naseleння yak sotsialnyi aspekt filosofii orhanizatsii' [Population health as a social aspect of the organization's philosophy] (2012) 1 (19) *Modeliuвання rehionalnoi ekonomiky* 118–127 <<http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5182/1/96.pdf>> (in Ukrainian)
8. Hutorova N. O., Mykhailichenko T. O., Zabuha Yu. Yu. 'Okremi pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas viiny v Ukraini' [Certain legal issues of epidemic security during the war in Ukraine] (2023) 45 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 11–23. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-45-11 (in Ukrainian)
9. Hutorova N. O. 'Pravovi zasoby zapobihannia koruptsii u sferi nadannia medychnoi dopomohy' [Legal means of preventing corruption in the provision of medical care] (2022) *Medyчне pravo Ukrainy: zbirnyk naukovykh statei prysviachenykh pamiaty Hladuna Z. S.* 30–33 (in Ukrainian)
10. Hrevtsova R. Yu. 'Deiaki pytannia zakonodavchoho zabezpechennia rozvytku okhorony zdorovia v Ukraini' [Some issues of legislative support for the development of healthcare in Ukraine] (2013) 19 (2) *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy* <http://nbuv.gov.ua/ujrn/chaau_2013_2_10> (in Ukrainian)
11. Hruziev T. S. 'Fakторы ryzyku v formuvanni zdorovia naseleння' [Risk factors in shaping population health] (2003) 3 *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy* 9–16 (in Ukrainian)
12. Karamyshev D. V. 'Upravlinnia systemoiu okhorony zdorovia u konteksti stratehichnoho upravlinnia orhanizatsiieiu' [Healthcare system management in the context of strategic organizational management] (2005) 3 *Universytetski naukovi zapysky* 330–333 (in Ukrainian)
13. Leshchenko V. V., Radysh Ya. F. 'Prava liudyny na zhyttia ta okhoronu zdorovia – metodolohichna osnova derzhavnoho upravlinnia zdorovookhoronnoiu sferoiu: vstup do problemy' [Human rights to life and health care – methodological basis of public health care governance: introduction to the problem] (2014) 1 *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka* 104–113. DOI:10.36059/978-966-397-210-7/369–391 (in Ukrainian)

14. Moskalenko V. F. 'Hromadske zdorovia v umovakh urbanizatsii' [Public health in an urbanized world] (2010) 1 Medychna nauka Ukrainy 13–23 (in Ukrainian)
15. Pashkov V. M., Hnedyk Ye. S. 'Pravovi pidstavy vaktynatsii v aptekakh: dosvid yevropeiskykh krain' [Legal basis for vaccination in pharmacies: experience of European countries] (2023) 1 Poltavskiy pravoviy chasopys 119–132. DOI: 10.21564/2786–7811.1.290479 (in Ukrainian)
16. Pashkov V. M. 'Pravove zabezpechennia reformuvannia sfery okhorony zdorovia' [Legal support for healthcare reform] (2017) 2 Ukrainyskiy medychnyi chasopys 1–6 (in Ukrainian)
17. Punda O. 'Poniattia ta zmist prava na zdorovia' [The concept and content of the right to health] (2003) 3–4(7-8) Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava 79–84 (in Ukrainian)
18. Rynhach N. O. 'Ryzyky dlia hromadskoho zdorovia ta systemy okhorony zdorovia v Ukraini, sprychyneni sotsialno-ekonomichnoiu i politychnoio kryzoiu' [Risks to public health and the healthcare system in Ukraine caused by the socio-economic and political crisis] (2014) 3 Naukovo-informatsiinyi visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky 64–76 (in Ukrainian)
19. Zabuha Yu. Yu. 'Problemni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia prava na bezoplatnu medychnu dopomohu' [Problematic issues of criminal liability for violation of the right to free medical care] (2023) 6 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 565–570. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788–6018.2023.06.99> (in Ukrainian)

Thesis

20. Homon D. O. 'Administratyvno-pravove ta orhanizatsiine zabezpechennia okhorony zdorov'ia v Ukraini' [Administrative, legal and organizational support for healthcare in Ukraine] (dys na zdobuttia nauk stup kand yuryd nauk Odeskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, Odesa, 2018) 300 (in Ukrainian)

Thesis abstract

21. Khendel N. V. 'Mizhnarodno-pravove rehuliuвання spivrobotnytstva derzhav u sferi okhorony zdorovia' [International legal regulation of cooperation between states in the field of health care] (avtoref dys kand yuryd nauk Odesa, 2014) 20 (in Ukrainian)

Conference paper

22. Harkusha A. O. 'Aktualizatsiia zaprovadzhennia IOmT prystroiv v umovakh pandemii: dosvid pravovoho rehuliuвання okremykh krain Yes' *Aktualni pytannia rozvytku ta vzaiemodii publichnoho ta pryvatnoho prava: materialy mizhnar. nauk.-prakt.konf. (m. Lviv, 18–19 ber. 2022 r.)* 20–22 (in Ukrainian)
23. Hutorova N. O. 'Pravove rehuliuвання epidemichnoi bezpeky pid chas viiny' [Legal regulation of epidemic security during war] *Biobezpeka v umovakh voiennoho stanu: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 28 ver. 2022 r.)* 40–44 (in Ukrainian)
24. Hutorova N. 'Kryminalna vidpovidalnist osib, yaki ye vrazlyvymy shchodo zarazhennia vil, ta yii vplyv na epidemichnu bezpeku' [Criminal liability of persons vulnerable to HIV infection and its impact on epidemic security] *Pravove rehuliuвання diialnosti u sferi okhorony zdorovia pid chas viiny: vyklyky sohodennia : materialy VI Mizhnarodnoho Med.-prav. Forumu (Kharkivb 25 lystop. 2022 r.)* 39–41 (in Ukrainian)
25. Hutorova N. O., Hnedyk Ye. S. 'Epidemichna bezpeka pid chas i pislia viiny: pytannia pravovoho rehuliuвання' [Epidemic security during and after the war: issues of legal regulation] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu: materialy mizhnar. kruhloho stolu. (m. Poltava, 16 cherv. 2022 r.)* 54–57 (in Ukrainian)
26. Noha P. P. 'Okremi shliakhy vdoskonalennia vitchyznianoho zakonodavstva z pytan derzhavnogo kontroliu yakosti likarskykh zasobiv yak harantiia zabezpechennia prav osoby na medychnu dopomohu' [Certain ways of improving domestic legislation on state control of the quality of medicines as a guarantee of ensuring the rights of a person to medical care] *Istoryko-teoretychni problemy zakhystu prav liudyny: materialy stud. nauk. konf. z nahody 20-toi richnytsi PIuI NIuU im. Yaroslava Mudroho (m. Poltava, 25 trav. 2022 r.)* 93–95 (in Ukrainian)
27. Pashkov V. M., Soloviov O. S. 'Pravova kharakterystyka do kvalifikatsii zasnovnykiv aptek v krainakh Yes' *Pravove rehuliuвання diialnosti u sferi okhorony zdorovia pid chas viiny: vyklyky sohodennia: materialy VI Mizhnarodnoho medyko-pravovoho forumu (m. Poltava, 25 lyst. 2022 r.)* 113–115 (in Ukrainian)
28. *Pravove rehuliuвання epidemichnoi bezpeky v umovakh viiny ta post voiennoho vidnovlennia : materialy mizhnar. kruhloho stolu (Kharkiv, 29 cherv. 2023 r.) : elektron. nauk. vyd. 140* DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985873> (in Ukrainian)
29. Seniuta I. 'Pravo liudyny na medychnu dopomohu: deiaki teoretyko-praktychni aspekty' [The human right to medical care: some theoretical and practical aspects] *Medychne pravo Ukrainy: pravoviy status pasiientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia) 2008* 17–18 (in Ukrainian)

30. Zabuha Yu. Iu. 'Dotsilnist implementatsii v natsionalne zakonodavstvo Ukrainy polozhen Dyrektyv YeS 2011/24/EU vid 09.03.2011 r. «Pro realizatsiiu prav patsientiv na transkordonnu okhoronu zdorovia»' *Aktualni doslidzhennia pravovoi ta istorychnoi nauky. Vypusk 56: materialy Mizhnarodnoi naukovoï internet-konferentsii* (m. Ternopil, Ukraina, m. Opole, Polshcha, 6–7 hrudnia 2023 r.) 66–69 (in Ukrainian)
31. – 'Vykyky, yaki postaly pered systemoiu okhorony zdorovia v period voiennoho stanu' [Challenges faced by the healthcare system during martial law] *Istoryko-teoretychni problemy zakhystu prav liudyny: materialy studentskoi naukovoï konferentsii z nahody 20-toi richnytsi stvorennia Poltavskoho yurydychnoho instytutu Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho* (m. Poltava, 25 trav. 2022 r.) 151–155 (in Ukrainian)
32. – 'Mizhnarodno-pravovi zasoby zakhystu prava na zdorovia v period zbroinoho konfliktu' [International legal means of protecting the right to health during armed conflict] *Biobezpeka v umovakh voiennoho stanu: mateiraly naukovopraktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 28 ver. 2022 r.) 52–57 (in Ukrainian)

Websites

33. Hutorova N. O. 'Nezakonna vynahoroda pid chas prosuvannia medychnoi produktsii yak proïav pryvatnoi koruptsii v farmatsii' [Illegal remuneration during the promotion of medical products as a manifestation of private corruption in pharmacy] (*Apteka. №25 (1296) 28 chervnia 2021 r.*) <<https://www.apteka.ua/article/599889>> (in Ukrainian)
34. Rudyi V. 'Kontrol nad vytratamy i efektyvne vykorystannia resursiv yak zasoby pokrashchennia systemy okhorony zdorovia v Ukraini' [Cost control and efficient use of resources as a means of improving the healthcare system in Ukraine] <http://www.healthfin.kiev.ua/pages/review/res_6u.htm> (in Ukrainian)

**Гуторова Н. О., Гнедик Є. С., Забуга Ю. Ю., Пашков В. М., Михайліченко Т. О.,
Нога П. П., Хорішко А. О.**

Національна безпека у сфері громадського здоров'я: правові засоби захисту від загроз

Стаття присвячена аналізу національної безпеки в контексті громадського здоров'я України з акцентом уваги на правові засоби захисту від актуальних загроз, зокрема, в умовах збройної агресії. Автори визначають низку загроз громадському здоров'ю, що впливають на національну безпеку, як-от: нестача фінансових ресурсів, корупція, поширення інфекційних захворювань, низький рівень екологічної безпеки, ризики монополізації фармацевтичного ринку та недостатня ефективність боротьби з фальсифікованими ліками. Окремо розглядаються небезпеки, пов'язані з військовими діями, зокрема, зростання захворюваності на туберкульоз, ВІЛ/СНІД, холеру, інші інфекційні захворювання, а також психічні порушення, такі як посттравматичний стресовий розлад.

Під час дослідження використані такі методи, як: спостереження (для збору первинної інформації про стан правового забезпечення громадського здоров'я); діалектичний (спрямований на критичне співставлення концептуальних підходів до формування нормативних основ системи громадського здоров'я у їх генезі, визначення ключових загроз тощо), статистичний (для опрацювання масивів інформації у досліджуваній сфері з метою виявлення тенденцій та прогнозування змін у системі громадського здоров'я та відповідного її правового забезпечення), системно-структурний (дозволив дослідити концепцію громадського здоров'я в контексті її включення як частини загальної національної безпеки держави, а також враховуючи взаємодію з іншими системами та механізмами), порівняльно-правовий (зادля використання провідного досвіду іноземних держав), конкретно-соціологічні методи та інші.

У статті висвітлено необхідність оновлення нормативно-правової бази, яка повинна враховувати сучасні виклики у сфері епідемічної безпеки та створення умов для ефективної роботи медичної системи навіть у періоди криз. Зважаючи на ці ризики, стаття наголошує на необхідності оновлення правових стандартів у сфері епідемічної безпеки, що дозволить ефективніше захищати здоров'я населення. Пропонується вдосконалення системи охорони здоров'я через інтеграцію принципу «охорона здоров'я в усіх державних політиках», розробку стратегії відновлення медичної інфраструктури та створення умов для швидкого реагування на надзвичайні ситуації. Автори рекомендують реформування воєнно-медичної доктрини, що забезпечить належний рівень допомоги цивільним та військовим у кризових умовах. Таким чином, дослідження пропонує комплексний підхід до посилення національної безпеки у сфері громадського здоров'я України, наголошуючи на важливості законодавчого вдосконалення та створення інтегрованої системи захисту здоров'я населення, що відповідатиме сучасним викликам, у тому числі з урахуванням активних бойових дій.

Ключові слова: національна безпека, громадське здоров'я, епідемічна безпека, охорона здоров'я, національна безпека у сфері громадського здоров'я.

*Hutorova N. O., Hnedyk Ye. S., Zabuga Yu. Yu., Pashkov V. M., Mykhailichenko T. O.,
Noha P. P., Khorishko A. O.*
National security in the field of public health: legal remedies against threats

The article is dedicated to the analysis of national security in the context of public health in Ukraine, focusing on legal mechanisms for protection against current threats, especially under conditions of military aggression. The authors identify a range of public health threats impacting national security: lack of financial resources, corruption, the spread of infectious diseases, low levels of environmental safety, risks of pharmaceutical market monopolization, and insufficient effectiveness in combating counterfeit medicines. The article also examines dangers associated with military actions, particularly the rising incidence of tuberculosis, HIV/AIDS, cholera, other infectious diseases, as well as mental health disorders such as post-traumatic stress disorder (PTSD).

The article highlights the need for updating the regulatory framework to address contemporary challenges in epidemic safety and to establish conditions for effective healthcare system operation even during crises. Given these risks, the article emphasizes the necessity of modernizing legal standards in epidemic safety to better protect public health. The authors propose improvements to the healthcare system through the integration of the principle «health protection in all state policies», development of a strategy for healthcare infrastructure recovery, and creation of rapid-response conditions for emergencies. The authors recommend reforms to the military-medical doctrine, which would ensure an appropriate level of assistance to both civilians and military personnel during crises. Thus, the research proposes a comprehensive approach to strengthening national security in the field of public health in Ukraine, highlighting the importance of legislative improvements and the creation of an integrated system for population health protection to meet the challenges of modern armed conflict.

Keywords: *national security, public health, epidemic safety, health protection, national security in public health*

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиша НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9640-0137

ДОКТРИНАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКЛИКІВ ДО НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗМІНИ ЧИ ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО ДО ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (Ч. 2 СТ. 109 КК УКРАЇНИ)*

Постановка проблеми. Ступінь захищеності суспільства та держави від згубного використання інформації напряму залежить від якості правової регламентації суспільних відносин у сфері обігу інформації, у тому числі й від якості кримінально-правової охорони цих відносин¹. Надійним підґрунтям забезпечення сучасної кримінально-правової політики у сфері протидії публічним закликам до вчинення злочинів проти державного суверенітету України має стати кримінально-правова доктрина², а тому дослідження проблеми кримінальної відповідальності за злочини, передбачені, зокрема, ч. 2 ст. 109 КК, є вельми актуальними.

Типовими видами кримінально-протиправної поведінки є фізичні дії, тоді як природа й особливості інформаційних діянь стали предметами цілеспрямованих досліджень фахівців у галузі кримінального права лише з початком інформаційно-

го буму в середині 2000-х років³. Інформаційні дії полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію: смислових жестах (конклюдентні дії), виразних рухах (міміка)⁴. Одним із різновидів інформаційних дій є публічні заклики, про які йдеться, зокрема, у ч. 2 ст. 109 КК.

У науці кримінального права наявні різні підходи до визначення основного безпосереднього об'єкта аналізованих злочинів. Більшість правників пов'язує його із такими поняттями, як «конституційний лад» та «державна влада». Натомість, цей підхід не є єдиним у кримінально-правовій доктрині: деякі науковці визнають ним безпеку політичного устрою України.

Відсутня в науці єдність й щодо розкриття ознак суб'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення. Насамперед це стосується необхідності виокремлення в цьому випадку спеціальної мети. Можна констатувати наявність принаймні трьох доктринальних підходів із цього приводу: 1) мета є обов'язковою ознакою досліджуваних кримінальних правопорушень; 2) мета

* *Примітка.* Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324, термін виконання: I кв. 2022 р. – IV кв. 2024 р.).

¹ Тарасенко Д. І. 'Комп'ютерна інформація як предмет злочинів проти основ національної безпеки України та джерело доказів'. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 9–10 жовтня 2014 р.) 468

² Кубальський В. Н. 'Проблеми кримінальної відповідальності за публічні заклики до вчинення злочинів проти державного суверенітету' (2018) 2 Судова апеляція 68

³ Рубашенко М. А. 'Особливості кваліфікації публічних закликів та заперечень як інформаційних діянь' (2022) 11 *Право України* 77

⁴ Панов М. І. 'Об'єктивна сторона кримінального правопорушення'. *Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Розд. VIII* (Право, 2020) 140

не є обов'язковою ознакою цих кримінальних правопорушень; 3) мета є обов'язковою лише для кримінальних правопорушень, що передбачені ч. 1 ст. 109 КК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання кримінальної відповідальності за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади присвятили власні дослідження такі науковці, як С. Р. Багіров, А. І. Балаклицький, О. Ф. Бантишев, В. В. Гапончук, М. В. Даньшин, С. Ф. Денисов, І. В. Діордіца, О. Ю. Звонарьов, В. С. Картавцев, О. О. Кваша, О. О. Книженко, О. В. Ковальська, К. Л. Кривопускова, В. Н. Кубальський, Я. О. Лантінов, В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан, В. К. Матвійчук, Л. В. Мошняга, Д. О. Олейніков, М. А. Рубашенко, Є. В. Сичевський, Є. Д. Скулиш, Р. В. Стецишин, Д. І. Тарасенко, В. Я. Тацій, Є. І. Харитонов, Р. Л. Чорний, О. А. Чуваков, О. В. Шамара, А. Ю. Швед, В. М. Янко, Г. З. Яремко та ін. Водночас одноставний підхід до розгляду проблеми об'єкта досліджуваного злочину та ознак його суб'єктивної сторони у працях зазначених правників відсутній.

Метою цієї статті є визначення безпосереднього об'єкта публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (суспільно небезпечного діяння, відповідальність за яке передбачена ч. 2 ст. 109 КК), а також з'ясування кола ознак, що утворюють його суб'єктивну сторону.

Виклад основного матеріалу. Група науковців вважає, що категорія «конституційний лад» вживається у праві як усталена, проте це не позбавляє її бланкетного навантаження. Проблема в тому, що цей термін використовується в конституціях багатьох держав без офіційного визначення змісту відповідного поняття. На підставі аналізу теорії конституційного права, положень Конституції України науковці визначають такі складові конституційного ладу: суверенітет держави, форма правління, державний устрій, державний режим¹.

¹ Яремко Г. З. 'Бланкетна диспозиція ст. 109 КК України «Дії спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади». *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання»: у 4-х ч.: Ч. 4.* (Хмельницький, 13–14 листопада 2009 р.) 126; Мошняга Л. В. 'Склади злочинів, що посягають на конституційні основи національної безпеки України: поняття та шляхи вдосконалення' (2010) 1 Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 209, 210; Банти-

Розгорнуте визначення конституційного ладу надають О. Ф. Бантишев та В. С. Картавцев: це засновані на Конституції України повновладдя Українського народу як носія й єдиного джерела влади в Україні, суверенітет держави, її територіальна цілісність і недоторканність державних кордонів, демократизм, республіканська форма правління, принципи і форми організації та діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, рівність всіх націй і народностей, права і свободи людини та громадянина, взаємовідносини громадян і держави². Це визначення поділяють В. А. Ліпкан і О. С. Ліпкан, водночас виокремлюючи друге значення цього поняття: цілісна система основоположних суспільних відносин і відповідних їм інститутів суспільства і держави, які закріплені нормами конституційного законодавства³. Аналізуючи наведені визначення, можна зауважити, що все те, що було перелічено у першому (суверенітет держави, її територіальна цілісність, демократизм, республіканська форма правління тощо), також входить у «цілісну систему основоположних суспільних відносин»; більше того, є «ядром», навколо якого ці відносини формуються. Тому всі перелічені соціальні цінності (крім взаємовідносин людини і держави) утворюють предмет відповідних суспільних відносин. Остання ж, наведена у першому визначенні, складова ілюструє вже не предмет, а соціальний зв'язок між суб'єктами таких відносин із приводу відповідного предмета. Такий зв'язок є динамічним, оскільки відбиває діяльність громадян і держави, їх активну позицію по відношенню один до одного.

На відміну від наведених позицій, дослідження А. Ю. Швед призвело її до висновку, що «значення, в яких вживається термін «конституційний лад» в Основному Законі України, не дає підстав визначити його правову природу, встановити зміст вказаного поняття або ж визначити його

шев О. Ф., Шамара О. В. *Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія* (Віртуальна реальність, 2014) 139, 140; Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олейніков Д. О. *Науково-практичний коментар до розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України)* (Право, 2016) 8, 9

² Бантишев О. Ф., Картавцев В. С. 'Злочини проти основ національної безпеки України'. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х т. Т. 1. Особлива частина. Розд. I.* (Правова єдність, 2009) 264

³ Ліпкан В. А., Ліпкан О. С. *Національна і міжнародна безпека у визначеннях і поняттях: словник.* (Текст, 2008) 169, 170

складові елементи»¹. Із цього приводу варто зазначити, що відповідний висновок, можливо, й є актуальним для компаративістських досліджень (оскільки правниця здійснювала порівняльний аналіз злочинів проти конституційних засад національної безпеки за законодавством України та скандинавських країн), проте не має практичної значущості для застосування законодавства про кримінальну відповідальність. Якщо дотримуватися наведеної точки зору, то тоді кримінально-правова охорона стає безпредметною, адже невідомо, що саме охороняє відповідна норма кримінального закону? Як було показано на початку публікації, група науковців також наголошує на відсутності офіційного визначення змісту досліджуваного поняття, проте це не завадило виокремити їм складові елементи конституційного ладу, не стикаючись при цьому з будь-якими складнощами. Крім того, викликає заперечення думка, наведена дослідницею у висновках свого дослідження. З її точки зору, конституційний лад «співвідноситься з державним та суспільним ладом як ціле та його частина»². Така побудова речення свідчить про те, що конституційний лад визнається цілим, а державний і суспільний лад – частиною. З нашої точки зору, це зовсім не так. Насамперед слід вести мову не про частину, а частини, адже державний і суспільний лад – не одне й те саме, і розглядатися в межах однієї «частини» вони не можуть. Навпаки, конституційний лад є частиною державного ладу, оскільки визначає механізм державного регулювання, державного устрою та інші найважливіші елементи діяльності держави. Водночас державний лад цим не вичерпується, оскільки багато його складових знаходяться поза межами безпосереднього регулювання Конституції України, а, значить, й конституційного ладу. Водночас сам державний лад є часткою суспільного ладу, адже держава – продукт діяльності суспільства, без суспільства держава не може існувати і навіть виникнути. Слід відзначити, що в подальшому А. Ю. Швед стверджує, що у разі сформованого суспільного ладу настають передумови для виникнення державного ладу, а в разі його належного функціо-

нування стає можливим утворення конституційного ладу³.

Із нашої точки зору, для визначення основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК, слід звернутися до назви цієї статті та її диспозиції. Там зазначаються такі соціальні цінності, як конституційний лад та державна влада. Тому цілком логічним вбачається висновок, що відповідним об'єктом є суспільні відносини з приводу охорони саме цих соціальних цінностей, які, у свою чергу, виступають як предмет названих суспільних відносин. Із приводу цього предмета (який за своїми властивостями є нематеріальним), а точніше для його захисту, і формуються відповідні суспільні відносини, структурними елементами яких є також їх суб'єкти (учасники) та соціальний зв'язок між ними. Суб'єктами цих відносин є фізичні, юридичні особи та суспільство в цілому, тобто коло учасників є дуже широким, оскільки інтерес у нормальному функціонуванні конституційного ладу та державної влади мають усі учасники суспільного процесу. При цьому соціальний зв'язок між цими суб'єктами має форму статичності, тобто всі вони мають утримуватися від дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, а також на захоплення державної влади.

Додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 109 КК, є суспільні відносини, що забезпечують інформаційну безпеку, а точніше – основи національної безпеки України в інформаційній сфері⁴. Такий висновок впливає із сутності діянь, що утворюють його об'єктивну сторону, оскільки і заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (1), і розповсюдження матеріалів із відповідними закликами (2) спричиняють негативні зміни в інформаційному просторі. Але варто мати на увазі, що зазначені діяння є не єдиними у досліджуваній статті КК. Її ч. 1 передбачає відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, які, у свою чергу, можна здійснити і без публічних закликів до їх учинення та без поширення матеріалів із такими закликами⁵. Це означає, що інформаційна безпека виступає

¹ Швед А. Ю. 'Злочини проти конституційних засад національної безпеки за законодавством України та Скандинавських країн: порівняльна характеристика' (автореф. дис. канд. юрид. наук Національний університет «Одеська юридична академія», 2021) 6, 7

² --11

³ –

⁴ Пащенко О. О. 'Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки нормами розділу I Особливої частини КК України' (2024) 47 Питання боротьби зі злочинністю 13

⁵ --12

в аналізованих випадках додатковим *факультативним* об'єктом. Слід зауважити, що вчинення відповідних закликів (так само, як розповсюдження матеріалів із такими закликами) не може не призвести до появи негативних змін в інформаційному просторі, тобто такі зміни є іманентними вчинюваному діянню. Водночас це не дає підстав для розгляду відповідного об'єкта як обов'язкового, оскільки ознака об'єкта є притаманною складу кримінального правопорушення, а не частині статті КК чи кримінально-правовій нормі. Оскільки ч. 2 ст. 109 КК не містить самостійного, відмінного від ч. 1 цієї статті предмета кримінально-правового регулювання (охорони), то немає підстав для виокремлення тут самостійного об'єкта. Інша річ, що, досліджуючи публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади як явище об'єктивної дійсності (а не склад кримінального правопорушення, що сконструйовано законодавцем для притягнення до відповідальності за його вчинення), слід визнати, що воно спричиняє негативні зміни в інформаційному просторі *обов'язково*.

Суб'єктивна сторона. На переконання Л. В. Мошняги, обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 109 КК, виступають вина – в умисній формі та спеціальна мета – насильницька зміна або повалення конституційного ладу або захоплення державної влади¹. На наше переконання, вжите дослідницею слово «злочинів» (у множині) свідчить про те, що вона має на увазі не лише ті діяння, що містяться в ч. 1 ст. 109 КК, а й в інших частинах, зокрема 2 і 3. Вважаємо за можливе підтримати запропоновані нею визначення видів мети щодо кожного із діянь, передбачених ст. 109 КК: мета «насильницької зміни чи повалення конституційного ладу» полягає в уявленні таких змін у суспільному устрої на шкоду національній безпеці, за яких унеможливується реалізація повновладдя українського народу, суверенітету держави, демократизму, республіканської форми правління, а мета «захоплення державної влади» – в уявленні таких змін у суспільному устрої на шкоду національній безпеці, за яких унеможливується реалізація влади, яка є керівником і провідником волі

народу в реалізації Конституції України, іншого законодавства і забезпеченні добробуту людей, охороні людини, її життя та здоров'я, честі й гідності, недоторканності і безпеки². Як бачимо, останні уточнення характеризують можливу шкоду певним сферам національної безпеки, про яку зазначалося на початку обох визначень.

Із точки зору А. Ю. Швед, «обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 109 КК України, виступають вина в формі прямого умислу і спеціальна мета – насильницька зміна чи повалення конституційного ладу; захоплення державної влади»³. Як бачимо, вона не диференціює значення мети для різних форм суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 109 КК, а, отже, визнає її обов'язковою ознакою публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади та розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

На протипагу цьому В. А. Ліпкан, І. В. Діордіца, Р. В. Стецишин, М. І. Хавронюк, М. І. Рубашенко та інші науковці зазначають, що чинна редакція ч. 2 ст. 109 КК не вимагає встановлення спеціальної мети насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. У випадку поширення публічних закликів чи розповсюдження певних матеріалів суб'єктивна сторона злочину передбачає лише наявність вини у формі прямого умислу⁴.

Не дуже послідовною видається позиція О. О. Книженко. Аналізуючи злочин, передбачений ч. 2 ст. 109 КК у формі публічних закликів, вона зазначає, що «заклики мають визначену мету, що полягає у бажанні об'єднати громадян, активізувати їхню волю та стимулювати у них поведінку прямого захоплення державної влади, по-

²

³ Швед А. Ю. 'Злочини проти конституційних засад національної безпеки за законодавством України та Скандинавських країн: порівняльна характеристика' (автореф. дис. канд. юрид. наук Національний університет «Одеська юридична академія», 2021) 10

⁴ Ліпкан В. А., Діордіца І. В. *Національна безпека України: кримінально-правова охорона: навчальний посібник* (КНТ, 2007) 140; Стецишин Р. В. 'Мета як ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України'. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання»: у 4-х ч.: Ч. 4.* (Хмельницький, 13–14 листопада 2009 р.) 104; *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.* (Юридична думка, 2009) 228; *Злочини проти основ національної безпеки України: альбом схем.* (Харків юридичний, 2012) 7, 8; Рубашенко М. А. 79.

¹ Мошняга Л. В. 'Суб'єктивна сторона злочинів проти конституційних основ національної безпеки України' (2012) 5 Бюлетень Міністерства юстиції України 81

валення чи насильницької зміни конституційного ладу»¹. Натомість, підсумовуючи цю частину дослідження, науковиця звертає увагу на те, що «спеціальної мети, визначеної у ч. 1 ст. 109 КК України, суб'єкт публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із таким закликами не має. Мета, як і мотиви, можуть бути корисливого, особистого характеру, полягати в бажанні змінити життя на краще тощо»². Останнє, з нашої точки зору, може стосуватися лише мотиву, але аж ніяк не мети, оскільки ані корисливий, ані особистий характер, ані бажання змінити життя на краще не може характеризувати той уявний результат, якого прагне досягти суб'єкт, вчиняючи відповідне діяння.

На думку О. А. Чувакова, мета не є обов'язковою ознакою розглянутого складу злочину, «про що, в принципі, свідчить законодавче формулювання такого складу злочину»³. Цю думку розвиває Р. Л. Чорний, зазначаючи, що висновок щодо обов'язковості наявності мети у досліджуваних випадках не впливає із безпосереднього тлумачення відповідної норми закону, оскільки у диспозиції ст. 109 КК чітко вказано, що «зазначені дії не охоплюють публічних закликів до їх вчинення чи розповсюдження матеріалів із відповідними закликами»⁴. Така побудова аргументації свідчить про те, що дослідник обґрунтовує свою точку зору щодо відсутності мети у ч. 2 ст. 109 КК тим, що вона текстуально наявна лише у ч. 1 цієї статті, де, у свою чергу, не передбачено таких діянь, як «публічні заклики» та «розповсюдження матеріалів». Ця позиція не виглядає послідовною, тим паче, що прихильники протилежної точки зору не обґрунтовують обов'язковості мети у ч. 2 ст. 109 КК тим, що вона передбачена у ч. 1 цієї статті, а також не вказують, що у ч. 1 встановлено відповідальність за «публічні заклики» і «розповсюдження матеріалів». Тому наведені міркування аж ніяк не спростовують правильність протилежної точки зору. Підсумовуючи ви-

кладене, Р. Л. Чорний вказує, що законодавець визначив, що, вчиняючи досліджувані діяння, «особа може керуватися, наприклад, корисливою метою, бажанням спровокувати масові заворушення з подальшими вигідними для себе політичними наслідками тощо»⁵.

Із нашої точки зору, мета є іманентною досліджуваним діянням. Так само як крадіжку неможна вчинити без мети заволодіння майном (обертання майна), так і вчиняти публічні заклики та поширювати матеріали із такими закликами неможливо без прагнення досягнути того, що утворює зміст таких закликів. Наявність прямого умислу в цих випадках обов'язково свідчить і про наявність спеціальної мети – насильницької зміни чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади. Бажаючи вчинити передбачені ч. 2 ст. 109 КК суспільно небезпечні діяння, суб'єкт злочину обов'язково уявляє собі результат такої поведінки – в адресатів закликів має сформуватися прагнення поводити себе у чітко визначений спосіб – змінити чи повалити насильницьким шляхом конституційний лад або захопити державну владу. Інша річ, що спонукати особу до вчинення відповідних діянь може не саме по собі прагнення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а інші мотиви (але не мета, як про це зазначають, зокрема, О. О. Книженко та Р. Л. Чорний), скажімо, користь, оскільки «спонукання» – це не мета вчинення кримінального правопорушення, а його мотив⁶.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати про таке:

– *основним* безпосереднім об'єктом публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади є суспільні відносини з приводу охорони таких соціальних цінностей, як конституційний лад та державна влада;

– *додатковим* об'єктом злочину, передбаченого ст. 109 КК, є суспільні відносини, що забезпечують інформаційну безпеку, а точніше – основи

¹ Книженко О. О. 'Кваліфікація діянь, що містять ознаки злочинів проти основ національної безпеки України'. *Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник*. Розд. 4. (Національна академія прокуратури України, 2017) 67

² – 69

³ Чуваков О. А. *Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії та практики: монографія*. (Фенікс, 2017) 291

⁴ Чорний Р. Л. 'Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України' (2019) 4 Вісник кримінального судочинства 93

⁵ –

⁶ Кривоченко Л. М. 'Мотив і мета злочину'. *Кримінальне право України: Загальна частина: підручник*. Розд. X, § 6 (Юрінком Інтер – Право, 2001) 162; Сухонос В. В., Сухонос В. В. (мол.) *Склад злочину: закон, теорія та практика: монографія*. (Університетська книга, 2018) 89; Ломако В. А., Панов М. І. 'Мотив та мета кримінального правопорушення'. *Кримінальне право України: Загальна частина: підручник*. Розд. X, § 6 (Право, 2020) 200

національної безпеки України в інформаційній сфері;
 – суб'єктивна сторона досліджуваного діяння утворюється виною у виді прямого умислу та спе-

ціальною метою – насильницької зміни чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bantyshev O. F., Shamara O. V. *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii): monohrafiia* [Criminal responsibility for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualification): monograph] (Virtualna realnist, 2014) 240 (in Ukrainian).
2. Chuvakov O. A. *Zlochyny proty osnov nacionaljnoi bezpeky Ukrainy: problemy kryminalno-pravovoji teoriji ta praktyky: monohrafiia* [Crimes against the foundations of national security of Ukraine: problems of criminal law theory and practice: monograph] (Feniks, 2017) 362 (in Ukrainian).
3. Lipkan V. A., Diorditsa I. V. *Natsionalna bezpeka Ukrainy: kryminalno-pravova okhorona: navchalnyi posibnyk* [National security of Ukraine: criminal law enforcement: training manual] (KNT, 2007) 292 (in Ukrainian).
4. Lipkan V. A., Lipkan O. S. *Natsionalna i mizhnarodna bezpeka u vyznachenniakh i poniattiakh: slovnyk* [National and international security in definitions and concepts: dictionary] (Tekst, 2008) 400 (in Ukrainian).
5. Sukhonos V. V., Sukhonos V. V. (mol.) *Sklad zlochynu: zakon, teorija ta praktyka: monohrafiia* [Composition of crime: law, theory and practice: monograph] (Universytetska knygha, 2018) 200 (in Ukrainian).
6. Sychevskiy V. V., Kharytonov Ye. I., Oleinikov D. O. *Naukovo-praktychnyi komentar do rozdil I Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy)* [Scientific and practical commentary on Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (Crimes against the foundations of national security of Ukraine)] (Pravo, 2016) 232 (in Ukrainian).
7. *Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: albom skhem / uklad.: M. V. Danshyn, Ya. O. Lantinov* [Crimes against the foundations of national security of Ukraine: an album of schemes] (Kharkiv yurydychni, 2012) 24 (in Ukrainian).

Edited books

8. Melnyk M. I., Khavroniuk M. I. (red) *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (Jurydychna dumka, 2009) 1236 (in Ukrainian).

Part of the books

9. Bantyshev O. F., Kartavcev V. S. 'Zlochyny proty osnov nacionaljnoi bezpeky Ukrainy' *Naukovo-praktychnyj komentar do Kryminalnogho kodeksu Ukrainy: u 2-kh t. T. 1. Osoblyva chastyna. Rozd. I.* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine: in 2 vols. V. 1. Special part. Chap. I.] (Pravova jednistj, 2009) 262–285 (in Ukrainian).
10. Knyzhenko O. O. 'Kvalifikacija dijanj, shho mistjatj oznaky zlochniv proty osnov nacionaljnoi bezpeky Ukrainy'. *Problemy kryminalno-pravovoji kvalifikaciji: navchalnyj posibnyk* [Problems of criminal legal qualifications: a study guide] (Nacionaljna akademija prokuratury Ukrainy, 2017) 60–92 (in Ukrainian).
11. Kryvochenko L. M. 'Motyv i meta zlochynu'. *Kryminaljne pravo Ukrainy: Zaghaljna chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine: General part: textbook] (Jurinkom Inter – Pravo, 2001) 162–165 (in Ukrainian).
12. Lomako V. A., Panov M. I. 'Motyv ta meta kryminalnogho pravoporushennja'. *Kryminaljne pravo Ukrainy: Zaghaljna chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine: General part: textbook] (Pravo, 2020) 200–202 (in Ukrainian).
13. Panov M. I. 'Ob'jektyvna storona kryminalnogho pravoporushennja' *Kryminaljne pravo Ukrainy: Zaghaljna chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine: General part: textbook] (Pravo, 2020) 133–162 (in Ukrainian).

Journal articles

14. Chornyi R. L. 'Problemni pytannia mety i motyviv u skladakh zlochniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy'. [Problematic issues of purpose and motives in crimes against the foundations of national security of Ukraine] (2019) 4 Visnyk kryminalnogo sudochynstva. 89–103 (in Ukrainian).
15. Kubalskyi V. N. 'Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za publichni zaklyky do vchynennia zlochniv proty derzhavnogo suverenitetu' [Problems of criminal responsibility for public calls to commit crimes against state sovereignty] (2018) 2 Sudova apeliatsiia 67–78 (in Ukrainian).

16. Moshniaha L. V. 'Sklady zlochyniv, shcho posiahaiut na konstytutsiini osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: poniattia ta shliakhy vdoskonalennia' [Compositions of crimes that encroach on the constitutional foundations of the national security of Ukraine: concepts and ways of improvement] (2010) 1 Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav 207–213 (in Ukrainian).
17. Moshniaha L. V. 'Subiektyvna storona zlochyniv proty konstytutsiinykh osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy' [The subjective side of crimes against the constitutional foundations of national security of Ukraine] (2012) 5 Biuletyn Ministerstva yustyttsii Ukrainy 75–82 (in Ukrainian).
18. Pashchenko O. O. 'Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky normamyrozdilu I Osoblyvoi chastyny KK Ukrainy' [Criminal law protection of information security by the norms of Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine] (2024) 47 Pytannja borotjby zi zlochynnistju 11–17 (in Ukrainian).
19. Rubashchenko M. A. 'Osoblyvosti kvalifikatsii publichnykh zaklykiv ta zaperechen yak informatsiinykh diian' [Peculiarities of the qualification of public appeals and objections as information acts] (2022) 11 Pravo Ukrainy 76–87 (in Ukrainian).

Theses of the dissertation

20. Shved A. Ju. Zlochyny proty konstytucijnykh zasad nacionalnoji bezpeky za zakonodavstvom Ukrajiny ta Skandinavskjykh krajin: porivnjalna kharakterystyka [Crimes against the constitutional principles of national security under the legislation of Ukraine and the Scandinavian countries: comparative characteristics] (avtoref. dys. kand. juryd. nauk. Nacionalnyj universytet «Odesjka jurydychna akademija», 2021). 18 (in Ukrainian).

Conference papers

21. Yaremko H. Z. 'Blanketna dyspozytsiia st. 109 KK Ukrainy «Dii spriamovani na nasylnytsku zminu chy povalennia konstytutsiinoho ladu abo na zakhoplennia derzhavnoi vlady»' [Blanket disposition of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine «Actions aimed at the violent change or overthrow of the constitutional order or at the seizure of state power»] *Aktualni problemy yurydychnoi nauky: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Vosmi osinni yurydychni chytannia»: u 4-kh ch.: Ch. 4.* (Khmelnitskyi, 13–14 lystopada 2009 r.) 126–127 (in Ukrainian).
22. Tarasenko D. I. 'Kompiuterna informatsiia yak predmet zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy ta dzherelo dokaziv' [Computer information as a subject of crimes against the foundations of national security of Ukraine and a source of evidence] *Nauka kryminalnogo prava v systemi mizhdystyplinarnykh zavyazkiv: materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii* (Kharkiv, 9–10 zhovtnia 2014 r.) 467–471 (in Ukrainian).

Пащенко О. О.

Доктринальні питання об'єкта та суб'єктивної сторони публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України)

У статті розглянуто проблеми безпосереднього об'єкта та суб'єктивної сторони публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 2 ст. 109 КК).

Зазначено, що для визначення основного безпосереднього об'єкта аналізованого кримінального правопорушення слід звернутися до назви відповідної статті КК та її диспозиції. Там вказуються такі соціальні цінності, як конституційний лад та державна влада. З огляду на це цілком логічним вбачається висновок, що відповідним об'єктом є суспільні відносини з приводу охорони саме цих соціальних цінностей, які, у свою чергу, виступають як предмет названих суспільних відносин. Для захисту цього предмета (який за своїми властивостями є нематеріальним) і формуються відповідні суспільні відносини, структурними елементами яких є також їх суб'єкти (учасники) та соціальний зв'язок між ними. Додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 109 КК, є суспільні відносини, що забезпечують інформаційну безпеку, а точніше – основи національної безпеки України в інформаційній сфері. Такий висновок випливає із сутності діянь, що утворюють його об'єктивну сторону, оскільки і заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, і розповсюдження матеріалів із відповідними закликами спричиняють негативні зміни в інформаційному просторі.

Зроблено висновок, що вчиняти публічні заклики та поширювати матеріали із такими закликами неможливо без прагнення на досягнення того, що утворює зміст таких закликів, а тому мета є іманентною досліджуваним діянням. Наявність прямого умислу в цих випадках обов'язково свідчить і про наявність спеціальної мети – насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Бажаючи вчиняти

передбачені ч. 2 ст. 109 КК суспільно небезпечні діяння, суб'єкт злочину обов'язково уявляє собі результат такої поведінки – в адресатів закликів має сформуватися прагнення поводити себе у чітко визначений спосіб – змінити чи повалити насильницьким шляхом конституційний лад або захопити державну владу.

Ключові слова: кримінальне право, Особлива частина Кримінального кодексу України, основи національної безпеки України, публічні заклики, інформаційна безпека.

Pashchenko O. O.

Doctrinal issues of the object and subjective side of public appeals for violent change or overthrow of the constitutional order or to the seizure of state power (Part 2 of Article 109 of the Criminal Code of Ukraine)

In the article it is considered the problems of the direct object and the subjective side of public appeals for violent change or overthrow of the constitutional order or for the seizure of state power (a criminal offense, the responsibility for which is provided for in Part 2 of Article 109 of the Criminal Code).

It is noted that to determine the main direct object of the analyzed criminal offense it is necessary to refer to the title of the corresponding article of the Criminal Code and its disposition. Such social values as constitutional system and state power are indicated there. In view of this, it is quite logical to conclude that the relevant object is social relations regarding the protection of these social values, which, in turn, act as the subject of the said social relations. To protect this object (which is intangible by its properties), appropriate social relations are formed, the structural elements of which are also their participants and social connection between them regarding the specified object. An additional object of the crime provided for in Art. 109 of the Criminal Code is social relations that ensure information security, and more precisely, the basis of Ukraine's national security in the information sphere. Such a conclusion follows from the essence of actions that form its objective side, since both appeals for violent change or overthrow of the constitutional order or for the seizure of state power and the distribution of materials with corresponding appeals cause negative changes in the information space.

It is concluded that it is impossible to make public appeals and distribute materials with such appeals without striving to achieve what constitutes the content of such appeals, and therefore the goal is immanent in the researched actions. The presence of direct intent in these cases necessarily indicates the presence of a special goal – violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power. Wanting to commit socially dangerous acts provided for in Part 2 of Article 109 of the Criminal Code, the offender of a crime necessarily imagines the result of such behavior – the addressees of the appeals must have a desire to behave in a clearly defined way – to change or overthrow the constitutional order by violent means or seize state power.

Keywords: criminal law, Special part of the Criminal Code of Ukraine, fundamentals of national security of Ukraine, public appeals, information security.

Стаття надійшла до редакції: 10.09.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

Н. В. Немеца, кандидат юридичних наук, старший дослідник, учений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0567-4296

ГЛОРИФІКАЦІЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ТА ЇЇ УЧАСНИКІВ: ПІДСУМКИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ТА КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ*

Постановка проблеми. Перша чверть ХХІ ст. виявилася насиченою на драматичні явища і події, вплив яких відгукатиметься протягом кількох поколінь, а згадка – назавжди залишиться в аналах історії та пам'яті людської. З одним із таких феноменів якраз й зіштовхнулася Україна. Якщо спробувати представити «екстракт» цього феномену, то стисло його можна сформулювати у такий спосіб: на перехресті доленосних для українського народу подій – відсічі повномасштабній агресії РФ, підсиленої небувалою розмаху інформаційною експансією як ознакою гібридної війни, з одного боку, та невпинного руху нашої держави у тренді глобалізації світового суспільства через запровадження нових засобів комунікації, виникло явище глорифікації образу ворога, його дій, мотивації, наративів тощо, розквіт якого став можливим у системі саме таких координат, як агресія і глобалізація. Примітним є те, що про глорифікацію заговорили всі й одразу – фахівці-правознавці, представники політичних кіл, журналісти й блогери, пересічні громадяни. І крізь призму глорифікаційних наративів суспільство побачило масштабність зрізу тих проблем, які десятиліттями руйнували єдність української нації. Як виявилось, проєкції

цієї проблеми своїми згубними променями пронизують всю матерію суспільного організму. Тому не випадково серйозні наукові розвідки сьогодні сфокусовані на обговоренні глорифікації, яка виявляється відповідною рефлексією на спробу розколу українського суспільства зсередини, аби зменшити в рази тиск глорифікації на виснажений військовою соціальною організацією нашої країни.

Розуміючи ту шкоду, що несе глорифікація російського агресора та його дій для сьогодення та нашого майбутнього, а так само важливість завдань, пов'язаних з забезпеченням інформаційного простору Української держави, на початку війни у березні 2022 р. до КК України законодавцем внесено зміни, якими у ст. 436² встановлено кримінальну відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників. Принагідно зауважимо, що ще у 2021 р. було підготовлено проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції)¹, яким пропонувалося

* *Примітка.* Статтю підготовлено на реалізацію проєкту за грантової підтримки НФДУ за темою «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії РФ в Україні» (реєстраційний номер: 2022.01/0060).

¹ Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції) (реєстр. № 5102 від 18.02.2021 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25645>.

доповнити розділ XX Особливої частини КК України відповідною статтею, що містила заборону глорифікації. Але знадобилося більше року, перш ніж запропонована норма з'явилася у законодавстві про кримінальну відповідальність.

І з цього моменту слідчо-судова практика стала вимірюватися сотнями і навіть тисячами зареєстрованих кримінальних проваджень, що є свідченням масовості подібних проявів в українському контексті воєнного життя. Разом із тим на практиці постійно виникають складнощі кримінально-правової оцінки таких дій та водночас констатується недостатня ефективність від застосування арсеналу відповідних засобів правового характеру, попри первісні прогнози стосовно посилення внаслідок прийняття відповідної норми результативності протидії гібридній війні, що її веде держава-агресор проти України, захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, зміцнення патріотичних настроїв у ЗСУ та загалом в українському суспільстві.

Ці та інші аспекти свідчать про великий потенціал наукової розвідки проблеми глорифікації, яка тим не менше перебуває лише на початковому етапі своєї розробки – етапі постановки завдань як таких та емпіричного збору фактів, що мають відношення до явища глорифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Верифікуючи раніше отримані знання й ставлячи нові дослідницькі завдання, треба згадати про тих учених, які виявилися піонерами теоретичних розробок із зазначеної проблематики. Отже, серед учених, що зробили початковий внесок у розв'язання питань глорифікації, не можна не відмітити М. І. Можарівську та А. Ю. Сердечну¹, Р. О. Мовчана², Н. С. Стефанів, А. М. Орлеана та І. В. Берднік³, М. І. Хавро-

¹ Можарівська М. І., Сердечна А. Ю. 'Поняття «глорифікації» як ознаки складу злочину, передбаченого ст.436² КК України' (2023) 79 2 Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія Право 187–192.

² Мовчан Р. О. 'Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436² КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми' (2022) 13(25) Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького Серія Право 197–204.

³ Стефанів Н. С., Орлеан А. М., Берднік І. В. 'Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111¹ та ст. 436² КК України' Тренінговий центр прокурорів України <https://drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpfkPFuWf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR30y90bbbTDzZAVi5Kt7bPToVz1NBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM>.

нюка⁴, Ю. В. Шинкарьова та О. О. Коваленко⁵ та ін. Повторимося, переліченими вченими закладено лише початковий фундамент для майбутнього цілісного знання про небезпечне явище глорифікації. До того ж зазначена проблема ще далека від свого розв'язання, адже у режимі реального часу доводиться спостерігати за поширенням випадків глорифікації в українському суспільстві. Це свідчить про те, що теоретикам і практикакам не вдалося опрацювати дійсно ефективних способів обмеження аналізованих протиправних діянь та їх негативних наслідків.

Мета цієї статті – підвести підсумки соціально-правового та кримінологічного дослідження, що здійснювалося групою вчених на базі НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за темою «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні».

Виклад основного матеріалу. Логіка будь-якого серйозного соціально-правового та кримінологічного аналізу суспільно небезпечного явища передбачає збір первинної інформації щодо проявів та наслідків останнього, включаючи експозицію його кількісно-якісної моделі, а так само висунування гіпотез стосовно його походження з тим, щоб опрацювати заходи його нейтралізації або принаймні обмеження негативного впливу розглядуваного явища на суспільні відносини. Дещо відступаючи від суворої послідовності «операцій» аналізу явища глорифікації, вважаємо за доцільне насамперед навести ті основні гіпотези, які були висунуті на початковому етапі дослідження та які знайшли своє підтвердження під час накопичення наукових фактів. Серед таких нами висунуто тезу про те, що явище глорифікації не володіє екзистенційною ознакою «абсолютного, або безумовного, добра» чи «абсолютного, або безумовного, зла»,

⁴ Хавронюк М. 'За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 436–2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану' <<https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rfproty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>>.

⁵ Шинкарьов Ю. В., Коваленко О. О. 'Правова характеристика поняття «глорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436–2 Кримінального кодексу України' (2022) 36 Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди 23–30.

адже у різних ситуаціях та за різних умов воно набуватиме чи то характеру «безумовного добра», чи то характеру «безумовного зла». Це гіпотетичне знання під час дослідження повністю підтвердилося: у ситуації збройної агресії рф в Україні глорифікація відповідних подій та учасників цієї агресії проявляється у такому екзистенційному ракурсі, як «безумовне зло» для українського суспільства.

Так само знайшла своє підкріплення й гіпотеза про те, що природа явища глорифікації походить від ідеології державного патерналізму, підсиленого почуттям ресентименту, та своєрідного розуміння феномену патріотизму, корені якого слід шукати у минулому, за допомогою якого певною частиною українського населення робляться спроби виправдати й легітимізувати воєнну агресію рф в Україні заради неясних перспектив майбутнього. Під час дослідження (опитування пересічних громадян, фахівців у галузі боротьби зі злочинністю, узагальнення матеріалів слідчо-судової практики) дійсно вдалося знайти підтвердження тому факту, що невдоволеність «мінімальним» набором соціальних благ, що сьогодні надаються в Україні пересічній людині, та розчарування ідеологією хижачького споживання, одним із проявів якого є перманентні корупційні скандали в державі, загострює тугу за «іншим колишнім життям», сприяючи реваншизму патернів минулого.

Слід наголосити й на тому, що цілком підтверджено гіпотезу про мінливий, а значить, у цілому нестійкий характер глорифікації у більшості глорифікаторів, що стало свідчення складного та суперечливого характеру векторів та динаміки аналізованого явища. Така нестабільна векторальність зумовлена змінами настроїв населення, що виявляється реакцією на воєнно-оперативну обстановку на фронті, загостренням соціально-економічної обстановки в країні, регіональними характеристиками тієї чи іншої території, віковими особливостями людини та змінами в її житті тощо. У цьому зв'язку, по-перше, явище глорифікації має схильність до того, щоб стухати або набирати обертів з новою силою; по-друге, воно може виявлятися своєрідною реакцією на удавану або дійсну несправедливість з чийогось боку; по-третє, може виникати феномен «полярної» глорифікації, тобто ситуації, коли людина прославляє протиборчі ідеали, цінності, погляди, ідеї, системи та ін., кардинально змінюючи свою попередню позицію, а інколи й по-

вертаючись до попередньої позиції (рецидив глорифікації).

Сутність ще однієї з основних гіпотез, що підтвердилася під час емпіричної частини дослідження, полягала в тому, що схильність до глорифікації ворога відмічається насамперед у жителів суміжних із рф регіонів України. Пояснення цього факту криється у суто територіальних і часових особливостях: практично безперешкодне спілкування протягом тривалого часу людей – представників різних держав – один з одним зміцнило інтенсивність впливу наративів нібито спільності, схожості та інакшості порівняно, припустимо, з представниками інших регіонів Української держави. Підтвердження цієї тези дозволяє дійти висновку, що вкрай важко піддаватися будь-якій «швидкій» корекції ідеали, природа яких зумовлена континуумно-територіальним характером.

Аналізом слідчо-судової практики доведено гіпотезу, що соціальною базою явища глорифікації збройної агресії рф проти України є українські громадяни похилого віку, серед яких чимало урожденців рф та інших республік колишнього СРСР, адже саме на них зроблено акцент як на соціально незахищені в Україні верстви населення та насаджується «проста» для пересічної людини візія про нібито покращення її становища у складі рф у форматі «як колись було у справедливому минулому».

Звісно ж, було висунуто й чимало інших гіпотез¹, підтвердження яких додало змістовних штрихів до розуміння глорифікації російського агресора та його дій.

Верифікація багатьох із перелічених гіпотез потребувала звернення до наявної слідчо-судової практики. Тому є сенс стисло продемонструвати деякі маркери явища глорифікації, що дають уявлення про його кількісно-якісну модель. Для цього звернемося до відомостей Єдиного реєстру досудових розслідувань, оприлюднених на сайті Офісу Генерального прокурора, даних, наведених у Звіті судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження, та результатів опрацювання сформованої під час проведення дослідження емпіричної бази за матеріалами роз-

¹ Докладніше див.: Батиргарєєва В., Нетеса Н. 'Формування гіпотетичного знання про явище глорифікації збройної агресії рф проти України: соціально-правовий вимір' (2023) 46 Питання боротьби зі злочинністю 11–20.

гляду обвинувальних вироків, винесених судами за ст. 436² КК України.

Згідно з офіційними даними, у 2022 р. за ознаками правопорушення, передбаченого ст. 436² КК, обліковано 1354 кримінальні провадження, засуджено 200 осіб. У 2023 р. обліковано 1282 кримінальні провадження, а засуджено 472 особи. За десять місяців 2024 р. офіційно зафіксовано 960 випадків глорифікації. У свою чергу, за 2023–2024 рр. лише 18% осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436² КК, отримали за рішеннями українських судів реальні покарання, тоді як 82% винних було звільнено від відбування покарання з випробуванням. При цьому на противагу кількісній ізоморфності територіального розподілу облікованих проваджень (з їх превалюванням у Сумській та Одеській областях) із числом засуджених більшу суворість покарань тим не менше можна спостерігати у західних регіонах нашої країни. Як виявило проведене дослідження, більшість винних у глорифікації осіб – чоловіки. На їх частку, за результатами узагальнення судових рішень, припадає 61,0%. Частка жінок відповідно складає 39,0%. Проте таке співвідношення засуджених осіб чоловічої і жіночої статі не відбиває закономірностей так званої загальнокримінальної злочинності, в якій питома вага жінок принаймні учетверо менша за частку осіб жіночої статі у структурі глорифікації.

Зрозуміло, що природа та зміст явища глорифікації українськими громадянами ворога та його дій в Україні цілком та повністю зумовлюється умовами й обставинами, котрі виявляються породженням та у подальшому диктуються зовнішньополітичним курсом країни-агресорки. Подібні умови та обставини під час повномасштабного вторгнення на територію нашої країни охоплюються поняттям воєнно-політичної ситуації, що має місце на конкретний проміжок часу.

Нагадаємо, що певний час після вторгнення рф в Україну у КК України була відсутня стаття, якою б передбачалася кримінальна відповідальність за глорифікацію. У цей час фактично аналізоване явище виявлялося безкарним, як, до речі, й протягом восьми років до того, тобто з початку вторгнення рф на територію України. Таким чином, у глорифікаторів був певний люффт для розгулу їх ідей, посилів, думок та ін. Фактично вони відчували себе безкарними, що не могло не відзна-

чатися на їх манері, формах ретрансляції російських наративів. У цей період часу дії глорифікаторів мали відвертий і «ширий», а за фактом цинічний характер, адже вони відчували себе «напередодні великих подій» – повернення «большого брата» (рос.) та «новими господарями життя».

До мовного та візуального обігу у цей період входить нова злочинна символіка війни, як-от: літери-маркування, стилізації та графічні інтерпретації яких невдовзі почали використовуватися у комунікаціях щодо військової агресії рф проти України, розповсюджуватися у пропагандистських матеріалах, на мітингах та інших публічних заходах, а також відтворювалися на продуктах на підтримку війни в Україні¹; образ «дідів зразка 1945 року, що воювали»; поетика «руського миру» як ідея імперського проєкту розповсюдження рашизму на українських територіях тощо.

Генеральною, так би мовити, ідеєю глорифікації у широкому сенсі цього слова стало насамперед виправдовування російської агресії, а так само звеличення осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. «Російський солдат» зображувався як тріумфатор, воїн-визволитель, який виконує сакральну місію об'єднання «належного» великій державі. Такий посил корелювався зі спробою знайти свідчення того, що на нашій землі нібито заздалегідь уже підготовлений ґрунт для нового імперського «світопорядку» росіян. Стрімке просування ворога територією України у перші тижні війни лише укріплювало й множило випадки глорифікації з боку українських громадян збройної агресії рф. Цікаво, що про образ «мученика», що виконує велику місію визволителя, який з'явиться згодом, на цьому етапі взагалі-то й не йшлося.

Перша стратегічна оборонна операція України, котра тривала до травня 2022 р., зірвала первинні плани російських окупантів, змусивши його вивести свої війська з Північно-Західної операційної зони і зосередити бойові дії на кількох операційних напрямках у межах Східної та Південно-Західної операційних зон. Упродовж травня – серпня 2022 року Збройні Сили України провели Дру-

¹ Павленко Т. А. 'Рашизм та символіка воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну: характеристика та перспективи протидії' (2023) 7 Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування <https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_7_2023>.

гу стратегічну оборонну операцію¹, яка в цілому виснажила війська російських окупантів і водночас дозволила Силам оборони України накопичити сили й засоби для проведення наступальних дій з метою визволення тимчасово окупованих територій. Зробити це вдалося починаючи з вересня 2022 року під час стратегічної наступальної операції².

У цей період глорифікаційний вал не знижується. Навпаки, гідна відсіч ворогу озлобила глорифікаторів. «Щирість» своїх намірів вони змінили на відверте визнання правомірною збройної агресії рф проти України як своєрідну противагу «розгулу націоналізму». Все частіше серед аргументів «правомірності» згадується про «знуцання бандерівців над жителями Донбасу», «зомбування українського населення англо-американською пропагандою». Образом російської агресії як такої намагаються придати риси «караючого меча та очисного вогню», за допомогою якої можна «врозуміти молодшого брата», що для нього є «істинне» благо.

Від цього моменту кількісні показники фактів реєстрації діянь, кваліфікованих за ст. 436² КК, значно підвищились. Але відбувається одна метаморфоза: якщо глорифікатора викривають, то він виявляє щире каяття і демонструє жаль із приводу своїх дій, тим самим розраховуючи на поблажливість із боку суспільства. Це свідчить про те, що до глорифікаторів починає доходити розуміння того, що бліцкриг провалився й Україну не вдалося поневолити «за три дні», а тому потрібно вибудувати нове «обґрунтування» продовження агресії і попутно шукати нові форми мімікрії під «агресивне націоналістське середовище», аби уникати на майбутнє швидкого викриття своєї діяльності.

У період Першої стратегічної наступальної операції, що тривала протягом вересня – грудня 2022 р.³, глорифікатори почали нарочито висувати на авансцену образ «російського солдата – мученика», скаржитися на підступність союзників України, висловлюватися про необхідність захисту

¹ Печерський А., Букет Є. 'Хронологія російсько-української війни: етапи відсічі вторгнення рф' <<https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/>>.

² Печерський А., Букет Є. 'Хронологія російсько-української війни: етапи відсічі вторгнення рф' <<https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/>>.

³ Печерський А., Букет Є. 'Хронологія російсько-української війни: етапи відсічі вторгнення рф' <<https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/>>.

росії від «агресії» української сторони. Відповідно основним наративом глорифікаційних фантазій став вислів про те, що «там, де росія, там мир». Українці нібито не розуміють безперспективність свого становища і відкидають руку допомоги москви – встановити міцний мир і запровадити еру тисячі років процвітання. На додаток до «потужної аргументації» стали додавати й тези про зговор західних сил із тим, щоб знищити всіх українців і захопити родючі землі. І щоб цього не сталося «російський солдат-мученик» губить своє життя, аби не допустити «фатальної несправедливості». Фоном все частіше й частіше тут звучать фрази про світлі часи СРСР, про те, що «все боялись нас», «никто не мог напасть на нас» (рос.) тощо. Тобто за фактом віддалення лінії фронту наративи глорифікаторів набували характеру скиглення і констатації несправедливості через підступний зговор. У цілому глорифікатори почали бути обережними у своїх діях, висловлюваннях, маскуючи їх під тугу за минулим.

Під час Третьої стратегічної оборонної операції (від початку 2023 р. й до травня 2024 р.) глорифікатори ще більше заговорили про те, що росія – синонім слова «мир», що заморські господарі виснажують у такий спосіб Європу і не дозволяють Україні сісти за стіл перемовин. Показники кримінально-правової статистики продовжували свідчити про вал глорифікаційних справ. Глорифікатори остаточно укріпилися у думці, що вторгнення рф в Україну стало єдино правильним, неминучим кроком, щоб не допустити поглинання України «підступним ворогом». Тобто, переважаючою формою виразу явища глорифікації й на цьому етапі стало виправдовування збройної агресії рф проти України, причому виправдовування жорстке, безальтернативне. При цьому цікаво відмітити, що події в Україні, котрі мали місце починаючи з 2014 року, все рідше й рідше стали висвітлюватися у глорифікаційному контексті як внутрішній громадянський конфлікт. Пояснення цього факту полягає в тому, що відбулося укрупнення образу «ворога руського миру» до рангу «західного зла», адже «бандеровці» як «актори», що виконують головні ролі у виставі світового рівня, на яку у душі імперських замашок претендувала росія, не є достатньо вагомими в очах світової спільноти. Що стосується російського електорату, то його увага поступово так само переключається «з лютих бандерівців» на «західне зло», яке цих «бандерів-

ців» підгодовує зброєю. Росія, «звільнюючи» Україну, уявляється тепер таким собі запобіжником Третьої світової війни. Отже, на мові глорифікаторів загроза «майбутньому» України, якщо росія не втрутилася б, все більше й більше проектується як загроза самій росії.

У цей період, не дивлячись на перехід глорифікаторів, так би мовити, у глуху оборону, у їх середовищі виокремлюються затяті нарративісти «руського миру», котрі всіма доступними засобами намагаються донести відповідні ідеї до українського населення.

У першій декаді травня 2024 р. розпочалася Перша стратегічна наступально-оборонна операція. Це найбільш важкий у фізичному, моральному й психологічному плані етап війни. В українському суспільстві все гостріше відчувається наростаюча втома населення України від війни, особливо тих регіонів, що є віддаленими від зони ведення бойових дій, що призвело до сплеску глорифікаційних настроїв у контексті безперспективності воювати із «сильним» ворогом та поширення ідей про необхідність найскорішого завершення війни шляхом переговорів навіть на умовах, вигідних державі-агресору.

Підсилило цей ефект й набрання 18 травня 2024 р. чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 р. №3633-ІХ, що супроводжувалося посиленням заходів із мобілізації. Неподібно випадки насильницької мобілізації лише живили й продовжують підживлювати ґрунт для поширення глорифікаційних ідей, спрямованих на зрив мобілізації. У цей період відбувається, так би мовити, розширення контингенту глорифікаторів за рахунок ще вчорашніх проукраїнські налаштованих громадян, що дозволяє виявити нову групу, умовно кажучи, «вимушених глорифікаторів» – осіб, загнаних у глухий кут. В їх риторичі все частіше лунає лейтмотив безвиході ситуації та небажання віддавати життя за Батьківщину, а отже, й готовність до «худого миру» на будь-яких умовах. Звісно, що не в останню чергу такі настрої зумовлюються й ставленням світової спільноти до подій в Україні, адже будь-яке послаблення або уповільнення темпів надання Україні міжнародної військової допомоги, а також ситуативне посилення проросійських лобістських позицій

у світі істотним чином корегує подібні настрої українського суспільства. Так, нерішуча позиція світових партнерів в українському питанні сприймається свідомими закоренілими глорифікаторами як «страх» всього світу перед могутньою росією, а ситуативними глорифікаторами – як черговий привід заговорити про те, що мир можливий лише на умовах росії.

Відвертий терор цивільного населення України, що значно посилюється саме у період цього етапу, жажливі наслідки російської окупації (масові убивства, позасудові страти, застосування тортур до військовослужбовців і цивільних осіб, зникнення українських громадян без вісті, недотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо законів і звичаїв ведення війни тощо) дають глорифікаторам підстави говорити про інсценування всіх цих подій Україною з тим, щоб перекласти вину на росію та підштовхнути Захід до більш рішучих дій стосовно росії. Тобто, в очах прихильників «руського миру» формується образ української влади – диктатора, агресора. Самі ж глорифікатори стають більш озлобленими, безкомпромісними, але водночас скритнішими та обережнішими, що зумовлено, в тому числі, оприлюдненням в інформаційних ресурсах численних фактів викриття колаборантів і глорифікаторів та притягнення їх до кримінальної відповідальності. І тут для них, до речі, своєрідним прихованим самовираженням стала мова емодзі, яка чітко відбиває несхвальне ставлення до рішень уряду, до досягнень ЗСУ, зневіру в них і взагалі в перемогу над ворогом.

Маючи таку розлогу палітру негативних проявів і наслідків явища глорифікації, закономірно постає питання про систему заходів щодо забезпечення українського суспільства від пропагандистської іржі. Попередньо зауважимо, що у підґрунті будь-якого *modus operandi* має знаходитися ідея. І чим чіткішою є ця ідея, тим логічніше виглядатимуть кроки, спрямовані на її реалізацію.

Основна ідея розробки системи запобіжних заходів щодо явища глорифікації – знизити рівень тиску глорифікації до контрольованого суспільством, навчившись виявляти ці факти, ідентифікувати осіб, що виявляються рупорами глорифікації, всебічно прораховувати чисельні наслідки від цієї протиправної діяльності, з тим, щоб якомога ефективніше й швидше впливати як на саме явище, так і на його агентів, нейтралізуючи або принаймні обмежуючи деструктивну дію ворожих нарративів.

Оптимальною формою представлення й реалізації розроблених заходів уявляється документ концептуального характеру. На його основі згодом має бути розроблений план дій, що передбачатиме стратегічні напрями, котрими охоплюватиметься певний набір заходів, переважна частина яких за своїм характером є невідкладними. Ці заходи реалізовуватимуться як під воєнного стану, так й у повоєнний період, в якому ще можуть мати місце окремі наслідки російської агресії у вигляді глорифікаційних думок, висловлювань, «інтерпретацій» ворожих наративів тощо. У цьому плані визначатимуться об'єкти й суб'єкти запобіжної діяльності, конкретні заходи, відповідальні виконавці та строки реалізації заходів, критерії досягнутого ефекту тощо.

Щоб представити зазначену систему заходів, необхідно навести відповідну тезу, що виконуватиме роль методологічного орієнтиру під час визначення та впровадження зазначених заходів.

Глорифікація, будучи складним за своєю природою явищем, у своєму розвитку проходить кілька етапів. Тут ми послуговуємося оригінальною ідеєю, висловленою Д. О. Куковинець – одним із членів творчої команди, що працювала над реалізацією проекту. На думку вченої, наочно такий розвиток може бути зображений у вигляді піраміди, яку умовно можна позначити як «піраміда глорифікації», кожний наступний рівень якої підсилюється за рахунок попереднього¹.

В основі подібної піраміди лежить упереджене ставлення до всього українського (від мови й культури до політики та, власне, ідей державності, згуртованості нації тощо). Умовно цей рівень можна іменувати базовим.

Коріння такого упередженого ставлення, а фактично світогляду, тісно переплетені з політикою русифікації, за якої «українськість» сприймалася як щось «далеке», «чуже», «нав'язане», «штучне», що, зі свого боку, стало поживним ґрунтом для ретрансляції проросійських наративів та «натхнення» ідеями «руського миру». Однак на цьому рівні глорифікаційна активність ще не набуває кримінально караної форми, адже тут скоріше превалюють настрої, аніж продумана логіка переймання абсолютно шкідливого контексту.

¹ Рукопис щодо заходів протидії глорифікації в Україні. Архівні матеріали НДІВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за проектом «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» за підтримки НФДУ (реєстр. № 186/0060) (2024).

Другий рівень цієї піраміди являє собою ядро глорифікації. Він знаменує перехід від невдоволення й упередження до відверто глорифікаційної риторики, спрямованої на підтримку загарбницької політики рф (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України та тимчасової окупації частини території України, прославлення певних осіб, виготовлення та поширення глорифікаційних матеріалів). Характерною особливістю глорифікації на цьому етапі, як підкреслює Д. О. Куковинець, є те, що особа не виходить за межі «простої» трансляції власної позиції, тобто її поведінка не має характеру цілеспрямованої системної агітації на користь курсу країни-агресорки, ще не націлена на залучення широких верств населення до антиукраїнської діяльності тощо².

У випадку переходу від «простої» активності до відкритого нав'язування іншим свого світогляду глорифікація сягає третього (найвищого) рівня свого розвитку. Прославлення ворога та ворожих дій при цьому нерідко набуває характеру, так би мовити, професійної діяльності, оскільки вона (ця діяльність) може бути пов'язана з організацією публічних заходів або кампаній, спрямованих на залучення нових adeptів «руського миру», тиражуванням пропагандистських матеріалів, налагодженням співпраці із російськими та проросійськими агентами впливу тощо. Фактично на цьому етапі глорифікація набуває рис організованого контрольованого явища, що стає складовою інформаційної війни рф проти України.

Як видається, розробка дієвої системи заходів запобігання має стосуватися кожного із виокремлених рівнів. Таким чином, на кожен із перелічених вище рівнів глорифікації з метою забезпечення українського суспільства від негативних її проявів має націлюватися відповідний стратегічний напрям запобіжного характеру. Крім того, з огляду на таке бачення глорифікації кожному стратегічному напрямку корелюють основні виклики, що, у свою чергу, диктують завдання, котрі потрібно розв'язати, запроваджуючи запобіжні заходи, та можливі шляхи реалізації останніх.

Так, на базовому рівні глорифікації основними викликами, які потребують негайного вирішення,

² Рукопис щодо заходів протидії глорифікації в Україні. Архівні матеріали НДІВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за проектом «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» за підтримки НФДУ (реєстр. № 186/0060) (2024).

є такі: невдоволення частини громадян України державною політикою підтримки населення в умовах війни, що підриває довіру до державних інституцій; нав'язування комплексу меншовартості окремим регіонам та соціальним групам; активна антиукраїнська пропаганда, а також недостатня поінформованість і низький рівень інформаційної гігієни серед населення.

На другому рівні глорифікації основні виклики вбачаються у такому: ворожа пропаганда, яка проникає у свідомість українців через активне використання агресором власних медіа та інформаційних ресурсів на окупованих територіях. Це сприяє формуванню симпатій до окупантів, виправданню їх насильницьких дій та підриву довіри до державної політики, стратегічного курсу України, а також до державних і громадських інституцій; інформаційні маніпуляції, коли учасники інформаційного простору використовують дезінформацію для дискредитації державних інституцій, ЗСУ, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Це спонукає людей сумніватися у фактах і переоцінювати події; неможливість чіткої ідентифікації ворога, оскільки він маскує свої дії під привабливі для частини українців гасла, такі як «патріотизм», «братерство», «протистояння Заходу» чи «захист традиційних цінностей» та ін.; поширення ідеології «руського миру» через релігійні організації, які використовують духовну платформу для трансляції ворожих наративів.

Відповідно ключовими викликами на третьому глорифікаційному рівні є: масова дезінформація, яка включає поширення фейкових новин, маніпуляції фактами та перекичування історії для піднесення дій ворожої сторони, створення образів «героя» та «визволителя» через соціальні мережі та медіа з боку відомих медійних осіб, інфлюенсерів, блогерів, так званих воєнних експертів тощо, наслідком чого стає дезорієнтація пересічної людини в інформаційному просторі; безпрецедентне поширення явища інфоагресії в українському та зарубіжному сегментах через дії відомих глорифікаторів, що призводить до радикалізації суспільства, вчинення його окремими представниками суспільно небезпечних діянь – від кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті до замахів на територіальну цілісність, випадків колабораційної діяльності, диверсій, тероризму, самовільного залишення військової частини або місця служби, дезертирства тощо; постійний психологічний тиск,

що здійснюється через медіа, соціальні мережі та культурні продукти (фільми, музика тощо), що спрямований на: поширення страху та переконання у невідворотності поразки, формування симпатії до ворога, зображення його дій як справедливих і непереможних, підміну українських цінностей обіцянками стабільності та безпеки шляхом позиціонування ворога як «захисника традиційних цінностей», «легітимної сили» та «гаранта стабільності» в будь-якому питанні.

Висновки. Проведення соціально-правового та кримінологічного дослідження явища глорифікації збройної агресії та її учасників дозволило розкрити природу цього феномену та внаслідок підтвердження висунутих на початку дослідження гіпотез сформуванню базис знання.

1. Підтвердження первинних гіпотез про природу, структуру, походження та логіку розвитку явища глорифікації дозволило сформуванню цілісного соціально-правового та кримінологічного знання та запропонувати шляхи зменшення тиску глорифікації на українське суспільство. Гіпотезами, що підтвердилися у ході дослідження, зокрема, є такі: а) явище глорифікації не володіє екзистенційною ознакою «абсолютного, або безумовного, добра» чи «абсолютного, або безумовного, зла», проте у ситуації збройної агресії рф проти України глорифікація такої агресії та її учасників проявляється в екзистенційному ракурсі «безумовне зло» для українського суспільства; б) сутність явища глорифікації базується на ідеології державного патерналізму та своєрідного розуміння феномену патріотизму, корені якого слід шукати в минулому, за допомогою якого певною частиною українського населення робляться спроби виправдати й легітимізувати воєнну агресію рф в Україні заради неясних перспектив майбутнього; в) явище глорифікації вирізняється мінливим й нестійким характером, що зумовлює нерідко зміну наративів та динаміку цього феномену; г) схильність до глорифікації збройної агресії та її учасників відмічається насамперед у жителів суміжних із рф регіонів України; д) соціальну базу глорифікаторів здебільшого складають українські громадяни похилого віку; та ін.

2. Співвідношення ураженості території України явищем глорифікації та рефлексії соціуму в особі судової влади на її прояви наочно продемонстрували результати узагальнення судової практики за ст. 436² КК. Так, на противагу кількіс-

ній ізоморфності територіального розподілу облікованих проваджень (з їх превалюванням у Сумській та Одеській областях) числу засуджених більш суворі покарання глорифікаторам виносили суди із західних регіонів нашої країни.

3. Зміст глорифікаційних наративів, зовнішні форми, масштаби та інтенсивність глорифікації зумовлюються умовами та обставинами, які охоплюються поняттям воєнно-політичної ситуації. Під воєнно-політичною ситуацією слід розуміти сукупність обставин й умов насамперед військового та політичного характеру, які визначають стан країни або регіону під час бойового зіткнення протиборчих сторін будь-якого масштабу – чи то локального, чи то загальнодержавного значення. Нею охоплюються принаймні такі аспекти: 1) військові події; 2) політичні рішення, що включають: дії урядів, міжнародних організацій та інших політичних гравців на політичній карті світу щодо вирішення чи подальшої ескалації конфліктів; 3) внутрішня політична ситуація у країні, що потерпає від агресивних дій; 4) міжнародні відносини (вплив інших держав або міжнародних організацій на конфлікт через дипломатію, економічні санкції, підтримка однієї зі сторін матеріальними засобами, зброєю, людським ресурсом, пред-

метами гуманітарного призначення, наданням притулку для біженців тощо).

4. Спрогнозувати подальший хід подій та ситуацію з тематикою глорифікації на теперішньому етапі дуже важко, так само як і спрогнозувати, скільки і яких ще етапів буде у цій виснажливій російсько-українській війні, адже багато чого залежить від бойового духу та можливостей сил безпеки та оборони України, підтримки міжнародних партнерів, рішень уряду, які нерідко є вимушено непопулярними, ситуації із соціальними протиріччями в українському суспільстві, готовності українців боротися за свою державність та самовизначення.

5. Основна ідея розробки системи запобіжних заходів щодо явища глорифікації полягає у зниженні рівня тиску глорифікації до контрольованого суспільством, навчившись виявляти ці факти, ідентифікувати осіб, що виявляються рупорами глорифікації, всебічно прораховувати чисельні наслідки від цієї протиправної діяльності, з тим, щоб якомога ефективніше й швидше впливати як на саме явище, так і на його агентів, нейтралізуючи або принаймні обмежуючи деструктивну дію ворожих наративів.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyhotovlennia ta poshyrennia zaboronenoї informatsiinoї produktsii) vid 18 .02.2021 r. № 5102. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25645> (in Ukrainian).

Bibliography

Journal articles

1. Batoryhareieva V., Netesa N. 'Formuvannia hipotetychnoho znannia pro yavyshe hloryfikatsii zbroinoї ahresii rf proty Ukrainy: sotsialno-pravovyї vymir' [Formation of hypothetical knowledge about the phenomenon of glorification of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: socio-legal dimension] (2023) 46 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 11–20 (in Ukrainian).
2. Movchan R. O. 'Kryminalno-pravova novela pro vypravdovuvannia zbroinoї ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy (st. 436² KK Ukrainy): pravozastosovni ta pravotvorchi problemy' [Criminal law novel on justification of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (Article 436² of the Criminal Code of Ukraine): law enforcement and lawmaking problems] (2022) 13(25) Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho Serii Pravo 197–204 (in Ukrainian).
3. Mozharivska M. I., Serdechna A. Yu. 'Poniattia «hloryfikatsii» yak oznaky skladu zlochyynu, peredbachenoho st.436² KK Ukrainy' [The concept of «glorification» as a sign of the crime under Article 436² of the Criminal Code of Ukraine] (2023) 79(2) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu Serii Pravo 187–192 (in Ukrainian).
4. Pavlenko T. A. 'Rashyzm ta symvolika voiennoho vtorhnnennia Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu: kharakterystyka ta perspektyvy protydii' [Rashism and symbolism of the Russian Federation's military invasion of Ukraine: characteristics and prospects for counteraction] (2023) 7 Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_7_2023 (in Ukrainian).

5. Shynkarov Yu. V., Kovalenko O. O. 'Pravova kharakterystyka poniattia «hloryfikatsiia» yak formy ob'iektyvnoi storony skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 436–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Legal characteristics of the concept of «glorification» as a form of the objective side of the criminal offense under Article 436–2 of the Criminal Code of Ukraine] (2022) 36 Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody 23–30 (in Ukrainian).

Websites

6. Khavroniuk M. 'Za vypravdovuvannia zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy – kryminalna vidpovidalnist. Analiz statii 436–2 KКУ iz serii naukovo-praktychnykh komentariiv Mykoly Khavroniuka pro zminy do Kryminalnoho kodeksu, pryiniati pid chas voiennoho stanu' [Criminal liability for justifying the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Analysis of Article 436–2 of the CCU from a series of scientific and practical comments by Mykola Khavroniuk on amendments to the Criminal Code adopted during martial law] <<https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>> (in Ukrainian).
7. Pecherskyi A., Buket Ye. 'Khronolohiia rosiisko-ukrainskoi viiny: etapy vidsichi vtorhnennia rf' [Chronology of the Russian-Ukrainian war: stages of repulsion of the Russian invasion] <<https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/>> (in Ukrainian).
8. Stefaniv N. S., Orlean A. M., Berdnik I. V. 'Komentar shchodo rozmezhuvannia skladiv kryminalnykh pravoporushen, peredbachenykh ch. 1 st. 111¹ ta st. 436² KK Ukrainy' [Commentary on the distinction between criminal offenses under Part 1 of Art. 111¹ and Art. 436² of the Criminal Code of Ukraine] Treninhovyi tseentr prokuroriv Ukrainy <https://drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuwf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR30y90bbbTDzZAVi5Kt7bPToVzLHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM> (in Ukrainian).

Archives

9. 'Rukopys shchodo zakhodiv protydii hloryfikatsii v Ukraini' Arkhivni materialy NDIVPZ im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy za proiekтом «Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii hloryfikatsii zbroinoi ahresii rf v Ukraini» za pidtrymky NFDU (reiestr. № 186/0060) (2024) (in Ukrainian).

Батургарєєва В. С., Нетеса Н. В.

Глорифікація збройної агресії та її учасників: підсумки соціально-правового та кримінологічного аналізу

У науковій статті підведено підсумки соціально-правового та кримінологічного дослідження явища глорифікації збройної агресії та її учасників, що здійснювалося в межах грантового проєкту за підтримки Національного фонду досліджень України за темою «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні».

У роботі викладено первинні гіпотези про природу, структуру, походження та логіку розвитку явища глорифікації, які були підтверджені в ході проведеного дослідження. Серед таких гіпотез виокремлені наступні: а) явище глорифікації не володіє екзистенційною ознакою «абсолютного, або безумовного, добра» чи «абсолютного, або безумовного, зла», проте у ситуації збройної агресії рф проти України глорифікація в екзистенційному ракурсі є «безумовним злом» для українського суспільства; б) сутність явища глорифікації базується на ідеології державного патерналізму та своєрідного розуміння феномену патріотизму; в) явище глорифікації вирізняється мінливим й нестійким характером, що зумовлює його динаміку; г) схильність до глорифікації збройної агресії та її учасників відмічається насамперед у жителів суміжних із рф регіонів України; д) соціальну базу глорифікаторів здебільшого складають українські громадяни похилого віку; та ін.

Окрему увагу в статті приділено з'ясуванню взаємозв'язку між змістом глорифікаційних наративів, зовнішніми формами, масштабами та інтенсивністю глорифікації та воєнно-політичною ситуацією в Україні. При цьому наголошено на важкості прогнозування подальшого ходу подій та ситуації з тематикою глорифікації через багатовекторність чинників, які їх визначають – як внутрішньодержавних, так і зовнішньополітичних.

У підсумку підкреслено, що основна ідея розробки системи запобіжних заходів щодо явища глорифікації полягає у зниженні рівня тиску глорифікації до контрольованого суспільством, що включає вміння виявляти ці факти, ідентифікувати осіб, що є рупорами глорифікації, всебічно прораховувати чисельні наслідки від цієї проти-правної діяльності.

Ключові слова: глорифікація, збройна агресія, пропаганда, дезінформація, наративи, кримінальне правопорушення, заходи запобігання.

Batyrgareieva V. S., Netesa N. V.

Glorification of armed aggression and its participants: results of socio-legal and criminological analysis

This scientific article summarizes the socio-legal and criminological research of the phenomenon of glorification of armed aggression and its participants. The study was conducted as part of a grant project supported by the National Research Foundation of Ukraine under the theme «Criminal-legal and criminological foundations for combating the glorification of armed aggression by the Russian Federation in Ukraine».

The article presents initial hypotheses regarding the nature, structure, origins, and developmental logic of the phenomenon of glorification, which were confirmed during the research. These hypotheses include: a) the phenomenon of glorification does not inherently possess the existential qualities of «absolute or unconditional good» or «absolute or unconditional evil», however, in the context of Russia's armed aggression against Ukraine, glorification is existentially regarded as «unconditional evil» for Ukrainian society; b) the essence of glorification is rooted in the ideology of state paternalism and a particular understanding of the phenomenon of patriotism; c) glorification is characterized by a mutable and unstable nature, which drives its dynamics; d) a predisposition to glorify armed aggression and its participants is primarily observed among residents of Ukrainian regions bordering Russia; e) the social base of glorifiers largely consists of elderly Ukrainian citizens.

The article pays special attention to the relationship between the content of glorification narratives, their external manifestations, the scale and intensity of glorification, and the military-political situation in Ukraine. It highlights the difficulty of predicting future developments and the evolution of the phenomenon due to the multifaceted nature of influencing factors, including both domestic and foreign political elements.

In conclusion, the article emphasizes that the primary goal in developing preventive measures against the phenomenon of glorification is to reduce its societal pressure to a level controllable by the community. This includes the ability to identify instances of glorification, recognize individuals propagating it and comprehensively assess the consequences of such illegal activities.

Keywords: *glorification, armed aggression, propaganda, disinformation, narratives, criminal offense, preventive measures.*

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС І ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ: ОКРЕМІ РАКУРСИ ПРОБЛЕМИ*

У ХХІ ст. науково-технічний прогрес пов'язується зі стрімкими темпами розвитку технологій, що впливають на всі сфери людського життя – від медицини до транспорту та способів комунікації. Особливо даються взнаки принаймні кілька маркерів цього прогресу, як-от: цифровізація, інформаційно-комунікаційні технології, робототехніка, біотехнології та медицина, технології енергозбереження й захисту екології, космічні технології, матеріалознавство тощо. Все це революціонує сучасні виробничі процеси та конвеєрує наукові досягнення. Чимало із перелічених маркерів мають безпосереднє відношення та прояв у транспортній галузі, зокрема, автомобільній. Згадати хоча б про оснащення сучасних автомобілів все більш складними технологіями, такими як автоматичні системи керування, інтелектуальні асистенти водія або навіть автономні транспортні засоби; використання в машинобудуванні надміцних матеріалів; роботу над альтернативними видами палива для автомобілів; передові технології та рішення, що допомагають підвищити рівень безпеки на дорогах; переоснащення об'єктів транспортної інфраструктури з використанням електроніки, новітніх матеріалів і технологій будівництва, принципів логістики; тощо. При цьому, за справедливим зауваженням М. Г. Колодяжного, науково-технічна складова стосується не лише транспорту, а й доріг, інфраструктури та інших елементів сфери дорожнього руху¹.

* Примітка. Статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615, термін виконання: 1 кв. 2021 р. – 4 кв. 2024 р.).

Природним бажанням творців інновацій у будь-якій сфері є намагання прискорити запровадження подібних технологій у практику, аби окупити витрати на їх розробку та масово представити товар на споживчий ринок. Але не завжди цей процес є таким вже й швидким. У цьому зв'язку звернемося до одного влучного спостереження колишнього голови ради директорів та головного виконавчого директора компанії Google Еріка Шмідта. Він зазначив: «Ідея технології автомобіля без водія з'явилася ще в 1990-х. Перший прототип був представлений у 2004 році. Але тільки зараз, через 20 років від появи ідеї, технологія починає виходити на ринок, і більшість з нас все ще не має подібного авто. Іншими словами, процес появи нових технологій займає набагато більше часу, ніж багато хто думає»². Таке «повільне» запровадження технологій дає нам час, з одного боку, замислитися над парадоксами науково-технічного прогресу на прикладі окремої сфери буття – транспортної, а, з другого боку, поміркувати над проблемою трансформації можливих плюсів для людства у зазначеній сфері на кримінальну сторінку його історії.

У наш час тематика впливу різноманітних технологій на ті чи інші сфери життя людини – поживний ґрунт для серйозної оцінки ситуації вже сьогодні та побудови проєкцій її можливого розвитку у майбутньому. Такі оцінки й візуалізації спираються на обґрунтований аналіз та прогностичні розрахунки, фахові оцінки й думку пересічних гро-

¹ Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія* (Право, 2022) 28. (300 с.)

² '20 цитат відомих людей про технології' (Vseosvita) <<https://vseosvita.ua/blogs/20-tsyat-vidomykh-liudei-pro-tekhnologii-28710.html>> (дата звернення: 12.09.2024)

мадян. Так само це й царина літературних оповідань фантастичного характеру та образотворчого мистецтва. Але ракурс нашої творчої розвідки – науковий. Тому не можна обійтися без данини зобуткам тих авторів, котрі докладали й докладають зусиль для розробки продуманої політики колаборації людини й техніки, в якій зводяться до мінімуму негативні аспекти такого спілкування. Проте одна справа – запобігати ексцесам техногенного характеру, а зовсім інша – ставати на заваді поведінці протиправній, в якій технічні досягнення перетворюються на її своєрідну «інструментальну» складову. При цьому цікавим є те, як та чи інша стадія створення нової технологічної концепції та втілення відповідної ідеї у життя може впливати на розвиток «ландшафту» так званої транспортно-залежної злочинності. Тому є сенс згадати про внесок тих правознавців, котрі застерігають про подібний небажаний «тандем» людини і техніки. Серед наукового надбання особливо слід виділити наукові праці творчого колективу НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, що працює над розробкою фундаментальної наукової теми під назвою «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (В. В. Голіна – керівник теми, виконавці: В. С. Батиргарєєва, Б. М. Головкін, І. О. Христин, М. Г. Колодяжний, А. В. Калініна, С. С. Шрамко, О. В. Новіков, О. С. Пироженко)¹. Членами зазначеної творчої

¹ Більш докладно, наприклад, див.: Колодяжний М. Г.; Голіна В. В., Шрамко С. С. *Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія* (Право, 2023) 184; Baturgareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N. 'War as a Challenge to Road Safety: Damage to Society and the Economy of Ukraine' (2023) 9 (5) *Baltic Journal of Economic Studies* 48–56; Колодяжний М. Г. 'Інновації у системі безпеки дорожнього руху: глобальний та національний виміри' (2024) 1 *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 164–175; Батиргарєєва В. С. 'Легалізація доходів, одержаних від розкрадання бюджетних коштів під час дорожньо-будівельних робіт: до кримінологічного аналізу проблеми' (2024) 1 *Вісник Національної академії правових наук України* 245–265; Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні (2022) 156 *Проблеми законності* 52–75; Новіков О. В. 'Регіональні особливості розподілу порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (стаття 286 Кримінального кодексу України)' (2022) 2 (20) *Journal «Science Rise: Juridical Science»* 50–58; Колодяжний М. Г. 'Стратегія забезпечення дорожнього руху в Україні' 2024. 1 (31) *Вісник кримінологічної асоціації України* 153–166; Калініна А. В. 'SMART безпека автошляхів в Україні як елемент кримінологічної профілактики кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху' *Ак-*

команди під час проведення дослідження зроблено ґрунтовний кримінологічний аналіз автотранспортної злочинності та визначено ступінь і напрями впливу науково-технічного прогресу (далі – НТП) людства загалом і перспектив упровадження діджитал – інструментів на поширення правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, зокрема².

Так само значний внесок у розуміння проблеми взаємозв'язку транспортної безпеки на автошляхах та протиправної поведінки під час використання транспортних засобів зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: О. Ф. Бантишев та Б. В. Романюк³, Н. О. Гуторова та О. М. Руднева⁴, В. А. Мисливий⁵, В. І. Осадчий⁶, В. І. Павликівський та К. В. Юртаєва⁷, К. О. Полтава⁸, О. Е. Радутний⁹, G. Farrell, A. Tseloni та N. Tilley¹⁰, K. Goniewicz, M. Goniewicz, W. Pawłowski та P. Fiedor¹¹, K. Martens та K. Lucas¹²,

туальні проблеми приватного та публічного права: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 94-річчю з дня народження чл.-кор. НАПрН України, академіка Міжнар. кадрової академії, Засл. діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. Процевського О. І. (м. Харків, 31 березня 2023 р.) 469–472

² Звіт про наукову діяльність у 2023 році (НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2024) 100

³ Бантишев О. Ф., Романюк Б. В. 'Окремі питання відповідальності за злочини проти безпеки руху чи експлуатації транспорту' (2015) 3 (36) *Юридичний вісник* 5–9.

⁴ Gutorova N., Rudnyeva O. 'Preventative role of criminal law for traffic safety' (2019) *Society. Health. Welfare. SHS Web of Conferences* 2 <<https://doi.org/10.1051/shsconf/20196801012>>

⁵ Мисливий В. А. 'Злочини проти безпеки дорожнього руху і крайня необхідність' (2019) 2 *Наука і правоохорона* 165–173; Мисливий В. А. *Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: монографія* (Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004) 380

⁶ Осадчий В. І. *Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту: монографія* (Вид. Європейського університету, 2011) 151

⁷ Павликівський В. І., Юртаєва К. В. 'Кримінальна відповідальність за шкоду, спричинену автономними транспортними засобами' *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення: матеріали міжнарод. наук.-практ. кругл. столу* (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) 176–180

⁸ Полтава К. О. *Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжкими тілесними ушкодженнями, в Україні* (Право, 2014) 284

⁹ Радутний О. Е. 'Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві' (2018) 1 *Право України* 123–136.

¹⁰ Farrell, G., Tseloni A., Tilley N. The effectiveness of car security devices and their role in the crime drop (2011) 11 (1) *Criminology and Criminal Justice* 21–35.

¹¹ Goniewicz K., Goniewicz M., Pawłowski W., Fiedor P. 'Road accident rates: strategies and programmes for improving road traffic safety' (2016) Aug. 42(4) *European Journal of Trauma and Emergency Surgery* 433–438.

¹² Martens K., Lucas K. *Perspectives on Transport and Social Justice. In book: Handbook on Global Social Justice* (Law School, University of Newcastle upon Tyne, 2018) 351–370.

M. R. McGuire та T. J. Holt¹, N. Morgan, O. Shaw, A. Feist та C. Byron² й ін.

Перелічені автори, розглядаючи матерію про-типравної / віктимної поведінки людини як учасника дорожнього руху, так чи інакше торкаються питання впливу науково-технічної складової у канві забезпечення мобільності людини за допомогою автотранспортних засобів. У свою чергу, не буде зайвим окремо подивитися на стан правопорядку на автошляхах під ракурсом науково-технічного прогресу, його впливу на транспортну філософію людини як таку та ймовірність виникнення тих чи інших ризиків, зокрема.

Отже, **мета** цієї статті полягає у такому: по-перше, показати вплив відповідних технологій, що є закономірним результатом НТП, на транспорт і транспортне сполучення (транспортну систему в цілому), аби краще зрозуміти ті виклики, що забарвлюють історію тандему «людина-машина» у кримінальні тони, та довести, що саме ці рушійні сили суттєво впливають на так званий ландшафт злочинності у відповідній сфері буття людини; по-друге, продемонструвати конкретний зв'язок між досягненнями НТП в автотранспортній сфері та збільшенням можливостей злочинців, діяння яких пов'язані із транспортною системою, що впливає відповідно на динаміку ризиків для безпеки громадян та їх майна та представляє ситуацію із прогресом у дещо парадоксальному світлі.

Виклад основного тексту. Розмірковуючи над місцем, роллю та значенням НТП в історії людства в цілому та його досягненнями в окремих сферах людського буття, ми інколи не помічаємо суперечливої природи прагнення людини до постійного вдосконалення свого буття. Справа в тому, що явище, про яке йдеться, асоціюється насамперед із новими можливостями та «бонусами», що з'являються у людини внаслідок наукових відкриттів і технологічних досягнень. Однак існує й інша сторона медалі, яка часто залишається непоміченою або недооціненою. Цей ракурс має назву – «потенційні ризики і негативні наслідки науково-технічного прогресу». Напевно, сфера транспорту в різноманітних її проявах (проектування, машинобудування, експлуатація й ремонт тран-

спортних засобів і споруд, будівництво й обслуговування супутніх інфраструктурних складових, окремих, але достатньо важливий для осмислення й аналізу тандем «штучний інтелект і машина», транспортна культура, свідомість учасників дорожнього руху тощо), як жодна інша, не демонструє таку кількість проявів суперечностей, над якими необхідно своєчасно замислюватися, аби уникнути ще однієї значної проблеми, пов'язаної із дилемою подальшої долі транспорту – «обмежувати», «відмовитися» чи «пустити ситуацію на самоплив».

Прояви НТП, повторимося, у теперішній час настільки різнопланові і нерівнозначні у будь-якій сфері людської діяльності, що їх навіть складно систематизувати. Але спочатку, уявляється, доцільно навести визначення науково-технічного прогресу. Таких визначень існує безліч. Тут наведемо два з них, які визначатимуть подальший хід міркувань. Отже, під науково-технічним прогресом розуміють взаємозумовлений поступ науки і техніки, що ґрунтується на глибшому пізнанні й освоєнні зв'язків і закономірностей природи та впровадженні знань у суспільне виробництво, постійне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності³; постійний процес створення нових й удосконалення застосовуваних технологій, засобів виробництва і кінцевої продукції із використанням досягнень науки⁴.

Іншими словами, суспільним процесам, що свідчать про НТП, найчастіше притаманні поступовість, еволюційність і навіть неминучість розвитку науки і техніки, що є природним результатом накопичення знань, удосконалення існуючих технологій та створення згодом нових. Безумовно, це сприяє підвищенню продуктивності праці, вирішенню складних соціально-економічних та екологічних проблем і, як наслідок, поліпшенню якості життя людини.

Науково-технічний прогрес особливо яскраво демонструє свою сутність, коли мова заходить про здатність людини пересуватися простором. Тобто в цій царині НТП протягом історії людства виявлявся особливо помітним. Це перше методологічне зауваження, що дозволяє нам якомога повніше

³ Науково-технічний прогрес' Велика українська енциклопедія <<https://vue.gov.ua/>> (дата звернення: 12.09.2024)

⁴ Івасів І., Машлій Г. 'Науково-технічний прогрес та його значення в економіці і суспільстві' *Філософські виміри техніки*: збірник тез Міжнародної конференції молодих вчених та студентів (30 листопада – 1 грудня 2016 р.) 68.

¹ McGuire M. R., Holt Thomas *The Routledge Handbook of Technology, Crime and Justice* 1st Edition. (Routledge, 2017) 722

² Morgan, N., Shaw, O., Feist, A. and Byron, C. *Reducing criminal opportunity: vehicle security and vehicle crime*. Research Report 87 (Home Office, 2016) 139

побачити дійсно масштабну панораму можливостей докладання зусиль у бажанні людини бути мобільною.

Ще одно методологічне зауваження стосовно всього того, що пов'язано з переміщенням у просторі, необхідно зробити для того, щоб правильно розставити акценти в характері НТП. Справа в тому, що науково-технічний прогрес у транспортній сфері нерідко набував і набуває революційного у технологічному плані характеру. Щодо таких поворотних етапів прийнято говорити як про науково-технічні революції¹, якими відмічена вся історія людської мобільності.

У зв'язку із цим не можемо не здійснити стислий екскурс у проблематику впливу науково-технічної революції на транспорт і транспортне сполучення, котрі ознаменували якісний стрибок у структурі та динаміці перебудови технічних засад матеріального виробництва (у тому числі багато в чому пов'язаного із транспортною галуззю), перетворивши науку на провідний чинник виробництва, внаслідок чого відбуваються зміни у бутті людини у бік комфортних й у цілому безпечних умов її існування. Принагідно зауважимо, що за різних часів значний внесок в усвідомлення природи, логіки та можливостей, що відкриваються перед людством завдяки науково-технічним революціям, зробили такі українські вчені і навіть письменники, як Володимир Вернадський², Борис Патон³, Юрій Кондратюк⁴, Іван Франко⁵ та ін.

Отже, кінець XVIII – перша третина XIX століть ознаменувалися Першою промисловою революцією, результатом якої стало впровадження па-

рових машин і механізація виробництва. Це виявилось поштовхом для подальшого технічного прогресу у виробництві загалом та на транспорті й у сфері зв'язку між пунктами призначення, зокрема. Конкретними «продуктами» зазначеної НТР стали, по-перше, паротяги, які завдяки використанню парових локомотивів вивели залізничний транспорт на новий рівень, значно збільшив швидкість і обсяги перевезень; по-друге, парові кораблі (пароплави), що дозволили швидше і безпечніше перетинати моря й океани, у свою чергу, значно прискоривши процеси глобалізації світової торгівлі та міграції населення Землі; по-третє, інфраструктурні зміни, якими супроводжується мобільний спосіб життя, як-от: будівництво залізничних колій та мережі залізничних станцій, що з'єднували різні регіони та країни, сприяючи економічному розвитку; тощо.

Початок історії бурхливого розвитку галузі автомобілебудування і відповідно масового виробництва автотранспорту, а так само виникнення та вдосконалення (модифікації) інших видів транспорту міцно пов'язується з настанням Другої промислової революції, часові параметри якої припадають на кінець XIX – початок XX століть. Неабияку роль у цьому відіграло настання ери електрики та розвитку хімічної промисловості. У підсумку розглядувана революція створила умови для розквіту сучасного індустріального суспільства. Проте, що ж конкретно Друга промислова революція дала для транспортної галузі? По-перше, відбулася електрифікація транспорту, і світ побачив, наприклад, новий значно модифікований трамвай. Замість конки – рельсового громадського транспорту у вигляді вагона, який по рельсах тягнула пара коней, котрі управлялися кучером, в містах з'явилися електричні трамваї. Це зробило міський транспорт більш доступним, комфортабельним й екологічно чистим. Крім того, на залізницях вводяться електричні локомотиви, що підвищило швидкість потягів і зменшило експлуатаційні витрати. Від того часу залізниці стають електричними. По-друге, дійсно революційних змін зазнає автомобільний транспорт, оскільки починається масове виробництво автомобілів. Завдяки конвеєрному методу Генрі Форда автомобілі стали доступними для широких мас, що, у свою чергу, призвело до розвитку дорожньої інфраструктури та зміни транспортної логістики. По-третє, людина здійснила давню мрію – підкорити небо. Еру

¹ Примітка. Інколи вживаються спроби провести відмінності між науково-технічними та промисловими революціями. При цьому головний аргумент на користь такої відмінності полягає в тому, що промислова революція зосереджена на механізації та промислового виробництва, тоді як НТР охоплює широкий спектр новітніх технологій, включаючи інформаційні та біотехнології. Напевно, цей «вододіл» дається взнаки десь із середини XX ст., а до цього часу, на наш погляд, це не більше, ніж можливі ракурси однієї проблеми. Тому цілком правомірно поняття промислової революції та НТР вважати категоріями одного логічного ряду.

² *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 2* (Друкарня НБУВ, 2011) 584

³ *Керманіч української науки. Життєвий і творчий шлях Б. С. Патона: До сторіччя від дня народження* (НАН України: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2018) 350

⁴ Кондратюк Ю. *Завоювання міжпланетних просторів* (Товариство Українських Інженерів Америки, 1972) 79

⁵ Франко І. Я. *Лист до О. Рошкевич від 20 вересня 1878 року. Твори: у 20 – ти т. Т. 20* (Держвидав, 1956) 39–43.

літакобудування віднині відкрито. Без сумніву, розвиток авіаційного транспорту відкрив нові можливості для швидкого перевезення пасажирів і вантажів на великі відстані. Таким чином, Друга промислова революція, яку можна розцінювати як повний синонім науково-технічної революції, стала поворотним ключем в історії галузі економіки, пов'язаної із перевезенням пасажирів і вантажів.

Екскурс у проблематику зумовлювання розвитку транспортного буття людини досягненнями науково-технічних революцій був би неповним, якщо не згадати й про так звану Інформаційну промислову революцію кінця ХХ – початку ХХІ століть (Третя за порядком науково-технічна революція). Саме ця революція радикально змінила способи обміну інформацією та організації праці. Такі її маркери, як інформаційні технології у цілому, Інтернет та цифрові комунікації, стали визначальними для кожного з нас. Сутність сьогоденних змін і трансформацій образно й дуже точно передає фахівець у сфері правового забезпечення розвитку й захисту інформаційного суспільства О. А. Баранов. Учений пише, що однією з визначальних особливостей сьогодення є трансформація укладу життя з формату постіндустріального суспільства на суспільство інформаційне, що є історичним вирішенням нового цивілізаційного виклику – всесвітньої кризи та деградації цивілізації – за рахунок впровадження результатів чергової промислової революції – технології Інтернету речей (IoT, Internet of Things)¹.

Внесок цієї революції у транспортну сферу дійсно є безцінним, адже на стику століть сфера транспорту виявилася дуже «чутливою» до новацій Інформаційної промислової революції. Стисло наголосимо на основних здобутках, запроваджених у зазначеній сфері.

Буття людини останніх десятиліть неможливо уявити без процесу цифровізації, яким просякнуто буквально все. Окремим напрямом цього мейнстрімового процесу слід визнати *цифровізацію транспорту*, що знайшло свій прояв, зокрема, у створенні і запровадженні глобальних супутни-

кових навігаційних систем (GPS), котрі використовуються з метою покращення точності та ефективності маршрутів для автомобільного, морського та авіаційного транспорту, а так само інтелектуальних транспортних технологій (ITS) для управління дорожнім рухом, зменшення заторів та підвищення рівня безпеки на дорогах та, власне, спостереження за безпекою дорожнього руху із фіксацією правопорушень у реальному часі.

Ще одним не просто помітним, а визначальним процесом Інформаційної промислової революції у транспортній сфері стали *автоматизація транспортних засобів та конструювання автономних механізмів для переміщення простором*. Зазначена автоматизація втілювалася у впровадженні систем автопілоту в літаках та автомобілях, що призвело до підвищення безпеки і комфорту пасажирів. Що стосується автономних механізмів, то йдеться, наприклад, про безпілотні літальні апарати – дрони, головним призначенням яких є доставки вантажів та здійснення моніторингу за визначеною територією, об'єктом, явищем тощо. До речі, серед шістнадцяти видатних наукових відкриттів людства у 10-х років ХХІ ст. зазначають й автопілот для автомобіля. Так, у вересні 2017 року Audi – німецька автомобілебудівна компанія у складі концерну Volkswagen Group оголосила, що випустила перший у світі автономний автомобіль «третього рівня»².

Нарешті, ще одне відгалуження сукупного продукту Інформаційної промислової революції – так звана *електронна комерція та логістика*. У ракурсі зазначеного слід згадати, по-перше, про розвиток цифрових платформ для онлайн-замовлень і управління логістикою, яка покликана оптимізувати процеси доставки пасажирів і вантажів та знижувати необхідні на це матеріальні та людські затрати; а, по-друге, про Інтернет речей (IoT), котрий передбачає використання сенсорів і мережових технологій для відстеження й управління транспортними засобами в реальному часі.

На наш погляд, уявляється цікавим звернути увагу на відмінності результатів впливу двох останніх науково-технічних революцій на транспортну галузь. Так, якщо помітними результатами трансформації транспортної галузі під час Другої

¹ Більш докладно: Баранов О. А. *Трансформація: соціальна, цифрова, правова: монографія* у 3-х т. Т. 1 *Порятунок цивілізації: економіка результату* (Вид. дім «Гельветика», 2022) 272. Так само див.: Батиргареева В. С. 'Інформаційно-комунікаційні технології як засіб вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора' *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф (Київ, 23 листоп. 2023) 30–34.

² Некрасов В. 'Що зробило людство за останні десять років: 16 видатних наукових відкриттів' (Економічна правда 2019. 27 груд) <<https://www.epravda.com.ua/publications/2019/12/27/655349/>> (дата звернення: 12.09.2024)

науково-технічної революції стало вдосконалення конструктивних особливостей основних вузлів транспортних засобів для здатності переміщуватися простором загалом та у підсумку – збільшення швидкості пересування, то Третя науково-технічна революція призвела до покращення рівня комфорту як такого та підвищення стану безпеки учасників дорожнього руху.

Під час дослідження ми звернулися до мото-, автолюбителів та інструкторів із водіння із пропозицією висловити власну думку з приводу очевидних для всіх і для кожного досягнень НТП, що були запроваджені останніми десятиліттями в автопром у широкому смислі цього слова і що покращили в цілому якість транспортних послуг. Співрозмовниками було названо чимало специфічних опцій, котрі дійсно є свідченням зазначеного прогресу людства у його бажанні переміщуватися простором. Не наводячи розлогий перелік цих досягнень, зазначимо лише про те, що всі ці досягнення так чи інакше стосуються трьох аспектів транспортної сфери (насамперед автомобільної) – комфорту переміщення, швидкості переміщення та безпеки експлуатації транспортних засобів. Один із респондентів достатньо наочно продемонстрував свою думку з приводу комфорту переміщення, що, на його погляд, якраз й є свідченням НТП, яким позначена транспортна сфера. Він сказав: «Коли ти після багатьох годин, проведених за кермом, виходиш з автівки і відчуваєш себе, нібито із задоволенням перемістився на невелику відстань в якійсь чудовій країні, не страждаючи при цьому ані фізично, ані психологічно від напруження, то це й означає комфорт. Звісно ж, до якісного засобу пересування треба мати й автомобільні дороги відповідного рівня»¹.

До речі, у світлі паралелі «науково-технічний прогрес – транспорт» окремо йшлося й про безпеку проїзду перетинів автомобільної дороги із залізничними коліями. І це не випадково, що «прикладення» сили цього прогресу бачиться саме на таких ділянках автошляхів, адже «сьогодні масова загибель учасників дорожнього руху на залізничних переїздах залишається, на жаль, українським національним лихом»². Так, упро-

довж 2023 року на об'єктах Укрзалізниці сталося 63 дорожньо-транспортні пригоди, в яких 10 осіб загинули та ще 10 отримали травми³. Слід наголосити, що ці відомості стосуються травматизму і смертності на переїздах лише за участю автотранспорту (водіїв і пасажирів). Загибель або травмування пішоходів, які перетинають залізничні колії, порушуючи правила знаходження й поведінки на ділянках руху залізничного транспорту (перетинають залізничні колії у невстановлених місцях, нетверезому вигляді та ін.) – це окрема, хоча й суміжна з автотранспортною безпекою проблема.

Водночас цікаво зауважити, що інші учасники дорожнього руху (пішоходи, пасажири, особи, які зайняті в обслуговуванні транспортних засобів, та ін.) прояви науково-технічного прогресу в розглядуваній сфері буття побачили кожний «зі свого боку». Так, наприклад, пішоходи вказали насамперед на безпеку свого перебування на автошляхах в якості учасника дорожнього руху⁴. Тому все, що забезпечує таку безпеку, з їх точки зору, і свідчить про досягнення амбітної мети запровадження досягнень НТП у транспортну сферу.

У свою чергу, пасажири бачать НТП у тих моментах, що забезпечують швидкість і комфорт їх пересування транспортним засобом. Разом із тим цікаво відмітити, що менше за все прояви науково-технічного прогресу пов'язуються пасажирами із безпекою їх перебування у транспортному засобі чи на відповідних об'єктах транспортної інфраструктури.

Що стосується мотолюбителів, то в їх розумінні НТП пов'язується з тими конструктивними особливостями мототранспорту, що роблять мотоцикли швидкісними і більш безпечними. Це не випадково, адже мотоцикл визнаний одним із найнебезпечніших транспортних засобів, оскільки мотоциклісти потрапляють у смертельні ДТП у 29 разів частіше, ніж автомобілісти⁵. Причому в аспекті безпеки йшлося не стільки про сам мотоцикл, скільки про засоби убезпечення людини

³ 'Аварії на залізничних переїздах у 2023 році: Укрзалізниця повідомила статистику' (My Vin) <<https://www.myvin.com.ua/news/25272-avarii-na-zaliznychnykh-pereizdakh-u-2023-rotsi-ukrзалізниць-povidomyla-statystyku>> (дата звернення: 12.09.2024)

⁴ Примітка. Тут ми попросили респондентів «абстрагуватися» від ролі водіїв, уявивши себе виключно пасажирами автотранспорту або пішоходами.

⁵ 'Мотоцикл і безпека. Правила для мотоциклістів та пасажирів мотоцикла' (Мутинська гімназія Кролівцевої міської ради) <<https://mutyn.krolevce-oslavita.gov.ua/news/08-25-22-16-03-2021/>> (дата звернення: 12.09.2024)

¹ Із бесіди з автоінструктором С. (Харків, червень 2024 р.)

² Батиргареєва В. С. 'Окремі фокуси проблеми автотранспортної безпеки в Україні' *Державна політика у сфері убезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) (Право, 2021) 23

(шоломи, окуляри, цупкі штани й куртка, наколінники, налокітники, спеціальні рукавички, мотоботи та іншу необхідну екіпіровку).

Слід звернути увагу ще на один момент у розглядуваному ракурсі проблеми, який безпосередньо не пов'язаний з автотранспортом, але який додає розуміння впливу прогресу на цей сегмент людського життя. І пов'язаний він із залізничним транспортом. Так, респонденти, які уявляли себе в ролі пасажирів потягів, під час користування останніми про безпеку взагалі не згадували. Проте, повторимося, майже всі згадали про небезпеку переходу через залізничні колії у невстановлених для цього місцях, а так само згадали про дитячі витівки на об'єктах залізничної інфраструктури, які нерідко завершуються загибеллю і травмуванням дітей і підлітків.

Розкриття сутності впливу НТП людства на сферу безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту було б неповним, якщо не згадати про ті ризики і пастки, що так само виникають під час його розгортання у часі і просторі. І як це не парадоксально, інколи такі прояви опосередковують вчинення правопорушень, що, звісно ж, ростуть своїми коренями у сферу правосвідомості особи. Тут цілком правомірно можна поставити запитання у такий спосіб: як науково-технічний прогрес може погіршити стан правосвідомості та призвести до вчинення і навіть до збільшення кількості правопорушень? Відповідь пов'язується із розумінням ланцюгу «прогрес – свідомість – ДТП». Справа в тому, що новинки такого прогресу, якщо йдеться, приміром, про транспортний засіб, доступні насамперед людям із високим матеріальним статком. І часто можливості, що відкриваються людині завдяки матеріальному становищу, створюють ілюзію власної винятковості, надцінності та унікальності, що призводить до «характерної» поведінки на автошляхах. Ця поведінка може пов'язуватися із ризикованою чи агресивною манерою їзди в цілому, недотриманням правил безпеки дорожнього руху, спектр якого є вельми й вельми широким. Якщо ж дорожньо-транспортна пригода все ж таки трапляється з вини володільця коштовного транспортного засобу, котрий є «уособленням» НТП, то існує чимало «механізмів» і «способів» уникнути відповідальності за вчинене, чому ми постійно стаємо свідками у наш час, зайвий раз переконуючись у вибірковості Феміди та обурюючись із цього приводу.

Але, абстрагуючись від моральної складової і правосвідомості особи, пропонуємо розібратися з негативними проявами НТП та впливом останнього на рівень правопорушності в автотранспортній сфері. Отже, спробуємо навести, так би мовити, зони небезпеки, пов'язані із НТП в аналізованій сфері.

Про перший такий мінус, на наш погляд, ми фактично зазначали вище. З урахуванням національного менталітету та українських реалій, в яких автомобіль є не просто засобом пересування, а все ще залишається предметом хизування й одночасно заздощів, володіння коштовною автівкою нерідко призводить до викривлення, а якщо бути відвертими, до падіння рівня правосвідомості водіїв як учасників дорожнього руху. Корені формування відповідної моделі поведінки та подібне ставлення до засобів пересування слід шукати в нашому минулому, коли у сфері автомобілебудування ми не могли похвалитися наявністю й упровадженням передових технологій, не говорячи вже про дизайн й комфорт того автопрому, що розраховувався на ринок споживання з боку пересічних громадян. Якщо проаналізувати хроніку дорожньо-транспортних пригод останніх років, то припущення про зв'язок доступності автівок преміум-класу та безвідповідальним ставленням до дотримання правил безпеки дорожнього руху, повторимося, має під собою підґрунтя, адже такий зв'язок є достатньо наочним. Цей зв'язок – прямий «шлях» до збільшення кількості автотранспортних правопорушень.

Крім того, покращення дорожньої інфраструктури, на яку навіть за часів війни в бюджеті виділяються великі кошти, без її одночасного обладнання приладами контролю за швидкістю, призводить до масового порушення швидкісного режиму. Тут принагідно не можна не згадати про той факт, що Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури у 2024 р. від Уряду України отримало 17,1 (!) млрд грн за програмою «Розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування державного значення». Ці кошти планується спрямувати на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування державного значення, а так само розвиток, будівництво, ремонт, облаштування, модернізацію та утримання пунктів пропуску через державний

кордон для автомобільного сполучення тощо¹. Отже, про інфраструктурні покращення у відповідній сфері держава нібито дбає, проте результат із безпекою руху через незадовільний стан правосвідомості все ще далекий навіть від задовільного.

Ще один аспект НТП в автотранспортній сфері, який викликає занепокоєння, полягає в тому, що внаслідок розвитку і впровадження нових технологій у цілому (автопілот, система автоматичного керування та ін.) відбувається тенденція до збільшення залежності учасників дорожнього руху від технологій як таких. Так, обладнання автомобілів дедалі стає все більш складнішим, із великою кількістю електроніки та програмного забезпечення. Це робить їх більш уразливими для будь-яких технічних несправностей, програмних збоїв, неочікуваних вимкнень систем, хакерських атак та інших проблем, котрі можуть призводити до порушення коректної роботи тих чи інших агрегатів машини та відповідно до створення аварійних ситуацій. Неусунуті своєчасно дефекти чи недоліки в роботі електронних систем у транспортному засобі можуть спричинити аварію або створювати небезпечні ситуації у майбутньому, що збільшуватиме рівень правопорушень, передбачених, зокрема, ст. 287 Кримінального кодексу України (Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації). До того ж за високорозвинуті цифрові системи керування інфраструктурними об'єктами на транспорті останні цілком можуть стати об'єктами кібератак. Це призводитиме до створення небезпеки для дорожнього руху, оскільки зламані системи можуть спричинити аварії або викликати інші небезпечні ситуації. Зауважимо, що кримінально-правова кваліфікація подібних діянь може бути достатньо «різноманітною» і не пов'язаною безпосередньо з автотранспортною злочинністю.

Ще один «наслідок» НТП так само напряду пов'язується зі світом криміналу. Справа в тому, що велика кількість автомобілів призводить до того, що у випадку необхідності (наприклад, під час перетину державного кордону, на блокпостах тощо) неможливо ретельно їх перевірити з метою виявлення незаконного перевезення осіб або заборонених товарів, речовин та ін., не створюючи

істотної затримки руху. До того ж збільшення кількості автономних транспортних засобів може створювати можливість навіть для вчинення злочину з використанням дистанційного управління таким транспортними засобами. І тут йдеться не лише про нелегальне перевезення осіб, заборонених предметів і речовин, включаючи зброю, наркотики, а й про вчинення правопорушень насильницького характеру, в яких автомобіль використовується як знаряддя, наприклад, вбивства або спричинення тілесних ушкоджень. Таким чином, подібні транспортні засоби несуть в собі певний потенціал небезпеки, що робить вразливими як учасників дорожнього руху, так і суспільні відносини в цілому, що виникають із приводу експлуатації транспортних засобів.

Як це не дивно, але НТП, котрим помічена автотранспортна сфера, призводить до збільшення кількості кіберзлочинів як таких. Адже кіберзлочинці можуть отримувати доступ до систем програмного забезпечення автомобіля і використовувати їх для крадіжки особистої інформації, здійснення контролю над транспортним засобом або, повторимося, навіть використовувати автомобіль як своєрідну зброю для вчинення дистанційних атак із терористичними цілями, що приводитиме до пошкодження майна та (або) масової загибелі людей, а так само з метою вбивства або спричинення тілесних ушкоджень комусь з учасників дорожнього руху, про що сказано вище.

Науково-технічний прогрес створює фактично нові інструменти щодо збільшення можливостей для «фізичних» крадіжок авто-мототранспорту. За свідченням правоохоронців, з якими вдалося поспілкуватися під час проведення цього дослідження, нові технології, такі, наприклад, як безключовий доступ, – це нова сторінка в історії викрадення транспортних засобів, особливо якщо за «справу» береться досвідчений злочинець-«технар». Таким чином, у цифрову еру найбільш поширеними способами заволодіння чужими автомобілями є угони за допомогою застосування код-граббера, системи безключового доступу (Smart Key) та зі зломом електронних систем².

Також стосовно можливостей кіберпростору слід додати, що останні (мається на увазі можливості) здатні призводити до збільшення випадків

¹ Тарасовський Ю. 'Уряд спрямував на ремонт та утримання доріг 1,7 млрд грн' (Forbes) <<https://forbes.ua/news/uyad-spryamuvav-na-remont-ta-utrimannya-dorig-171-mlrd-grn-23022024-19441>> (дата звернення: 12.09.2024)

² 'ТОП-10 способів викрадення автомобіля' <<https://130.com.ua/uk/top10-sposobov-ugona/>> (дата звернення: 12.09.2024)

шахрайства – так званої «безконтактної» крадіжки. Наприклад, кіберзлочинці під час вчинення шахрайства, використовуючи нові кібертехнології, підробляють документи про власність на авто-, мототранспортні засоби, «викрадають» відомості про власника автомобіля та ін.

Нарешті, симбіоз людського фактору і використання розвинених цифрових технологій, таких як мобільні телефони, GPS-навігація та інші електронні пристрої, може ставити причиною елементарного відволікання уваги водіїв від дорожнього руху. Це, у свою чергу, безумовно, збільшує ризик виникнення аварій через зниження рівня пильності на дорозі або відсутність належного контролю у такі моменти над дорожньою обстановкою.

Справжнім лихом в останні роки стають «смертельні селфі», коли заради ефектних фото «на швидкості» або кадрів, що «захоплюють дух», на мостах, автобанах тощо люди потрапляють в моторошні аварії або розбиваються на смерть, падаючи з великої висоти. Здавалося б, причому тут науково-технічний прогрес, до того ж у транспортній сфері? Відповімо. Його досягнення у вигляді смартфонів, фотокамер, планшетів та ін. сьогодні доступні багатьом. Саме ці прилади використовуються для фіксації власних витівок, які потенційно загрожують великою небезпекою під час перебування на об'єктах автотранспортної інфраструктури. Звісно ж, може йтися й про фотографування інших людей в таких небезпечних умовах. Але головне – загибель/поранення заради селфі – відбиток складного переплетення досягнень людства і власної дурості.

Синтезувавши знання, наявне у працях багатьох учених-правознавців, та провівши власний аналіз з обраної проблематики, можна дійти певних **висновків**. Їх сутність полягає у такому:

1. Науково-технічний прогрес, асоціюючись перш за все зі зміцненням могутності людини в навколишньому середовищі, що створює їй насамперед комфортні умови для існування, у той самий час «обтяжується» й потенційними ризиками і негативними наслідками, котрі не можна не помічати. В цьому полягає велика парадоксальність історії намагання людства зробити своє життя безпечним і довгим. Транспортна сфера, як ніяка інша, демонструє ці парадокси, одним з яких є «приспосовування» людиною прогресу під протиправні цілі. Три науково-технічні революції настільки посилили ці парадокси, що виникла по-

треба мобілізувати сили суспільства, щоб на концептуальному рівні опрацювати систему заходів колективної безпеки проти «дорожньої» криміналізації.

2. Науково-технічний прогрес, що призводить як до позитивних, так і негативних наслідків, в автотранспортній сфері тягне за собою збільшення можливостей для злочинців та відповідно зростання ризиків безпеці громадян та їх майна. Ці ризики важливо завжди мати на увазі з тим, щоб своєчасною но попереджати їх, розробляючи стратегії для зменшення негативного впливу відповідних досягнень прогресу. При цьому головним тут є розуміння того, що вплив НТП на безпеку дорожнього руху й експлуатації транспорту є комплексним. Тому, продовжуючи впровадження й підтримку новітніх технологій, що сприяють покращенню безпеки та рівня комфорту, одночасно треба враховувати й можливі ризики та виклики, що виникають разом з упровадженням подібних технологій.

3. Сутність НТП яскраво проявляється у реалізації бажання людини пересуватися простором. Тому саме із транспортною сферою нерідко пов'язується революційний у технологічному плані характеру цього прогресу. Початок ери автомобілів припадає на Другу промислову революцію кінця XIX – початку XX століть, яку можна вважати повним синонімом науково-технічної революції та яка стала поворотним ключем у галузі економіки, пов'язаної із перевезенням пасажирів і вантажів. Цьому посприяли електрифікація транспорту, і як наслідок – розвиток міського транспорту, початок масового виробництва автомобілів та будівництво дорожньої інфраструктури.

У свою чергу, здобутком Третьої інформаційної промислової революції кінця XX – початку XXI століть стала цифровізація транспорту, автоматизація транспортних засобів і конструювання автономних механізмів для переміщення простором, електронна комерція та логістика транспортних сполучень.

4. Прояви «побічного ефекту» НТП в автотранспортній сфері є достатньо різними. Але всі ці проявами «традиційно» опосередковуються збитковою правосвідомістю людини, яка може бути як безпосереднім учасником дорожнього руху та експлуатації транспорту, так й особою, що використовує автономний доступ до транспорту (у тому числі за допомогою кіберінстру-

ментів) та його можливості для вчинення будь-яких правопорушень, не будучи таким учасником. До того ж з'явилися нові ракурси небезпеки, що походить від запровадження новітніх технологій у цій сфері. Наочним прикладом такої не-

безпеки є автономні транспортні засоби, які у режимі дистанційного управління можуть використовуватися для вчинення вбивств, терористичних актів, перевезення заборонених предметів та речовин, тощо.

REFERENSES

Bibliography

Authored books

1. Martens K., Lucas K. *Perspectives on Transport and Social Justice*. In book: *Handbook on Global Social Justice* (Law School, University of Newcastle upon Tyne, 2018) 351–370 (in English)
2. McGuire M. R., Holt Thomas *The Routledge Handbook of Technology, Crime and Justice* 1st Edition. (Routledge, 2017) 722 (in English)
3. Morgan, N., Shaw, O., Feist, A. and Byron, C. *Reducing criminal opportunity: vehicle security and vehicle crime*. Research Report 87 (Home Office, 2016) 139 (in English)
4. Baranov O. A. *Transformatsiia: sotsialna, tsyfrova, pravova: monohrafiia u 3-kh t. T. 1 Poriatunok tsyvilizatsii: ekonomika rezultatu* [Transformation: social, digital, legal: a monograph in 3 volumes. Vol. 1 Saving civilization: the economy of results] (Vyd. dim «Helvetyka», 2022) 272
5. Franko I. Ya. Lyst do O. Roshkevych vid 20 veresnia 1878 roku. *Tvory: u 20 – ty t. T. 20* [Letter to O. Roshkevych dated September 20, 1878. Works: in 20 vols. Vol. 20] (Derzhvydav, 1956) 39–43.
6. Holina V. V., Shramko S. S. *Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam: monohrafiia* [Culturology of road safety in Ukraine: theory and practice of preventing motor vehicle offenses: monograph] (Pravo, 2023) 184
7. Kolodiaznyi M. H.; Holina V. V., Shramko S. S. *Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam: monohrafiia* [Culturology of road safety in Ukraine: theory and practice of preventing motor vehicle offenses: monograph] (Pravo, 2023)
8. Kolodiaznyi M. H. *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy: monohrafiia* [Vision Zero Strategy: Lessons for Ukraine: Monograph] (Pravo, 2022) 300 (in Ukrainian)
9. Kondratiuk Yu. *Zavoiuvannia mizhpianetnykh prostoriv* [Conquest of interplanetary spaces] (Tovarystvo Ukrainskykh Inzheneriv Ameryky, 1972) 79
10. Myslyvyi V. A. *Zlochyny proty bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu: monohrafiia* [Crimes against road traffic safety and transport operation: monograph] (Iuryd. akad. Min-va vnutr. sprav, 2004) 380
11. Osadchyi V. I. *Zlochyny proty bezpeky rukhu ta ekspluatatsii transportu: monohrafiia* [Crimes against traffic safety and transport operation: monograph] (Vyd. Yevropeiskoho universytetu, 2011) 151
12. Poltava K. O. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia avtotransportnym zlochynam, shcho poviazani iz zahybelliu liudei abo tiazhkymy tilesnymy ushkodzhenniamy, v Ukraini* [Criminological characteristics and prevention of motor vehicle crimes associated with death or serious bodily injury in Ukraine] (Pravo, 2014) 284

Non-authored books

13. *Kermanykh ukrainskoi nauky. Zhyttievyi i tvorchyi shliakh B. Ye. Patona: Do storichchia vid dnia narodzhennia* [Selected Scientific Works of Academician V. I. Vernadsky. Vol. 1: Volodymyr Ivanovich Vernadsky and Ukraine. Book 2 Leader of Ukrainian Science. The Life and Creative Path of B. E. Paton: To the Centenary of His Birth] (NAN Ukrainy: NBU im. V. I. Vernadskoho, 2018) 350
14. *Iybrani naukovi pratsi akademika V. I. Vernadskoho. T. 1: Volodymyr Ivanovych Vernadskyyi i Ukraina. Kn. 2* [Selected Scientific Works of Academician V. I. Vernadsky. Vol. 1: Volodymyr Ivanovich Vernadsky and Ukraine. Book 2 Leader of Ukrainian Science. The Life and Creative Path of B. E. Paton: To the Centenary of His Birth] (Drukarnia NBUV, 2011) 584

Part of the books

15. 'Naukovo-tekhnichnyi prohres' *Velyka ukrainska entsyklopediia* [Scientific and technological progress' Great Ukrainian Encyclopedia] <<https://vue.gov.ua/>>

Jornal articles

16. Batorygareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N. 'War as a Challenge to Road Safety: Damage to Society and the Economy of Ukraine' (2023) 9 (5) *Baltic Journal of Economic Studies* 48-56 (in English)

17. Farrell, G., Tseloni A., Tilley N. 'The effectiveness of car security devices and their role in the crime drop' (2011) 11 (1) *Criminology and Criminal Justice* 21–35 (in English)
18. Goniewicz K., Goniewicz M., Pawłowski W., Fiedor P. 'Road accident rates: strategies and programmes for improving road traffic safety' (2016) Aug. 42(4) *European Journal of Trauma and Emergency Surgery* 433–438 (in English)
19. Gutorova N., Rudnyeva O. 'Preventative role of criminal law for traffic safety' (2019) *Society. Health. Welfare. SHS Web of Conferences* 9 <<https://doi.org/10.1051/shsconf/20196801012>> (in English)
20. Bantyshev O. F., Romaniuk B. V. 'Okremi pytannia vidpovidalnosti za zlochyny proty bezpeky rukhu chy ekspluatatsii transportu' [] (2015) 3 (36) *Yurydychnyi visnyk* 5–9
21. Batyrhareieva V. S. 'Lehalizatsiia dokhodiv, oderzhanykh vid rozkradannia biudzhetykh koshtiv pid chas dorozhno-budivelnykh robot: do kryminolohichnoho analizu problemy' [Legalization of income obtained from the embezzlement of budget funds during road construction works: towards a criminological analysis of the problem] (2024) 1 *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 245–265
22. Holovkin B. M. 'Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini' [Assessment of road traffic accidents and the severity of their consequences in Ukraine] (2022) 156 *Problemy zakonnosti* 52–75
23. Kolodiaznyi M. H. 'Innovatsii u systemi bezpeky dorozhnoho rukhu: hlobalnyi ta natsionalnyi vymiry' [Innovations in road safety: global and national dimensions] (2024) 1 *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu im. E. O. Didorenka* 164–175
24. Kolodiaznyi M. H. 'Stratehiia ubezpechennia dorozhnoho rukhu v Ukraini' [Road safety strategy in Ukraine] (2024) 1 (31) *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy* 153–166
Myslyvyi V. A. 'Zlochyny proty bezpeky dorozhnoho rukhu i krainia neobkhdnist' [Crimes against road safety and extreme necessity] (2019) 2 *Nauka i pravookhorona* 165–173
25. Novikov O. V. 'Rehionalni osoblyvosti rozpodilu porushen pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy (stattia 286 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [Regional features of the distribution of violations of road safety rules or transport operation by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine)] (2022) 2 (20) *Journal «Science Rise: Juridical Science»* 50–58
26. Radutnyi O. E. 'Subiektivist shtuchnoho intelektu u kryminalnomu pravi' [The subjectivity of artificial intelligence in criminal law] (2018) 1 *Pravo Ukrainy* 123–136.

Conference paper

27. Batyrhareieva V. S. 'Okremi fokusy problemy avtotransportnoi bezpeky v Ukraini' [Separate foci of the problem of road safety in Ukraine] *Derzhavna polityka u sferi ubezpechennia dorozhnoho rukhu: teoriia, zakonodavstvo, praktyka: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 5 lystop. 2021 r.)* 22–25
28. – 'Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak zasib vchynennia dii, poviazanykh iz hloryfikatsiieiu ahresora' [Separate foci of the problem of road safety in Ukraine] *Sotsialna i tsyfrova transformatsiia: teoretychni ta praktychni problemy pravovoho rehuliuвання: materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf (Kyiv, 23 lystop. 2023)* 30–34.
29. Ivasiv I., Mashlii H. 'Naukovo-tekhnichnyi prohres ta yoho znachennia v ekonomitsi i suspilstvi' [Scientific and technological progress and its significance in the economy and society] *Filosofski vymiry tekhniki: zbirnyk tez Mizhnarodnoi konferentsii molodykh vchenykh ta studentiv (30 lystopada – 1 hrudnia 2016 r.)* 68.
30. Kalinina A. V. 'SMART bezpeka avtosliakhiv v Ukraini yak element kryminolohichnoi profilaktyky kryminalnykh pravoporushen u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu' [SMART road safety in Ukraine as an element of criminological prevention of criminal offenses in the field of road safety] *Aktualni problemy pryvatnoho ta publicjnoho prava: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. prysviach. 94-richechii z dnia narodzhennia chl.-kor. NAPrN Ukrainy, akademika Mizhnar. kadrovoi akademii, Zasl. diiacha nauky Ukrainy, d-ra yuryd. nauk, prof. Protsevskoho O. I. (m. Kharkiv, 31 bereznia 2023 r.)* 469–472
31. Pavlykivskiy V. I., Yurtaieva K. V. 'Kryminalna vidpovidalnist za shkodu, sprychynenu avtonomnymy transportnymy zasobamy' [Criminal liability for damage caused by autonomous vehicles] *Efektivnist kryminalnoho zakonodavstva: doktrynalni, zakonotvorchi ta pravozastosovni problemy yii zabezpechennia: materialy mizhnarod. nauk.-prakt. kruhl. stolu (m. Kharkiv, 17 trav. 2019 r.)* 176–18

Websites

32. '20 tsytat vidomykh liudei pro tekhnolohii' [20 quotes from famous people about technology] (Vseosvita) <https://vseosvita.ua/blogs/20-tytat-vidomykh-liudei-pro-tekhnolohii-28710.html>.
33. 'Avarii na zaliznychnykh perezdakh u 2023 rotsi: Ukrzaliznytsia povidomyla statystyku' [Accidents at railway crossings in 2023: Ukrzaliznytsia reported statistics] (My Vin) <<https://www.myvin.com.ua/news/25272-avarii-na-zaliznychnykh-perezdakh-u-2023-rotsi-ukrzaliznytsia-povidomyla-statystyku>>

34. 'Mototsykl i bezpeka. Pravyla dlia mototsyklistiv ta pasazhyriv mototsykla' [Motorcycle and safety. Rules for motorcyclists and motorcycle passengers] (Mutynska himnaziia Krolivetskoï miskoi rady) <<https://mutyn.krolevac-osvita.gov.ua/news/08-25-22-16-03-2021/>>
35. Nekrasov V. 'Shcho zrobylo liudstvo za ostanni desiat rokiv: 16 vydatnykh naukovykh vidkryttiv' [What humanity has done in the last ten years: 16 outstanding scientific discoveries] (Ekonomichna pravda 2019. 27 hrud) <<https://www.epravda.com.ua/publications/2019/12/27/655349/>>
36. Tarasovskiy Yu. 'Uriad spriamuvav na remont ta utrymannia dorih 1,7 mlrd hrn' [The government allocated UAH 1.7 billion for road repair and maintenance] (Forbes) <<https://forbes.ua/news/uryad-spyamuvav-na-remont-ta-utrimannya-dorig-171-mlrd-grn-23022024-19441.>>
37. 'TOP-10 sposobiv vykradennia avtomobilia' [TOP 10 ways to steal a car] <<https://130.com.ua/uk/top10-sposobov-ugona/>>

Reports

38. 'Zvit pro naukovu diialnist u 2023 rotsi' [Report on scientific activities in 2023] (NDI VPZ imeni akademika V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2024) 100

Батиргарєєва В. С.

Науково-технічний прогрес і правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: окремі ракурси проблеми

Статтю присвячено аналізу впливу науково-технічного прогресу в цілому та в транспортній сфері, зокрема, на стан так званої транспортнозалежної злочинності. При цьому стверджується, що йдеться не лише про правопорушення, які вчиняються учасниками дорожнього руху та експлуатації транспорту, а й про ті, що пов'язані з автономним доступом до транспортних засобів та управлінням ними. Проте всі ці правопорушення опосередковуються збитковою правосвідомістю людини, яка може бути як безпосереднім учасником дорожнього руху та експлуатації транспорту, так й особою, котра використовує автономний доступ до транспорту та його можливості для вчинення будь-яких правопорушень, зокрема, насильницьких і терористичної спрямованості, не будучи таким учасником. У статті на конкретних прикладах демонструється зв'язок між досягненнями науково-технічного прогресу в автотранспортній сфері та збільшенням можливостей, що дає цей прогрес злочинцям, діяння яких пов'язані із транспортною системою. Такий зв'язок впливає на динаміку ризиків для безпеки громадян та їх майна, а так само висвітлює досягнення науково-технічного прогресу у децю несподіваному ракурсі. Робиться висновок, що дві останні науково-технічні революції вплинули на розвиток автотранспортної сфери, визначивши і її сьогоденний стан, і проблеми, що пов'язані із дотриманням стану законності під час експлуатації транспортних засобів.

Авторські твердження щодо проявів науково-технічного прогресу в автотранспортній сфері підкріплюються громадською думкою, що дозволяє дійти висновку про основні його «маркери». До таких належать: комфортні умови переміщення, швидкість переміщення та безпека експлуатації транспортних засобів.

Ключові слова: науково-технічний прогрес, науково-технічна революція, автотранспортні засоби, правопорушення.

Batyrgareieva V. S.

Scientific and technical progress and offenses in the field of road traffic safety and transport operation: separate perspectives of the problem

The article is devoted to the analysis of the impact of scientific and technological progress in general and in the transport sector, in particular, on the state of the so-called transport-dependent crime. At the same time, it is claimed that it is not only about offenses committed by road users and transport operators, but also about those related to autonomous access to and control of vehicles.

However, all these offenses are mediated by the harmful legal awareness of a person, who can be both a direct participant in road traffic and the operation of transport, and a person who uses autonomous access to transport and its opportunities to commit any offences, in particular, violent and terrorist-oriented, without being such a participant. The article demonstrates with specific examples the connection between the achievements of scientific and technical progress in the field of motor transport and the increase in opportunities that this progress gives to criminals whose actions are connected with the transport system. Such a connection affects the dynamics of risks for the safety of citizens and their

property, and also illuminates the achievement of scientific and technical progress in a somewhat unexpected perspective. It is concluded that the last two scientific and technical revolutions influenced the development of the motor transport sector, determining both its current state and the problems associated with compliance with the state of legality during the operation of vehicles.

The author's statements regarding the manifestations of scientific and technical progress in the motor vehicle sector are supported by public opinion, which allows us to draw a conclusion about its main «markers». These include: comfortable conditions of movement, speed of movement and safe operation of vehicles.

Key words: *scientific and technical progress, scientific and technical revolution, motor vehicles, offenses*

Стаття надійшла до редакції: 20.09.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

М. В. Карчевський, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ПРАКТИКА ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ*

Постановка проблеми. Розширення сфери застосування комп'ютерної техніки є закономірним результатом зростання інформаційної соціальної потреби. Процеси інформатизації та комп'ютеризації сьогодні забезпечують збільшення можливостей людини, суттєву інтенсифікацію діяльності підприємств, установ та організацій. Разом із тим, підкоряючись діалектичному закону, ці процеси не є однозначними. Окрім позитивних соціальних трансформацій, широке розповсюдження інформаційних технологій призвело до появи та розвитку цілого комплексу негативних наслідків. Серед них – кіберзлочинність.

«Комп'ютерні» кримінальні правопорушення інколи визначаються як такі, що вчиняються з використанням комп'ютерів. Саме таке розуміння поняття «cybercrime» можна часто зустріти в американській науковій літературі. Певною мірою, це можна пояснити тим, що в американській кримінально-правовій доктрині матеріально-правові проблеми розглядаються в нерозривному зв'язку з процесуальними. Використання комп'ютерної техніки в процесі вчинення кримінальних правопорушень завжди зумовлює необхідність використання специфічних криміналістичних та процесуальних засобів. Саме це і виступає ключовим аргументом для такого широкого підходу до визначення «комп'ютерних» кримінальних правопорушень. Тому визначення «комп'ютерних» кримінальних правопорушень, що наводиться у зарубіжній доктрині кримінального права, має

обмежене використання на національному рівні. Отже, в цій публікації під «комп'ютерними» кримінальними правопорушеннями будемо розуміти посягання, передбаченні Розділом XVI Особливої частини КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правового відображення тенденцій інформатизації суспільства у своїх роботах розглядали Д. С. Азаров¹, П. П. Андрушко², Ю. А. Бельський³, В. М. Бутузов⁴, В. О. Голубев⁵, С. В. Дрьомов⁶, О. О. Кирбят'єв⁷, М. О. Кравцова⁸,

¹ Азаров ДС, *Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження)* (Атіка, 2007) 304.

² Андрушко ПП, 'Коментар до розділу XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електров'язку» Особливої частини Кримінального кодексу України' *Законодавство України. Науково-практичні коментарі* (2006) (1) 32–54.

³ Бельський ЮА, 'Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку' (дис. канд. юрид. наук, Національна академія внутрішніх справ, 2017) 253.

⁴ Бутузов ВМ, *Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз)* (КНТ, 2010) 408.

⁵ Голубев ВО, *Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинами* (ГУ «ЗІДМУ», 2003) 250.

⁶ Дрьомов С, 'Комп'ютерна інформація як предмет злочину, передбаченого ст. 362 Кримінального кодексу України' *Підприємництво, господарство і право* (2005) (4) 129–132; Дрьомов С та Рендель Т, 'Несанкціоноване знищення інформації як форма об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 362 КК України' (2006) (9) *Вісник прокуратури* 90–94.

⁷ Кирбят'єв ОО, 'Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут' (автореф. дис. ... канд. юрид. наук., Класичний приватний університет, 2015) 20.

⁸ Кравцова МО, 'Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ' (автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016) 16.

* *Примітка.* Статтю підготовлено в межах реалізації теми фундаментального дослідження «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324).

Т. В. Михайліна¹, А. А. Музика², М. В. Плугатир³, С. О. Орлов⁴, Н. А. Савінова⁵, М. В. Рудик⁶ та інші дослідники.

Певний внесок у розгляд означеної проблеми зробив і автор цієї статті⁷. Водночас стрімкий розвиток комп'ютерної техніки та сфери її використання, трансформація практичних проявів кримінальних правопорушень у сфері використання інформаційних технологій роблять актуальним продовження дослідження зазначеної проблематики. Важливим аспектом тут є дослідження практики протидії «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням.

Метою статті є оцінка поточного стану протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим статтями 361–363¹ КК, на основі дослідження відкритих даних офіційної статистики та аналізу судових рішень, представлених у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дані офіційної статистики⁸ за останні одинад-

цять років (2013–2023) свідчать про те, що кількість проваджень, облікованих за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVI Особливої частини КК, зросла від половини тисячі до майже чотирьох тисяч на рік, тоді як кількість засуджених осіб змінилася від 49 до 95 на рік (рис. 1).

Розподіл кількості облікованих проваджень та кількості засуджених осіб (таблиця 1) свідчить, що найбільш поширеним «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням є несанкціоноване втручання (ст. 361 КК). Із цим кримінальним правопорушенням пов'язана понад половина (54%) облікованих проваджень. Більше половини (53,3%) засуджених за кримінальні правопорушення, передбачені Розділом XVI, вчинили несанкціоновані дії, вчинені особою, яка має право доступу до комп'ютерної інформації (ст. 362) (38,1% проваджень та 20,1% засуджених). Статистично значимими та майже рівними є показники, що характеризують незаконні дії зі шкідливими програмними або технічними засобами (ст. 361¹ КК) та незаконні збут або розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом (ст. 361² КК) (3,9–3,5% проваджень та 12,9–12,5% засуджених).

Певну специфіку мають використані судами засоби кримінально-правового реагування. Реальні покарання у випадках засудження за досліджувані кримінальні правопорушення застосовувалися у 50% випадків. Тоді як середній показник використання репресивної форми реалізації кримінальної відповідальності складає 58%. Як правило, за «комп'ютерні» кримінальні правопорушення суди призначали штраф (75%). Позбавлення волі призначалося кожному п'ятому засудженому (21%). Порівняння цих показників із практикою призначення покарань у зазначений період за всі кримінальні правопорушення також свідчить, що до «комп'ютерних» злочинців судді ставилися більш поблажливо. За період з 2013 по 2023 рр. серед засуджених за всі кримінальні правопорушення штраф було призначено 39%, позбавлення волі – 36%. Тож до осіб, які вчинили «комп'ютерні» кримінальні правопорушення, судді застосовували в цілому менш суворі засоби кримінально-правового реагування.

(2013–2024) (CrimeDataLab, 2024) <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>). Даний ресурс інтегрує статистичні звіти форми 1 та 2 Офісу Генерального Прокурора України та форми 6 та 7 Державної судової адміністрації України.

¹ Михайліна ТВ, 'Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Київський національний університет внутрішніх справ, 2011) 20.

² Музика АА та Азаров ДС, *Законодавство України про відповідальність за «комп'ютерні» злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення* (Паливода А. В., 2005) 120.

³ Плугатир МВ, 'Імплементація Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації' (автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Київський національний університет внутрішніх справ, 2010) 18.

⁴ Орлов СО, 'Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах' (дис. ... канд. юрид. наук, Національний університет внутрішніх справ, 2004) 213.

⁵ Розенфельд НА, 'Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж' (дис. ... канд. юрид. наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2003) 222; Савінова НА, *Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти* (ТОВ «ДКС», 2012) 340.

⁶ Рудик МВ, 'Незаконний збут, розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом' (дис. ... канд. юрид. наук, Національний університет «Одеська юридична академія», 2007) 229.

⁷ Карчевський МВ, *Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж* (РВВ ЛАВС, 2002) 144; Карчевський МВ, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України* (РВВ ЛАВС, 2012) 528.

⁸ Тут і далі для роботи з даними офіційної статистики протидії злочинності нами було використано довідник «Протидія злочинності в Україні: інфографіка» представлений у відкритому доступі на аналітичній платформі CrimeDataLab (Карчевський М, *Протидія злочинності в Україні: інфографіка*

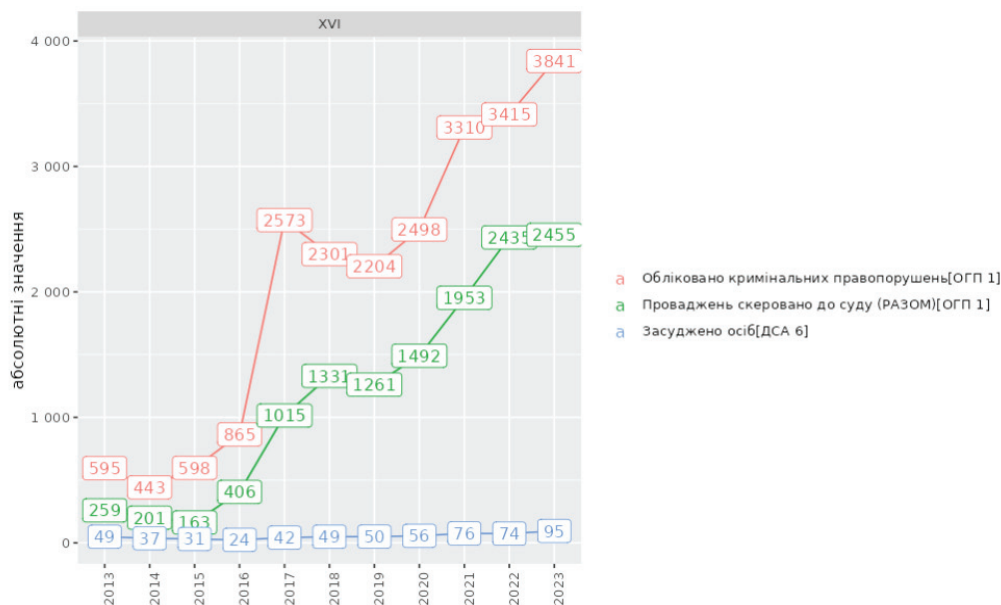

Рис. 1. Розподіл основних показників протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим Розділом XVI Особливої частини КК

Таблиця 1.

Розподіл облікованих проваджень та кількості засуджених осіб за статтями Розділу XVI КК України (2013–2023 рр.)

Стаття КК	Кількість облікованих проваджень та частка серед всіх облікованих	Кількість засуджених осіб та частка серед всіх засуджених
Стаття 361. Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж	12 221 (54%)	311 (53,3%)
Стаття 361 ¹ . Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут	882 (3,9%)	75 (12,9%)
Стаття 361 ² . Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації	788 (3,5%)	73 (12,5%)
Стаття 362. Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї	8 619 (38,1%)	117 (20,1%)
Стаття 363. Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється	97 (0,4%)	1 (0,2%)
Стаття 363 ¹ . Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку	36 (0,2%)	6 (1%)
Разом	22643	583

Для подальшого аналізу судової практики нами було сформовано запит до Єдиного державного реєстру судових рішень за такими параметрами: форма судового рішення – вирок; форма судочинства – кримінальне; категорія справи – кримінальні справи / кримінальні правопорушення в сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку/ час постановлення вироку – починаючи з 01.01.2022 р. На підставі такого запиту було отримано добірку з 244 судових рішень.

Серед отриманих судових рішень достатньо значною є частина виправдувальних рішень (4,5%). Відповідно до статистичної звітності Державної судової адміністрації середня частка виправданих серед осіб, вирок (постанови) щодо яких набрали чинності, складає 0,2%. Отже, значення цього показника в отриманій добірці судових рішень істотно відрізняється від загальних тенденцій. Дослідження змісту таких судових рішень дозволяє дійти висновку про те, що практика протидії «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням проходить етап формування, не є сталою та розвивається під постійним впливом оновлення інформаційних технологій. Судді звертали увагу на недовідання якості формулювання обвинувачення: «суд вважає формулювання вказаного обвинувачення неконкретним та таким, що позбавляє обвинуваченого можливості розуміти його суть і відповідно захищатися від нього»¹. Так само фіксували недостатню якість доказової бази². Та з рештою, як правило, доходили висновку про те, що «сторона обвинувачення не доведено належними та достатніми доказами вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення»³.

Наявність такого незначного за кількістю, але важливого для аналізу сегмента судових рішень у досліджуваній добірці висвітлює кілька важливих моментів. Ефективність кримінально-правової протидії «комп'ютерним» правопорушенням потребує не лише якісного законодавства та кваліфікованих суб'єктів його застосування. Швидкість оновлення інформаційних технологій потребує

постійної актуалізації професійних компетенцій працівників правоохоронних та судових органів.

Те, що «сьогодні» здається екзотикою, «завтра» перетворюється на поширену соціальну практику та, враховуючи «гнучкість» сучасної злочинності, використовується для вчинення кримінальних правопорушень. Ще 5–7 років тому використання віртуальних активів для здійснення оперативної закупки сприймалося дуже обережно, однак сьогодні це достатньо стала практика. Зараз ми досліджуємо нові можливості штучного інтелекту. Уявляється, за кілька років судова практика буде реагувати на випадки несанкціонованого втручання у роботу комп'ютерних мереж із використанням згенерованих системами штучного інтелекту шкідливих програмних засобів або давати оцінку використанню індивідуалізованих дипфейків для вчинення шахрайства, що охоплює десятки тисяч потерпілих. Назвемо цю особливість кримінально-правової протидії досліджуваним посяганням як високий рівень залежності ефективності від актуалізації професійних компетенцій працівників правоохоронних та судових органів.

Також дослідження показало, що «комп'ютерні» кримінальні правопорушення можна класифікувати за трьома рівнями поширеності.

Правопорушення високої поширеності (64%). До цієї групи належать правопорушення, що стосуються зміни даних особами, які мають право доступу до комп'ютерної інформації (23%), несанкціонованих транзакцій (22%), а також розповсюдження або збуту комп'ютерної інформації з обмеженим доступом (19%).

Правопорушення середньої поширеності (25%). Сюди входять правопорушення, пов'язані з отриманням або використанням авторизаційних даних (9%), копіюванням інформації, що призвело до її витоку (6%), внесенням даних до реєстрів загальним суб'єктом (5%), а також розповсюдженням або збутом шкідливих програмних засобів (5%).

Правопорушення низької поширеності (11%). До цієї категорії віднесено решту кримінальних правопорушень у сфері використання інформаційних технологій.

Аналіз судової практики дозволив виявити серед кримінальних правопорушень у сфері використання інформаційних технологій дві основні групи за специфікою використовуваних засобів кримінально-правового реагування.

¹ Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 20.07.2022 року (справа № 404/2447/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105322891>

² Вирок Бучацького районного суду Тернопільської області від 28.06.2023 року (справа № 595/671/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111824835>

³ Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 27.10.2023 року (справа № 331/814/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115096847>

Перша група характеризується переважним використанням реальних покарань (67–69%) у виді штрафів та частим укладанням угод про визнання винуватості (69–79%). Ця група охоплює правопорушення, передбачені статтями 361¹ та 361² КК України, та складає 27,6% від загальної кількості обвинувальних вироків.

Друга група відзначається більш широким використанням звільнення від покарання (63–68%) та меншою частотою укладання угод про визнання винуватості (37–54%). Ця група охоплює правопорушення, передбачені статтями 361 та 362 КК України, і становить 72% від загальної кількості обвинувальних вироків.

Встановлено, що однією з найбільш важливих проблем протидії «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням є примітивізація. Аналіз судової практики показує, що у поле зору кримінальної юстиції переважно потрапляють найпростіші та найменш небезпечні форми комп'ютерних злочинів, які часто є лише допоміжними засобами для вчинення інших правопорушень, таких як шахрайство або крадіжка. Це свідчить про недостатню ефективність сучасної системи кримінально-правового реагування, яка не завжди встигає адекватно реагувати на більш складні та технологічно витончені форми комп'ютерних злочинів. Примітивізація підходів у правозастосуванні може призвести до того, що значні соціальні ресурси будуть спрямовані на боротьбу з менш небезпечними проявами злочинності, тоді як більш серйозні кіберзагрози залишаються без належної уваги. Ця тенденція вимагає переосмислення існуючих підходів до кримінально-правового регулювання у сфері використання інформаційних технологій та вдосконалення правозастосовної практики для підвищення ефективності протидії реальним загрозам кібербезпеки.

Саме примітивізацією може бути пояснена проблема тисяч матеріалів, надісланих до національних судів з обвинуваченням осіб у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVI Особливої частини КК, та всього лише близько сотні засуджених (рис 1). Причина в особливостях статистичного обліку, який здійснює Державна судова адміністрація України (ДСА). Судові рішення фіксуються у звітах за найтяжчим обвинуваченням. Можливо, звинувачення в незаконних діях з інформаційними технологіями у переважній більшості супроводжуються звинувачен-

нями в більш серйозних злочинах (шахрайство, вимагання тощо). Тому в статистичних звітах Офісу Генерального Прокурора відповідні обвинувальні матеріали фіксуються, а в звітах ДСА – ні. Така гіпотеза потребує подальшої перевірки, але якщо вона підтвердиться, цілком слушним буде провокаційне, на перший погляд, запитання: «Може настав час замислитися, чи існують насправді «комп'ютерні» злочини?». Якщо переважна більшість випадків супроводжується звинуваченням у вчиненні більш тяжких кримінальних правопорушень, якщо «самостійні» звинувачення характеризуються переважно звільненням від покарання та застосуванням штрафів, чи не буде правильним розглядати «комп'ютерні» кримінальні правопорушення просто як спосіб старої, добре відомої крадіжки або вимагання чи шахрайства? Зрозуміло, порушені питання потребують самостійного дослідження, однак їх актуальність є значною, особливо в контексті проблеми ефективного використання соціальних ресурсів для протидії злочинності

Розв'язання проблеми примітивізації протидії «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням визначає кілька перспективних напрямів вдосконалення законодавства: встановлення чітких критеріїв суспільної небезпечності; заміна складних переліків технічних засобів більш узагальненим поняттям «комп'ютерна система»; перегляд та оптимізація норм щодо інформації з обмеженим доступом.

Наприкінці зауважимо, що примітивізація – не єдина проблема протидії «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням. До інших масштабних проблем, що у сукупності, на нашу думку, представляють собою достатньо повне розуміння протидії досліджуванним кримінальним правопорушенням в Україні, належать: 1) недостатня готовність законодавства та органів кримінальної юстиції до протидії злочинному використанню віртуальних активів і технологій штучного інтелекту; 2) формування єдиного міжнародного правового простору, що є критично важливим для ефективної протидії «комп'ютерним» злочинам, які не обмежуються територіальними кордонами.

Дослідження статистичних даних із необхідністю потребує ще одного важливого уточнення. Так, не можна не відзначити, що предметом подібного аналізу стали тільки зареєстровані «комп'ютерні» кримінальні правопорушення. Вод-

ночас на рівні монографічних досліджень доведена надзвичайна латентність таких посягань¹. Susann W. Brenner відзначає, що правоохоронні органи сьогодні не мають достатніх відомостей про стан кіберзлочинності, а також про використовувані злочинцями моделі вчинення злочинів. Це негативно позначається на ефективності розподілу ресурсів та значно зменшує результативність правоохоронної діяльності². Kristin Finklea та Catherine Theohary звертають увагу на відсутність вичерпних даних про кіберзлочинність і, відповідно, неможливість оцінити ступінь її загрози³. У свою чергу, Bruce Schneier стверджує,

що дійсна небезпека цієї групи злочинів ігнорується, а реальний масштаб кіберзлочинності залишається невідомим⁴.

Висновок. Проведений нами аналіз даних офіційної статистики та змісту судових рішень дає достатньо повне уявлення про діяльність правоохоронних і судових органів щодо протидії злочинності в сфері використання інформаційних технологій. Водночас проблема латентності «комп'ютерних» кримінальних правопорушень, реального масштабу та фактичної поширеності посягань на кібербезпеку в Україні дійсно потребує самостійного аналізу.

Комплексне розв'язання проблем примітивізації, готовності до використання нових технологій зі злочинною метою, формування єдиного міжнародно-правового простору протидії «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням та оцінки дійсного масштабу суспільно небезпечних посягань у сфері використання інформаційних технологій в Україні дозволить забезпечити мінімізацію негативних наслідків інформатизації та створити умови для максимально ефективного використання інформаційних технологій.

¹ Yar M, *Cybercrime and society* (SAGE Publications Ltd, 2006) <<https://doi.org/10.4135/9781446212196>>; Williams M, *Virtually Criminal: Crime, Deviance and Regulation Online* (Routledge, 2006); Wall D, 'Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age' (Polity, 2007) 17–19; McCusker R, 'E-commerce, business and crime: Inextricably linked, diametrically opposed' *The Company Lawyer* (2002) 23 (1) 3–8; Gragido W and Pirc J, 'Cybercrime and Espionage. An Analysis of Subversive Multivector Threats' (Syngress, 2011) 272; Pittaro M, 'Cyber Stalking Typology, Etiology, and Victims' in Jaishankar K (ed) *Cyber Criminology: Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior* (CRC Press, Taylor & Francis Group, 2011) 279–280; Jupp V, 'Hidden crimes' in McLaughlin E and Muncie J (eds) *The Sage Dictionary of Criminology, Third Edition* (Sage Publications, 2013) 220; Kunz M and Wilson P, *Computer Crime and Computer Fraud* (Report to the Montgomery County Criminal Justice Coordinating Commission, University of Maryland 2004) 146 <http://www.academia.edu/8901471/Report_to_the_Montgomery_County_Criminal_Justice_Coordinating_Commission>.

² Brenner S, *Cybercrime : criminal threats from cyberspace* (Praeger, 2006) 271

³ Finklea K and Theohary C, *Cybercrime: Conceptual Issues for Congress and U. S. Law Enforcement* (CRS Report for

Congress, 15 January 2015) <<http://www.fas.org/sgp/crs/misc/R42547.pdf>>

⁴ Eugene Chow 'Attackers have advantage in cyberspace, says cybersecurity expert' (*Homeland Security News Wire*, August 12, 2011) <<http://www.homelandsecuritynewswire.com/attackers-have-advantage-cyberspace-says-cybersecurity-expert>>

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Vyrok Kirovskoho raionnoho sudu m. Kirovohrada vid 20.07.2022 roku (sprava №404/2447/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105322891>
2. Vyrok Buchatskoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 28.06.2023 roku (sprava №595/671/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111824835>
3. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 27.10.2023 roku (sprava №331/814/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115096847>

Bibliography

Authored books

1. Brenner S, *Cybercrime : criminal threats from cyberspace* (Praeger, 2006) 271
2. Gragido W and Pirc J, *Cybercrime and Espionage. An Analysis of Subversive Multivector Threats* (Syngress, 2011) 272 (in English).
3. Wall D, *Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age* (Polity, 2007) 17–19 (in English).
4. Williams M, *Virtually Criminal: Crime, Deviance and Regulation Online* (Routledge, 2006) (in English).
5. Yar M, *Cybercrime and society* (SAGE Publications Ltd, 2006) <<https://doi.org/10.4135/9781446212196>> (in English).
6. Azarov DS, *Zlochyyny u sferi kompiuternoї informatsii (kryminalno-pravove doslidzhennia)* [Crimes in the field of computer information (criminal law study)] (Atika, 2007)304 (in Ukrainian).
7. Brenner SW, *Cybercrime: Criminal Threats from Cyberspace* (Praeger, 2010) 283 <<http://dx.doi.org/10.5040/9798400636554>> (in English).

8. Butuzov VM, *Protydiia kompiuternii zlochynnosti v Ukraini (systemno-strukturnyi analiz)* [Counteraction to computer crime in Ukraine (systemic and structural analysis)] (KNT, 2010) 408 (in Ukrainian).
9. Holubiev VO, *Informatsiina bezpeka: problemy borotby z kiberzlochynamy* [Information security: problems of combating cybercrime] (HU «ZIDMU», 2003) 250 (in Ukrainian).
10. Karchevskiy MV, *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Criminal Law Protection of Information Security of Ukraine] (RVV LAVS, 2012) 528 (in Ukrainian).
11. Karchevskiy MV, *Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne vtruchannia v robotu elektronno-obchysliuvalnykh mashyn, system ta kompiuternykh merezh* [Criminal liability for unlawful interference with the operation of electronic computers, systems and computer networks] (RVV LAVS, 2002) 144 (in Ukrainian).
12. Muzyka AA and Azarov DS, *Zakonodavstvo Ukrainy pro vidpovidalnist za «kompiuterni» zlochyny: naukovo-praktychnyi komentar i shliakhy vdoskonalennia* [Legislation of Ukraine on liability for «computer» crimes: scientific and practical commentary and ways of improvement] (Palyvoda A. V., 2005) 120 (in Ukrainian).
13. Savinova NA, *Kryminalno-pravove zabezpechennia rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini: teoretychni ta praktychni aspekty* [Criminal Law Support for the Development of Information Society in Ukraine: Theoretical and Practical Aspects] (TOV «DKS», 2012) 340 (in Ukrainian).

Part of the books

14. Jupp V, 'Hidden crimes' in McLaughlin E and Muncie J (eds) *The Sage Dictionary of Criminology, Third Edition* (Sage Publications, 2013) 220 (in English).
15. Pittaro M, 'Cyber Stalking Typology, Etiology, and Victims' in Jaishankar K (ed) *Cyber Criminology: Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior* (CRC Press, Taylor & Francis Group, 2011) 279–280 (in English).

Journal articles

16. McCusker R, 'E-commerce, business and crime: Inextricably linked, diametrically opposed' *The Company Lawyer* (2002) 23 (1) 3–8 (in English).
17. Andrushko PP, 'Komentar do rozdil XVI «Zlochyny u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system, kompiuternykh merezh i merezh elektrosvyazku» Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy' [Commentary to Chapter XVI «Crimes in the sphere of use of electronic computers, systems, computer networks and telecommunication networks» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine' Legislation of Ukraine] *Zakonodavstvo Ukrainy Naukovo-praktychni komentari – Scientific and Practical Commentaries* (2006) (1) 32–54 (in Ukrainian).
18. Dromov S, 'Kompiuterna informatsiia yak predmet zlochynu, peredbachenoho st. 362 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy' [Computer information as a subject of a crime under Article 362 of the Criminal Code of Ukraine] *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law* (2005) (4) 129–132 (in Ukrainian).
19. Dromov S and Rendel T, 'Nesanktsionovane znyshchennia informatsii yak forma obiektyvnoi storony skladu zlochynu, peredbachenoho st. 362 KK Ukrainy' [Unauthorized destruction of information as a form of objective side of the crime under Article 362 of the Criminal Code of Ukraine] *Visnyk prokuratury – Bulletin of the Prosecutor's Office* (2006) (9) 90–94 (in Ukrainian).

Theses of the dissertation

20. Belskyi YuA, 'Kryminalna vidpovidalnist za nesanktsionovane vtruchannia v robotu elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), avtomatyzovanykh system, kompiuternykh merezh chy merezh elektrosvyazku' [Criminal liability for unauthorized interference with the operation of electronic computers, automated systems, computer networks or telecommunication networks] (PhD thesis, Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav – National Academy of Internal Affairs, 2017) 253 (in Ukrainian).
21. Kyrbatiiev OO, 'Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia z metoiu vykorystannia, rozpovsiudzhennia abo zbutu shkidlyvykh prohramnykh chy tekhnichnykh zasobiv, a takozh yikh rozpovsiudzhennia abo zbut' [Criminal liability for the creation for the purpose of use, distribution or sale of malicious software or hardware, as well as their distribution or sale] (PhD thesis, Klasychnyi pryvatnyi universytet – Classic Private University, 2015) 20 (in Ukrainian).
22. Kravtsova MO, 'Kiberzlochynnist: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav' [Cybercrime: Criminological Characterization and Prevention by Internal Affairs] (PhD thesis, Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav – Kharkiv National University of Internal Affairs, 2016) 16 (in Ukrainian).
23. Mikhailina TV, 'Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia z metoiu vykorystannia, rozpovsiudzhennia abo zbutu shkidlyvykh prohramnykh chy tekhnichnykh zasobiv, a takozh yikh rozpovsiudzhennia abo zbut' [Criminal liability for the creation with the purpose of use, distribution or sale of malicious software or hardware, as well as their

- distribution or sale] (PhD thesis, Kyivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav – Kyiv National University of Internal Affairs, 2011) 20 (in Ukrainian).
24. Orlov SO, 'Kryminalno-pravova okhorona informatsii v kompiuternykh systemakh ta telekomunikatsiynykh merezhakh [Criminal Law Protection of Information in Computer Systems and Telecommunication Networks] (PhD thesis, Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav – National University of Internal Affairs, 2004) 213 (in Ukrainian).
 25. Pluhaty MV, 'Implementatsiia Ukrainoiu mizhnarodno-pravovykh zoboviazan shchodo vidpovidalnosti za zlochyny u sferi kompiuternoї informatsii' [Implementation by Ukraine of International Legal Obligations on Liability for Crimes in the Field of Computer Information] (PhD thesis, Kyivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav – Kyiv National University of Internal Affairs, 2010) 18 (in Ukrainian).
 26. Rozenfeld NA, 'Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnoho vtruchannia v robotu elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh' [Criminal Law Characteristics of Unlawful Interference with Electronic Computers, Systems and Computer Networks] (PhD thesis, V. M. Koretsky Institute of State and Law, 2003) 222 (in Ukrainian).
 27. Rudyk MV, 'Nezakonnyi zbut, rozpovsiudzhennia kompiuternoї informatsii z обмеженим доступом' [Illegal sale, distribution of computer information with limited access] (PhD thesis, Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» – National University «Odesa Law Academy», 2007) 229 (in Ukrainian).

Websites

28. Eugene Chow 'Attackers have advantage in cyberspace, says cybersecurity expert' (*Homeland Security News Wire*, August 12, 2011) <<http://www.homelandsecuritynewswire.com/attackers-have-advantage-cyberspace-says-cybersecurity-expert>> (in English)

Reports

29. Finklea K and Theohary C, *Cybercrime: Conceptual Issues for Congress and U. S. Law Enforcement* (CRS Report for Congress, 15 January 2015) <<http://www.fas.org/sgp/crs/misc/R42547.pdf>> (in English)
30. Kunz M and Wilson P, *Computer Crime and Computer Fraud* (Report to the Montgomery County Criminal Justice Coordinating Commission, University of Maryland 2004) 146 <www.academia.edu/8901471/Report_to_the_Montgomery_County_Criminal_Justice_Coordinating_Commission> (in English)
31. Karchevskiy M, *Protydiia zlochynnosti v Ukraini : infografika (2013-2024)* [Countering crime in Ukraine: infographics (2013-2024)](CrimeDataLab, 2024) <<https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>> (in Ukrainian).

Карчевський М. В.

Практика протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій

У статті на основі аналізу відкритих даних оцінюється поточний стан протидії кримінальним правопорушенням, відповідальність за які передбачена статтями 361–363¹ КК України. Залежно від рівня поширеності такі суспільно небезпечні діяння класифіковано на три види: високої, середньої та низької поширеності.

Установлено, що до осіб, які вчинили «комп'ютерні» кримінальні правопорушення, застосовуються порівняно менш суворі засоби кримінально-правового регулювання. При цьому за специфікою використання таких засобів кримінально карані діяння в сфері використання інформаційних технологій поділено на дві групи. До першої включено правопорушення, що характеризуються застосуванням штрафів та частим укладанням угод про визнання винуватості, до другої – такі, за які частіше використовується звільнення від покарання, і ті, щодо яких із меншою частотою укладаються угоди.

Зроблено висновок, що практика протидії такому виду злочинності проходить етап формування, не є сталою та розвивається під постійним впливом оновлення інформаційних технологій. Закцентовано увагу, що однією із найбільш важливих проблем у цьому аспекті є примітивізація. У зв'язку з цим запропоновано перспективні напрями вдосконалення законодавства: встановлення чітких критеріїв суспільної небезпечності; заміна складних переліків технічних засобів більш узагальненим поняттям «комп'ютерна система»; перегляд та оптимізація норм щодо інформації з обмеженим доступом.

Ключові слова: інформатизація, кіберзлочинність, «комп'ютерні» кримінальні правопорушення, примітивізація.

Karchevskiy M. V.

The practice of counteraction to criminal offences in the sphere of information technology

Based on the analysis of open data, the article assesses the current state of the fight against crimes for which liability is provided by Articles 361-363-1 of the Criminal Code. Depending on the degree of prevalence, such socially dangerous acts are classified into three types: high, medium and low prevalence.

The author establishes that comparatively less severe means of criminal law regulation are applied to persons who have committed 'computer' criminal offences. At the same time, according to the specifics of the use of such means, criminal offences in the field of information technology use are divided into two groups. The first group includes offences characterised by fines and frequent plea bargaining, while the second group includes offences for which exemption from punishment is more often used and those for which plea bargaining is less frequent.

It is concluded that the practice of combating this type of crime is in the process of formation, is not sustainable and is developing under the constant influence of information technology updates. The author emphasises that one of the most important problems in this respect is primitivisation. In this regard, the author suggests promising areas for improvement of legislation, including the establishment of clear criteria of public danger; replacement of complex lists of technical means by a more generalized concept of «computer system»; revision and optimisation of the rules on restricted information.

Keywords: *informatisation, cybercrime, computer crime, primitivisation.*

Стаття надійшла до редакції: 31.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. Ворожбіт-Горбатюк, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0002-5138-9226

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ВИКОНАННІ ПОКАРАНЬ І ПОВОДЖЕННІ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні, незаперечно, є одним із дескрипторів у документах, що супроводжують процеси євроінтеграції України, формування високої репутації нашої держави на світовій арені як демократичної, де в усіх сферах суспільно-правових відносин визначальним є верховенство права і гуманістичні цінності. Попри виклики провадженого воєнного стану і перманентну загрозу життю внаслідок наближеності міста Харкова до зони активних бойових дій, харківські учені на системному рівні здійснюють розвідки у різних напрямках кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права. Трансформація комунікацій і проникнення цифрових технологій, у тому числі систем штучного інтелекту, в усі сфери дослідницької, організаційно-методичної, просвітньої, педагогічної та інших видів діяльності зумовили широкий науковий дискурс щодо безпечного і доцільного використання систем штучного інтелекту, зокрема, використання штучного інтелекту для забезпечення прав людини при виконанні покарань за кримінальні правопорушення і під час поведження із засудженими.

Як відомо, 2024-й рік ознаменувався прийняттям парламентом Ради Європи Закону про штучний інтелект, яким конкретизовано заходи щодо розвитку штучного інтелекту загального призначення, обмеження на використання біометричних

систем ідентифікації правоохоронними органами, заборони використання соціальних оцінок і штучного інтелекту для маніпулювання, а так само – право споживачів цифрових послуг звертатися зі скаргами й отримувати роз'яснення¹.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» наразі врегульовано відносини щодо набуття, здійснення та захисту особистих немайнових і майнових авторських та/або суміжних прав, а також щодо прав особливого роду (*sui generis*), пов'язаних зі сферою авторського права та/або суміжних прав² на твори, які згенеровано, у тому числі, штучним інтелектом. Це актуалізує доцільність розробки заявленої у назві цієї публікації проблеми у частині науково-методичного супроводу підвищення кваліфікації моніторів Національного превентивного механізму (далі – НПМ), реалізації завдань співпраці науковців і фахівців-практиків Державної кримінально-виконавчої служби України, ДУ «Центром пробації», правозахисних і громадських організацій. Також вбачаємо доцільним розробку практичних рекомендацій щодо використання систем штучного

¹ Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. 2024 URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> (дата звернення: 11.09.2024)

² Про авторське право і суміжні права. Закон України. Документ 2811-IX, чинний, поточна редакція від 15.04.2023, підстава 2974-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 11.09.2024)

інтелекту в авторських наукових розвідках у межах академічної доброчесності за напрямом: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Значущою є розробка правових і етичних засад використання нейромереж та систем штучного інтелекту у контексті посилення ролі НППМ в організації і координуванні моніторингових візитів у місця несвободи для запобігання жорсткому поводженню з людьми, що там утримуються, а також під час розробки програм підготовки і підвищення кваліфікації моніторів НППМ.

У Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у 2024 році завершується фундаментальне дослідження на тему «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» (РК УкрІНТЕІ № 0121U114397, номер бюджетної програми: 6581040). Одним із завдань цього фундаментального дослідження передбачено наукове обґрунтування і пошук дієвих інструментів «вирішення проблемних питань, які постають у практиці виконання кримінальних покарань під час роботи із засудженими та особами, звільненими від відбування покарання, відповідно до євроінтеграційних процесів»¹. Це завдання змістовно перекликається із завданням, передбаченим Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні: «Визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту»².

Науковий аналіз змісту чинних нормативно-правових актів, законопроектів і законодавчих новел щодо соціально-виховної роботи із засудженими до покарань за кримінальні правопорушення, у тому числі покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, вивчення реального стану реалізації права на освіту в установах виконання покарань, а так само організації психологічної роботи із засудженими й ув'язненими через призму викликів запро-

вадженого воєнного стану та доцільних імплементаційних практик, що супроводжують євроінтеграційні процеси у кримінально-виконавчому праві, ознайомлення із практикою реалізації реабілітаційних програм для засуджених онлайн, – все це є дослідницькими завданнями, що гармонізуються з об'єктивною потребою реалізації інших завдань Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, визначених для сфер: «Освіта і професійне навчання», «Підвищення кваліфікації і професійна перепідготовка кадрів», «Наука», «Інформаційна безпека», «Правове регулювання та етика», «Правосуддя»³. Активна розробка напряму емпатичного штучного інтелекту розкриває перспективи і створює нові виклики у науковому, організаційному та методичному супроводі використання ефективних інструментів психологічної роботи із засудженими, розробці переліків цифрових сервісів і застосунків з елементами штучного інтелекту, доцільних у реалізації реабілітаційних, корекційних програм із засудженими та особами, взятими під варту, з різними розладами і залежностями внаслідок вживання психоактивних речовин⁴.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Проблематика використання штучного інтелекту досить широко представлена в сучасному науковому дискурсі. Багато корисної інформації аналітичного, право-просвітницького, методичного змісту міститься у відкритих мережевих ресурсах. Глибока аналітика даних, вивчення практичного світового і національного досвіду містяться у наукових висновках і пропозиціях В. Батиргарєєвої⁵, М. Карчевського⁶, В. Пашкова⁷. З-поміж розмаїття наукових і прикладних розвідок привертають увагу опубліковані доповіді науковців НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса

³

⁴ Тесхін Зія 'Емпатичний штучний інтелект: трансформація охорони психічного здоров'я та не тільки за допомогою емоційного інтелекту' (2023) <<https://www.unite.ai/uk/>> (дата звернення: 11.09.2024)

⁵ Батиргарєєва В. С. 'Модернізація кримінально-правової охорони інформаційного простору України' (2022) 43 Питання боротьби зі злочинністю 11–23. <<http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15815>> (дата звернення: 11.09.2024)

⁶ 'Штучний інтелект та протидія злочинності' (Сайт професора Карчевського, 2020) <<https://karchevskiy.com/2020/11/06/ai-vs-crime/>> (дата звернення: 11.09.2024)

⁷ Pashkov V. M., Harkusha A. O., Soloviov O. S. 'The impact of the introduction of artificial intelligence technologies on the current human rights and freedoms concept' (2023) 51 (6) Polski Merkuriusz Lekarski Polish Medical Journal 646–653. <<http://dx.doi.org/10.36740/Merkur202306111>> (дата звернення: 11.09.2024)

¹ Робочий план відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права на I-IV квартали 2024 року.

² Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.09.2024); 'Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні' (Урядовий портал, 2023). <<https://www.kmu.gov.ua/news/rehulivannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyufry-prezentuvalo-dorozhniu-kartu>> (дата звернення: 11.09.2024)

са НАПрН України (Г. Авдєєва Ю. Рєпїна та ін.)¹. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні досліджували Ю. Муравська, Т. Слїпченко, А. Ніколаєв, Ю. Деркаченко, В. Бегей, Г. Румянцев, О. Дубно, О. Марченко, П. Пряникова, В. Пряников². Проблематика соціально-виховної роботи в установах виконання покарань була предметом наукових розвідок К. Автухова, А. Степанюка, І. Яковець³, О. Шкути⁴. Перспективи використання цифрових технологій для реалізації права засуджених на освіту презентовані у колективній монографії науковців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права НДІ вивчення про-

блем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за редакцією В. Пивоварова⁵. Пріоритизація основоположних прав людини під час використання штучного інтелекту визначена у дослідженні Ю. Коваленка, М. Войнова⁶, рекомендаціях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця⁷, науковій розвідці С. Шаєлу, Ю. Разметаєво⁸.

Вивчення значного масиву наукових джерел, нормативно-правових актів, регуляторних і консультативних документів щодо використання систем штучного інтелекту⁹ засвідчує, що у контексті дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні ця проблема наразі потребує міждисциплінарного дослідження, конкретизації методологічного базису та дослідницького інструментарію, адже практика втілення відповідних напрацювань, з одного боку, зумовлюється актуальністю запитів на інформаційну безпеку, інформаційну гігієну та цифрову екологію, а, з другого, – ускладнюється воєнним станом і викликами, пов'язаними з інформаційною війною. Особливо слід привернути увагу на вразливість контингенту засуджених і ув'язнених осіб, залежність імплементаційних практик від національної й регіональної зумовлених особливостей розвитку системи покарань, специфіку соціально-виховної роботи з різними віковими категоріями засудже-

¹ Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.) 112; Використання цифрових технологій у криміналістиці та судовій експертизі: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 11 груд. 2023 р.) 144. <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A6%D0%A2_2024_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97-1_compressed.pdf> (дата звернення: 11.09.2024); Рєпїна Ю. Аналітична довідка щодо меж застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні (НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2023) <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/08/>>; Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни: зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2023 р.) 190. <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/06/>> (дата звернення: 11.09.2024); Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) 148 <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/>> (дата звернення: 11.09.2024)

² Муравська Ю., Слїпченко Т. 'Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі' (2024) 1 (37) Актуальні проблеми правознавства 188–195. <<https://arj.wnu.edu.ua/index.php/arj/article/view/1833/1885>> (дата звернення: 11.09.2024); Ніколаєв А., Деркаченко Ю., Бегей В., Румянцев Г., Дубно О., Марченко О. Права людини в епоху штучного інтелекту: виклики та правове регулювання (2024) <https://eu4digitalua.eu/wp-content/uploads/2024/02/guia_ukr_5.pdf> (дата звернення: 11.09.2024); Пряникова П., Пряников В. 'Перша у світовій історії Конституція Штучного Інтелекту, Організація Об'єднаних Націй, Нью-Йорк, 2023–2025' (2023) 2 (3) International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy <<https://doi.org/10.46299/j.isjpr.20230203.01>> (дата звернення: 11.09.2024)

³ Степанюка А. Ф. (ред) Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування: монографія (Право, 2021) 488.

⁴ Шкута О. О. 'Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України'. (дис докт юрид наук Класичний приватний університет; Університет державної фіскальної служби України, Ірпін) <<https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%A8%D0%BA%D1%83%D1%82%D0%B8-%D0%9E.%D0%9E..pdf>>

⁵ Пивоваров В. В. (ред) Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи: монографія (Право, 2023) 110. DOI: <<https://doi.org/10.31359/9789669986801>>

⁶ Коваленко Ю., Войнов М. 'Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони' (Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024) <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_AI_human_right_A4-1.pdf>

⁷ Використання штучного інтелекту: переваги та ризики. Рекомендації Уповноваженого. (Омбудсман України, 04.06.2024) <https://ombudsman.gov.ua/news_details/vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-perevagi-ta-riziki-rekomendaciyi-upovnovazhenogo>

⁸ Shaelou S. L., Razmetaeva Y. 'Challenges to Fundamental Human Rights in the age of Artificial Intelligence Systems: shaping the digital legal order while upholding Rule of Law principles and European values' (2023) 42 (4) ERA Forum 567–587 <DOI: <https://doi.org/10.1007/s12027-023-00777-2>>

⁹ Міжнародні керівні принципи Хіросімацького процесу для передової системи ШІ URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/hiroshima-process-international-guiding-principles-advanced-ai-system>; Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту у сфері медіа. 2024. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%A8%D0%86_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0.docx.pdf (дата звернення: 12.07.2024)

них, підготовленість працівників пробації (цифрові компетентності користувачів системами штучного інтелекту), реальні запити працівників психологічних служб у структурі Державної кримінально-виконавчої служби України. Викладене доводить доцільність цієї наукової розвідки.

Мета статті: визначення актуальних аспектів використання систем штучного інтелекту у контексті дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемо увагу на те, що наразі нейромережі і системи штучного інтелекту інтенсивно розвиваються. Це означає, що безперервно відбуваються трансформації, а міжгалузеві і міждисциплінарні зв'язки зазнають динамічних перетворень, які часто можуть мати провокативний характер стосовно основоположних прав і свобод людини. Зокрема, відкритими залишаються питання щодо рівності і неприпустимості будь-якої дискримінації в усіх сферах суспільно-правових відносин. Також має місце широка дискусія щодо об'єктивності забезпечення приватності. Крім того, в умовах запровадженого в Україні воєнного стану особлива увага має бути спрямована на попередження ризиків, пов'язаних із комунікаціями, опосередкованими цифровими застосунками і системами штучного інтелекту, де можуть мати місце впливи представників держав-агресорів і держав – спонсорів тероризму. З огляду на правові акценти імплементації дороговказів прийнятого парламентом Ради Європи Закону про штучний інтелект у цій публікації виділимо такі сфери використання систем штучного інтелекту:

- профілактика і попередження порушень чинного законодавства у дослідницькій, освітній, право-просвітницькій, консультативній роботі стосовно дотримання академічної доброчесності;

- цілеспрямовані організаційно-правові та інституційні заходи на індивідуальному, колективному, а також на рівні співпраці з різними інституціями для імплементації ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів, документів концептуального змісту у цифровізації та поширенні інформаційно-комунікаційних технологій з елементами штучного інтелекту;

- права й обов'язки працівників і відповідні гарантії їх дотримання у сфері кібербезпеки;

- практика соціально-виховної роботи, організація реалізації програм диференційованого ви-

ховного впливу, корекційних і реабілітаційних програм, освітнього процесу, допрофесійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації засуджених із метою їх подальшої соціальної адаптації;

- розробка регламентів використання систем штучного інтелекту в роботі центрів пробації, психологічних служб у структурах Державної кримінально-виконавчої служби України, соціальному патронажі осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, абілітації осіб з інвалідністю та осіб з обмеженнями повсякденного функціонування.

Цей перелік сфер використання систем штучного інтелекту для забезпечення прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими не є вичерпним. Перспективи подальшої розробки проблеми можна визначати у межах галузі знань «Право», на міждисциплінарному рівні, у розрізі прикладних досліджень. Крім того, певні орієнтири визначено у резюме, викладеному С. Орловим – экс-заступником Міністра юстиції України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації: розвиток Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, оцінка ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень КАСАНДРА, Електронний суд, конструктор звітів і сховище даних, електронний моніторинг, «Пробація в смартфоні», оцінка поточної точності статистичних і динамічних факторів, системи штучного інтелекту для виявлення залежностей та коригування статистичних і динамічних факторів, реєстрація «to be» у Дії, єдина платформа дистанційної освіти ДКВС¹.

Авторка одностайна з дослідниками² в тому, що прогрес систем штучного інтелекту зумовлює нові виклики в дотриманні прав людини. Зокрема, йдеться про виклики в дотриманні основоположних прав, пов'язаних із використанням алгоритмів обробки персональних даних і якості обробки таких даних у роботі з особами, які перебувають в установах покарань чи відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі. Наприклад, постають такі запитання:

¹ Орлов С. 'Цифровізація діяльності Державної кримінально-виконавчої служби' *Реформа пробації: можливість обирати майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 квітня 2024 р.) 38–43.

² Shaelou S. L., Razmetaeva Y.; Pashkov V. M., Harkusha A. O., Soloviov O. S.

– звідки надходять дані (не лише персональні, а й такі, що впливають на розрахунок оцінки ризиків вчинення особою повторного злочину) про статистичні і динамічні фактори, схильність особи до неправомірної поведінки, рівень залежності особи від психоактивних речовин тощо?

– хто несе відповідальність за збір, зберігання, цільове використання та розповсюдження даних?

– яка персональна інформація міститься в цих даних? Яким чином забезпечується повнота і вичерпність таких даних? Яким чином відбувається корекція у разі зміни даних?

– якою є мета алгоритму обробки даних? Яким чином застосований спосіб алгоритму забезпечує рівність і неприпустимість будь-яких форм і проявів дискримінації, маніпуляцій, інших негативних моментів, що позначаються на реалізації прав на життя, гідність, приватність, лікарську таємницю?

– як визначаються часові і географічні межі для збору даних? Яким чином забезпечується кореляція даних із ситуативними особливостями збору даних (наприклад, якість фокус-груп, глибинних інтерв'ю, доцільність використання таких проєктивних методів, як асоціація, експресія, завершення ситуації, конструювання ситуації)?

– що конкретно з наданих даних використовується для побудови елементів системи, яка впливає на кінцевий результат (оцінка ризиків вчинення повторного злочину, схильність до неправомірної поведінки, інструменти і програми ресоціалізації засудженої особи тощо)?

– яким чином зберігаються архіви таких даних? Хто несе відповідальність за збереження даних у хмарних сховищах від несанкціонованого вилучення або використання?

Перелічене не вичерпує перелік проблемних питань. Загальні питання так само презентовані у Білій книзі з регулювання штучного інтелекту в Україні¹. Відповіді на ці та подібні інші запитання впливають на забезпечення принципів верховенства права й утвердження європейських демократичних цінностей. При цьому важливою вимогою є неприпустимість будь-яких проявів дискримінації у використанні систем штучного інтелекту під час розробки проблем дотримання

¹ Румянцев Г. (від. за роз.) *Біла книга з регулювання штучного інтелекту в Україні*. <<https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf>>

прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні.

Використання систем штучного інтелекту для профілактики і попередження порушень чинного законодавства у дослідницькій, освітній, правопросвітницькій, консультативній роботі (у тому числі моніторів НПМ) стосовно дотримання академічної доброчесності може передбачати таку рекомендацію, як пряме маркування сформованого інформаційного, дорадчого, візуального, навчального, методичного та ін. контенту для його однозначної ідентифікації відповідно до ст. 33 Закону України «Про авторське і суміжні права», котрою передбачено «право особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою»².

Фахівцям (працівникам пробації, моніторам НПМ, структур Державної кримінально-виконавчої служби, досвідченим науковцям і дослідникам-початківцям, працівникам соціальних служб, правозахисних організацій, громадських спільнот, іншим фахівцям, які долучаються до соціального, психологічної підтримки і педагогічного патронажу засуджених осіб і тих, хто перебуває під вартою) рекомендується використовувати бічну інформаційну панель на онлайн-платформах із даними про політику користування, конфіденційності під час використання конкретної системи штучного інтелекту чи нейромережі. Це передбачає обов'язкову кореляцію цілей і способів використання штучного інтелекту відповідно до політики конкретного сервісу. Важливо переконатися, що усі інші користувачі системою штучного інтелекту чи конкретним цифровим сервісом, задіяні для спільної роботи, так само обізнані і дотримуються встановлених умов та правил. У дослідницькій, професійній діяльності доречно на системному рівні користуватися приписами щодо створення бібліографічних описів будь-якого документа, продукту, навчального чи інформаційного контенту, згенерованого за допомогою штучного інтелекту.

Наголосимо, що Artificial Intelligence Act вже визнано еталонним у царині регулювання технологій і систем штучного інтелекту³. Україна для

² Про авторське право і суміжні права: Закон України. Документ 2811-IX, чинний, поточна редакція від 15.04.2023, підстава 2974-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

³ 'Європейська Комісія вітає політичну домовленість щодо Закону про штучний інтелект' (Delegation of the European Union to Ukraine, 11.12.2023). <<https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>>

повноправного членства в ЄС має ретельно вивчити і результативно імплементувати прийнятий Закон з урахуванням положень національного законодавства у частині організаційно-правових та інституційних заходів на індивідуальному, колективному, а також на рівні співпраці з різними інституціями у відповідності до ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів, документів концептуального змісту¹. Це може передбачати визначення на рівні інституції, установи, організації чи спільноти правил безпечного використання систем штучного інтелекту, застережних приписів щодо заборони певних практик штучного інтелекту, зокрема щодо неприпустимості використання систем штучного інтелекту, розробниками чи бенефіціарами, власниками хмарних сховищ яких є громадяни чи представники держав-агресорів, держав – спонсорів тероризму. Також доцільною є конкретизація вимог і приписів щодо використання штучного інтелекту, призначеного для взаємодії з фізичними особами, систем розпізнавання емоцій і біометричної категоризації, які використовуються для створення або обробки зображень, аудіо- чи відеоконтенту, чіткої конкретизації прав і обов'язків працівників та відповідних гарантій їх дотримання. Для забезпечення якості і результативності внутрішнього управління на рівні установи чи закладу мають бути розроблені алгоритми моніторингу та нагляду за використанням штучного інтелекту, процедури подання і розгляду скарг про порушення визначених правил.

Зазначимо, що європейський підхід до використання систем штучного інтелекту передбачає обов'язковість підкріплення такого використання програмами формування необхідних компетентностей і навичок у сфері штучного інтелекту, цифрової освіти, інформаційної безпеки, цифрової гігієни² усіх користувачів. У цьому ключі варто звернути увагу на те, що навіть Мінімальними стандартними правилами поведінки з в'язнями³

¹ Угода лідерів G7 щодо Керівних принципів і Кодексу поведінки щодо штучного інтелекту від 30 жовтня 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_5379

² Румянцев Г. (від. за роз.) *Біла книга з регулювання штучного інтелекту в Україні*. <<https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf>>

³ Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями від 30.08.1955 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

визначено доцільність максимального наближення умов до реального життя на свободі (освіта, медичне обслуговування, відпочинок і культурне дозвілля, ставлення персоналу, неприпустимість дискримінації тощо). Наприклад, DigComp (2016) пропонує інструмент для покращення цифрової компетентності громадян, що включає: інформаційну грамотність та грамотність щодо роботи з даними; комунікацію та взаємодію; цифровий контент; безпеку; вирішення проблем⁴.

Разом із тим постають запитання: наскільки цифрові технології доступні особам, які перебувають у місцях несвободи? Чи рівні такі особи у відкритому доступі до інформальної і формальної освіти в цьому напрямі? Здавалося б, це нетотожні моменти порівняно із правом на життя, гідність і заборону катувань. Однак стрімка цифровізація усіх сфер суспільно-правових відносин, вразливість категорії осіб, про яку йдеться, прогрес у використанні маніпулятивних технологій у цифровому інформаційному просторі, сталі стереотипні уявлення про рівень загальної культури в установах виконання покарань можуть породити такого рівня функціональну цифрову неграмотність, яка посилюватиме криміналізацію цифрового інформаційного простору і перешкоджатиме євроінтеграційним процесам в Україні.

Також слід зазначити, що Закон про штучний інтелект унормовує заходи щодо систем штучного інтелекту загального призначення на основі ризик-орієнтованого підходу за ключовими цінностями, як-от: безпека, справедливість, пріоритет прав і свобод людини. Тому значущим є систематичне інформування про нормування використання штучного інтелекту і профілактику порушень прав людини, зокрема, права на інтелектуальну власність, конфіденційність, професійну та загальну етику.

У листопаді 2023 р. у Великій Британії відбувся Перший міжнародний саміт, присвячений питанням безпеки штучного інтелекту. За результатами саміту Україною підписано Декларацію Блетчлі, якою визначено активності міжнародної співпраці під час досліджень безпеки штучного інтелекту. Для подолання ризиків запропоновано використовувати штучний інтелект у виключно

⁴ Vuorikari R, Punie Y, Carretero Gomez S and Van Den Brande G. DigComp 2.0: *The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model* (Publications Office of the European Union, 2016) <<https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101254>>

безпечний спосіб. Це, на наш погляд, може стосуватися й практик соціально-виховної роботи, реалізації програм диференційованого виховного впливу, корекційних і реабілітаційних програм, заходів соціальної адаптації, організації освітнього процесу, професійної адаптації засуджених та осіб, які перебувають під вартою, зокрема: використання віртуальних тренажерів соціальної комунікації, емпатії, рефлексії, віртуальні психологи і програми правового консультування.

Розроблення регламентів використання систем штучного інтелекту в роботі центрів пробації, психологічних служб у структурах Державної кримінально-виконавчої служби України, соціального патронажу осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, абілітації осіб з інвалідністю, осіб з обмеженнями повсякденного функціонування має супроводжуватися відповідними приписами етичних кодексів конкретних установ чи організацій, спілнот. У таких кодексах варто визначити шляхи реалізації принципів корисності, доцільності й достовірності використання (у тому числі розумного пристосування і створення інклюзивного ресоціалізуючого середовища з використанням конкретних систем штучного інтелекту (наприклад, InMind VR – тренажер соціально-емоційного інтелекту і ментального здоров'я; симулятори надзвичайних ситуацій і екстреної евакуації)) контенту, згенерованого штучним інтелектом (при цьому пам'ятаємо, що машинне навчання не виключає збоїв і помилок, тому відповідальні користувачі повинні критично сприймати такий контент); логічності, структурованості й однозначності (максимальна простота візуального контенту з урахуванням вимог забезпечення рівності і недопущення будь-якої дискримінації); єдності виховних впливів, створення зовнішніх мотивів для самокорекції, самонавчання та розвитку.

Висновки. Отже, серед актуальних аспектів використання систем штучного інтелекту у контексті дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні виділено такі, як: профілактика і попередження

порушень чинного законодавства у дослідницькій, освітній, право-просвітницькій, консультативній роботі щодо дотримання академічної доброчесності; цілеспрямовані організаційно-правові та інституційні заходи для імплементації ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів, документів концептуального змісту, етичних кодексів; визначення відповідних прав і обов'язків працівників та гарантій їх дотримання чинним національним законодавством у контексті кібербезпеки; доцільна практика соціально-виховної роботи, реалізації програм диференційованого виховного впливу, корекційних і реабілітаційних програм, загальної і професійної освіти з метою соціальної адаптації; розумне й обґрунтоване використання систем емпатичного штучного інтелекту в роботі центрів пробації, психологічних служб у структурах Державної кримінально-виконавчої служби України, соціального патронажу осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Окремим надзвичайно перспективним для наукового аналізу і прикладного втілення напрямом є використання інструментарію систем штучного інтелекту для патронажу та абілітації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у випадках інвалідності таких осіб чи наявності обмежень повсякденного функціонування (аналітика даних, освіта і психологічна підтримка, управління завданнями, медичне і правове консультування тощо). До того ж сьогодні інтенсивно розробляються системи, що імітують і можуть замінити певною мірою взаємодію між людьми (наприклад, популярні помічники і компаньйони Siri, Alexa, Google Assistant). Водночас вкрай важливо усвідомлювати під час використання систем штучного інтелекту у контексті дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими: «Технологія настільки хороша, наскільки хороший її програміст»¹.

¹ Meredith Somers 'Emotion AI, explained' (MIT Management, 8March 2019) < <https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/emotion-ai-explained>>

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. 2024 URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> (in English)

2. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy vid 30.08.1955 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (in Ukrainian)
3. Mizhnarodni kerivni pryntsyipy Khirosimskoho protsesu dla peredovoi systemy ShI URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/hiroshima-process-international-guiding-principles-advanced-ai-system> (in Ukrainian)
4. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy. Dokument 2811-IX, chynnyi, potochna redaktsiia vid 15.04.2023, pidstava – 2974-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (in Ukrainian)
5. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia 2020 r. № 1556-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (in Ukrainian)
6. Rekomendatsii z vidpovidalnoho vykorystannia shtuchnoho intelektu u sferi media. 2024. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%A8%D0%86_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0.docx.pdf (in Ukrainian)
7. Uhoda lideriv G7 shchodo Kerivnykh pryntsyipiv i Kodeksu povedinky shchodo shtuchnoho intelektu. 2023 URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_5379 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Nikolaiev A., Derkachenko Yu., Behei V., Rumiantsev H., Dubno O., Marchenko O. *Prava liudyny v epokhu shtuchnoho intelektu: vyklyky ta pravove rehuliuвання* [Human rights in the era of artificial intelligence: challenges and legal regulation] (2024) <https://eu4digitalua.eu/wp-content/uploads/2024/02/guia_ukr_5.pdf> (in Ukrainian)
2. Riepina Yu. *Analychna dovidka shchodo mezh zastosuvannia shtuchnoho intelektu v kryminalnomu provadzheni* [Analytical reference on the limits of the use of artificial intelligence in criminal proceedings] (NDI VPZ im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2023) <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/08/>> (in Ukrainian)
3. Vuorikari R, Punie Y, Carretero Gomez S and Van Den Brande G. *DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model* (Publications Office of the European Union, 2016) <<https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101254>> (in English)

Edited books

4. Stepaniuka A. F. (red) *Teoretychni pytannia udoskonalennia kryminalno-vykonavchoho zakonodavstva Ukrainy ta praktyky yoho zastosuvannia : monohrafiia* [Theoretical issues of improvement of the criminal law of Ukraine and the practice of its application: monograph] (Pravo, 2021) 488 (in Ukrainian)
5. Pyvovarov V. V. (red) *Pravo zasudzhennykh na osvitu v ustanovakh vykonannia pokaran: vyklyky, rishennia, perspektyvy: monohrafiia* [The right of convicts to education in penal institutions: challenges, solutions, prospects: monograph] (Pravo, 2023) 110. DOI: <<https://doi.org/10.31359/9789669986801>> (in Ukrainian)
6. Rumiantsev H. (vid. za roz.) *Bila knyha z rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini*. [White paper on the regulation of artificial intelligence in Ukraine.] <<https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf>> (in Ukrainian)

Journal articles

7. Pashkov V. M., Harkusha A. O., Soloviov O. S. 'The impact of the introduction of artificial intelligence technologies on the current human rights and freedoms concept' (2023) 51 (6) *Polski Merkuriusz Lekarski Polish Medical Journal* 646–653. <<http://dx.doi.org/10.36740/Merkur202306111>> (in English)
8. Shaelou S. L., Razmetaeva Y. 'Challenges to Fundamental Human Rights in the age of Artificial Intelligence Systems: shaping the digital legal order while upholding Rule of Law principles and European values' (2023) 42 (4) *ERA Forum* 567–587 <DOI: <https://doi.org/10.1007/s12027-023-00777-2>> (in English)
9. Batyrhareieva V. S. 'Modernizatsiia kryminalno-pravovoi okhorony informatsiinoho prostoru Ukrainy' [Modernization of the criminal law protection of the information space of Ukraine] (2022) 43 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 11–23 (in Ukrainian)
10. Muravska Yu., Slipchenko T. 'Pravove rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini ta sviti' [Legal regulation of artificial intelligence in Ukraine and the world] (2024) 1 (37) *Aktualni problemy pravoznavstva* 188–195. <<https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1833/1885>> (in Ukrainian)
11. Prianykova P., Prianykov V. 'Persha u svitovii istorii Konstytutsiia Shtuchnoho Intelektu, Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, Niu-York, 2023–2025' [The first ever Constitution of Artificial Intelligence, United Nations, New York, 2023–2025] (2023) 2 (3) *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy* <<https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20230203.01>> (in Ukrainian)

Conference papers

12. Orlov S. 'Tsyfrovizatsiia diialnosti Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby' [Digitization of the activities of the State Criminal Enforcement Service] *Reforma probatsii: mozhlyvist obyraty maibutnie* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 26 kvitnia 2024 r.) 38–43 (in Ukrainian)
13. 'Evropeiska Komisiia vitaie politychnu domovlenist shchodo Zakonu pro shtuchnyi intelekt' [The European Commission welcomes the political agreement on the Law on Artificial Intelligence] (Delegation of the European Union to Ukraine, 11.12.2023). <<https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>> (in Ukrainian)
14. *Tretii riven osvity v Ukraini: aktualni pytannia pidhotovky dysertatsii z kryminalistyky v suchasnykh realiakh viiny* [The third level of education in Ukraine: topical issues of the preparation of dissertations on criminology in the modern realities of war]: zb. materialiv nauk. prakt. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 14 hrud. 2023 r.) 190. <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/06/>> (in Ukrainian)
15. *Tsyfrova transformatsiia kryminalnoho provadzhenia v umovakh voiennoho stanu* [Digital transformation of criminal proceedings under martial law]: materialy kruhloho stolu, prysviach. Vseukr. tyzhniu prava (m. Kharkiv, 23 hrud. 2022 r.) 148 <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/>> (in Ukrainian)
16. *Vykorystannia tekhnologii shtuchnoho intelektu u protyidii zlochynnosti* [The use of artificial intelligence technologies in the fight against crime]: materialy nauk.-prakt. onlain-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystop. 2020 r.) 112 (in Ukrainian)
17. *Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnologii u kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi* [Use of digital technologies in forensics and forensics]: materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 11 hrud. 2023 r.) 144. <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A6%D0%A2_2024_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97-1_compressed.pdf> (in Ukrainian)

Thesis

18. Shkuta O. O. 'Teoretyko-prykladni zasady funktsionuvannia kryminalno-vykonavchoi systemy Ukrainy' [Theoretical and applied principles of functioning of the criminal enforcement system of Ukraine] (dys dokt yuryd nauk Klasychnyi pryvatnyi universytet; Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, Irpin) <<https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%A8%D0%BA%D1%83%D1%82%D0%B8-%D0%9E.%D0%9E..pdf>>

Websites

19. 'Dorozhnia karta z rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini' [Roadmap for regulation of artificial intelligence in Ukraine] (Uriadovy portal, 2023). <<https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuvalo-dorozhniu-kartu>> (in Ukrainian)
20. Kovalenko Yu., Voinov M. 'Shtuchnyi intelekt ta prava liudyny: oriietry ta obmezhenia u konteksti natsionalnoi bezpeky ta oborony' [Artificial Intelligence and Human Rights: Guidelines and Limitations in the Context of National Security and Defense] (Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny, 2024) https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_AI_human_right_A4-1.pdf (in Ukrainian)
21. Meredith Somers 'Emotion AI, explained' (MIT Management, 8March 2019) <<https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/emotion-ai-explained>> (in English)
22. 'Shtuchnyi intelekt ta protyidii zlochynnosti' [Artificial intelligence and countering crime] (Sait profesora Karchevskoho, 2020) <<https://karchevskiy.com/2020/11/06/ai-vs-crime/>> (in Ukrainian)
23. Teskhin Ziia 'Empatychni shtuchnyi intelekt: transformatsiia okhorony psykhychnoho zdorovia ta ne tilky za dopomohoiu emotsiinoho intelektu' [Empathic AI: Transforming mental health care and beyond with emotional intelligence] (2023) <<https://www.unite.ai/uk/>> (in Ukrainian)
24. 'Vykorystannia shtuchnoho intelektu: perevahy ta ryzyky. Rekomendatsii Upovnovazhenoho' [Using artificial intelligence: benefits and risks. Recommendations of the Commissioner] (Ombudsman Ukrainy, 04.06.2024) <https://ombudsman.gov.ua/news_details/vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-perevagi-ta-riziki-rekomendaciyi-upovnovazhenogo> (in Ukrainian)

Ворожбит-Горбатюк В. Використання штучного інтелекту під час розроблення проблем дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні.

У статті автор актуалізує проблеми процесів трансформації комунікацій і проникнення цифрових технологій, у тому числі систем штучного інтелекту, в усі сфери дослідницької, організаційно-методичної, просвітньої,

педагогічної та інших видів діяльності, широкого наукового дискурсу безпечного використання систем штучного інтелекту для забезпечення прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими. Акцентовано увагу на реалізації завдань Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні у межах фундаментального дослідження на тему «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні».

Автором визначені такі аспекти, як: профілактика і попередження порушень чинного законодавства у дослідницькій, освітній, правопросвітницькій, консультативній роботі щодо дотримання академічної доброчесності; цілеспрямовані організаційно-правові та інституційні заходи для імплементації ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів, документів концептуального змісту, етичних кодексів; визначення відповідних прав і обов'язків працівників та гарантій їх дотримання чинним національним законодавством щодо кібербезпеки; доцільна практика соціально-виховної роботи, реалізації програм диференційованого виховного впливу, корекційних і реабілітаційних програм, загальної і професійної освіти з метою соціальної адаптації; розумне й обґрунтоване використання систем емпатичного штучного інтелекту в роботі центрів пробації, психологічних служб у структурах Державної кримінально-виконавчої служби України, соціального патронажу осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк.

Перспективним аспектом виділено використання інструментарію систем штучного інтелекту для патронажу і абілітації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у випадках інвалідності таких осіб чи наявності обмежень повсякденного функціонування.

Ключові слова: соціально-виховна робота, психологічна підтримка, ресоціалізація, реабілітація, права людини, установи виконання покарань, засуджена особа, монітор національного превентивного механізму.

Vorozhbit-Gorbatyuk V. The use of artificial intelligence in the development of human rights issues in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine.

In the article, the author updates the problems of the processes of transformation of communications and the penetration of digital technologies, including artificial intelligence systems, into all areas of research, organizational and methodological, educational, pedagogical and other types of activities, a broad scientific discourse on the safe use of artificial intelligence systems to ensure human rights at execution of sentences and treatment of prisoners. Attention is focused on the implementation of the tasks of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine within the framework of fundamental research on «Observance of Human Rights in the Execution of Sentences and Treatment of Prisoners in Ukraine».

The author identified the following aspects: prevention and prevention of violations of current legislation in research, educational, legal and educational, advisory work regarding the observance of academic integrity; targeted organizational and legal and institutional measures for the implementation of ratified international legal acts, documents of conceptual content, ethical codes; determination of the relevant rights and responsibilities of employees and guarantees of their compliance by the current national legislation regarding cyber security; expedient practice of social and educational work, implementation of programs of differentiated educational influence, correctional and rehabilitation programs, general and professional education for the purpose of social adaptation; reasonable and justified use of empathetic artificial intelligence systems in the work of probation centers, psychological services in the structures of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, social patronage of persons who are serving or have served punishment in the form of restriction of liberty or deprivation of liberty for a certain period.

A promising aspect is the use of artificial intelligence tools for patronage and habilitation of persons who are serving or have served a sentence of restriction of liberty or imprisonment for a certain period, in cases of disability of such persons or restrictions on their daily functioning.

Key words: social and educational work, psychological support, resocialization, rehabilitation, human rights, penitentiary institutions, convicted person, monitor of the national preventive mechanism.

Стаття надійшла до редакції: 14.09.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. Л. Гончарук, адвокат, підполковник запасу СБУ, доктор філософії в галузі права, доцент кафедри національної безпеки, доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою Інститут безпеки ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-9627-9530

ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САНКЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ПРОТИ КОНТРАБАНДИ/«СІРОГО» ІМПОРТУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Постановка проблеми. Класичний механізм санкцій, розроблений у рамках міжнародного права, виступає одним із ключових інструментів забезпечення дотримання міжнародно-правових норм щодо іноземних суб'єктів у конкретних ситуаціях¹. Контрабанда та «сірий» імпорт є значними викликами для сучасних держав, адже їх вплив не обмежується лише економічними втратами. Ці явища підривають національну безпеку, створюють перешкоди для чесної конкуренції та сприяють зростанню тіньової економіки.

В Україні контрабанда залишається одним із головних чинників, які негативно впливають на надходження до державного бюджету. Щорічні втрати через нелегальні схеми ввезення товарів в Україну оцінюються в мільярди гривень, що створює значний фіскальний тягар для національної економіки. За даними дослідження В. Дубровського, є суттєві розбіжності між статистичними даними країн-експортерів та Державної митної служби України (ДМС) щодо імпорту товарів в країну у 2019–2022 роках². Це вказує на масштаби прихованого імпорту, що є прямим наслідком нелегальних схем ввезення. Такі схеми, зокрема, включають заниження митної вартості товарів, що значно зменшує надходження до державного бюджету та створює нерівні умови для добросовісних підприємств.

¹ Кучмієнко О, *Санкції проти власних громадян: гаряча тема чи реальна перспектива?* (Асоціація правників України, 5 квітня 2021) <<https://uba.ua/ukr/news/8390>> (дата звернення: 17.11.2024).

² Дубровський В, Гетман О, Черкашин В, *Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні* (Інститут соціально-економічної трансформації, жовтень 2024) <<https://iset-ua.org/images/Shemi-2024-final.pdf>> (дата звернення: 17.11.2024).

Тому впровадження ефективних механізмів контролю та боротьби з ухиленням від оподаткування є необхідним для зменшення цих втрат і забезпечення фіскальної стабільності країни.

Крім того, контрабанда часто використовується для транспортування небезпечних товарів, таких як зброя, наркотичні речовини чи контрафактна продукція, що становить загрозу для здоров'я громадян і стабільності суспільства. У такому контексті впровадження ефективних санкційних заходів постає не лише як економічна необхідність, а й як стратегічне завдання, спрямоване на зміцнення державного суверенітету. Європейський Союз демонструє приклад ефективної боротьби з контрабандою, використовуючи уніфіковані митні правила, цифровізацію процесів і тісну співпрацю між країнами-членами. В ЄС створено модель, яка поєднує високий рівень інтеграції митних систем із жорсткими санкційними механізмами. Практика ЄС свідчить, що гармонізація законодавства, цифровізація митних процесів і використання сучасних технологій значно мінімізують обсяги «сірого» імпорту та підвищують ефективність митного контролю. Цей досвід може слугувати основою для вдосконалення санкційної політики в Україні, враховуючи потребу в адаптації законодавства, розвитку сучасних технологій та поглибленні міжнародної співпраці.

Для України, яка прагне інтеграції в європейський економічний простір, важливо не лише адаптувати своє законодавство до стандартів ЄС, а й використовувати найкращі практики в боротьбі з нелегальним обігом товарів.

Таким чином, аналіз санкційних заходів у контексті України та країн ЄС не лише допоможе

окреслити перспективи вдосконалення системи боротьби з контрабандою, а й стане кроком до посилення економічної та соціальної стабільності України в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні дослідження щодо санкційних заходів проти контрабанди/«сірого» імпорту в Україні та країнах ЄС демонструють комплексний підхід до проблеми боротьби з контрабандою і «сірим» імпортом у різних юрисдикціях.

Ю. Бухарева підкреслює, що ЄС активно впроваджує такі інноваційні технології, як автоматизація митних процедур і цифровий обмін даними, що сприяє прозорості та зменшенню порушень у митній сфері¹, але в Україні запровадження подібних заходів ускладнено через корупцію і брак фінансових та кадрових ресурсів².

На посиленні кримінальної відповідальності за контрабанду, зокрема через її вплив на зниження економічних втрат і підвищення контролю за зовнішньоекономічною діяльністю, наголошує Ю. Гродецький³. Хоча в Україні вже існують відповідні законодавчі норми, їх реалізація залишається проблематичною через недосконалість правової системи.

Наслідки рекриміналізації товарної контрабанди в Україні проаналізували О. Дудоров і Р. Мовчан, підкреслюючи потребу гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами⁴.

В. Дубровський та інші дослідники звертають увагу на вплив «сірого» імпорту на фіскальну політику України й пропонують рекомендації щодо посилення санкцій і вдосконалення митного адміністрування для збільшення надходжень до бюджету⁵.

¹ Бухарева Ю В, 'Зарубіжний досвід протидії порушенням митних правил' (2024) 78 Форум права 32–39 <<http://doi.org/10.5281/zenodo.10156302>> (дата звернення: 17.11.2024).

² Бухарева Ю В, 'Завдання та функції Державної митної служби України як суб'єкта протидії порушенням митних правил' (2024) 1 Європейські перспективи 193–200 <<https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.28>> (дата звернення: 17.11.2024).

³ Гродецький Ю В, 'Перспективи криміналізації контрабанди товарів' (2021) 1 Вісник Асоціації кримінального права України 150–161 <<https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.237373>> (дата звернення: 17.11.2024).

⁴ Дудоров О О, Мовчан Р О, 'Рекриміналізація товарної контрабанди і супутні законодавчі новели: критичний аналіз' (2024) 1(21) Вісник Асоціації кримінального права України <<https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.302903>> (дата звернення: 17.11.2024).

⁵ Дубровський В, Гетман О, Черкашин В, *Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні* (Інститут соціально-

Україна застосовує санкції не лише до іноземних осіб чи компаній, а й до своїх громадян, що є унікальною практикою, як відзначає О. Кучмієнко. Проте ефективність таких заходів є суперечливою через брак правової основи⁶.

О. Лещенко вказує на необхідність комплексного підходу до санкційної політики України з урахуванням міжнародного досвіду та активного співробітництва з партнерами⁷.

Санкції РНБО, які застосовуються до осіб, пов'язаних із контрабандою, аналізує М. Хавронюк, наголошуючи, що вони є важливим інструментом для боротьби з порушеннями митного законодавства, але існують правова невизначеність та ризики, пов'язані із застосуванням санкцій до громадян України. Основні проблеми включають відсутність чіткої правової регламентації та труднощі із доказовою базою, що може негативно впливати на результативність таких заходів⁸. К. Черновалова у своїй роботі піднімає питання про ефективність посилення кримінальної відповідальності за незаконне перевезення товарів. Авторка зазначає, що в Україні введення жорсткішої відповідальності має потенціал для зменшення рівня контрабанди, але при цьому є важливим впровадження комплексного підходу. Особливу увагу приділено факторам, які можуть зменшити ефективність таких заходів, наприклад, корупції у правоохоронній і митній системах⁹.

У попередніх дослідженнях було висвітлено ключові аспекти боротьби з контрабандою в Україні, зокрема питання посилення кримінальної від-

економічної трансформації, жовтень 2024) <<https://iset-ua.org/images/Shemi-2024-final.pdf>> (дата звернення: 17.11.2024).

⁶ Кучмієнко О, *Санкції проти власних громадян: гаярча тема чи реальна перспектива?* (Асоціація правників України, 5 квітня 2021) <<https://uba.ua/ukr/news/8390>> (дата звернення: 17 листопада 2024).

⁷ Лещенко О, *Санкційні питання в Україні: ефективні інструменти 2024 року – Юридична Газета* (Юридична газета – онлайн версія) <<https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/sankciyni-pitannya-v-ukrayini-efektivni-instrumenti-2024-roku.html>> дата звернення 4 грудня 2024

⁸ Ржеутська Л, *Санкції РНБО до «контрабандистів»: правові наслідки попереду* (DW Global Media Forum, 3 квітня 2021) <<https://www.dw.com/uk/sanktsii-rnbo-shchodo-kontrabandystiv-bahato-pytan-z-tochky-zoru-prava/a-57091816>> (дата звернення: 17.11.2024)

⁹ Черновалова Х, *Контрабанда в Україні: чи вплине посилення кримінальної відповідальності на незаконне перевезення товарів | Коментарі Україна* (Коментарі Україна, 27 вересня 2024) <<https://money.comments.ua/ua/article/economy/kontrabanda-v-ukraini-chi-vpline-posilennya-kriminalnoi-vidpovidalnosti-na-nezakonne-perevezennya-Tokarev-743035.html>> (дата звернення: 17.11.2024).

повідальності та застосування санкцій, однак низка проблем залишилася нерозв'язаною. Саме тому в статті акцентовано на порівнянні ефективності санкційної політики в Україні та країнах ЄС, аналізі можливостей адаптації європейських практик, зокрема автоматизації процедур, та рекомендаціях для підвищення ефективності української митної системи.

Попередні дослідження висвітлюють ключові аспекти боротьби з контрабандою та «сірим» імпортом, проте залишаються нерозв'язаними кілька важливих питань, які необхідно вивчити для досягнення реальних змін. До того ж попередні роботи відзначають, що санкції, включаючи рішення РНБО, мають обмежену результативність через низький рівень їх реалізації, корупцію на митницях та недостатню підтримку судової системи, отже, потрібен аналіз конкретних випадків застосування санкцій, щоб визначити їх сильні та слабкі сторони, а також розробити більш ефективні моделі їх використання. Дослідники вказують на брак фінансування, кадрових ресурсів і сучасного обладнання в митних органах України, тому треба детальніше розглянути, як ці фактори впливають на можливість упровадження технологічних інновацій та посилення міжнародної співпраці. Неповна відповідність українських законодавчих норм європейським стандартам знижує ефективність інтеграції України в глобальну систему протидії контрабанді. Тому визначення конкретних розбіжностей між національними та міжнародними стандартами допоможе запропонувати конкретні заходи для їх подолання. Вплив санкційних заходів на податкові надходження, експортно-імпорتنі потоки та економічну стабільність також потребує більш комплексного дослідження, зокрема на основі статистичних даних.

Отримані результати допоможуть розробити рекомендації для вдосконалення політики протидії контрабанді шляхом модернізації митних органів, посилення співпраці з міжнародними організаціями (наприклад, з Європейським бюро з протидії шахрайству (далі – OLAF)) та покращення системи контролю над митними процедурами. Узгодження механізмів із міжнародними стандартами дозволить покращити імідж України на глобальному рівні та сприятиме збільшенню інвестиційної привабливості держави.

Таким чином, запропоноване дослідження заповнить наявні прогалини, забезпечуючи комплексний

підхід до розв'язання проблем боротьби з контрабандою та «сірим» імпортом в Україні.

Мета статті – комплексний аналіз явища контрабанди та «сірого» імпорту як загрози для економічної безпеки держави, а також вивчення механізмів і результатів застосування санкцій Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) як інноваційного адміністративно-правового інструменту боротьби із цими порушеннями. Використання санкцій РНБО як об'єкта аналізу в цьому дослідженні дозволяє оцінити їх ефективність у широкому контексті – від внутрішніх механізмів протидії контрабанді до гармонізації з міжнародними стандартами та підвищення економічної безпеки України. У роботі зроблено акцент на ролі цих заходів у контексті глобальної державної політики протидії ухиленню від сплати податків та забезпечення фінансової стабільності.

Виклад основного матеріалу. Боротьба з контрабандою в Україні регулюється комплексом законодавчих актів, що охоплюють кримінальне, адміністративне та митне право, а також спеціальними урядовими ініціативами, спрямованими на посилення контролю за переміщенням товарів через митний кордон. Конституція України¹ є основним законом держави, що визначає базові принципи функціонування правової системи, включаючи питання економічного регулювання та забезпечення законності. Стаття 67 закріплює обов'язок кожного громадянина сплачувати податки та збори в порядку і розмірах, установлених законом. Цей принцип поширюється на всіх суб'єктів господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Відповідно до Конституції держава має право впроваджувати заходи для боротьби з контрабандою як явищем, що порушує принципи справедливого оподаткування і законності.

Митний кодекс України² є ключовим нормативно-правовим актом, який регулює діяльність митних органів, визначає процедури переміщення товарів через митний кордон і відповідальність за порушення митних правил. Статті 461–468 Митного кодексу описують такі порушення, як, напри-

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

² Митний кодекс України: Кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI: станом на 31 жовт. 2024 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

клад, подання недостовірних документів, незаконне переміщення товарів через митний кордон та ін. Санкції включають штрафи, конфіскацію товарів і транспортних засобів, що використовувалися для перевезення контрабанди. У статтях 482–485 Кодекс визначає порядок притягнення до кримінальної відповідальності у випадках, коли порушення мають значний ступінь суспільної небезпеки, і передбачає співпрацю митних органів із правоохоронними органами для розслідування таких випадків.

Кримінальний кодекс України¹ регламентує серйозніші порушення, що завдають значної шкоди державним інтересам, зокрема у сфері боротьби з контрабандою, якою вважається незаконне переміщення через митний кордон зброї, боєприпасів, наркотичних речовин, культурних цінностей або інших предметів, визначених законодавством. Санкції за цей злочин включають позбавлення волі строком від трьох до дванадцяти років із конфіскацією предметів контрабанди. Санкції залежать від розміру несплачених податків і можуть включати штрафи або позбавлення волі.

Закон України «Про санкції»² дає можливість застосовувати спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи щодо осіб і компаній, які порушують законодавство України. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону санкції можуть бути застосовані до: іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи під контролем іноземної юридичної особи або нерезидента, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи, замішаної у терористичній діяльності. Тобто список об'єктів, до яких можуть бути застосовані санкції, є вичерпним. Санкції не можуть бути застосовані до громадян України³. Санкційні заходи затверджуються Радою національної безпеки і оборони України (РНБО) за поданням Кабінету Міністрів України, Служби безпеки України або Національного банку України. Вони включають блокування активів, заборону на фінансові операції,

анулювання ліцензій та інших дозволів на господарську діяльність. Закон України «Про санкції» активно використовується для боротьби з контрабандою. Вперше у 2021 році Рада національної безпеки і оборони (РНБО) запровадила персональні санкції проти осіб, які організують контрабандні схеми. Це рішення було прийнято після того, як за повідомленням Офісу Президента, з посиленням на Апарат СБУ, була оприлюднена інформація про осіб, які входять до «топ-десятки української контрабанди» (квітень 2021 року). За результатами цієї ініціативи було визначено ключових фігурантів, до яких були застосовані санкції для припинення контрабандних потоків в Україні⁴.

«Сірий» імпорт – це ввезення товарів в обхід офіційних митних процедур або з використанням неправдивих даних для мінімізації митних платежів. У правовому полі України такі дії регулюються нормами кримінального та адміністративного права. Адміністративні порушення, пов'язані із «сірим» імпортом, регулюються Митним кодексом України⁵. Основна мета адміністративної відповідальності – запобігти порушенням митних правил шляхом накладення штрафів і конфіскації товарів. Кримінальне право застосовується до «сірого» імпорту у випадках, коли порушення набуває ознак суспільної небезпеки, наприклад, у разі значного ухилення від сплати податків чи контрабанди. Ефективна боротьба із «сірим» імпортом вимагає скоординованої взаємодії між адміністративними та кримінальними механізмами, а також посилення міжнародного співробітництва.

Україна має розгалужену законодавчу базу для боротьби з контрабандою і «сірим» імпортом, що включає як кримінально-правові, так і адміністративні механізми. Однак ефективність цих законів часто залежить від належного впровадження, координації між державними органами та використання сучасних технологій для виявлення і запобігання порушенням. Посилення міжнародного

¹ Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 1 листоп. 2024 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

² Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII: станом на 21 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 04.12.2024).

³ Лещенко О, *Санкційні питання в Україні: ефективні інструменти 2024 року* – *Юридична Газета* (Юридична газета – онлайн версія) <<https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/sankciynni-pitannya-v-ukrayini-efektivni-instrumenti-2024-roku.html>> дата звернення 4 грудня 2024

⁴ *Звернення Президента Володимира Зеленського щодо рішень РНБО, ситуації на Донбасі та підтримки України з боку США – Офіційне інтернет-представництво Президента України* (Офіційне інтернет-представництво Президента України, 2 квітня 2021) <www.president.gov.ua/videos/zvernennya-prezidenta-volodimira-zelenskogo-shodo-rishenn-tnb-1877> дата звернення 4 грудня 2024.

⁵ Митний кодекс України: Кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI: станом на 31 жовт. 2024 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

співробітництва та адаптація найкращих практик ЄС може значно підвищити результативність таких заходів.

Технічні засоби митного контролю та оперативні заходи правоохоронних органів в Україні є важливими інструментами для забезпечення належного виконання митних процедур, боротьби з порушеннями митного законодавства, контрабандою та іншими злочинами, що пов'язані з міжнародною торгівлею. Вони включають різноманітні технології, інструменти для перевірки товарів, а також скоординовані дії правоохоронних органів для виявлення та припинення незаконних операцій.

Митні органи України використовують різноманітні технічні засоби, які дозволяють здійснювати ефективний контроль за переміщенням товарів через митний кордон, серед яких одними з найбільш ефективних засобів для перевірки вантажів є рентгенівські апарати. За допомогою сканування митні органи можуть перевіряти вміст контейнерів, транспортних засобів без необхідності розкривати їх, що дозволяє виявляти контрабанду, нелегальні товари або сховані предмети. Технічні комплекси рентгенівського контролю встановлюються на найбільш завантажених митних переходах і є важливими для забезпечення швидкого та якісного контролю за товарними потоками.

Система автоматичного митного контролю дозволяє зменшити паперовий документообіг та прискорити процес митного оформлення. Заявки, декларації, інвойси та інші документи подаються в електронному вигляді, що дозволяє митним органам швидше обробляти інформацію. За допомогою таких систем, як «Інтегрована митна платформа», митні органи можуть у режимі реального часу стежити за рухом товарів через кордон, виявляючи можливі порушення.

В Україні також активно застосовуються біометричні технології для контролю за переміщенням осіб через митницю. Це включає сканування відбитків пальців, обличчя та інших біометричних даних для ідентифікації та запобігання нелегальному перетину кордону. Безпілотні літальні апарати (дрони) використовуються для моніторингу митного кордону, особливо у важкодоступних районах, де традиційний контроль ускладнено. Дрони можуть фіксувати переміщення товарів, транспортних засобів, а також відстежувати нелегальні схеми перевезення. Оперативні заходи,

що здійснюються правоохоронними органами України, спрямовані на виявлення, припинення і розслідування порушень митного законодавства, а також боротьбу з контрабандою, митним шахрайством та іншими злочинами. Митні органи України активно співпрацюють з іншими правоохоронними органами, зокрема зі Службою безпеки України (СБУ), Національною поліцією, а також з міжнародними агентствами, а саме з OLAF. Спільні операції допомагають виявляти та припиняти контрабандні схеми, розслідувати випадки митного шахрайства та інші правопорушення. Оперативні групи митників та правоохоронців здійснюють перевірки товарів на кордоні та всередині країни. Вони мають право на огляд вантажів, транспортних засобів і контейнерів для виявлення незаконних товарів. Правоохоронці регулярно перевіряють діяльність підприємств, які займаються митним оформленням, на наявність порушень законодавства, а також виявляють компанії, котрі можуть бути причетні до митного шахрайства. Технічні засоби митного контролю та оперативні заходи правоохоронних органів України створюють ефективну систему для боротьби з порушеннями митних процедур, контрабандою та іншими правопорушеннями, що сприяє прозорості та підвищенню безпеки зовнішньої торгівлі. Удосконалення технологій та співпраця між правоохоронними органами як на національному, так і на міжнародному рівнях, є важливими аспектами для забезпечення належного контролю і запобігання злочинам. У контексті поточної оперативної ситуації та воєнного часу на митницях в Україні, зокрема Львівській та Волинській, спостерігається значне збільшення обсягів операцій. Зокрема, за даними керівництва Львівської митниці, у 2024 році митниця розглянула понад 600 справ про порушення митних правил, з яких штрафи на загальну суму 20,3 млн грн були накладені на порушників¹. Тоді як митниці західного регіону показали зростання надходжень до державного бюджету, митниці східних та південних регіонів – Одеська, Харківська, Дніпропетровська, Херсонська і Миколаївська, зазнали значних втрат в обсягах імпорту. Це можна пояснити зміною марш-

¹ Смірнов С, *Хочеться розвінчати міф про митника-хабарника. Інтерв'ю з керівником Львівської митниці* (Медіа-хаб «Твоє Місто», 27 червня 2024) <https://tvoemisto.tv/exclusive/kerivnyk_lvivskoi_mytnytsi_pro_bronyuvannya_novovvedennya_ta_predmety_rozkoshi_v_deklaratsii_165669.html> (дата звернення: 17.11.2024).

рутів постачання та зниженням торгівлі через небезпечну ситуацію.

Україна – не єдина держава, яка стикається з проблемою контрабанди. Європейський Союз (ЄС) також активно бореться з такими правопорушеннями¹, забезпечуючи комплексну та уніфіковану регуляцію у сфері боротьби з контрабандою через Європейський митний союз, що функціонує на основі спільних правил і процедур для країн-членів. Основою регулювання є гармонізоване митне законодавство, яке забезпечує єдність політики в межах усього ЄС.

Митний кодекс ЄС – основоположний документ, який устанавлює правові рамки функціонування Європейського митного союзу. Він регулює всі аспекти митної політики, включаючи боротьбу з контрабандою, визначає єдині правила ввезення, вивезення та транзиту товарів через територію Євросоюзу, запроваджує уніфіковану систему митного контролю, яка базується на аналізі ризиків, впроваджує електронні митні системи для обміну інформацією між митними органами країн-членів та підтримує концепцію авторизованого економічного оператора (АЕО), який надає спрощення процедур у разі відповідності стандартам безпеки². Регламент (ЄС) № 515/97 стосується співпраці між митними органами країн-членів ЄС і OLAF для покращення контролю над митними процедурами та боротьби з шахрайством³. Це законодавчий акт, який встановлює механізми обміну інформацією, координації та спільних дій між митними органами з метою ефективнішого виявлення та запобігання шахрайству в межах ЄС. Митні органи та OLAF повинні обмінюватися інформацією, що стосується виявлення шахрайства, контрабанди

¹ Черновалова Х, *Контрабанда в Україні: чи вплине посилення кримінальної відповідальності на незаконне перевезення товарів* | Коментарі Україна (Коментарі Україна, 27 вересня 2024) <<https://money.comments.ua/ua/article/economy/kontrabanda-v-ukraini-chi-vpline-posilennya-kriminalnoi-vidpovidalnosti-na-nezakonne-perevezennya-Tokarev-743035.html>> (дата звернення: 17.11.2024).

² Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу: Регламент Європ. Союзу від 09.10.2013 № 952/2013: станом на 25 лип. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text (дата звернення: 17.11.2024).

³ Регламент Ради (ЄС) № 515/97 від 13 березня 1997 року про взаємну допомогу між адміністративними органами держав-членів та співпрацю між ними і Комісією для забезпечення правильного застосування законодавства з митних та аграрних питань: Регламент Європ. Союзу від 13.03.1997 № 515/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-97#Text (дата звернення: 17.11.2024).

або інших порушень митного законодавства. Регламент передбачає можливість проведення спільних митних операцій та контрольних заходів для боротьби з порушеннями. Митні органи та OLAF повинні координувати свої зусилля в розслідуванні й боротьбі з організованими схемами митного шахрайства, які мають транснаціональний характер. Цей регламент є важливою частиною загальної митної стратегії ЄС і сприяє ефективному виконанню митних зобов'язань і боротьбі з порушеннями, що може включати ухилення від сплати мит, контрабанду та інші форми економічних злочинів.

Гармонізовані санкції у рамках митної політики ЄС є важливою частиною правової бази, спрямованої на забезпечення єдиних підходів до порушень митних правил у країнах-членах ЄС. Вони включають різноманітні заходи, які застосовуються до фізичних і юридичних осіб, що порушують митні зобов'язання, і мають на меті забезпечити рівні умови для всіх учасників зовнішньої торгівлі в межах ЄС. Євросоюз створив єдину систему митних санкцій через різні регламенти, включаючи Митний кодекс Союзу (UCC) та інші нормативні акти, що визначають загальні принципи застосування санкцій, однак кожна країна ЄС має певну свободу у визначенні точних розмірів санкцій і процедур їх використання, виходячи з національних особливостей. У деяких країнах можуть застосовуватися більш жорсткі штрафи або обмеження, залежно від рівня порушення, а в інших – більш лояльні підходи, що надають більше можливостей для пом'якшення санкцій або застосування альтернативних заходів, наприклад, адміністративних штрафів або попередження. Деякі країни ЄС адаптують систему санкцій до своїх економічних і правових умов. Наприклад, у країнах з більш розвинутою митною інфраструктурою може бути застосовано більш детальне і технологічне рішення для виявлення порушень, що дозволяє точніше визначити міру санкцій. В інших країнах, де митні процедури можуть бути менш автоматизованими, санкції можуть бути більш орієнтовані на традиційні методи контролю та виявлення порушень.

Гармонізовані санкції можуть мати різний вплив на малий та середній бізнес у країнах ЄС. У деяких країнах застосовуються спрощені процедури та менш жорсткі штрафи для малих підприємств, щоб стимулювати розвиток бізнесу та мінімізувати фінансове навантаження. При вчи-

ненні дрібних порушень можуть застосовуватися м'якші покарання, попередження чи невеликі штрафи з метою уникнення негативного впливу на економіку. Гармонізовані санкції також сприяють кращій співпраці між митними органами країн ЄС. Вони включають механізми спільного розслідування, обміну інформацією та координації санкційних заходів, що дозволяє більш ефективно боротися з транснаціональними порушеннями митних правил, як-от: контрабанда або митне шахрайство.

Митні санкції також можуть бути частиною зовнішньої політики ЄС, зокрема у випадках по-

рушення торгових угод або міжнародних санкційних заходів. ЄС використовує митні санкції як інструмент тиску на держави чи компанії, що порушують міжнародні норми.

Загалом митна система Європейського Союзу забезпечує ефективну боротьбу з митними порушеннями і шахрайством, зберігаючи при цьому рівність умов для всіх учасників внутрішнього ринку ЄС.

На основі вищевикладеного матеріалу зробимо порівняння санкційних заходів проти контрабанди та «сірого» імпорту в Україні та країнах ЄС (табл.1):

Таблиця 1

Порівняння санкційних заходів проти контрабанди/«сірого» імпорту в Україні та країнах ЄС

Критерії	Україна	Європейський Союз
Правова основа	Митний кодекс України	Митний кодекс ЄС (Європейський кодекс митної спільноти)
Основні види порушень	Контрабанда товарів; недекларування товарів; оманливі митні декларації	Контрабанда товарів; ввезення товарів без сплати митних зборів і податків; неправомірне випускання товарів в обіг без відповідних дозвільних документів
Санкції за порушення	Конфіскація товарів; штрафи; кримінальна відповідальність	Конфіскація товарів; штрафи; адміністративні штрафи та кримінальна відповідальність
Органи, відповідальні за контроль	Державна митна служба України, Служба безпеки України (СБУ), поліція	Європейська митна агенція (Customs), національні митні органи
Механізм боротьби з контрабандою	Використання рентгенівського сканування, дронів, електронних систем митного контролю	Автоматизовані митні системи, спільні перевірки, обмін інформацією між митними органами країн ЄС
Митні тарифи та збори	Встановлені згідно з митним законодавством України	Узгоджені на рівні ЄС, включаючи тарифи та антидемпінгові заходи
Покарання за серйозні порушення	Ліцензії та дозволи на імпорт/експорт можуть бути скасовані; штрафи, конфіскація товару	Значні штрафи, кримінальне покарання для організованих груп, заборона на подальшу діяльність
Методи боротьби із «сірим» імпортом	Контроль через електронні митні декларації, перевірки інвойсів та сертифікатів	Використання спеціальних митних перевірок, аналіз ризиків, реєстрація товарів
Прозорість процедур	Відсутність повної прозорості в деяких випадках, проте здійснюються реформи	Високий рівень прозорості, наявність єдиних стандартів і процедур митного контролю
Розміри штрафів	Можуть варіюватися залежно від розміру контрабанди (до 300% вартості товару)	Адміністративні штрафи до 5000 євро, кримінальні штрафи на основі масштабів порушення

Джерело: створено автором на основі^{1,2}.

¹ Митний кодекс України: Кодекс України від 13.03.2012 №4495-VI: станом на 31 жовт. 2024 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

² Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) №952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу: Регламент Європ. Союзу від 09.10.2013 №952/2013: станом на 25 лип. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text (дата звернення: 17.11.2024).

Крім зазначеного вище, також можна виділити певні відмінності. В Україні за контрабанду можуть накладатися серйозні штрафи (до 300% вартості товару), а також кримінальна відповідальність, включаючи позбавлення волі. В ЄС штрафи можуть бути меншими, але санкції застосовуються також на рівні Європейського Союзу, що включає узгоджені заходи на рівні всіх країн-членів. В Україні активно впроваджуються нові технології митного контролю, але система все ще в процесі розвитку. В ЄС діє усталена система з автоматизованим аналізом ризиків, обміном інформацією між країнами та використанням єдиного митного коду. ЄС має більш прозорі митні процедури та спільно розроблені стандарти, тоді як в Україні є виклики щодо забезпечення такої прозорості.

«Сірий» імпорт в Україні становить значну частину ринку товарів, особливо в таких секторах, як споживчі товари, автомобілі та електроніка. За нашими оцінками, частка «сірого» імпорту в окремих сегментах ринку може сягати 20–30%. Причинами є високі митні тарифи, великі податкові навантаження, відсутність ефективного контролю. Україна є однією з країн із підвищеним рівнем контрабанди, особливо через наявність східних кордонів з Росією та Білоруссю. За даними правоохоронних органів, щорічно митні органи виявляють значні обсяги контрабандних товарів, в основному наркотичних речовин, тютюнових виробів та алкоголю.

Спостерігається стійка розбіжність у статистичних даних країн-експортерів і ДМС щодо імпорту товарів в Україну, що свідчить про недоотримання митних платежів, зокрема з країн, де офіційний експорт значно перевищує задекларований імпорт в Україну (наприклад, Польща, Угорщина, Молдова, Нідерланди, Литва, Латвія, Чехія, Німеччина, ОАЕ та Гонконг). У свою чергу, «онлайн» – звірка статистичних даних щодо ціни конкретних товарів між Україною та такими країнами, як Туреччина, ОАЕ, Польща та ін. обмежить заниження реальної вартості імпортованої продукції. Це підтверджується значними розбіжностями в офіційному експорті з цих країн та задекларованому імпорту в Україну, що вказує на потенційні недоотримані митні платежі. В результаті, такі невідповідності створюють проблеми для точності декларування вартості товарів і посилюють ризики ухилення від сплати податків.

Указ Президента України «Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного

оформлення товарів» № 505/2019 спрямований на вдосконалення механізмів митного контролю, зокрема шляхом впровадження можливості обміну інформацією в режимі реального часу з інформаційними системами інших держав. Однак, незважаючи на цю ініціативу, ефективність цієї стратегії залишається обмеженою. Проблема полягає в тому, що деякі країни, наприклад, Туреччина, не надають необхідну інформацію в реальному часі для звірки даних, або ця інформація надається лише через кілька місяців, що значно знижує ефективність контролю.

Таким чином, хоча Указ має правильний напрямок, реальна його ефективність поки що низька, адже система вимагає більш активної участі інших держав і розвитку міжурядових угод. Вирішення цієї проблеми потребує більш тісної співпраці на міжурядовому рівні, оскільки можливості органів виконавчої влади України в цьому контексті є обмеженими.

У країнах з високими митними тарифами (Італія, Іспанія, і Франція) «сірий» імпорт також є проблемою. За даними Європейської митної агенції (Europol), він може становити 5–10% від загального імпорту залежно від сектору. У країнах ЄС також спостерігається високий рівень контрабанди, переважно наркотичних речовин, нелегальних мігрантів та контрафактної продукції (наприклад, одягу, взуття, електроніки). Європейські митні органи активно працюють із міжнародними партнерами, зокрема через OLAF, для боротьби з цими явищами.

В Україні одна з основних причин високих рівнів контрабанди та «сірого» імпорту – це корупція в митних органах і правоохоронних структурах. За даними Transparency International, Україна має значні проблеми в цій сфері, що ускладнює боротьбу з контрабандою. Митні органи України часто стикається з обмеженими ресурсами для ефективного контролю. Недостатнє фінансування, відсутність сучасного обладнання для сканування вантажів і обмеження в людських ресурсах знижують ефективність боротьби з незаконними перевезеннями товарів. Обсяги потенційної контрабанди та «сірого» імпорту в цифрах 2023 року знаходились у діапазоні 380–540 млрд грн. Державний бюджет від цієї групи схем утратив близько 120–167 млрд грн¹. Контрабанду можна віднести

¹ Дубровський В, Гетман О, Черкашин В, *Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухи-*

і до зовнішніх загроз, і до внутрішніх, оскільки вона шкодить економіці, адже через неї держава щороку втрачає значні кошти¹. За розрахунками експертів, збитки через контрабанду сягають 300 млрд грн, які недоотримав державний бюджет. Згідно з рішенням РНБО, у 2023 році санкції застосовані до 79 компаній². Санкції, хоча й були введені для боротьби з контрабандою та «сірим» імпортом, не завжди дають очікувані результати. Організовані злочинні групи в Україні мають здатність адаптуватися до нових умов і створюють нові компанії-імпортери та брокерські контори, що дозволяє їм обійти чинні санкції та продовжувати свою діяльність. Додатково такі групи можуть активно налагоджувати нові корупційні зв'язки з працівниками митних органів, що дозволяє їм уникати відповідальності і знов здійснювати нелегальний імпорт³. У цьому контексті можна зробити висновок, що санкційна політика сама по собі не є достатньо ефективною в боротьбі з контрабандою та «сірим» імпортом, якщо не супроводжується серйозними змінами в кримінально-правовій охороні зовнішньоекономічної діяльності. Проблеми, пов'язані з корупцією в митних органах та недостатньою ефективністю правоохоронних структур, створюють умови для нових схем ухилення від відповідальності. Реформа кримінально-правового захисту зовнішньоекономічної діяльності, посилення контролю та відповідальності митних органів, а також модернізація правоохоронної системи є важливими кроками для подолання цієї проблеми. Тому необхідно зробити акцент не лише на санкціях, а й на зміцненні правових механізмів протидії контрабанді, включаючи зміни в роботі митних органів і більш ефектив-

не співробітництво з міжнародними партнерами. Визнання контрабанди кримінальним злочином дозволяє застосовувати більш жорсткі санкції та методи правового впливу, що значно підвищує ефективність боротьби з цією проблемою. Криміналізація контрабанди може сприяти більш ефективному реагуванню на злочинні дії, однак для досягнення повноцінного результату необхідна комплексна реформа правоохоронної та митної системи, підвищення кваліфікації митників, а також ефективна боротьба з корупцією в органах, що мають безпосередній вплив на боротьбу з незаконними перевезеннями.

У країнах ЄС існують певні відмінності у застосуванні митних правил і процедур, що ускладнює інтегровану боротьбу з контрабандою і «сірим» імпортом. Країни мають різний рівень митної інфраструктури, що впливає на ефективність застосування санкцій. У деяких країнах ЄС існують лобістські інтереси, які можуть впливати на суворість застосування санкцій, особливо в тих секторах, де «сірий» імпорт має значну економічну вагу.

В Євросоюзі санкції можуть бути введені не лише проти резидентів, а й проти компаній-нерезидентів та фізичних осіб, що порушують міжнародні торгові правила або чинять негативний вплив на безпеку та економіку ЄС. Це часто використовується як елемент торгових війн і ембарго, де санкції є частиною стратегічної політики у відносинах з іншими країнами. Санкції можуть включати фінансові обмеження, замороження активів, заборону на доступ до ринку ЄС тощо. Такий підхід сприяє формуванню економічного тиску на країни або організації, які порушують міжнародні зобов'язання або ведуть антиєвропейську діяльність. В Україні санкційна практика в значній мірі базується на дублюванні санкційних списків Державного департаменту США, що включає фізичних осіб та юридичних осіб, які порушують міжнародне законодавство або займаються діяльністю, що загрожує національній безпеці України. Однак в Україні також вдаються до дещо авангардних практик – санкцій проти власних резидентів, що порушують економічні чи митні правила, або сприяють діяльності, пов'язаній з «сірим» імпортом та контрабандою. Це є інновацією в контексті міжнародної практики і застосовується як реакція на недосконалість кримінально-правової охорони, а також слабкість роботи правоохоронних і митних органів. На нашу думку, ця практика є результатом

лення/уникнення оподаткування в Україні (Інститут соціально-економічної трансформації, жовтень 2024) <<https://iset-ua.org/images/Shemi-2024-final.pdf>> (дата звернення: 17.11.2024).

¹ Ржеутська Л, Санкції РНБО до «контрабандистів»: правові наслідки попереду (DW Global Media Forum, 3 квітня 2021) <<https://www.dw.com/uk/sanktsii-rnbo-shchodo-kontrabandy-stiv-bahato-pytan-z-tochky-zoru-prava/a-57091816>> (дата звернення: 17.11.2024).

² Укрінформ, Іноземець, два українці та 24 компанії потрапили під санкції РНБО за контрабанду (Укрінформ – актуальні новини України та світу, 30 липня 2021) <www.ukrinform.ua/rubric-economy/3289817-inozemec-dva-ukrainci-ta-24-kompanii-potrapili-pid-sankcii-rnbo-za-kontrabandu.html> (дата звернення: 17.11.2024).

³ Дудоров О О, Мовчан Р О, 'Рекриміналізація товарної контрабанди і супутні законодавчі новели: критичний аналіз' (2024) 1(21) Вісник Асоціації кримінального права України <<https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.302903>> (дата звернення: 17.11.2024).

недосконалості кримінально-правової охорони в Україні, а також недостатньої ефективності діяльності правоохоронних та митних органів. Саме ці фактори сприяють розвитку «сірого» імпорту та контрабанди, адже не всі випадки порушення митних правил отримують належну юридичну оцінку, а деякі злочинні схеми можуть залишатися непоміченими. Тому застосування санкцій проти власних резидентів можна розглядати як спробу компенсувати ці недоліки, втім, це також створює певні юридичні та адміністративні труднощі, адже такі заходи можуть бути оскаржені в суді.

Європейські країни активно використовують автоматизовані митні системи для покращення ефективності митного контролю та зниження людського втручання. Україні слід адаптувати та впровадити такі системи, як NCTS (New Computerized Transit System) або ICS (Import Control System), що забезпечують автоматизований обмін інформацією про транзитні вантажі та імпортні операції¹. Згідно з результатами роботи Державної митної служби України за 2023 рік, система NCTS дозволила значно покращити контроль за транзитом товарів через митний кордон. Зокрема, відзначено покращення у виконанні митних процедур та автоматизації процесів. Так, за даними звіту, у 2023 році митні операції за участю NCTS зросли на 10% порівняно з попереднім роком, що підтверджує ефективність впровадження цієї системи у міжнародних транзитних операціях². Водночас варто уточнити, що з 1 жовтня 2022 року Україна приєдналася до Конвенції про процедуру спільного транзиту та розпочала міжнародне застосування системи NCTS. У контексті цього, в рекомендаціях з фіскального аналізу відзначено важливість посилення інформаційного та аналітичного забезпечення митниці, зокрема шляхом налагодження поетапного обміну митною інформацією з усіма країнами-сусідами та торговими партнерами України. Це забезпечить більш ефективний контроль та оптимізацію митних процедур³. Адаптація

¹ Бухарева Ю В, 'Зарубіжний досвід протидії порушенням митних правил' (2024) 78 Форум права 32–39 <<http://doi.org/10.5281/zenodo.10156302>> (дата звернення: 17.11.2024).

² *Плани та звіти роботи* (Державна Митна Служба) <<https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti>> (дата звернення: 17.11.2024).

³ Дубровський В, Гетман О, Черкашин В, *Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні* (Інститут соціально-економічної трансформації, жовтень 2024) <<https://iset-ua.org/images/Shemi-2024-final.pdf>> (дата звернення: 17.11.2024).

до європейських стандартів дозволить запровадити повністю електронну митну декларацію, що забезпечить швидкий обмін даними між митними органами та іншими державними структурами (фіскальними, екологічними, санітарними). Ця система допоможе не лише вчасно обробляти товари, а й об'єднувати бази даних для запобігання незаконному імпорту та контрабанді. Україна має інтегрувати свою митну систему в міжнародні платформи для обміну даними – EU Customs Union або WCO (World Customs Organization). Це дозволить обмінюватися інформацією з іншими країнами, що забезпечить швидке виявлення контрабанди та допоможе в боротьбі із «сірим» імпортом». Європейські країни застосовують суворі стандарти сертифікації товарів, що дозволяють виявляти фальшиві або незаконно ввезені продукти на митниці. В Україні теж слід посилити контроль за сертифікацією, включаючи використання цифрових сертифікатів і технології блокчейн для відстеження походження товарів. Україна повинна активно працювати з ЄС у рамках програм Customs 2020 або Customs 2023, що дозволяють європейським країнам і сусіднім державам покращити координацію митних органів, обмін інформацією та вдосконалення митних процедур. Це включає також участь у міжнародних програмах боротьби з контрабандою та фінансування спільних митних проєктів. Українські митні органи повинні впровадити політику митних перевірок, що дозволить автоматично визначати товари з підвищеним ризиком порушень, що дозволяє зменшити час перевірки для менш підозрілих вантажів. Цей підхід застосовується в ЄС і дозволяє знижувати адміністративне навантаження та покращити ефективність роботи митників.

Імплементация європейських практик у митну систему України дозволить значно покращити контроль за переміщенням товарів через митний кордон, зменшити рівень корупції та контрабанди, а також забезпечити більш високий рівень інтеграції з Європейським Союзом. Реформа митної служби, автоматизація процесів та підвищення міжнародної співпраці – це основні елементи стратегії для досягнення таких цілей.

В Україні необхідно модернізувати митний контроль через впровадження нових технологій для сканування вантажів, зокрема, технологій рентгенівського та гамма-сканування, що дозволяють швидко та ефективно перевіряти товари,

не розвантажуючи їх. Це дозволить виявляти контрабанду, не затримуючи законний товар. Впровадження автоматизованих систем для оброблення митних декларацій та моніторингу товарних потоків дозволить зменшити людський фактор і покращить прозорість процесів. Система «Електронний митний брокер» повинна стати стандартом для всієї митної практики в Україні.

Одним із факторів, що сприяє корупції, є низький рівень заробітної плати митників. Підвищення оплати праці працівників митних органів та впровадження бонусів за успішно реалізовані антикорупційні заходи може зменшити спокусу до корупційних дій. У митних органах необхідно створити спеціалізовані підрозділи, які будуть займатися розслідуванням внутрішніх корупційних схем. Важливо, щоб ці підрозділи мали доступ до зовнішніх органів контролю і мали можливість співпрацювати з іншими правоохоронними установами, а саме НАБУ та СБУ. Впровадження відкритих платформ для звітності митних органів та регулярні публікації статистичних даних про обсяги митних зборів, затриманих контрабандних товарів і проведених перевірок допоможуть знизити корупційні ризики. Спільні навчальні курси та тренінги з митними органами ЄС, а також з міжнародними антикорупційними організаціями можуть допомогти в запозиченні передових практик боротьби з контрабандою та підвищити ефективність роботи митників.

В Україні повинні бути створені незалежні інститути для здійснення зовнішнього контролю за діяльністю митних органів. Це може бути національна антикорупційна комісія або спеціальна інспекція для перевірки ефективності митного контролю та запобігання зловживань. Важливо створити ефективний механізм захисту осіб, які готові повідомляти про корупційні або нелегальні практики на митниці, щоб забезпечити прозорість у діяльності митників та запобігти залякуванню свідків. Розширення співпраці з ЄС і залучення підтримки від міжнародних організацій, зокрема ООН, INTERPOL та OLAF, може допомогти в боротьбі з контрабандою. Спільні проекти та навчання допоможуть удосконалити український митний контроль. Для ефективної боротьби з контрабандою необхідно інтегрувати українські митні органи в міжнародні бази даних та платформи для обміну інформацією, наприклад, у рамках Європейської мережі митних розслідувань (Europol).

Висновки. Порівняння санкційних заходів між Україною та країнами ЄС показує, що хоча в Україні існують певні механізми боротьби з контрабандою та «сірим» імпортом, рівень їх застосування не завжди є високим для ефективного впливу на незаконні практики. В ЄС санкції більш системні, чітко прописані та націлені на комплексне розв'язання проблеми, що включає як фінансові, так і кримінальні покарання для порушників. В Україні важливо не лише посилити законодавство щодо санкцій за контрабанду, а й підвищити ефективність їх застосування, що включає збільшення штрафів, запровадження більш суворих покарань і удосконалення процедур контролю та покарання для юридичних осіб, що займаються «сірим» імпортом. Створення чіткої, прозорої та системної моделі санкцій допоможе знизити рівень незаконного ввезення товарів.

Європейські країни демонструють ефективність використання комплексного підходу до боротьби з контрабандою, включаючи технологічні інновації (автоматизація процедур, обмін даними, інтеграція в єдиний митний простір). Україна має потенціал для адаптації цих практик з урахуванням національних особливостей, що дозволить підвищити ефективність боротьби з незаконними товарами. Однією з головних проблем у реалізації санкційної політики в Україні є корупція та брак ресурсів у митних органах, що перешкоджає ефективному контролю за потоком товарів. Це вимагає комплексних заходів – модернізація митних процедур, упровадження нових технологій, підвищення кваліфікації митних органів і зміцнення інституційної спроможності.

Посилення санкційної політики в Україні є можливим через інтеграцію з міжнародними митними та кримінальними стандартами. Запровадження європейських та міжнародних практик дозволить знизити рівень контрабанди та «сірого» імпорту, а також сприятиме вдосконаленню системи митного контролю в країні. Впровадження таких автоматизованих систем митного контролю, як системи на основі ризик-менеджменту та електронної митної декларації, дозволить суттєво знизити корупційні ризики та підвищити ефективність боротьби з незаконним ввезенням товарів.

Для ефективної протидії контрабанді в Україні важливим кроком є зміцнення міждержавного співробітництва. Це включає участь у міжнародних програмах та ініціативах, обмін досвідом, прове-

дення спільних операцій з митними органами інших країн, а також підвищення рівня комунікації між національними митними органами. Реформа митної служби повинна передбачати посилення відповідальності бізнесу за порушення митних правил, зокрема для компаній, які займаються «сірим» імпортом або мають порушення в митних деклараціях.

Для вдосконалення санкційної політики в Україні важливо провести дослідження ефективності чинних санкцій та їх впливу на економіку, зокрема на бізнес-середовище, імпортно-експортні операції та державний бюджет. Подальше дослідження корупційних ризиків у митних органах та розроблення ефективних антикорупційних ме-

ханізмів стане важливим етапом у боротьбі з контрабандою та «сірим» імпортом. Важливо вивчити досвід європейських країн у контексті боротьби з корупцією на митниці, продовжити дослідження механізмів міждержавного співробітництва в боротьбі з контрабандою. Особливу увагу слід приділити ефективності обміну даними між митними органами різних країн та аналізу спільних операцій. Вивчення нових технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект для автоматизованого аналізу даних та ідентифікації контрабанди, дозволить значно покращити рівень митного контролю. Необхідно досліджувати можливості інтеграції таких інновацій в митну систему України.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian).
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III: stanom na 1 lystop. 2024 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 17.11.2024).
3. Mytnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI: stanom na 31 zhovt. 2024 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (in Ukrainian).
4. Pro sanktsii : Zakon Ukrainy vid 14.08.2014 № 1644-VII : stanom na 21 lystop. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (in Ukrainian).
5. Rehlament Rady (YeS) № 515/97 vid 13 bereznia 1997 roku pro vzaiemnu dopomohu mizh administratyvnymi orhanamy derzhav-chleniv ta spivpratsiu mizh nymy i Komisiieiu dlia zabezpechennia pravylnoho zastosuvannia zakonodavstva z mytnykh ta ahrarykh pytan: Rehlament Yevrop. Soiuzu vid 13.03.1997 № 515/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-97#Text (in Ukrainian).
6. Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YeS) № 952/2013 vid 9 zhovtnia 2013 roku pro vstanovlennia Mytnoho kodeksu Soiuzu: Rehlament Yevrop. Soiuzu vid 09.10.2013 № 952/2013: stanom na 25 lyp. 2019 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text (in Ukrainian).

Bibliography

Journal articles

1. Bukhareva Y V, 'Zavdannia ta funktsii Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy yak subiekta protydii porushenniam mytnykh pravyl' [Tasks and functions of the State Customs Service of Ukraine as a subject of combating customs violations] (2024) 1 Yevropeiski perspektyvy – European Perspectives 193–200 <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.28> (in Ukrainian).
2. Bukhareva Y V, 'Zarubizhnyi dosvid protydii porushenniam mytnykh pravyl' [Foreign experience of combating customs violations] (2024) 78 Forum prava – Forum of Law 32–39 <http://doi.org/10.5281/zenodo.10156302> (in Ukrainian).
3. Dudorov O O, Movchan R O, 'Rekryminalizatsiia tovarnoi kontrabandy i suputni zakonodavchi novely: krytychnyi analiz' [Recriminalization of goods smuggling and related legislative novelties: a critical analysis] (2024) 1(21) Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.302903> (in Ukrainian).
4. Hrodetskyi Yu V, 'Perspektyvy kryminalizatsii kontrabandy tovariv' [Prospects for the criminalization of goods smuggling] (2021) 1 Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine 150–161 <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.237373> (in Ukrainian).

Electronic publications

1. Dubrovskiy V, Hetman O, Cherkashyn V, Porivnialnyi analiz fiskalnoho efektu vid zastosuvannia instrumentiv ukhlyennia/unyknennia opodatkovannia v Ukraini [Comparative analysis of the fiscal effect of applying tax evasion/

avoidance tools in Ukraine] (Institute for Social and Economic Transformation, October 2024) <https://iset-ua.org/images/Shemi-2024-final.pdf> (accessed 17 November 2024) (in Ukrainian).

Newspaper articles

1. Leshchenko O, 'Sanktsiini pytannia v Ukraini: efektyvni instrumenty 2024 roku' [Sanction issues in Ukraine: effective tools of 2024] (Yuridichna Gazeta Online) <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/sankciyni-pitannya-v-ukrayini-efektivni-instrumenti-2024-roku.html> (in Ukrainian).

Websites

1. Chernovalova Kh, 'Kontrabanda v Ukraini: chy vplyne posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti na nezakonne perevezennia tovariv' [Smuggling in Ukraine: will tougher criminal liability affect illegal goods transportation] (Komentari Ukraina – Comments Ukraine, 27 September 2024) <https://money.comments.ua/ua/article/economy/kontrabanda-v-ukraini-chi-vpline-posilennya-kryminalnoi-vidpovidalnosti-na-nezakonne-perevezennya-Tokarev-743035.html> (in Ukrainian).
2. Kuchmienko O, 'Sanktsii proty vlasnykh hromadian: hariacha tema chy realna perspektyva?' [Sanctions against own citizens: hot topic or real prospect?] (Asotsiatsiia pravnykiv Ukrainy – Ukrainian Bar Association, 2021) <https://uba.ua/ukr/news/8390> (in Ukrainian).
3. Plany ta zvity roboty [Plans and reports of activities] (Derzhavna Mytna Sluzhba – State Customs Service) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (in Ukrainian).
4. Rzhetska L, 'Sanktsii RNBO do «kontrabandystiv»: pravovi naslidky poperedu' [NSDC sanctions against «smugglers»: legal consequences ahead] (DW Global Media Forum, 3 April 2021) <https://www.dw.com/uk/sanktsii-rnbo-shchodo-kontrabandystiv-bahato-pytan-z-tochky-zoru-prava/a-57091816> (in Ukrainian).
5. Smirnov S, 'Khochiesia rozvinchaty mif pro mytnyka-khabarnyka: Interv'iu z kerivnykom Lvivskoi mytnytsi' [Debunking the myth of a bribe-taking customs officer: An interview with the head of the Lviv Customs Office] (Media Hub «Tvoe Misto», 27 June 2024) https://tvoemisto.tv/exclusive/kerivnyk_lvivskoi_mytnytsi_pro_bronyuvannya_novovvedennya_ta_predmety_rozkoshi_v_deklaratsii_165669.html (in Ukrainian).
6. Ukrinform, 'Inozemets, dva ukraintsi ta 24 kompanii potrapyli pid sanktsii RNBO za kontrabandu' [Foreigner, two Ukrainians, and 24 companies sanctioned by the NSDC for smuggling] (Ukrinform – Aktualni novyny Ukrainy ta svitu, 30 July 2021) <www.ukrinform.ua/rubric-economy/3289817-inozemec-dva-ukrainci-ta-24-kompanii-potrapili-pid-sankcii-rnbo-za-kontrabandu.html> (in Ukrainian).
7. Zvernennia Prezydenta Volodymyra Zelenskoho shchodo rishen RNBO, sytuatsii na Donbasi ta pidtrymky Ukrainy z boku SSHA [Address of President Volodymyr Zelensky regarding NSDC decisions, the situation in Donbas, and U. S. support for Ukraine] (Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy – Official Internet Representation of the President of Ukraine, 2 April 2021) <www.president.gov.ua/videos/zvernennya-prezidenta-volodimira-zelenskogo-shchodo-rishen-rnb-1877> (in Ukrainian).

Гончарук В. Л.

Порівняльне дослідження санкційних заходів проти контрабанди/сірого імпорту в Україні та країнах ЄС

У статті здійснено порівняльний аналіз санкційних заходів, спрямованих на протидію контрабанді та «сірому» імпорту в Україні та країнах ЄС, з урахуванням ефективності, недоліків та перспектив їх удосконалення. Існування різних підходів до реалізації санкційної політики, різного рівня правового регулювання, а також особливостей економічного розвитку в кожній країні зумовлює актуальність теми. Метою дослідження є оцінювання дієвості санкційних заходів, визначення їх слабких сторін та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення санкційної політики України на основі європейського досвіду.

У роботі проаналізовано ключові аспекти санкційної політики, що застосовуються в ЄС та Україні, зокрема щодо нерезидентів і резидентів. У ЄС санкції часто використовуються як інструмент торгових обмежень або ембарго, тоді як в Україні спостерігається практика дублювання санкційних списків, створених на основі рішень Держдепартаменту США, а також новаторський підхід до застосування санкцій проти власних резидентів, який потребує подальшого вдосконалення.

У статті також розглянуто різні підходи до боротьби з контрабандою, зокрема криміналізацію відповідних правопорушень, роль митних органів та ефективність санкцій у скороченні обсягів «сірого» імпорту. Встановлено, що в Україні є необхідним покращення стратегій боротьби з контрабандою через запровадження автоматизованих систем контролю, розширення міжнародної співпраці та посилення кримінальної відповідальності за митні порушення.

Зроблено висновок, що для підвищення ефективності санкційної політики в Україні необхідно комплексно вдосконалювати правове регулювання, впроваджувати найкращі європейські практики, сприяти технологічній модернізації митних органів і забезпечувати їх прозорість. Покращення санкційної політики також вимагає посилення інституційного потенціалу держави та залучення сучасних цифрових інструментів для зменшення корупції у митній системі.

Ключові слова: санкції, правоохоронні органи, криміналізація контрабанди, митна політика, корупція, європейський економічний простір, фіскальна політика, економічна безпека, фінансова стабільність, «сірий» імпорт, ухилення від сплати податків.

Vladyslav Honcharuk

Comparative Study of Sanctions Measures Against Smuggling/Grey Imports in Ukraine and the EU

The article provides a comparative analysis of sanctions measures aimed at combating smuggling and «gray» imports in Ukraine and the EU countries, taking into account their effectiveness, shortcomings and prospects for improvement. The existence of different approaches to the implementation of sanctions policy, different levels of legal regulation, as well as the specifics of economic development in each country makes the topic relevant. The purpose of the study is to assess the effectiveness of sanctions measures, identify their weaknesses and develop recommendations for improving Ukraine's sanctions policy based on European experience.

The paper analyzes the key aspects of sanctions policy applied in the EU and Ukraine, in particular, in relation to non-residents and residents. In the EU, sanctions are often used as an instrument of trade restrictions or embargoes, while in Ukraine there is a practice of duplication of sanctions lists created on the basis of decisions of the US State Department, as well as an innovative approach to the application of sanctions against its own residents, which needs further improvement.

The article also examines various approaches to combating smuggling, including criminalization of relevant offenses, the role of customs authorities, and the effectiveness of sanctions in reducing the volume of «gray» imports. It is established that Ukraine needs to improve its anti-smuggling strategies by introducing automated control systems, expanding international cooperation and strengthening criminal liability for customs violations.

It is concluded that in order to improve the effectiveness of sanctions policy in Ukraine, it is necessary to comprehensively improve legal regulation, implement the best European practices, promote technological modernization of customs authorities and ensure their transparency. Improving the sanctions policy also requires strengthening the institutional capacity of the state and the use of modern digital tools to reduce corruption in the customs system.

Keywords: sanctions, law enforcement agencies, criminalization of smuggling, customs policy, corruption, European economic space, fiscal policy, economic security, financial stability, «grey» imports, tax evasion.

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

О. О. Козенко, кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеню доктор юридичних наук, головний науковий співробітник Наукової лабораторії №3 Науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-7619-484x

РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ БЕЗПОСЕРЕДНЬО ЗДІЙСНЮЮТЬ БОРТЬБУ З ТЕРОРИЗМОМ, У ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІЙ СИСТЕМІ БОРТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Зусилля РФ спрямовані на знищення цивільних об'єктів критичної інфраструктури та мирного населення України. На фоні ракетних ударів спостерігається використання ворогом диверсійно-розвідувальних сил із метою проведення підривної роботи, коригування обстрілів, збору розвідувальних даних про розміщення сил оборони України, дестабілізації ситуації й поширення паніки. Складовою розвідувально-підривної діяльності агресора є створення агентурних мереж, які збирають і передають російським спецслужбам інформацію, зокрема, шляхом використання соціальних мереж та інтернет-каналів, із метою відстеження роботи й переміщення підрозділів ЗСУ та виконання диверсійних завдань.

У зв'язку із прийняттям у 2024 р. нормативно-правового акта у новій редакції, який регламентує порядок підготовки та проведення антитерористичної операції, постало питання про доцільність запровадження механізму проведення АТО на території України для мінімізації терористичних загроз.

Мета статті полягає у здійсненні розгляду повноважень суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, їх ролі у забезпеченні функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, а також можливості проведення антитерористичної операції на території України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику боротьби з тероризмом досліджували такі науковці, як: В. Ф. Антипенко, П. Д. Біленчук, Д. М. Богдан, В. В. Крутов, Б. Д. Леонов,

С. П. Пономарьов, І. М. Рижов, В. В. Сокурєнко, І. В. Ткачов, В. Ф. Антипенко, Ю. П. Битяк, О. І. Безпалова, О. Ю. Дрозд, М. М. Тищенко, В. А. Трофімцов, Р. С. Павловський, Т. О. Коломоєць, В. І. Олефір та ін. Наукові праці перелічених фахівців, безумовно, мають важливу науково-практичну цінність та можуть стати значним доробком для подальших досліджень у відповідній сфері. Водночас сьогодні проблематика запобігання та протидії терористичній діяльності в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну потребує нового розгляду з метою отримання новітніх результатів та їх подальшого впровадження у практичну площину.

Виклад основного матеріалу. Як вважають американські дослідники В. Маллісон та С. Маллісон, тероризм – це систематичне використання крайнього насильства для досягнення публічних і політичних цілей¹. Він вважається складним явищем реальної дійсності, тому необхідно застосувати ефективний механізм задля його усунення та забезпечення належного функціонування загальнодержавної системи боротьби з цим явищем в Україні. Адже розвиток подій у суспільстві свідчить про безперервне зростання кількості терористичних актів.

Перш ніж дати визначення суб'єктам, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, та їх повноваженням, доцільно розглянути такі категорії, як «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». О. Ф. Скакун під суб'єктами права розуміє осіб, які наділені правосуб'єктністю, а під

¹ Сидоренко О. І. 'Сутність та ознаки тероризму' (2021) 3 Юридичний науковий електронний журнал 294–297

суб'єктам правовідносин – індивідуальних або колективних суб'єктів права, що використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності¹.

Суб'єкти, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції (далі – суб'єкти боротьби з тероризмом), визначені у ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»². До таких суб'єктів, крім Служби безпеки України, як головного органу у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом, законодавство також відносить: Міністерство внутрішніх справ України, Національну поліцію України, Міністерство оборони України, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Державну прикордонну службу України, Міністерство юстиції України (Державно-кримінально виконавчу службу України), Управління державної охорони України, Збройні Сили України та Національну гвардію України. При цьому пріоритетний акцент у діяльності усіх суб'єктів боротьби з тероризмом зроблений на участі у спільних заходах щодо припинення терористичних актів, тобто участі в АТО.

Крім вищезазначених повноважень, важливою формою здійснення боротьби з тероризмом згаданими суб'єктами є залучення їх сил і засобів (особового складу, спеціалістів, зброї, спеціальних і транспортних засобів, засобів зв'язку, інших матеріально-технічних засобів) до проведення АТО.

Визначення поняття «антитерористична операція» закріплено у Законі України «Про боротьбу з тероризмом». Згідно із цим Законом антитерористична операція – це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

Загалом АТО є реакцією держави на терористичні акти шляхом застосування комплексу відповідних дій уповноваженими органами державної влади щодо припинення терористичної діяльності. Така операція проводиться, коли припинення

терористичної діяльності в інший спосіб є неможливим³.

Суб'єкти боротьби з тероризмом та антитерористична система України, як єдина складова сектору безпеки і оборони держави, у цілому продемонстрували свою ефективність ще під час проведення широкомасштабної антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях. Прийнятий у 2014 р. правовий режим забезпечував національну безпеку в умовах розпочатої російською федерацією гібридної війни, протидіяв загрозам із боку значно переважаючої за ресурсами країни, інспіруванню державною-агресоркою колабораціонізму, розпалюванню сепаратизму та вчиненню терористичних актів на території України.

Залучення до проведення АТО суб'єктів боротьби з тероризмом передбачає підпорядкування відповідних сил і засобів керівнику оперативного штабу з управління антитерористичної операції, а також виконання ними завдань, безпосередньо пов'язаних із проведенням заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

При визначенні сил і засобів, що залучаються до проведення антитерористичної операції, напрямів їх використання враховуються функції, завдання і можливості суб'єктів боротьби з тероризмом, спеціалізація, кількість особового складу, його рівень підготовки, озброєння та оснащеності, а також специфіка завдань антитерористичної операції, характер і спрямованість терористичного акту, місцезнаходження, категорія й особливості об'єкта можливого терористичного посягання, умови місцевості тощо.

Особовий склад органів і підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом залежно від специфіки поставлених завдань, з метою практичного здійснення заходів, передбачених планом проведення антитерористичної операції, може залучатися до здійснення заходів з евакуації цивільного населення, ізоляції місця подій, ведення переговорів із терористами, забезпечення зв'язку, ліквідації наслідків терористичного акту, медичного, матеріально-тех-

¹ Скакун О. Ф. *Теорія держави і права. 4-те видання, стереотипне: підручник* (Консум: Алерта, 2021) 528

² Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 17.09.2024).

³ Маліков В. В. 'Зміст та підстави запровадження адміністративно-правового режиму антитерористичної операції' (2018) Прикарпатський юридичний вісник 252–256

нічного забезпечення та інших заходів, передбачених нормативно-правовими актами, які регламентують порядок організації і проведення антитерористичної операції.

Відповідно до пункту 3 Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 92 (далі – Положення), структурні підрозділи суб'єктів боротьби з тероризмом входять до функціональної підсистеми єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків¹. Функціональна і територіальна (координаційні групи Антитерористичного центру при регіональних органах Служби безпеки України та їх штаби) підсистеми єдиної державної системи взаємодіють шляхом обміну інформацією про загрозу вчинення терористичного акту, проведення спільних оперативно-розшукових та інших заходів, моніторингу стану і тенденцій поширення тероризму в Україні та за її межами, організації і проведення командно-штабних та тактико-спеціальних навчань і тренувань з використанням сил і засобів суб'єктів боротьби з тероризмом.

Для забезпечення належного і своєчасного реагування на загрозу вчинення терористичного акту суб'єкти боротьби з тероризмом у межах своїх повноважень:

здійснюють постійний обмін інформацією з Антитерористичним центром при Службі безпеки України з використанням наявних засобів зв'язку;

забезпечують готовність сил і засобів, що залучаються до проведення антитерористичних операцій;

надають Антитерористичному центру при Службі безпеки України пропозиції до проекту плану проведення антитерористичної операції на об'єктах можливих терористичних посягань;

забезпечують належний рівень захисту та охорони об'єктів можливих терористичних посягань;

здійснюють заходи щодо недопущення можливого застосування під час вчинення терористично-

го акту зброї, боєприпасів, вибухових, отруйних речовин і засобів масового ураження;

організують заходи щодо інформування та підготовки населення до дій в умовах загрози або вчинення терористичного акту.

Крім цього, Положення визначає заходи, які суб'єкти боротьби з тероризмом повинні здійснювати залежно від встановленого керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України рівня терористичної загрози («сірий (можлива загроза)», «синій (потенційна загроза)», «жовтий (імовірна загроза)», «червоний (реальна загроза)»). Організація та порядок вчинення суб'єктами боротьби з тероризмом дій за рівнями терористичних загроз визначаються інструкціями, які розробляються відповідними суб'єктами в межах повноважень за погодженням зі Службою безпеки України. Відповідно до згаданих інструкцій під час проведення тактико-спеціальних тренувань перевіряється ефективність дій суб'єктів боротьби з тероризмом щодо першочергового реагування на такі загрози. У ході проведення відповідних антитерористичних тренувань, а також командно-штабних навчань і тренувань на об'єктах можливих терористичних посягань також перевіряється достатність наявних спроможностей суб'єктів боротьби з тероризмом для ефективного реагування на загрозу вчинення терористичного акту.

Згідно з оцінкою спроможностей та готовності суб'єктів боротьби з тероризмом діяти щодо встановлених рівнів терористичних загроз, котра відображається у відповідному звіті, затвердженому рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 04 червня 2021 р., введеним в дію Указом Президента України від 17 червня 2021 р. № 251, встановлено, що суб'єкти боротьби з тероризмом готові діяти відповідно до рівнів терористичних загроз інституційно, що підтверджено під час реагування на терористичні акти на території Донецької та Луганської областей, у містах Київ та Луцьк, а також кількістю попереджених злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю².

Російська федерація на сьогодні використовує «сирійський досвід» ведення війни, який полягає в тотальному знищенні цивільної інфраструктури та мирного населення з метою психологічного

¹ Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків: постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 92 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.09.2024).

² Про звіт щодо результатів проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 17.06.2021 № 251 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251/2021#Text> (дата звернення: 17.09.2024).

тиску на громадян та керівництво держави. У тексті резолюції Європарламенту від 23 листопада 2022 р. №2022/2896 (RSP) про визнання росії державою-спонсором тероризму та державою, яка використовує засоби тероризму, йдеться: «Цілеспрямовані напади та звірства, здійснювані російською федерацією проти цивільного населення України, руйнування цивільної інфраструктури та інші серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права становлять акти терору проти українського населення»¹.

Водночас ст. 10 «Про боротьбу з тероризмом» чітко визначає підстави для проведення АТО. Так, антитерористична операція проводиться лише за наявності реальної загрози життю і безпеці громадян, інтересам суспільства або держави у разі, якщо усунення цієї загрози іншими способами є неможливим.

Також варто зазначити й про наділення посадових осіб, залучених до проведення заходів, широким спектром повноважень, що регламентується у статтях 15 і 15¹ Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Вказаними статтями передбачено обмеження прав і свобод громадян у районах проведення АТО, у тому числі порядок затримання осіб, особистого догляду, проникнення в жилі та інші приміщення без застосування норм, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (Постанова Верховної Ради України від 21 травня 2015 р. №462-VIII «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав і основоположних свобод»)². Відсутність негативної судової практики свідчить про

¹ European Parliament resolution of 23.11.2022 on recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism (2022/2896(RSP)) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022IP0405> (дата звернення: 17.09.2024).

² Заява Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав і основоположних свобод»: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 №462-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (дата звернення: 17.09.2024).

ефективність запроваджених заходів та їх відповідність нормам законодавства України.

Звертаючись до міжнародного досвіду, зазначимо, що іноземними правоохоронними структурами проводяться АТО на постійній основі³. Наприклад, у Пакистані станом на 15 січня 2015 р. лише в одній провінції – Хайбер-Патунхва, в якій мають місце найсильніші екстремістські рухи, проведено 2 861 спецоперацію, в результаті чого заарештовано 8 281 підозрюваного у терористичній діяльності.

Із посиленням активності екстремістські налаштованих громадян, діяльність яких збільшує криміногенні ризики в державах, так само збільшується кількість проведених АТО у США, Франції, Бельгії, Польщі, країнах Балтії та інших державах. У Литві, крім проведення реальних антитерористичних операцій, проводяться навчальні (тренувальні) антитерористичні операції (наприклад, у 2016 р. спецпідрозділ «Aras» провів навчальну антитерористичну операцію «Ато»).

Україні необхідно спиратися на міжнародний досвід та впроваджувати проведення АТО в окупованих регіонах України, а також у регіонах, в яких ведуться бойові дії із державою-терористом.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку про те, що суб'єкти боротьби з тероризмом відіграють важливу роль у функціонуванні загальнодержавної системи боротьби з цим явищем у межах визначеної законодавством компетенції та безпосереднього залучення своїх сил та засобів до проведення АТО. Крім цього, в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України суб'єкти боротьби з тероризмом з метою виявлення та нейтралізації терористичних (диверсійних) загроз з боку ворога беруть участь у проведенні відповідних АТО. Наше дослідження надає всі підстави, щоб розглянути можливість продовження АТО на території України.

³ Колесник С. П. 'Зарубіжний досвід правоохоронних органів у разі проведення антитерористичних операцій' (2019) 4 (1) Південноукраїнський правничий часопис 113–117.

REFERENCES

List of the legal documents

Legislation

1. European Parliament resolution of 23.11.2022 on recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism (2022/2896(RSP)) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022IP0405> (in English)

2. Pro borotbu z teroryzmoz: Zakon Ukrainy vid 20 berezn. 2003 r. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (in Ukrainian).
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu zapobihannia, reahuvannia i pryupynennia terorystychnykh aktiv ta minimizatsii yikh naslidkiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 liutoho 2016 № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
4. Pro zvit shchodo rezultativ provedennia ohliadu zahalnodержавnoi systemy borotby z teroryzmoz: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17 chervn. 2021 № 251. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251/2021#Text> (in Ukrainian).
5. Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vidstup Ukrainy vid okremykh zoboviazan, vyznachenykh Mizhnarodnym paktom pro hromadianski i politychni prava ta Konventsiiu pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod»: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 21 travn. 2015 № 462-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (in Ukrainian).

Bibliography

Edited books

1. Skakun O. F. (red) *Teoriia derzhavy i prava. 4-te vydannia, steoretychne: pidruchnyk* [Theory of State and Law. 4th edition, steoretical: textbook. Kyiv] (Consum: Alerta, 2021) 528 (in Ukrainian).

Journal articles

2. Kolesnyk S. P. Zarubizhnyi dosvid pravookhoronnykh orhaniv u razi provedennia antyterrorystychnykh operatsii [Foreign experience of law enforcement agencies in conducting anti-terrorist operations] (2019) 1 (4) Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. 113–117 (in Ukrainian).
3. Malikov V. V. Zmist ta pidstavy zaprovadzhennia administratyvno-pravovoho rezhymu antyterrorystychnoi operatsii [Content and grounds for the introduction of the administrative and legal regime of the anti-terrorist operation] (2018) Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk 252–256 (in Ukrainian).
4. Sydorenko O. I. Sutnist ta oznaky teroryzmu [The essence and signs of terrorism] (2021) 3 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 294–297 (in Ukrainian).

Kozenko O. O. Роль суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом в Україні

У статті проаналізовано законодавство, що регламентує проведення антитерористичних (контрдиверсійних) заходів та антитерористичної операції. На теперішній час Україною на законодавчому рівні врегульовано питання системи забезпечення антитерористичної безпеки, яка дозволяє організувати заходи із припинення терористичної діяльності.

Особливу увагу приділено ефективності та гострій потребі у проведенні антитерористичних операцій на території України, адже з 2018 року не було проведено жодної такої операції. З огляду на те, що тероризм продовжує еволюціонувати, глобалізуватися, трансформуватися та набувати транснаціональних рис, проблема вивчення такого феномену, основних викликів, загроз та пошуку шляхів його усунення є досить актуальною.

Продемонстровано почергові заходи суб'єктів боротьби з тероризмом із запобігання тероризму. Визначені заходи відповідають міжнародним стандартам та закріплені на рівні національного законодавства, що дає усі підстави для проведення антитерористичних операцій в окупованих регіонах України, а також в регіонах, в яких ведуться бойові дії із державою-агресором.

Окремо, досліджено міжнародний досвід у проведенні антитерористичних операцій.

Із проведеного аналізу є очевидним, що впровадження унормованих заходів із запобігання терористичній діяльності – важливе питання. Сучасна антитерористична політика дозволяє впровадити механізм, що поєднає політичні, правові, організаційні, інформаційні, соціальні, контррозвідувальні, оперативно-розшукові, режимні, інші заходи та окрему систему, до якої залучені органи державної влади відповідно до чинного законодавства.

Ключові слова: *тероризм, терористичний акт, суб'єкти боротьби з тероризмом, антитерористична операція, антитерористичні (контрдиверсійні) заходи.*

Kozenko O. O. The Role of Entities Directly Involved in Combating Terrorism in the National Anti-Terrorism System of Ukraine

The article analyses the legislation regulating anti-terrorist (counter-sabotage) measures and anti-terrorist operations. At present, Ukraine has legislated the issue of the anti-terrorist security system, which allows organising measures to suppress terrorist activities.

Special attention was paid to the effectiveness and urgent need for conducting anti-terrorist operations on the territory of Ukraine, since no such operation has been conducted since 2018. Given the fact that terrorism continues to evolve, globalize, transform and acquire transnational features, the problem of studying this phenomenon, the main challenges, threats and finding ways to eliminate it is quite urgent.

The article shows the successive measures taken by the counter-terrorism actors to prevent terrorism. These measures comply with international standards and are enshrined at the level of national legislation, which provides all the grounds for conducting anti-terrorist operations in the occupied regions of Ukraine, as well as in regions where hostilities are being waged with the aggressor state.

The specified measures meet international standards and are established

Separately, the author examines international experience in conducting anti-terrorist operations.

The analysis shows that the implementation of regulated measures to prevent terrorist activity is an important issue. Modern counter-terrorism policy allows for the introduction of a mechanism combining political, legal, organisational, informational, social, counter-intelligence, operational and investigative, security and other measures, as well as a separate system involving public authorities in accordance with current legislation.

Keywords: *terrorism, terrorist act, counter-terrorism issues, anti-terrorist operation, anti-terrorist (anti-sabotage) measures.*

Стаття надійшла до редакції: 11.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. В. Шляхта, менеджер Львівського регіонального управління Департаменту корпоративної безпеки АТ «Укрзалізниця»
Україна, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ)

Постановка проблеми. Розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) пов'язано з установленням самої події та факту несплати названих платежів, а також обов'язкових ознак цього складу, про який йдеться у ст. 212 КК України. Важливою в цій нормі є вказівка на те, що суб'єктом аналізованого кримінального правопорушення в сфері господарської діяльності є службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-яка інша особа, яка зобов'язана їх сплачувати. Мінімальний розмір ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є достатньо високим порогом для кримінальної відповідальності (це значний розмір фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів): у 2024 р. – 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або 4 542 000 грн. При цьому розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) пов'язується з установленням факту нездійснення обов'язку по сплаті відповідного виду. Ускладнює розслідування не лише необхідність встановлення бездіяльності (ухилення) спеціального суб'єкта, а й потреба використання правил та процедур, закріплених в Податковому кодексі України¹, а так само використання спеціальних знань, пов'язаних із вирахуванням заборгованості та розміру фінансові санкції / пені.

Податковим кодексом України встановлено загальнодержавні та місцеві податки та збори (ст. 8). До загальнодержавних податків віднесено: податок на прибуток підприємств, податок на до-

ходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата, мито (ст. 9), до місцевих податків – податок на майно та єдиний податок, а до місцевих зборів – збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір (ст. 10). Також тимчасово, до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України, був встановлений військовий збір. Тому розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) пов'язується саме з інтерпретацією податкового законодавства та відповідних загальнодержавних та місцевих податків і зборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій пов'язується із наданням наукових рекомендацій та спробами побудови криміналістичних методик розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) й інших податкових кримінальних правопорушень. Так, дослідженням перелічених проблем займалися Г. А. Матусовський², О. П. Мілевський³, Н. А. Потомська⁴, Л. М. Лонецький⁵, О. Шкута⁶ та ін. Разом із цим окремі проблеми розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) зали-

² Матусовський Г. А. *Економічні правопорушення: криміналістичний аналіз* (Консум, 1999)

³ Мілевський О. П. 'Початковий етап досудового провадження у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)' (автореф дис. канд юрид наук, Київ, 2010)

⁴ Потомська Н. А. 'Особливості збирання і дослідження документів у справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)' (автореф дис канд юрид наук, Київ, 2010)

⁵ Лонецький Л. М. 'Використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)' (дис доктора філософії, Львів, 2020)

⁶ Шкута О. 'Методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування' (2021) 4 Підприємництво, господарство і право 262–6

¹ Податковий кодекс України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

шилися не дослідженими. Особливо це стосується використання спеціальних знань, міжнародних стандартів розслідування та взаємозв'язків з учиненням інших кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до підслідності, яка встановлена КПК України¹, детективи Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). За ст. 2 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. № 1150-IX детектив Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ України) – це службова особа БЕБ України, уповноважена в межах компетенції, визначеної Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України, здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності БЕБ України².

Відповідно до звіту про діяльність БЕБ України за 2023 р. аналітики БЕБ України виявили ризику ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах: 1) у сфері організації та проведення азартних ігор казино в мережі Інтернет з боку групи компаній, які ухилилися від сплати податків, на загальну суму понад 520 млн грн; 2) у сфері будівництва підприємствами, які отримали бюджетні кошти на загальну суму понад 290 млн грн; 3) у грошово-кредитній та інвестиційній сфері на суму понад 920 млн грн; 4) у сфері продажу амуніції – 30 млн грн³.

Офіс Генерального прокурора зафіксував значну кількість розпочатих кримінальних проваджень за ст. 212 КК України: в 2023 р. – 914, з яких повідомлень про підозру – 50, обвинувальних актів – 10; у січні-вересні 2024 р. – 706, з яких повідомлень про підозру – 57, обвинувальних актів – 10⁴. У період із 2019 по жовтень 2024 рр. в Єдиному реєстрі судових рішень за ст. 212 КК України значиться 16 обвинувальних та 13 виправдуваль-

них вироків⁵. Така суттєва різниця між кількістю розпочатих кримінальних проваджень та висока кількість (81,25%) виправдувальних вироків вказують на наявні проблеми розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Особливістю норми, що передбачає кримінальну відповідальність за ст. 212 України, є те, що ч. 4 вказує на можливість звільнення від кримінальної відповідальності за умови фактичної сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)⁶.

Здійснення розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) пов'язується із побудовою та використанням окремої криміналістичної методики (як системи наукових положень і рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування й запобігання окремим видам злочинів⁷). У криміналістичній літературі відзначається зростання інтересу до проблем розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та побудови відповідної методики. Разом із цим окремі проблеми її побудови залишаються поза увагою в криміналістичній літературі.

Побудова окремої криміналістичної методики щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) вимагає використання системи таких елементів: 1) криміналістична характеристика злочину; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні; 3) особливості виявлення ознак злочину; 4) дії на етапі відкриття кримінального провадження; 5) тактика слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 6) профілактичні дії слідчого⁸.

Останнім часом розслідування злочинів супроводжується застосуванням стандартів, які мають міжнародний / іноземний характер. Водночас відсутньою є відповідь на запитання щодо необхідності та можливості їх застосування в українських реаліях. Під час розслідування кримінальних правопорушень прийнятим є використання методик

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

² Про Бюро економічної безпеки України: Закон України «від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

³ 'Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2023 рік' (БЕБ України) <URL: <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/2023%20Звіт%20про%20діяльність%20БЕБ%20за%202023%20рік.pdf>>

⁴ 'Статистика' (Офіс Генерального прокурора) < <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2>>

⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень <<https://reyestr.court.gov.ua/Page/2>>

⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁷ Шепітько В Ю (ред) *Криміналістика: підручник*: у 2 т. Т. 2. (Право, 2019) 3

⁸ – 5.

розслідування, що містять науково-практичні рекомендації за певною структурою. Тому попередньо можна зробити висновок, що використання стандартів розслідування є зайвим. Однак дослідження стандартів розслідування різних категорій кримінальних проваджень вказує на їх специфічність, що пов'язується з установленням виключно мінімальних вимог до розслідувачів (слідчих, прокурорів, інших представників органів розслідування, науковців, громадських активістів чи журналістів) та здійснюваного ними розслідування. Такі стандарти часто формуються незалежними неурядовими організаціями та надаються широкому колу зацікавлених суб'єктів (див. вище). Розробка таких стандартів часто здійснюється із залученням наукових правових шкіл.

Тому міжнародні стандарти розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)^{1 2} здатні відігравати важливу роль не лише в розслідуванні, а й в побудові методики розслідування такого кримінального правопорушення. Враховуючи створення нового органу розслідування – Бюро економічної безпеки України і здійснення функцій досудового розслідування новою процесуальною фігурою – детективом, використання міжнародних стандартів розслідування аналізованої категорії кримінальних проваджень вже зараз є важливим для підвищення ефективності їх діяльності.

Відповідно до цих стандартів розслідування ухилення від сплати податків пов'язують із податковими злочинами (*tax crimes / taxing crime*), білокомірцевою злочинністю (*white-collar crime*), податковим шахрайством (*tax fraud*), корупційними злочинами, відмиванням брудних коштів. Стала модель розслідування податкових злочинів (2017, 2020), запропонована Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD, Paris), визначила 10 принципів, які є необхідними для такого розслідування: 1) впевнитися, що податкові правопорушення криміналізовані; 2) розробити ефективну стратегію боротьби з податковими злочинами; 3) мати адекватні повноваження

з розслідування; 4) мати ефективні повноваження із заморожування, арешту та конфіскації активів; 5) ввести організаційну структуру з певними зобов'язаннями; 6) забезпечити адекватні ресурси для розслідування податкових злочинів; 7) зробити податкові злочини предикатним злочином при відмиванні коштів; 8) мати ефективну основу для внутрішнього міжвідомчого співробітництва; 9) забезпечити наявність механізмів міжнародного співробітництва; 10) захист прав підозрюваних³.

Бюлетень відмивання коштів серйозних податкових злочинів (2020), сформований Робочою групою інформаційного обміну разом з Егмонт групою, надає ключові уроки, кращі практики та репрезентативні кейси для посилення боротьби із відмиванням коштів та серйозними податковими злочинами як на національному, так і міжнародному рівнях. До набору необхідних інструментів віднесено три блоки: 1) *сприяти ефективній співпраці Фінансової групи розвідки (Financial Intelligence Unit, FIU) та податковими органами на національному рівні*: 1.1) поліпшити відносини між податковими органами та FIU на національному рівні; 1.2) надати доступ до інформації (включаючи податкову декларацію, нерухоме майно тощо); 1.3) покращити розуміння та використання податкової інформації; 1.4) навчити податкові органи та офіцерів FIU краще виявляти відмивання коштів та ділитися якісною інформацією; 1.5) прийняти стратегію підвищення якості обміну інформацією; 2) *встановити національні стратегії для посилення боротьби з відмиванням коштів серйозних податкових злочинів*: 2.1) законодавча основа; 2.2) надання FIU доступу до нових даних; 2.3) співпраця між багатьма громадськими організаціями; 2.4) взаємодія FIU з приватним сектором для підвищення якості і кількості звітування, що є ключовим для цілей аналізу; 2.5) використання новітніх технологій та програмних продуктів для більш ефективного та результативного аналізу даних для підвищення можливостей FIU; 3) *міжнародне співробітництво між FIU має важливе значення для боротьби з відмиванням коштів серйозних податкових злочинів*: 3.1) можливість доступу до даних, пов'язаних з податками від імені іншого FIU, навіть за відсутності раніше поданої звітності, і передачі

¹ *Fighting Tax Crime: the Ten Global Principles* (OECD, 2017) 3; *Tax Crime Investigation Maturity Model*. (OECD, 2020)

² *Money Laundering of Serious Tax Crimes. Enhancing Financial Intelligence Units' Detection Capacities and Fostering Information Exchange. Public Bulletin* (July 2020) <https://egmontgroup.org/wp-content/uploads/2021/09/2020_Public_Bulletin_Money_Laundering_of_Serious_Tax_Crimes.pdf>

³ *Fighting Tax Crime: the Ten Global Principles* (OECD, 2017) 3; *Tax Crime Investigation Maturity Model*. (OECD, 2020)

проаналізованої інформації FIU має вирішальне значення; 3.2) FIU заохочується проведення багатостороннього обміну інформацією; 3.3) FIU можуть розробити механізми обміну власним досвідом як на національному, так і на міжнародному рівні; 3.4) FIU повинні розглянути можливість спонтанного поширення необхідної для розслідування інформації іноземним колегам; 3.5) покращення діагональної співпраці у міжнародних справах, пов'язаних з відмиванням коштів, може дозволити компетентним органам більш ефективно підтримувати існуючі справи¹.

Висновки. Розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) здійснюється БЕБ України. При цьому використання розроблених криміналістичних методик і міжнародних / іноземних стандартів є нагальною потребою практики, що підтверджується статистичними даними Офісу Генерального прокурора та відповідних державних реєстрів. Результатом застосування криміналістичних методик та міжнародних / іноземних стандартів може стати покращення взаємодії між органами розслідування та оперативними органами в Україні й поза її межами (включаючи міжнародне співробітництво). Це є важливим у ситуації, коли ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) стає передумовою для вчинення інших податкових кримінальних правопорушень, відмивання брудних коштів, господарських і корупційних кримінальних правопорушень.

Специфічний характер ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) полягає у вчиненні цього кримінального правопорушення з іншими господарськими (економічними) та корупційними кримінальними правопорушеннями. Це означає необхідність здійснення розслідування слідчими групами у тісній співпраці з іноземними / міжнародними колегами. Це, в свою чергу, вимагає чіткого розподілу їх функцій, злагодженості в проведенні слідчих дій в Україні та поза її межами, необхідності зберігання інформації в таємниці, на що і звертається увага в міжнародних стандартах розслідування податкових кримінальних правопорушень.

Специфічний характер ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) полягає у вчиненні цього кримінального правопорушення з іншими господарськими (економічними) та корупційними кримінальними правопорушеннями. Це означає необхідність здійснення розслідування слідчими групами у тісній співпраці з іноземними / міжнародними колегами. Це, в свою чергу, вимагає чіткого розподілу їх функцій, злагодженості в проведенні слідчих дій в Україні та поза її межами, необхідності зберігання інформації в таємниці, на що і звертається увага в міжнародних стандартах розслідування податкових кримінальних правопорушень.

¹ *Money Laundering of Serious Tax Crimes. Enhancing Financial Intelligence Units' Detection Capacities and Fostering Information Exchange. Public Bulletin (July 2020)* <https://egmontgroup.org/wp-content/uploads/2021/09/2020_Public_Bulletin_Money_Laundering_of_Serious_Tax_Crimes.pdf> 6–7

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian).
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian).
3. Podatkovi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (in Ukrainian).
4. Pro Biuro ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy «vid 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Lonevskiy L. *Vykorystannia rezultativ operatyvno-rozshukovoi diyalnosti pid chas splaty podatkiv, zboriv (obov'yazkovykh platezhiv)* [Usage of results of operative intelligence activities during taxes, fees payments (obligated payments)]. Dysertatsiya na zdobuttia naukovoogo stupenia doktora filosofii [PhD thesis]. Lviv, 2020.
2. Matusovskii G. A. *Ekonomicheskie prestupleniya : kriminalisticheskiy analiz* [] (Konsum, 1999)
3. Milevskiy O. *Pochatkovyi etap dosudovoho provadzhennia u kryminalnykh spravakh pro ukhylennia vid splat podatkiv, zboriv (obov'yazkovykh platezhiv)* [Initial stage of pretrial investigation in criminal cases on taxes, fees (obligated payments) avoiding]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoogo stupenia kandydata yurydychnykh nauk [Summary of PhD thesis]. Kyiv, 2010.
4. Potomska N. *Osoblyvosti zbyrannia i doslidzhennia dokumentiv u spravakh pro ukhylennia vid splaty podatkiv, zboriv (obov'yazkovykh platezhiv)* [Characteristics of collection and analysis of taxes, fees (obligated payments) avoiding]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoogo stupenia kandydata yurydychnykh nauk [Summary of PhD thesis]. Kyiv, 2010.

Edited books

5. Shepitko V Yu (red) *Kryminalistyka: pidruchnyk: u 2 t. T. 2.* [Forensic science: textbook: in 2 volumes, Vol. 2.] (Pravo, 2019)

Non-authored books

6. *Fighting Tax Crime: the Ten Global Principles* (OECD, 2017) 3; *Tax Crime Investigation Maturity Model.* (OECD, 2020)
7. *Money Laundering of Serious Tax Crimes. Enhancing Financial Intelligence Units' Detection Capacities and Fostering Information Exchange. Public Bulletin* (July 2020) <https://egmontgroup.org/wp-content/uploads/2021/09/2020_Public_Bulletin_Money_Laundering_of_Serious_Tax_Crimes.pdf>

Journal articles

8. Shkuta O. 'Metodyka rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen u sferi opodatkovannya' [Methods of the investigation of criminal offences in the tax payment sphere]. (2021)4 *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo* 262–266

Thethis

9. Lonevskiy L. M. 'Vykorystannia rezultativ operativno-rozshukovoi diialnosti pid chas splaty podatkiv, khboriv' [Using the results of operational and investigative activities when paying taxes, duties (mandatory payments)] (obov'язkovykh platezhiv) (dys doktora filosofii, Lviv, 2020)

Thethis abstract

10. Milevskiy O. P. 'Pochatkovyi etap dosudovoho provadzhennia u kryminalnykh spravakh pro ukhlyennia vid splaty podatkiv, zboriv' [Initial stage of pre-trial proceedings in criminal cases of evasion of taxes, fees (mandatory payments)] (obov'язkovykh platezhiv) (avtoref dys. kand yuryd nauk, Kyiv, 2010)
11. Potomska N. A. 'Osoblyvosti zbyrannia i doslidzhennia dokumentiv u spravakh pro ukhlyennia vid splaty podatkiv, zboriv' [Features of collecting and examining documents in cases of evasion of taxes, fees (mandatory payments)] (obov'язkovykh platezhiv) (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyiv, 2010)

Analytical documents

12. 'Statistics. Ofis Heneralnogo prokurora' (Ofis Heneralnogo prokurora') <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (in Ukrainian).
13. 'Yedyni derzhavnyi reestr sudovykh rishen' <<https://reyestr.court.gov.ua/Page/2>> (in Ukrainian).
14. 'Zvit pro diyalnist Biuro ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy za 2023 rik' (BEB Ukrainy) <<https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/2023/%20Zvit%20pro%20diialnist%20BEB%20za%202023%20rik.pdf>> (in Ukrainian),

Шляхта В. В.**Особливості розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)**

Особливостями розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є те, що Бюро економічної безпеки України має встановити саму подію та факт несплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а так само виявити при цьому обов'язкові ознаки, притаманні складу кримінального правопорушення (ст. 212 КК України). Суб'єктом цього кримінального правопорушення є службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-яка інша особа, яка зобов'язана їх сплачувати. Ускладнює розслідування необхідність встановлення бездіяльності (ухилення) спеціального суб'єкта та потреба використання правил та процедур закріплених в Податковому кодексі України. На практиці виникає потреба у належному використанні спеціальних знань, пов'язаних із вирахуванням заборгованості та розміру фінансові санкції / пені.

Використання розроблених криміналістичних методик та міжнародних / іноземних стандартів є ще однією важливою потребою практики, що підтверджується статистичними даними. Результатом застосування криміналістичних методик та міжнародних / іноземних стандартів може стати покращення взаємодії між органами розслідування та оперативними органами в Україні та поза її межами (включаючи міжнародне співробітництво). Специфічний характер ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) полягає у вчиненні цього кримінального правопорушення поряд з іншими господарськими (економічними) та корупційними кримінальними правопорушеннями. Це означає необхідність здійснення розслідування слідчими групами у тісній співпраці з іноземними / міжнародними колегами. Тому ефективно розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що здійснюється слідчими групами, вимагає чіткого розподілу функцій слідчих,

злагодженості в проведенні слідчих дій в Україні та поза її межами, необхідності зберігання інформації в таємниці.

Ключові слова: ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), податкові злочини, розслідування злочинів, методика розслідування злочинів, криміналістичні знання.

Shliakhta V.

Characteristics of the investigation of taxes, fees (obligatory payments) avoidance

The peculiarities of the investigation of avoiding of taxes, fees payments (obligatory payments) is that the Bureau of Economic Security of Ukraine must establish the event itself and the fact of non-payment of taxes, fees (mandatory payments) and at the same time identify mandatory features inherent in the composition of a criminal offense (Article 212 of the Criminal Code of Ukraine). The person, who can commit this criminal offense, is an official of an enterprise, institution, organization, regardless of the form of ownership, or a person engaged in entrepreneurial activity without creating a legal entity, or any other person who is obliged to pay them. The investigation is complicated by the need to establish the inactivity (evasion) of a special entity and the need to use the rules and procedures established in the Tax Code of Ukraine. In practice, there is a need for the proper use of special knowledge related to the deduction of debt and the amount of financial sanctions / fines.

The use of developing criminalistic methods and international / foreign standards is another important need of practice, which is confirmed by statistical data. The result of the application of criminalistic methods and international / foreign standards can be improved cooperation between investigative bodies and operative bodies in Ukraine and beyond its borders (including international cooperation). The specific nature of tax evasion, fees (obligatory payments) consists in committing this criminal offense along with other economic and corruption criminal offenses. This means the need to carry out the investigation by investigative teams in close cooperation with foreign / international colleagues. Therefore, the effective investigation of evasion of taxes and fees (obligatory payments), carried out by investigative teams, requires a clear division of functions of investigators, coherence in the conduct of investigative actions in Ukraine and abroad, the need to keep information confidential.

Key words: *tax evasion, fees (obligatory payments), tax crimes, crime investigation, methods of crime investigation, criminalistic knowledge.*

Стаття надійшла до редакції: 11.11.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

К. В. Вареник, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ОРГАНІЗОВАНА ГРУПА ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ОБТЯЖУЄ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Постановка проблеми. Історичний досвід, аналіз вітчизняних наукових досліджень і зарубіжного законодавства про кримінальну відповідальність дають підстави стверджувати про універсальність законодавчого прийому диференціації кримінальної відповідальності¹, яку законодавцеві слід здійснювати разом із криміналізацією відповідного суспільно небезпечного діяння². Одним із проявів такої диференціації є виділення кваліфікованих складів кримінальних правопорушень. Дослідженню цієї проблеми присвятили свої наукові пошуки П. П. Андрушко, Н. О. Антонюк, Ю. В. Баулін, Є. Ф. Бобонич, П. А. Воробей, О. О. Горішній, В. К. Грищук, О. О. Дудуров, Ю. Ю. Забуга, О. З. Мармура, О. О. Маслова, Л. В. Мошняга, І. М. Наконечна, А. А. Небитов, Ю. В. Орлов, В. В. Попко, В. Ф. Примаченко, М. А. Рубашченко, О. О. Світличний, С. Р. Тагієв, С. В. Терєпа, З. А. Тростюк, О. В. Ус, І. О. Харь та інші дослідники. Водночас їх роботи були написані не під кутом зору аналізу такого злочину, як сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За спостереженням З. А. Тростюк, проблема ди-

ференціації кримінальної відповідальності почалася розглядатися у теорії кримінального права на початку 70-х років минулого століття³. Така диференціація закладена законодавцем для багатьох злочинів одного виду. Відомо, наприклад, що виділення основних, кваліфікованих і привілейованих злочинів⁴ може здійснюватися та фактично здійснюється законодавцем за всіма ознаками складу кримінального правопорушення (за винятком об'єкта та осудності як ознаки суб'єкта)⁵. Більш докладно до вирішення цього питання підійшов В. К. Грищук, який виділив тринадцять критеріїв диференціації кримінальної відповідальності⁶. Для дослідження проблеми

³ Тростюк З. А. 'Про окремі вади законодавчої регламентації кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак у Кримінальному кодексі України' *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали міжнародного симпозиуму* (Львів, 11–12 вересня 2009 р.) 219

⁴ Баулін Ю. В. 'Кримінальна відповідальність, яка підлягає диференціації' *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали міжнародного симпозиуму* (Львів, 11–12 вересня 2009 р.) 29

⁵ Андрушко П. П. 'Поняття та види диференціації кримінальної відповідальності' *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали міжнародного симпозиуму* (Львів, 11–12 вересня 2009 р.) 20

⁶ Грищук В. К. 'Поняття диференціації кримінальної відповідальності' *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали міжнародного симпозиуму* (Львів, 11–12 вересня 2009 р.) 70

¹ Антонюк Н. О. *Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України: монографія.* (Алерта, 2023) 13

² Антонюк Н. О. 'Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України' (реф. дис. д-ра юрид. наук. Інститут держави і права імені В. М. Корещького Національної академії наук України, 2024) 14

кримінальної відповідальності за сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією мають значення такі критерії з відповідного переліку: повторність (відображена у ч. 2 ст. 303 КК), суспільно небезпечні наслідки (ч. 4 ст. 303 КК, де передбачено таку ознаку, як «тяжкі наслідки»); службовий стан суб'єкта злочину (ч. 2 ст. 303 КК, де йдеться про вчинення цього злочину службовою особою з використанням свого службового становища); особливий стан потерпілого (ч. 2 ст. 303 КК – матеріальна чи інша залежність); вік потерпілого (ч. 3 ст. 303 КК – неповнолітній; ч. 4 ст. 303 КК – малолітній); вчинення злочину у співучасті (ч. 2 ст. 303 КК – за попередньою змовою групою осіб; ч. 3 ст. 303 КК – організованою групою). Порівнюючи цей перелік із текстом ст. 303 КК, можна зробити висновок, що поза ним опинилася така кваліфікуюча ознака, як вчинення відповідних дій щодо кількох осіб (ч. 2). Вочевидь, тут йдеться про ознаку потерпілого, а саме про її кількісний склад: потерпілими в цьому разі мають бути дві або більше осіб. Також слід зауважити, що ознаку вчинення відповідного діяння особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, можна трактувати не лише як ознаку потерпілого, а й як ознаку спеціального суб'єкта, оскільки суб'єктом у відповідному випадку може бути лише *особа*, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. Слід зазначити, що серед запропонованих правником критеріїв суб'єкта злочину характеризує лише один, про який вже зазначалося: службовий стан суб'єкта злочину. В досліджуваному випадку ми також маємо справу зі спеціальним суб'єктом, але зовсім іншого виду (порівняно зі службовою особою).

Метою статті є, по-перше, з'ясування змісту такої кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ст. 303 КК, як його вчинення організованою групою (ч. 3), а, по-друге, дослідження правильності її застосування у правозастосовній практиці.

Виклад основного матеріалу. Вчинення кримінального правопорушення організованою групою має місце тоді, коли в його готуванні або вчиненні брали участь кілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім

учасникам групи (ч. 3 ст. 28 КК)¹. З цього законодавчого визначення випливає, що ознаками організованої групи є: 1) наявність трьох або більше осіб – суб'єктів кримінального правопорушення, оскільки поняття співучасті, що закріплене у ст. 26 КК, пов'язує її наявність саме із «суб'єктами», а не просто з «особами»; 2) попередня зорганізованість – тобто така, що має виникнути до початку злочинної діяльності, а саме, до початку виконання об'єктивної сторони першого кримінального правопорушення, що вчиняється такою групою; 3) стійкість – наявність сталих зв'язків, взаємодії між учасниками групи щодо вчинення не одного кримінального правопорушення, а їх більшої кількості; 4) наявність єдиного плану, що об'єднує поведінку учасників групи; 5) наявність розподілу функцій між учасниками такої групи, спрямованих на досягнення наміченого плану; 6) обізнаність щодо цього плану серед усіх учасників групи.

Дослідження судової практики дозволило встановити, що непоодинокими є випадки, коли дії відповідних осіб кваліфікувалися органами досудового розслідування як такі, що були вчинені організованою групою, проте наявність цієї кваліфікуючої ознаки в ході судового розгляду підтвердити не вдалося. Так, Бориславський міський суд Львівської області у вирозі від 15.06.2010 р. відзначив, що спільна злочинна діяльність трьох підсудних не відповідає ознакам організованої групи, оскільки, зокрема, відсутні ознаки стійкості групи, в яку зорганізувалися ці особи, спільна злочинна діяльність яких була дуже короткочасною: двох осіб – з кінця квітня 2007 р. по 21.06.2007 р., а третя приєдналася до них лише в кінці травня 2007 р., тобто здійснювала злочинну діяльність у складі групи осіб менше місяця². З цього приводу вважаємо за необхідне відзначити про таке. Відсутність доказів стійкості дійсно унеможливило ставлення у провину аналізованої ознаки. Той факт, що три особи діяли разом менше місяця, має значення не для наявності чи відсутності стійкості, а для встановлення іншої ознаки організованої групи – кількісної, оскільки до приєднання третьої особи до цієї групи, вона складалася лише з двох осіб,

¹ Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 №2341-III. URL: <http://surl.li/hwcs> (дата звернення: 25.07.2024)

² Вирок Бориславського міського суду Львівської області від 15.06.2010 (Справа № 1–3/2010) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51300382> (дата звернення: 22.07.2024)

що не відповідало кількісній ознаці, передбаченій для цієї форми співучасті у ч. 3 ст. 28 КК. Інша річ, чи можна діяльність трьох осіб, що здійснювалась менше місяця, вважати стійкою? Відповідь на це запитання не є однозначною. З нашої точки зору, за загальним правилом – ні, але існують виключення. Якщо протягом цього, не досить тривалого проміжку часу, кримінально-протиправна діяльність групи здійснювалась інтенсивно – готувалось та (або) вчинювалося багато злочинів (три і більше), це вже свідчить про наявність певної тенденції у поведінці осіб, які складають відповідну групу, а, отже, є проявом її стійкості. Якщо нічого такого довести не вдалося, то позиція суду щодо відсутності стійкості є правильною.

В іншій справі «суд дійшов висновку, що в діях підсудних відсутні ознаки організованої групи, а саме, не знайшло підтвердження, що вони зорганізувались у стійке об'єднання з єдиним планом і розподілом функцій між собою, які спрямовані на досягнення цього плану, відомого і схваленого всіма учасниками групи, оскільки їх дії, проаналізовані і досліджені в суді, вказують лише на попередню змову групою осіб про спільне вчинення злочину, хоча кожен з них виконував свою роль у співвиконавстві, що може мати місце в попередній змові групою осіб, ініціатором якої є ОСОБА_3»¹. Тобто тут суд констатував відсутність таких ознак організованої групи, як стійкість об'єднання, а також наявність єдиного плану, відомого і схваленого всіма учасниками групи.

Водночас Корольовський районний суд м. Житомира у вироці від 08.11.2010 р. констатував наявність організованої групи, зважаючи на таке. На початку січня 2008 року ОСОБА_3, володіючи інформацією щодо відправки осіб жіночої статі до Об'єднаних Арабських Еміратів, з метою втягнення їх у заняття проституцією та забезпечення заняття цією діяльністю, попередньо організувала стійку злочинну групу для спільного неодноразового вчинення злочинів на тривалий період часу, яка характеризувалась наявністю керівника й організатора злочинної групи, розробленого єдиного плану вчинення кожного злочину, відомого всім учасникам групи, стійкими зв'язками і розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досяг-

нення цього плану, та розподілом між учасниками групи грошових коштів, здобутих злочинним шляхом. До її складу, окрім ОСОБА_3, увійшли також особа, кримінальна справа відносно якої виділена в окреме провадження, та невстановлена органом досудового слідства особа – мешканець Об'єднаних Арабських Еміратів на ім'я ОСОБА_7². Як бачимо, тут суд проаналізував і зробив висновок щодо наявності всіх ознак цієї форми співучасті, передбаченої ч. 3 ст. 28 КК.

Цікавою, але, з нашої точки зору, не зовсім послідовною, є позиція Приморського районного суду м. Одеси. Ця позиція викладена у вироці від 17.11.2020 р., яким трьох осіб було засуджено за ч. 2 ст. 302 КК за створення та утримання місць розпусти, вчинені з метою наживи *організованою групою*, та ч. 2 ст. 303 КК за сутенерство, вчинене повторно *за попередньою змовою групою осіб*³. Тобто діяльність злочинної групи при вчиненні подібних (хоча й різних) кримінальних правопорушень проти громадської моральності суд оцінив у різний спосіб, хоча це була одна і та сама діяльність тих самих осіб. Тобто у діяльності, яка полягала у створенні та утриманні місць розпусти, суд (а перед цим прокурор як суб'єкт укладання угоди про визнання винуватості) встановив ознаки організованої групи, а от у діяльності, що полягала у забезпеченні заняття проституцією іншими особами (сутенерстві), – не встановив. Відповідна діяльність, полягала, наприклад, у такому: перша особа, діючи у складі організованої злочинної групи, разом із другою та третьою особами, реалізуючи єдиний злочинний умисел, спрямований на незаконне збагачення шляхом створення та утримання місця розпусти, об'єднала у раніше орендованому нею для власних потреб житловому приміщенні салон інтимних послуг «Мадам» для розпусти у формі надання сексуальних послуг за винагороду, *тобто для зайняття проституцією іншими особами*, який функціонував до моменту припинення його діяльності працівниками правоохоронних органів⁴. Вважаємо, що за таких умов усе вчинене було спрямоване на реалізацію єдино-

² Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 8.11.2010 (Справа № 1-148/10) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104667732> (дата звернення: 22.07.2024).

³ Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 17.11.2020 (Справа № 522/8589/20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92897437> (дата звернення: 22.07.2024).

⁴

¹ Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 30.06.2010 (Справа № 1718/1-15/10) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48178236> (дата звернення: 22.07.2024)

го умислу, на задоволення бажання незаконного збагачення, що вчинялося за допомогою одних і тих самих дій, які одночасно підпадають під ознаки двох подібних кримінальних правопорушень. Тобто у цьому випадку мала місце їх ідеальна сукупність. Тому за наявності стійкості та інших ознак організованої групи одна й та сама фактична поведінка має отримувати однакову юридичну оцінку в частині наявності чи відсутності цієї форми співучасті. Остання ґрунтується на критерії згуртованості об'єднання співучасників¹. В аналізованому випадку навряд чи є підстави стверджувати, що при одночасному вчиненні суспільно небезпечних діянь, передбачених статтями 302, 303 КК, згуртованість відповідного злочинного об'єднання була різною. Як зазначає Н. О. Антонюк, на зміну суспільної небезпечності вчиненого впливає зміна такої згуртованості², про що у досліджуваному вироці не зауважується. Так само там не міститься вказівки на те, що під час учи-

нення відповідних кримінальних правопорушень вона була різною. Навпаки, аргументи, що наводяться судом на підтвердження наявності ознаки стійкості для визнання кримінального правопорушення, передбаченого ст. 302 КК, таким, що було вчинене організованою групою, доводять також необхідність застосування цієї кваліфікуючої ознаки під час правової оцінки вчиненого сутенерства. Зважаючи на те, що аргументів на користь необхідності вирішення питання в інший спосіб суд не зазначив, погодитися з його позицією ми не можемо.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати, що:

– встановлення законодавцем підвищеної кримінальної відповідальності за вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією організованою групою є обґрунтованим, оскільки істотно підвищує ступінь суспільної небезпечності цього злочину;

– суди в цілому правильно застосовують відповідну кваліфікуючу ознаку, хоча наявні окремі неоднозначні випадки, пов'язані насамперед із різними трактовками ознаки стійкості.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://surl.li/hwcs> (in Ukrainian)

Cases

2. Vyrok Boryslavskogo misjkogho sudu Ljvivskoji oblasti vid 15.06.2010 (Sprava # 1–3/2010). Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51300382> (in Ukrainian)
3. Vyrok Koroljovskogo rajonnogho sudu m. Zhytomyra vid 8.11.2010 (Sprava # 1–148/10) Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104667732> (in Ukrainian)
4. Vyrok Prymorsjkogho rajonnogho sudu m. Odesy vid 17.11.2020 (Sprava # 522/8589/20) Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92897437> (in Ukrainian)
5. Vyrok Sarnensjkogho rajonnogho sudu Rivnenskoji oblasti vid 30.06.2010 (Sprava # 1718/1–15/10) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48178236> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Antonjuk N. O. *Dyferenciacija kryminaljnoji vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy: monohrafija* [Differentiation of criminal responsibility in the criminal law of Ukraine: monograph] (Alerta, 2023) 554 (in Ukrainian)

Thesis of the dissertation

2. Antonjuk N. O. 'Dyferenciacija kryminaljnoji vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy' [Differentiation of criminal responsibility in the criminal law of Ukraine] (ref. dys. doct. juryd. nauk., Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2024) 40 (in Ukrainian).

Conference papers

3. Andrushko P. P. 'Ponjattja ta vydy dyferenciaciji kryminaljnoji vidpovidalnosti' [Concept and types of differentiation of criminal liability] Kryminalnyj kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannja i perspektyvy udoskonalennja. Dyferenciacija kryminaljnoji vidpovidalnosti: materialy mizhnarodnogho sympoziumu (Ljviv, 11–12 veresnja 2009 r.) 18–25 (in Ukrainian)

4. Baulin Ju. V. 'Kryminaljna vidpovidal'nistj, jaka pidljaghaje dyferenciaciji' [Criminal responsibility, which is subject to differentiation] Kryminal'nyj kodeks Ukrajinu 2001 r.: problemy zastosuvannja i perspektyvy udoskonalennja. Dyferenciacija kryminal'noji vidpovidal'nosti: materialy mizhnarodnogho sympoziumu (Ljviv, 11–12 veresnja 2009 r.) 25–31 (in Ukrainian)
5. Ghryshhuk V. K. 'Ponjattja dyferenciaciji kryminal'noji vidpovidal'nosti' [Concept of differentiation of criminal liability] Kryminal'nyj kodeks Ukrajinu 2001 r.: problemy zastosuvannja i perspektyvy udoskonalennja. Dyferenciacija kryminal'noji vidpovidal'nosti: materialy mizhnarodnogho sympoziumu (Ljviv, 11–12 veresnja 2009 r.) 66–72 (in Ukrainian)
6. Trostjuk Z. A. 'Pro okremi vady zakonodavchoji rehlementaciji kvalifikujuchykh (osoblyvo kvalifikujuchykh) oznak u Kryminal'nomu kodeksi Ukrajinu' [About certain flaws in the legislative regulation of qualifying (especially qualifying) signs in the Criminal Code of Ukraine] Kryminal'nyj kodeks Ukrajinu 2001 r.: problemy zastosuvannja i perspektyvy udoskonalennja. Dyferenciacija kryminal'noji vidpovidal'nosti: materialy mizhnarodnogho sympoziumu (Ljviv, 11–12 veresnja 2009 r.) 219–224 (in Ukrainian)

Вареник К. В.

Організована група як обставина, що обтяжує кримінальну відповідальність за вчинення сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією

Статтю присвячено розгляду організованої групи як обставини, що обтяжує кримінальну відповідальність за вчинення сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією (ч. 3 ст. 303 КК України).

Звертається увага на те, що поза межами виділених у науці критеріїв диференціації кримінальної відповідальності опинилася така кваліфікуюча ознака, передбачена ст. 303 КК, як вчинення цього діяння щодо кількох осіб.

Зауважується, що ознаку вчинення відповідного діяння особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, можна трактувати не лише як ознаку потерпілого, а й як ознаку спеціального суб'єкта, оскільки суб'єктом у відповідному випадку може бути лише особа, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

На підставі аналізу законодавчого визначення організованої групи виділено такі ознаки цієї форми співучасті: 1) наявність трьох або більше осіб – суб'єктів кримінального правопорушення; 2) попередня зорганізованість; 3) стійкість; 4) наявність єдиного плану, що об'єднує поведінку учасників групи; 5) наявність розподілу функцій між учасниками такої групи, спрямованих на досягнення наміченого плану; 6) обізнаність щодо цього плану серед усіх учасників групи.

Дослідження судової практики застосування ст. 303 КК дозволило встановити, що непоодинокими є випадки, коли дії відповідних осіб кваліфікувалися органами досудового розслідування як такі, що вчинені організованою групою, проте наявність цієї кваліфікуючої ознаки в ході судового розгляду підтвердити не вдалося.

Піддано критичному аналізу судові рішення, в якому діяльність злочинної групи при вчиненні подібних (хоча й різних) кримінальних правопорушень проти громадської моральності оцінена неоднаково: створення та утримання місця розпусти (ст. 302 КК) кваліфіковано як таке, що було вчинено організованою групою, тоді як забезпечення надання сексуальних послуг (сутенерство – ст. 303 КК) у цьому місці розпусти – без вказівки на цю кваліфікуючу ознаку.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, кримінальні правопорушення проти моральності, втягнення особи в заняття проституцією, організована група.

Varenyk K. V.

An Organized Group as an Aggravating Circumstance for Criminal Liability for Pimping or Involving a Person in Prostitution

The Article is Devoted to the Consideration of an Organized Group as an Aggravating Circumstance for Criminal Liability for Pimping or Involving a Person in Prostitution (Part 3, Article 303 of the Criminal Code of Ukraine).

Attention is drawn to the fact that beyond the criteria for differentiating criminal liability highlighted in the legal science, such a qualifying feature as committing this act against several persons, as provided for in Article 303 of the Criminal Code, has been overlooked.

It is noted that the feature of committing the relevant act by a person upon whom the victim was materially or otherwise dependent can be interpreted not only as a characteristic of the victim but also as a characteristic of a special subject, since in the relevant case, the subject can only be a person upon whom the victim was materially or otherwise dependent.

Based on the analysis of the legislative definition of an organized group, the following features of this form of complicity are highlighted: 1. The presence of three or more persons who are subjects of a criminal offense; 2. Prior organization; 3. Stability; 4. The presence of a single plan that unites the behavior of the group members; 5. The distribution of functions among the members of such a group aimed at achieving the intended plan; 6. Awareness of this plan among all group members.

The study of judicial practice in applying Article 303 of the Criminal Code made it possible to establish that there are frequent cases where the actions of the relevant persons were qualified by the pre-trial investigation bodies as committed by an organized group, but the presence of this qualifying feature could not be confirmed during the trial.

A critical analysis was conducted of a court decision where the activities of a criminal group in committing similar (albeit different) criminal offenses against public morality were assessed inconsistently: the creation and maintenance of a place of debauchery (Article 302 of the Criminal Code) was qualified as committed by an organized group, whereas the provision of sexual services (pimping – Article 303 of the Criminal Code) at this place of debauchery was not indicated as having this qualifying feature.

Keywords: *criminal law, criminal offenses against public order and morality, criminal offenses against morality, involving a person in prostitution, organized group.*

Стаття надійшла до редакції: 18.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

В. В. Журавель, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРИНЦИПИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У XXI столітті в умовах стрімкої цифровізації суспільних відносин, трансформації господарського сектора суспільства у напрямку так званого дистантного типу економіки, в якій значна частина робочих процесів та бізнес-операцій здійснюється на відстані за допомогою цифрових технологій і мереж, у тому числі з використанням можливостей штучного інтелекту, а так само поширення явища гібридизації воєнного протистояння проблема використання кіберпростору для вчинення різного роду протиправних діянь стає серйозним викликом для правопорядку соціальних спільнот і навіть загрозою національній безпеці будь-якого суспільства. Недаремно у Стратегії кібербезпеки України зазначається, що забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України¹.

Отже, сьогодні жоден соціум не убезпечений від деструктивного впливу, здавалося б, цілком корисливих процесів трансформації суспільного життя, які покликані насамперед «якісно змінити різні сфери життя і підвищити результативність будь-якої роботи»². До того ж Українська держава з початку так званої повзучої агресії РФ, як ніхто інший, зіштовхнулася із проблемою задіяння кіберінструментів для впровадження небезпечних наративів серед українських громадян. Така ситуація в разі загострилася від моменту повномасштабної агресії РФ проти України в лютому 2022 року, що поставило на порядку денному проведення поглибленого кримінологічного аналізу проблеми використання кіберпростору як одного з потужних каналів поширення ворожої пропаганди.

¹ Стратегія кібербезпеки України: затв. Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 4447/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 70. Ст. 4417.

² Турута О. В., Турута О. П. 'Штучний інтелект криз' призму фундаментальних прав людини' (2022) 71 Науковий вісник Ужгородського Національного Університету 50

На теперішній час масштаби, образно кажучи, кібердеструкції настільки є великими, що на нейтралізацію потоків шкідливої інформації, які здатні набувати нерідко характеру різноманітних небезпечних діянь кримінально-правового характеру, вже не вистачає суто людського фактору. У цьому зв'язку ще раз процитуємо положення із Стратегії кібербезпеки України: «Питома вага кіберзагроз зростає, і ця тенденція в міру розвитку інформаційних технологій та їх конвергенції з технологіями штучного інтелекту в найближче десятиліття посилюватиметься»³.

Таким чином, виникає потреба інтегрувати наявні технології штучного інтелекту у правоохоронний сектор, і при цьому не лише для запобігання правопорушенням, що вчиняються у кіберпросторі, а й для запобігання будь-яким правопорушенням, що вчиняються так само поза кіберпростором. Відтак, для покращення ефективності роботи правоохоронних органів та забезпечення публічної безпеки може бути використаний штучний інтелект⁴. Недаремно у спеціальній літературі зазначається, що сучасні технології відіграють значну роль у реалізації стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів⁵. Як бачимо, ці ракурси «прикладення сили» безпосередньо пов'язані з убезпеченням суспільства від злочинних проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новим можливостям, що відкриваються у практиці запобігання злочинності, сьогодні присвячено чимало наукових праць. Слід визнати, що цифро-

³ Стратегія кібербезпеки України: затв. Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 4447/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 70. Ст. 4417.

⁴ Зачек О. І., Дмитрик Ю. І., Сенік В. В. 'Роль штучного інтелекту в підвищенні ефективності правоохоронної діяльності' (2023) 3 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ 149

⁵ Голіна В. В. (ред) *Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія* (Право, 2020) 166

візація практики, про яку йдеться, є однією з активно обговорюваних тем правознавчого дискурсу. Участь у розробці зазначеного напряму боротьби з правопорушеннями беруть такі вчені, як Р. І. Благута, В. М. Брижко, О. М. Брисковська, О. І. Бугера, М. А. Грига, М. Г. Колодяжний, М. О. Кравцова, Д. О. Куковинець, К. В. Латиш, Л. В. Лефтеров, О. М. Литвинов, А. В. Мовчан, О. Е. Радутний та ін. У свою чергу, теоретичні розробки знаходять своє втілення у практичній площині. Проте явище штучного інтелекту як таке є неоднозначним. Інколи межа між правомірністю його використання та порушенням базових прав людини є достатньо тонка. Як зазначається у спеціальній літературі, системи штучного інтелекту можуть не просто виявляти, а навіть посилювати соціальні упередження в суспільстві, наприклад, несправедливо розподіляти ресурси чи можливості між представниками різних соціальних груп (відома помилка в автоматизованих рекрутингових службах, які при відборі кандидатів на ту чи іншу посаду перевагу віддавали чоловікам), відтворювати існуючі соціальні стереотипи, які можуть не відповідати дійсності в конкретній ситуації (так, система, що використовується в судочинстві, оцінює представників певної етнічної групи як більш схильних до рецидивізму), призводити до того, що рівень сервісу виявляється гіршим для однієї з груп порівняно з іншою, або принижувати статус групи, видаючи, наприклад, образливий результат (системи гірше розпізнають обличчя людей азіатського типу та обличчя темношкірих людей)¹. Наведені приклади свідчать про те, що незайвим є звернутися до певних принципів, які покладатимуться у підґрунтя використання будь-яких інструментів штучного інтелекту та виконуватимуть роль методологічних орієнтирів. Сфера запобігання злочинності якраз й є тією сферою, в якій застосування штучного інтелекту може викликати неабиякі ризики для фундаментальних прав людини, а тому застосування діджитал-інструментів у демократичному суспільстві потребує додаткового контролю та системи гарантій для уникнення й недопущення будь-яких порушень з боку суб'єктів запобіжної діяльності.

Метою статті є визначення засадничих положень (принципів) використання технологій штучного інтелекту під час реалізації заходів запобігання злочинності.

¹ Турута О. В., Турута О. П., 53

Викладення основного матеріалу. Переваги штучного інтелекту сьогодні є очевидним. Як приклад, згадаємо нещодавно затверджені постановою Кабінету Міністрів України зміни до Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг, згідно з якими користувачі зможуть серед іншого отримувати інформаційну підтримку щодо порядку користування порталом «Дія» з використанням технологій штучного інтелекту². До того ж вченими у чисельних публікаціях розкриваються можливості застосування відповідних технологій для дотримання правопорядку у відповідних сферах. Так, Г. К. Авдеева та В. О. Коновалова відмітили, що ефективність системи штучного інтелекту стає очевидною під час виявлення порушень та забезпечення дотримання правил дорожнього руху, допомагаючи ідентифікувати транспортні засоби та осіб у несприятливих умовах (низька роздільна здатність фото- або відеокамери, темрява, снігопад, дощ тощо); у свою чергу, прогнози росту злочинності, що створені спеціальними системами штучного інтелекту, дозволяють підвищити ефективність заходів її попередження³.

Констатуючи той факт, що застосування штучного інтелекту як спеціального напряму інформаційних технологій у правоохоронній діяльності є доволі важливим та актуальним аспектом для України, водночас слід зробити акцент на такому моменті: застосування штучного інтелекту у достатньо специфічній людській діяльності нерідко пов'язується з обмеженням прав людини. Тому подібний процес має ґрунтуватися на низці принципів, які допоможуть забезпечити ефективність, етичність і безпеку використання цих технологій. Недаремно майже десять років тому О. Ю. Бусол застерігала, що «головна проблема полягає не в створенні ефективних систем штучного інтелекту – таких розробок у світі вже достатньо, а у відсутності нових підходів до створення системи контролю, насамперед, етичного характеру, над

² Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 937. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15>. (дата звернення: 13.10.2024)

³ Авдеева Г. В., Коновалова В. О. 'Штучний інтелект у боротьбі зі злочинністю: напрями використання та проблеми законодавчого врегулювання' *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права* (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) 36–37

штучним інтелектом»¹. Ці та багато інших застережень свідчать про те, що у запобіжній діяльності з використанням штучного інтелекту має бути опрацьований чіткий підхід, що, повторимося, матиме вигляд сукупності принципів, яких слід неухильно дотримуватися у зазначеній діяльності.

Таким чином, загалом організація й управління процесом запобігання злочинності, а також запобіжні заходи повинні відповідати певним принципам, вимогам². Під принципом (від лат. *principium* – основа, початок) у філософській та наукознавчій царині найчастіше розуміють основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення і т. д.; керівну ідею, основне правило діяльності³. На наш погляд, *принципи запобігання злочинності з використанням технологій штучного інтелекту* доцільно визначити як основні засади, вихідні положення, керівні ідеї чи вимоги, що висуваються до організації і реалізації системи відповідних заходів запобігання злочинності із застосуванням можливостей штучного інтелекту в широкому смислі слова, спрямованих на зниження ризику вчинення кримінально караних правопорушень і формування безпечного середовища із дотриманням прав і законних інтересів людини, суспільства та держави.

Якщо звернутися до Європейської етичної хартії про використання штучного інтелекту в судових системах (European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment), Регламенту Європейського Союзу про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act), прийнятого Європейським парламентом 13 березня 2024 р. і схваленого Радою ЄС 21 травня 2024 р., та пов'язаної нормативної бази ЄС у сфері цифрових технологій, зокрема, до Загального регламенту захисту даних (GDPR), то можна побачити, що європейське законодавство активно формує принципи використання штучного інтелекту з акцентом на етичне, безпечне та прозоре впровадження технологій. Наприклад, у згаданій Хартії зазначається про такі принципи, як: 1) дотримання основних прав людини при використанні штучного інтелекту; 2) запобігання розвитку будь-якої дискримінації окремих осіб чи груп осіб; 3) безпека та якість обробки судових рішень і даних

у безпечному технологічному середовищі; 4) «під контролем користувача», тобто поінформованість людини зрозумілою мовою про всі процесуальні аспекти, можливості й функції штучного інтелекту відповідно до статті 6 ЄКПЛ; 5) прозорість, неупередженість та справедливість⁴. Перелічені принципи мають безпосереднє відношення до запобіжної діяльності, адже правосуддя є ключовим елементом у системі запобігання злочинності, оскільки саме через правосуддя суспільство реалізує заходи для забезпечення закону, справедливості й безпеки.

У свою чергу, слід навести й перелік етичних принципів, які проголошуються у Регламенті ЄС про штучний інтелект і які є загальними вимогами запровадження діджитал-інструментів у будь-якій сфері людського життя. До таких принципів, що покликані, з одного боку, допомогти забезпечити надійність та етичність використання, а, з другого, – сприяти розробці орієнтованого на людину штучного інтелекту відповідно до Хартії та цінностей, на яких засновано ЄС, належать: нагляд людини; технічна надійність і безпека; конфіденційність і управління даними; прозорість; різноманітність, відсутність дискримінації та справедливості; суспільне та екологічне благополуччя і відповідальність⁵. Наведені вище принципи є відповідними положеннями й для визначення засадничих позицій щодо організації та реалізації діяльності із запобігання злочинності в цілому та окремим її проявам, зокрема.

Що стосується національної площини, то у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні 2020 р. одним із принципів використання технологій штучного інтелекту є, зокрема, підвищення рівня безпеки суспільства шляхом застосування технологій штучного інтелекту під час розроблення заходів ресоціалізації засуджених осіб та визначення ризику скоєння повторного правопорушення⁶. Як бачимо, у документі робиться осо-

⁴ European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment: Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018) / (CEPEJ). Strasbourg: European Commission for the Efficiency of Justice, 2018. P. 7

⁵ Artificial Intelligence Act: Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024. *Official Journal (OJ) of the European Union*. 12/07/2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>. (дата звернення: 13.10.2024)

⁶ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. 18 груд. № 247

¹ Бусол О Ю 'Потенційна небезпека штучного інтелекту' (2015) 2 (14) Інформація і право 127

² Голіна В В, Головкін Б М (ред) *Кримінологія: підручник* (Право, 2014) 167.

³ Шапар В Б *Сучасний тлумачний психологічний словник* (Прапор, 2007) 364.

бливий наголос лише на невеликий сегмент «прикладання сили» нових можливостей, які людство отримало у зв'язку із науково-технічним прогресом. Вважаємо, що треба вести мову про поширення відповідних засадничих положень на всю різноманітну діяльність з убезпечення соціуму від злочинних проявів.

З урахуванням наведеного, застосовуючи методи аналізу і синтезу, розкриємо зміст тих засадничих положень використання можливостей штучного інтелекту, що обрані нами як орієнтири для такого роду діяльності.

Принцип законності. Це є базовий принцип, що висувається до будь-якої сфери життєдіяльності людини та набуває характеру правової «оболонки». Використання штучного інтелекту у практиці боротьби зі злочинністю повинно так само відповідати положенням національного та міжнародного законодавства. Це передбачає дотримання всіх правових норм й обмежень, що, з одного боку, гарантують захист прав людини, приватності та конфіденційності даних, рівність та свободу від дискримінації, а, з другого боку, забезпечують прозорість і підзвітність процесів, тим самим запобігаючи зловживанням або дискримінаційним рішенням. Іншими словами, будь-яке збирання, обробка, зберігання даних та ін. для цілей запобігання злочинності має здійснюватися лише у правовій площині та з урахуванням обмежень щодо конфіденційності інформації, отриманої під час такої діяльності. Водночас у відповідності до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних»¹ «забороняється обробка персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних». Однак із цього загального правила є виключення, що має безпосереднє відношення до досліджуваної нами сфери. Справа в тому, що наведене положення не застосовується, «якщо обробка персональних даних стосується вироків суду, виконання завдань оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом та здійснюється державним органом у межах його повноважень,

визначених законом» (п. 7 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних»).

Цей принцип уявляється важливим з огляду на значну кількість випадків неправомірного використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності. Як приклад можна навести випадки надмірного контролю та втручання у приватне життя, дискримінацію окремих груп населення, непрозорість алгоритмів і зловживання доступом до певних даних. Тут знов нагадаємо про практику запобігання злочинам із використанням деяких систем штучного інтелекту, що містять приховану дискримінацію за расовими, етнічними або соціальними ознаками, коли алгоритми системи можуть визначати осіб із певних районів або груп як більш схильних до вчинення правопорушень лише на підставі місця їх проживання, зовнішнього вигляду, якогось знання про історичні події, що характеризували у минулому представників цих груп як, так би мовити, неблагонадійних. Це призводить до дискримінаційних рішень і потенційного переслідування невинних осіб. Крім того, у деяких випадках правоохоронні органи не надають інформацію про те, як працюють застосовані системи штучного інтелекту та які алгоритми використовуються для виявлення підозрюваних або прогнозування вчинення правопорушень. Відсутність пояснень або доступу до механізму ухвалення рішень штучним інтелектом робить неможливим оскарження помилкових висновків, що порушує, у тому числі, й принцип законності.

Принцип прозорості і пояснюваності. Сутність цього принципу, пов'язаного в цілому з коректністю використання систем штучного інтелекту у запобіжній діяльності, полягає в тому, щоб алгоритми і методи, задіяні у запобіганні злочинності, є зрозумілими та підзвітними. Громадськість і правозахисні організації повинні мати можливість розуміти, як приймаються рішення з використанням штучного інтелекту, та перевіряти, чи дотримуються застосувачі відповідних законодавчих вимог у процесі, про який йдеться. При цьому прозорість означає, по-перше, відкритість інформації щодо того, як працює система штучного інтелекту та які алгоритми використовуються; по-друге, знання про те, в який спосіб приймаються рішення та чи можна отримати пояснення щодо функцій і завдань застосовуваних технологій штучного інтелекту; по-третє, які дані для цього

¹ Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.

використовуються та як відстежується походження необхідних даних, щоб уникнути прихованого використання дискримінаційних практик чи особистої інформації у протиправних цілях. У свою чергу, пояснюваність є важливою для зрозумілості прийнятих штучним інтелектом рішень, тобто їх раціональної оцінки та перевірки. Ключові моменти пояснюваності полягають в тому, що: 1) будь-яке рішення штучного інтелекту, припустимо, у кримінальних провадженнях, повинне супроводжуватися поясненнями, які можуть бути зрозумілі не лише розробникам, а й суддям, адвокатам, обвинуваченим та громадськості; 2) правоохоронці повинні мати відповідні вміння й навички щодо інтерпретації результатів, згенерованих такими системами, щоб уникнути помилок чи упереджених висновків під час прийняття рішень щодо вживання тих чи інших запобіжних заходів.

Ризики, що можуть призвести до порушення принципу прозорості та пояснюваності під час використання штучного інтелекту у запобіганні злочинності, вбачають у тому, що відповідні технології працюють на основі доволі складних алгоритмів, які не завжди зрозумілі навіть розробникам, не кажучи вже про громадськість. Якщо правоохоронці приймають рішення, ґрунтуючись на таких непрозорих алгоритмах, то громадськість може почати сумніватися в справедливості та об'єктивності цих рішень. Ще одним прикладом – ілюстрацією до порушення аналізованого принципу – можна вважати ті випадки, коли алгоритми штучного інтелекту збирають та аналізують особисту інформацію, таку як дані із соціальних мереж, без пояснення, як саме ці дані впливають на рішення системи.

Принцип недопущення дискримінації. Це засадниче положення використання технологій штучного інтелекту у сфері запобігання злочинності впливає з двох попередніх принципів та означає, що останній не повинен створювати ситуацію нерівності або дискримінації. Тому алгоритми повинні бути налаштовані у такий спосіб, щоб уникати упередженого ставлення до людей на основі раси, статі, національності чи інших ознак, адже забезпечення рівного ставлення до всіх громадян є важливим етичним аспектом використання подібних систем у будь-якій сфері людського буття, включаючи й сферу забезпечення суспільства від правопорушень. Порушення цього принципу може призводити, зокрема, до: упередженості алгоритмів

щодо певних расових або етнічних (національних) груп населення, помилково класифікуючи представників цих груп як більш схильних до вчинення правопорушень, навіть якщо це не відповідає дійсності; дискримінації за соціально-економічних статусом чи районом проживання з таким самим результатом; непропорційного використання технологій розпізнавання обличчя для певних груп населення (наприклад, для осіб з темним кольором шкіри); упередженості аналізованих технологій з огляду на стать та вік особи (особливо під час прогнозних розрахунків щодо схильності чоловіків молодого віку до вчинення правопорушень) та ін. Так, у 2016 р. штучний інтелект у США звинуватили у расизмі, оскільки комп'ютерна програма під назвою «Виправлення правопорушників з профілювання альтернативних санкцій» (COMPAS), яка використовується американським судом для оцінки ризику, була упереджена щодо афроамериканців. Справа в тому, що зазначена програма була більш схильною помилково маркувати афроамериканських підсудних як таких, що здатні вчинювати повторні правопорушення вдвічі частіше, ніж білі особи (45% до 24%)¹.

Принцип безпеки. Сутність зазначеного принципу пов'язується з тим, що використання штучного інтелекту в боротьбі зі злочинністю повинно гарантувати безпеку як самих систем, так й оброблюваних за допомогою таких систем даних. У зв'язку із цим виникає завдання – забезпечити захист інформації від кібератак, несанкціонованого доступу та маніпуляцій інформацією, а так само від знищення та викривлення останньої. Водночас є важливим й унеможливлення таких ситуацій, при яких алгоритми можуть бути зламані або використані для вчинення нових злочинів. Теоретично нескладно уявити ситуацію, в якій зловмисники використовують шкідливі програми, спеціально створені для обходу систем безпеки та виявлення загроз, шляхом адаптування своїх алгоритмів й кодів для того, щоб вони виглядали як законний трафік або файли. Це дозволяє злочинцям непомітно проникати в мережі та отримувати доступ до конфіденційних даних. З огляду на це безпека технологій штучного інтелекту, використання яких має місце у запобіжній діяльності, сьогодні підноситься до неабиякого методологічного принципу діа-

¹ Плахотнік О В 'Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні' (2019) 4 Вісник кримінального судочинства 49–50.

логу людини з новітніми інструментами свого буття.

Захист приватності. Зазначений принцип при використанні штучного інтелекту у запобіганні злочинності уявляється вельми важливим, оскільки, з одного боку, він стосується дотримання широкої палітри прав людини, а, з другого, – сама по собі така діяльність часто вимагає обробки великої кількості особистих даних, таких як дані з камер спостереження, відомості про онлайн-активність, записи з телефонів, соціальних мереж, різних платформ тощо. Щоб не порушувати цей принцип, треба мати на увазі, що для реалізації завдань із запобігання правопорушенням збираються лише ті дані, які є критично необхідними саме для реалізації поставлених завдань, тобто без «перевантаження» системи зайвою у даному випадку інформацією. Наприклад, якщо метою є аналіз поведінкових моделей для виявлення ризику вчинення будь-якого правопорушення вперше або вчинення рецидиву, не потрібно зберігати додаткову персональну інформацію, таку як адреса, споживацькі уподобання особи та ін. І знов таки цей принцип корелює із принципом безпеки, адже ті персональні відомості, які обробляються й зберігаються для цілей запобігання злочинності, повинні бути надійно захищені, аби попередити несанкціонований доступ до персональних даних. Так само слід пам'ятати про те, що системи штучного інтелекту, котрі використовуються для запобігання злочинності, повинні піддаватися регулярному аудиту з метою перевірки їх відповідності стандартам приватності.

Принцип адаптивності та оновлюваності. Цей принцип є своєрідною антитезою тому факту, що злочинці постійно вдосконалюють свої методи. У таких ситуаціях технології штучного інтелекту мають бути здатними до адаптації і самовдосконалення, що передбачає постійне оновлення баз даних, навчання алгоритмів на нових зразках злочинних схем і модернізацію технологічної інфраструктури, що відповідало б сучасним викликам і загрозам. Лише при умові здатності системи штучного інтелекту, що використовується для зниження тиску злочинних проявів на суспільство, «підлаштовуватися» під змінюване середовище та реагувати на будь-які зміни в ньому, вона залишатиметься актуальною, точною й ефективною. Це досягається за допомогою широкого спектру дій, як-от: автоматичне оновлення алгоритмів сис-

теми штучного інтелекту у відповідності до нових тенденцій у розвитку злочинності; самонавчання системи на основі нових даних, власних помилок, припустимо, щодо неправильного прогнозу розвитку ситуації або упередженого ставлення до будь-якої особи; швидка інтеграція нових баз даних, які можуть допомогти покращити точність і релевантність вживаної у запобіганні злочинності системи штучного інтелекту; врахування змін у законодавстві стосовно приватності, захисту даних, кримінально-правової оцінки тих чи інших діянь тощо.

Принцип етичності. Сутність цього принципу, на наш погляд, полягає у забезпеченні балансу між необхідністю дотримання громадської безпеки та захистом основоположних прав людини, таких як приватність, право на забуття, свобода, рівність та ін. Тим самим відповідне засадниче положення спрямовується на уникнення зловживань технологіями штучного інтелекту. Фактично принцип етичності вбирає в себе всі попередні вимоги до практики застосування останніх під час запобігання злочинності, що повністю відповідає законам, котрі регулюють права людини, захист даних від протиправного використання, а так само запобігання злочинності як вид людської діяльності в цілому.

На підставі викладеного можна зробити низку висновків, що матимуть не лише теоретичну, а й практичну спрямованість.

1. Використання штучного інтелекту у запобіганні злочинності створює нові можливості для підвищення ефективності соціальних інституцій, задіяних у зазначеній діяльності. Разом із тим подібна практика вимагає суворого дотримання принципів, що є визначальними для правомірності використання у відповідній царині досягнень науково-технічного прогресу. У противному разі такі технології можуть викликати серйозні соціальні й правові ризики, тому їх впровадження у запобіжну діяльність потребує ретельного регулювання та контролю.

2. Під принципами запобігання злочинності з використанням технологій штучного інтелекту слід розуміти засадничі положення, що ставляться теорією і практикою боротьби зі злочинністю до організації і реалізації системи відповідних заходів із застосуванням можливостей штучного інтелекту, спрямованих на зниження ризику вчинення кримінально караних правопорушень і формування безпекового середови-

ща з огляду на необхідність суворого дотримання законних інтересів і прав людини, суспільства та держави.

3. До основних принципів, що висувуються до вживання запобіжних заходів із використанням технологій штучного інтелекту, належать такі засадничі положення, як: законність, прозорість і по-

яснюваність, недопущення дискримінації, безпека, захист приватності, адаптивність та оновлюваність, етичність. Цей перелік, звісно ж, не є вичерпним, оскільки час і практика постійно вносять свої корективи стосовно вимог, яких слід дотримуватися під час вживання заходів із запобігання злочинності.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Artificial Intelligence Act: Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024. *Official Journal (OJ) of the European Union*. 12/07/2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>. (in English)
2. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment: Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018) / (CEPEJ). Strasbourg: European Commission for the Efficiency of Justice, 2018. P. 7 (in English)
3. Kontsepsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: skhval. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia 2020 r. № 1556-r. Uriadovyi kurier. 2020. 18 hrud. № 247 (in Ukrainian)
4. Polozhennia pro Yedynyi derzhavnyi vebportal elektronnykh posluh: zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 hrudnia 2019 r. № 1137 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 serpnia 2022 r. № 937. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15>. 247 (in Ukrainian)
5. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 1 chervnia 2010 roku № 2297-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2010. № 34. St. 481. 247 (in Ukrainian)
6. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 r. № 4447/2021. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2021. № 70. St. 4417. 247 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Shapar V B *Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk* [Modern explanatory psychological dictionary] (Prapor, 2007) 364 (in Ukrainian)

Edited books

2. Holina V V (red) *Zmshennia mozhyvostei vchynennia zlochyniv: stratehichni pidkhid: monohrafiia* [Reducing the Opportunities to Commit Crime: A Strategic Approach: Monograph] (Pravo, 2020) 166 (in Ukrainian)
3. Holina V V, Holovkin B M (red) *Kryminolohiia: pidruchnyk* [Criminology: textbook] (Pravo, 2014) 167 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Busol O Yu 'Potentsiina nebezpeka shtuchnoho intelektu' [The potential danger of artificial intelligence] (2015) 2 (14) *Informatsiia i pravo* 127 (in Ukrainian)
5. Plakhotnik O V 'Praktychne zastosuvannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzhenni' [Practical application of artificial intelligence in criminal proceedings] (2019) 4 *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* 49–50 (in Ukrainian)
6. Turuta O. V., Turuta O. P. 'Shtuchnyi intelekt kriz pryzmu fundamentalnykh prav liudyny' [Artificial intelligence through the prism of fundamental human rights] (2022) 71 *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu* 50 (in Ukrainian)
7. Zachek O. I., Dmytryk Yu. I., Senyk V. V. 'Rol shtuchnoho intelektu v pidvyshchenni efektyvnosti pravookhoronnoi diialnosti' [The role of artificial intelligence in increasing the effectiveness of law enforcement activities] (2023) 3 *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* 149 (in Ukrainian)

Conference paper

8. Avdieieva H. V., Konovalova V. O. 'Shtuchnyi intelekt u borotbi zi zlochynnistiu: napriamy vykorystannia ta problemy zakonodavchoho vrehuliuvannia' *Tsyfrova transformatsiia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: materialy kruhloho stolu, prysviach. Vseukr. tyzhniu prava* (m. Kharkiv, 23 hrud. 2022 r.) 36–37 (in Ukrainian)

Журавель В. В.

Принципи запобігання злочинності з використанням технологій штучного інтелекту

Статтю присвячено виділенню і розкриттю принципів, на яких має будуватися діяльність із запобігання правопорушенням із використанням технологій штучного інтелекту. При цьому дається визначення зазначеним принципам, під якими розуміються засадничі положення, що опрацьовані, зокрема, теорією кримінологічної науки та ставляться до організації і реалізації системи відповідних заходів із застосуванням можливостей штучного інтелекту. Метою таких заходів є зниження ризику вчинення кримінально каранних правопорушень, а так само створення безпечого середовища з огляду на необхідність суворого дотримання законних інтересів і прав людини, суспільства та держави.

Автором аналізується низка європейських документів, в яких наводяться принципи використання штучного інтелекту в людській діяльності, включаючи її сферу відправлення правосуддя. Робиться висновок, що принципи, які містяться в Європейській етичній хартії про використання штучного інтелекту в судових системах та Регламенті Європейського Союзу про штучний інтелект виявляються відповідними положеннями її для генерації засадничих позицій щодо організації та здійснення діяльності із запобігання злочинності в цілому та окремим її проявам, зокрема.

До переліку основних принципів, що висувуються до вживання запобіжних заходів із використанням технологій штучного інтелекту, сьогодні доцільно віднести такі засадничі положення, як: законність, прозорість і пояснюваність, недопущення дискримінації, безпека, захист приватності, адаптивність та оновлюваність, етичність. Водночас у статті підкреслюється, що цей перелік не є вичерпним, адже практика постійно вносить свої корективи стосовно вимог, яких слід дотримуватися, вживаючи заходи із запобігання злочинності.

Ключові слова: запобігання злочинності, штучний інтелект, принципи запобігання злочинності з використанням технологій штучного інтелекту, законність, приватність.

Zhuravel V. V.

The Principles of Crime Prevention Using Artificial Intelligence Technologies

The article is devoted to the selection and disclosure of the principles on which crime prevention activities with the use of artificial intelligence technologies should be based. At the same time, the specified principles are defined, which are understood as the basic provisions developed, in particular, by the theory of criminological science and related to the organization and implementation of the system of appropriate measures using the capabilities of artificial intelligence. The purpose of such measures is to reduce the risk of committing criminal offenses, as well as to create a safe environment in view of the need for strict observance of the legitimate interests and rights of man, society and the state.

The author analyzes a number of European documents, which state the principles of using artificial intelligence in human activities, including the sphere of administration of justice. It is concluded that the principles contained in the European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment and the Artificial Intelligence Act are the starting points for the generation of basic positions regarding the organization and implementation of activities for the prevention of crime in general and its individual manifestations, in particular.

To the list of basic principles put forward for the use of preventive measures using artificial intelligence technologies, it is appropriate today to include such basic provisions as: legality, transparency and explainability, non-discrimination, security, privacy protection, adaptability and updateability, ethics. At the same time, the article emphasizes that this list is not exhaustive, because the practice will constantly make its own corrections regarding the requirements that should be followed when taking measures to prevent crime.

Key words: crime prevention, artificial intelligence, principles of crime prevention using artificial intelligence technologies, legality, privacy.

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

Д. М. Кравець, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ І КРИМІНОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕЗЕРТИРСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні, під час відсічі російській агресії, військова злочинність, без сумніву, є прямою загрозою для народу України. Це пояснюється тим, що будь-який факт відповідного правопорушення несе в собі ризик послаблення обороноздатності нашої країни на певній ділянці лінії опору. Дезертирство, в першу чергу, належить до таких фактів.

Соціально-правове та кримінологічне пізнання того чи іншого явища у конкретний момент часу передбачає встановлення й розкриття тих його особливостей, якими визначатиметься комплекс і характер заходів, спрямованих на те, щоб запобігти принаймні подальшому поширенню цього явища. Висловлене можна стверджувати й щодо дезертирства. Дезертирство, що вчиняється в умовах воєнного стану, набуває низки соціально-правових і кримінологічних особливостей, які важливо враховувати при аналізі цього явища та під час опрацювання системи заходів запобігання йому. Як справедливо у цьому зв'язку наголошується у спеціальній літературі, процес прирощення нового наукового знання наштовхує на думку, що спочатку потрібно виділити те загальне, що дозволяє поставити питання про аналіз розглядуваного виду злочинності як помітного явища кримінальної діяльності сьогодення та виділити ті риси, які особливо помітні в характеристиці цього явища саме в цей час¹. Дійсно, недивлячись на унікальність будь-якого випадку правопорушення дезертирства, останньому як масовидному явищу сьогодні притаманні певні соціально-правові та кримінологічні особливості, що свідчать про значні зміни

в оцінці останнього суспільством і державою в умовах запровадження у країні правового режиму воєнного стану. Отже, виникає необхідність розкрити зміст особливостей, що притаманні дезертирству за часів повномасштабної збройної агресії рф проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повномасштабне вторгнення рф в Україну, загроза втратити свою територію і незалежність змушує кримінологів по-іншому подивитися на проблему дезертирства. Але спочатку слід згадати тих вчених, внесок яких став визначальним для вивчення дезертирства на етапі супротиву повномасштабній агресії рф проти України. Серед теоретичного надбання насамперед слід виділити наукові праці – статті, монографії, дисертаційні дослідження – таких вчених, як Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба та В. І. Касинюк², О. М. Артеменко³, Н. А. Дмитренко⁴, А. О. Кавунська, М. В. Корнієнко та О. О. Шкута⁵, М. І. Карпенко⁶, Т. Ю. Касько⁷,

² Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб* (Право, 2011) 184

³ Артеменко О. М. *Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження: монографія* (Право, 2019) 224

⁴ Дмитренко Н. А., Шкута О. О. *Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія* (Видавничий дім «Гельветика», 2022) 186

⁵ Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. *Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти: монографія* (Видавництво «Юридика», 2023) 212

⁶ Карпенко М. І. *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) теоретичні та прикладні аспекти: монографія* (ВНЗ «Національна академія управління», 2018) 420

⁷ Касько Т. Ю. *Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби* (дис канд. юрид. наук Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2015) 264

¹ Пазій Б. А. *Кримінологічні особливості та класифікація крадіжок в Україні, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану* (2023) 45 *Питання боротьби зі злочинністю* 142.

М. Г. Колодяжний¹, Д. Ю. Купар², А. М. Ониськів³, Є. Б. Пузиревський⁴, М. М. Сенько⁵, В. М. Стратонов та Є. Л. Стрельцов⁶, С. О. Харитонов⁷ та ін.

Метою цієї статті є: встановлення та розкриття змісту соціально-правових і кримінологічних особливостей дезертирства, що вчиняється саме в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Соціально-правові та кримінологічні особливості злочинності – важливі аспекти, що допомагають зрозуміти природу певного виду злочинів та характер чинників, що впливають на їх поширеність у суспільстві. Соціально-правові особливості злочинності стосуються зв'язку між злочинністю та соціальними умовами в суспільстві, а також правовими нормами, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення правопорушень. У свою чергу, кримінологічні особливості злочинності покликані розкрити причини вчинення тих чи інших протиправних діянь, особливості їх поширення, особу злочинця, можливі шляхи їх запобігання та ін.

У теперішній час визначальною соціально-правовою особливістю дезертирства є *зважає на ставлення законодавця до цього протиправного діяння*, що вбирає в себе неоднозначну позицію соціуму до оцінки останнім розглядуваного діяння. Розкриємо зміст цієї особливості.

За будь-яких часів – чи то за часів перебування України у складі радянської системи координат, чи то за часів, що настали після набуття

нашою країною незалежності у 1991 р., чи то навіть за часів панування на території сучасної України влади московського князівства, а згодом російської імперії, що передували жовтневому перевороту у першій треті ХХ ст., – завжди існувала кримінальна відповідальність за дезертирство. Ми зробимо акцент лише на кримінально-правовій оцінці цих правопорушень періоду Новітньої української історії, що є частиною знання про соціально-правові особливості розглядуваного виду кримінально караного правопорушення. Отже, тривалий час, вже у період незалежності нашої держави, положення норми, якою встановлювалася кримінальна відповідальність за аналізований вид правопорушення, виявлялися своєрідним відлунням кримінальної заборони, встановленої ще за радянським режимом. Згідно зі ст. 241 КК УРСР 1960 р. дезертирство каралося позбавленням волі на строк до десяти років, а в деяких випадках, особливо під час військового стану або збройного конфлікту, можливим було застосування й смертної кари⁸. Такому підходу є цілком логічне пояснення, адже під час Холодної війни – відомої сторінки історії протистояння таких двох ядерних держав, як СРСР та США, – дезертирство вважалось особливо тяжким злочином і сприймалося не лише як внутрішнє кримінальне правопорушення, а й як потенційна загроза національній безпеці. Причому ця норма вирізнялася достатньою стабільністю. За весь час її існування у форматі Кримінального кодексу 1960 р. лише двічі вносилися зміни до редакції статті 241. Вперше зміни було внесено Указом Президії Верховної Ради УРСР⁹ у 1974 р. у зв'язку із розширенням суб'єктного складу злочину, коли у пункті «в» ст. 241 Кодексу стала передбачалася не лише відповідальність за дезертирство, вчинене особою офіцерського складу, а й відповідальність за це діяння, вчинене з боку прапорщика або мічмана. І в такому вигляді норма проіснувала до 2000 р., коли Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» № 1483-III

¹ Колодяжний М. Г. 'Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні' (2013) 26 Питання боротьби зі злочинністю 109–117.

² Купар Д. Ю. 'Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби' (дис канд. юрид. наук Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018) 228

³ Ониськів А. М. 'Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці' (автореф канд юрид наук Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017) 20

⁴ Пузиревський Є. Б. 'Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам' (дис канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2011) 186

⁵ Сенько М. М. 'Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби' (автореф дис канд. юрид. наук НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Київ, 2005) 18

⁶ Стратонова В. М., Стрельцова Є. Л. (ред) *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: кол. монографія* (Гельветика, 2015) 340

⁷ Харитонов С. О. *Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія* (Право, 2018) 328

⁸ Уголовный кодекс Украинской ССР. Киев: Политиздат Украины, 1964. С. 104–105.

⁹ Про внесення доповнень і змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. № 3130-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1974. № 44. Ст. 445.

від 22 лютого 2000 р.¹ покарання у виді смертної кари замінено на довічне ув'язнення.

У новому КК України 2001 р. збережено достатню сувору відповідальність за дезертирство. Разом із тим відбулося й певне пом'якшення відповідальності. Так, ст. 408 КК вже не передбачалося покарання у виді довічного ув'язнення (навіть якщо дезертирство вчинялося в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці). У той самий час, як й у попередньому КК 1960 р., редакція статті у новому КК вирізнялася достатньою стабільністю. Лише одного разу, у 2015 р., вносяться зміни до аналізованої статті, а саме: з'являється нова частина, що понумерована як частина третя, в якій встановлюється відповідальність за дезертирство, вчинене в умовах *особливого періоду* (курсив – наш), крім воєнного стану, у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років². Нами не випадково зроблено акцент на словосполученні «особливий період». Адже цей правовий режим в Україні розпочав діяти ще починаючи із 17 березня 2014 року, тобто з моменту оприлюднення Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17 березня 2014 р. № 303/2014. Проте для рефлексії закону про кримінальну відповідальність на військові правопорушення, що вчиняються в особливий період, у вигляді вдосконалення кримінально-правової матерії потребувався певний час, протягом якого відбулося загострення воєннополітичної ситуації, що досягло свого піку саме на початку 2015 р. У подібній ситуації будь-який випадок дезертирства відгукався послаблення оборонних позицій української сторони.

На підставі викладеного слід зробити висновок, що особливістю дезертирства, якщо воно вчиняється у бойовій обстановці або під час воєнного стану, є його віднесення до категорії особливо тяжких злочинів, що зумовлено важливістю оборонної сфери для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства. Водночас не можна не зазначити, що останнім часом спостерігається тенденція до максимального збереження бойового потенціалу України. За словами І. Бурдиги, про-

блема втечі військових з українського війська набула загрозливого масштабу; не в змозі покарати дезертирів, влада готова простити їх, аби лише вони повернулись у стрій³.

Для цього законодавцем опрацьовується правовий механізм звільнення під час дії воєнного стану військовослужбовців ЗСУ від кримінальної відповідальності за вперше вчинення дезертирства за умови їх щирого каяття й бажання повернутися до проходження військової служби⁴. Так, частиною 5 статті 401 (Поняття військового кримінального правопорушення) КК України у проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану», який 20 серпня 2024 р. ухвалила Верховна Рада України, передбачається, що особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 розділу XIX Особливої частини КК, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо до закінчення досудового розслідування вона добровільно заявила слідчому чи прокурору про намір повернутися до військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби й командир (начальник) військової частини (установи) надав згоду на продовження проходження військової служби такою особою⁵. Необхідно зазначити, що вперше за часів незалежної України в Кодексі з'явилася така заохочу-

³ Бурдига І. 'Дезертирство в ЗСУ: карати чи прощати' (Закон і Право. 12 липня 2024) <<https://www.dw.com/uk/dezertirstvo-v-zsu-desatki-tisac-sprav-ale-do-sudu-dovodat-odinic2-a-69597844/a-69597844>>

⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/239f0471-ab03-431d-a8bc-00578d2033db](https://itd.rada.gov.ua/239f0471-ab03-431d-a8bc-00578d2033db).

⁵ Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/b7b4445f-4d35-4d9d-9a13-5def54711985](https://itd.rada.gov.ua/b7b4445f-4d35-4d9d-9a13-5def54711985).

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України № 1483-III від 22.02.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 17. Ст. 123.

² Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 16. Ст. 113.

вальна норма, що дозволяє військовослужбовцям продовжити захист суверенітету і територіальної цілісності України від збройної агресії рф.

Особливість дезертирства як явища полягає й у тому, що в контексті воєнного стану воно як протиправне суспільно небезпечне діяння здатне набути *нового соціального значення* в надскладних умовах, в яких опинилися українські громадяни та в яких мають діяти Збройні Сили країни. Це пояснюється низкою моментів. Так, у плані морально-етичного виміру, що свідчить про це соціальне значення, захист країни від російської агресії сприймається як святий обов'язок кожного українця. Тому дезертирство розглядається не лише як військовий злочин, а й як моральна зрада Батьківщини та народу. Такі факти дезертирства виявляються своєрідним дисонансом на тлі героїчних зусиль ЗСУ, які щодня відстоюють суверенітет та територіальну цілісність держави, виборюючи право на існування України як незалежної держави у майбутньому. По-друге, в умовах відсічі ворогу суспільство (принаймні переважна його частина) дуже чутливо реагує на дезертирів, сприймаючи їх як людей, котрі не виконують свого обов'язку. Це може призводити до соціального осуду та ізоляції у громаді тих, хто ухиляється від служби чи дезертирує. По-третє, повторимося, дезертирство впливає на боєздатність армії, підбиваючи моральний дух військових та загалом позначаючись на ефективності дій армії. Кожен випадок втрати військовослужбовця послаблює можливості ЗСУ та створює додаткове навантаження на тих, хто залишається на передовій. Отже, всі ці аспекти перетворюються на особливість дезертирства як явища саме в ситуації, про яку йдеться.

Ще однією помітною соціально-правовою особливістю дезертирства є *неоднозначне ставлення української громади до оцінки цього протиправного діяння*. Як виявили результати проведеного анкетування пересічних громадян, українці «із порозуміннями» ставляться до випадків самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, навіть при цьому посилаючись, зокрема, на те, що природним правом людини є збереження власного життя. У розвиток цієї думки, як правило, респондентами наводиться складний комплекс факторів, що нібито виправдовують такі вчинки. Причому цілком або частково можна погодитися з тими доводами, що наводять-

ся респондентами. Проте факт залишається фактом – вважають дезертирство «не вибачним» злочинном лише 47% тих, хто взяв участь в анонімному опитуванні. Отже, у своєму ставленні до вчинків дезертирів населення України не так категорично, як, припустимо, у ставленні до злочинів агресії, у тому числі військової. І явище дезертирства, на наш погляд, є дуже чутливим до позиції навколишнього середовища, котре, як нами показано, не є монолітним у своїй ставленні стосовно цього виду військового правопорушення.

Повномасштабна агресія рф проти України, повторимося, істотно вплинула на явище дезертирства. Зазначений вплив, окрім констатації соціально-правових особливостей, можна охарактеризувати й за допомогою установлення та розкриття змісту кримінологічних особливостей останнього.

Одна з таких кримінологічних особливостей дезертирства полягає в його *значному злочинному потенціалі*, що проявився з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну, тим самим довівши значення впливу у механізмі злочинної поведінки людини зовнішніх обставин у вигляді нічим невинуватаної агресії з боку російського загарбника. Саме завдяки цьому потенціалу відбулося безпрецедентне зростання кількості випадків дезертирства. Разом із тим потенціал розгляданого виду злочинності підвищився внаслідок збільшення кількості тих спеціальних суб'єктів – військовослужбовців, що поповнили лави ЗСУ через призов за мобілізацією або укладення контракту і що гіпотетично можуть опинитися у ролі правопорушників.

Проілюструємо за допомогою статистики наше твердження про значний злочинний потенціал дезертирства під час дії у країні воєнного стану та ведення активних бойових дій з метою відсічі агресору. Порівняно із довоєнним 2021-м роком, коли було зафіксовано найменшу кількість випадків як військових кримінальних правопорушень, у цілому, так і дезертирства, зокрема, число правопорушень, передбачених ст. 408 КК України, у 2023 р. збільшилося у понад 66 разів. Причому питома вага дезертирства у структурі військових кримінальних правопорушень за цей самий період зросла у сім разів, а у першій половині 2024 р. – у майже 9 разів. На сьогоднішній день жодному виду злочинних проявів не є властивим такий злочинний потенціал, як дезертирству (!) І це, підкреслимо ще раз, є визначальною кримінологіч-

ною особливістю аналізованого кримінально караного правопорушення, котра виводить дослідника на складну проблему зумовлювання таких вчинків, від успішного розв'язання якої залежатиме успіх всієї системи запобігання. Отже, війна виявилася екстраординарним чинником, що вплинув кардинальним образом на кількісні параметри дезертирства. І поки він існуватиме, буде існуватиме й тенденція до збільшення або тримання досягнутого максимуму випадків кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за ст. 408 КК України.

Таку особливість дезертирства, як значний злочинний потенціал під час війни, ще більше розкриває залежність цих протиправних фактів від конкретної ділянки фронту. За результатами проведеного серед фахівців у військовій справі опитування, найбільша кількість діянь, передбачених ст. 408 КК України, сьогодні припадає на Вугледарський, Куп'янський та Покровський напрямки. Як бачимо, тенденція до самовільного залишення військових підрозділів спостерігається на тих ділянках оборони країни, де інтенсивність бойових дій є максимальною. Напевно, у такій ситуації має місце переплетіння цілої низки чинників суто суб'єктивного характеру та обставин, об'єктивних за своєю природою, як-от: легкодухість, боягузтво, неможливість й далі витримувати напружену ситуацію, що загрожує пораненням та смертю, страх перед потраплянням у полон, нестача зброї та боєприпасів до неї, медикаментів, провіанту, відсутність постановки чітких бойових завдань та підкріплення, загибель побратимів та ін.

Ще одна кримінологічна особливість виявляється у тому, що дезертирству в цілому є притаманним середній рівень латентності з дією різновекторних чинників на цей факт. Така ситуація пояснюється низкою причин, які можна поділити на ті, що знижують латентність дезертирства, й ті, що сприяють її підвищенню. До причин, які заважають зростанню прихованих від реєстрації фактів дезертирства належать такі з них. По-перше, військовослужбовці перебувають, образно кажучи, у суворій системі координат – на них поширюються правила й вимоги Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України¹, які вони мають беззаперечно виконувати. Отже, військовос-

лужбовці перебувають під постійним наглядом і контролем. По-друге, згідно з ч. 4 ст. 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України командир зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із непокорюю, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи дезертирством (*курсиви наші*), із негайним доставлянням затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками кримінального правопорушення². По-третє, інколи самі дезертири хизуються своїми вчинками. Так, повідомлено про підозру військовослужбовцю, який вихвалявся тим, що не повернеться на службу, та підбурював до втечі інших побратимів. Військовослужбовець, про якого йдеться, проходив службу в одній із військових частин, яка перебуває на лінії бойового зіткнення на півдні України. Отримавши щорічну відпустку, підозрюваний поїхав додому в Івано-Франківську область. Звідти військовослужбовець через месенджери почав повідомляти побратимам, які залишилися на фронті, що не збирається повертатися на службу, і навіть заспівав на відео одну з пісень про ухилиянтів, яку поширює ворожа пропаганда³.

Разом із тим, як правильно свого часу зазначив О. М. Артеменко, латентність злочинів проти порядку проходження військової служби, зокрема, дезертирства, у військових формуваннях, які розташовані у зоні проведення ООС (АТО) та поза нею, має відмінності, адже у зоні бойового конфлікту її рівень є вищим за той, що спостерігається на території, яка до такої зони не належить⁴. І ще: «У зв'язку із тим, що досягнути належного

² Дисциплінарний статут Збройних Сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 197.

³ ДБР затримало дезертира, який втік зі служби та вихвалявся про це у відео. Офіц. сайт Держаного бюро розслідування' <<https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrimalo-dezertira-yakij-vtik-zi-sluzhbi-ta-vihvalyavsya-pro-ce-u-video>>

⁴ Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби (дис канд. юрид. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2018) 2.

¹ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 194.

рівня законності на лінії зіткнення та у перших ешелонах оборони дуже складно, тому, очевидно, що рівень латентності цих злочинів тут є набагато вищим порівняно з військовими формуваннями, розташованими поза територією Донецької і Луганської областей України»¹.

Дійсно, певна частина випадків дезертирства й сьогодні може розцінюватися як потрапляння українських військовослужбовців у полон або зникнення без вісті (особливо у бойовій обстановці, під час бойового зіткнення). У зв'язку із цим створюються ситуації такого виду латентності, як гранична, тобто зникнення військовослужбовця відбулося, але вся ситуація нібито свідчить про те, що людина могла потрапити до ворожої сторони. Така позиція підтверджується й думкою респондентів. Так, за результатами анонімного опитування, абсолютна більшість респондентів (94%) вважає, що на територіях, наближених до ведення бойових дій, рівень латентності є вищим за той, який спостерігається у відносно віддалених регіонах України.

Наступна особливість дезертирства полягає у відсутності домінуючого мотиву або принаймні кількох домінуючих мотивів під час вчинення цього правопорушення. На перший погляд, здається, що «домінантою» виступає легкодухість та боягузтво. Але мотиваційний комплекс, вірніше, його палітра виявляється набагато багатше (навіть за часів воєнного стану).

За підсумками вивчення кримінальних проваджень та отриманими результатами експертного опитування працівників Державного бюро розслідувань, спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері і військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань дослідниця проблеми дезертирства А. О. Кавунська презентувала основні групи мотивів вчинення дезертирства. Серед таких вчена назвала ті, що викликані, по-перше, початковим негативним ставленням до проходження військової служби, як-от: небажання проходити військову службу; страх втрати життя, можливість бути скаліченим, **пораненим чи потрапити в полон, легкодухість**); по-друге, бойовою обстановкою або воєнним станом, наприклад, боягузтво; психологічна травма після участі у бойових діях); по-третє, певною життєвою ситу-

ацією, як-от: смерть близької людини, хвороба батьків, членів сім'ї, інші сімейні чи особисті обставини); по-четверте, проходженням військової служби (наприклад, нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців); по-п'яте, факторами кримінально-протиправного характеру (наприклад, спроба уникнути покарання у результаті вчинення іншого кримінального правопорушення)².

Така мотиваційна палітра в цілому підтверджується й результатами нашого дослідження.

Нарешті, важливим чинником, який суттєво змінює природу дезертирства та його сприйняття в суспільстві, тим самим набуваючи значення особливості аналізованого явища, сьогодні є *війна*. Якщо здійснити спробу виділити те головне, що створює цю особливість, то такими моментами, зокрема, є, по-перше, загроза існуванню держави, адже в умовах війни (особливо такої, як російсько-українська, від результату якої залежить збереження державного суверенітету і національної незалежності) дезертирство буквально сприймається як зрада ідеалам людяності, свободи, справедливості на найвищому рівні. Оскільки вирішується доля саме існування цілої держави, ухилення від виконання військового обов'язку вважається не лише порушенням закону, а й відмовою захищати українську націю.

По-друге, у воєнний час суспільство вимагає від кожного максимальної мобілізації та жертвності заради спільної перемоги. Дезертирство руйнує відчуття єдності та солідарності серед військових і цивільних, адже кожен солдат є важливим елементом загальної оборонної системи. Один дезертир може деморалізувати колектив, підриваючи дисципліну та віру в спільну перемогу. Тому чинник війни ставить на порядку денному питання про колективну відповідальність всього суспільства, що руйнується вчинками дезертирів.

По-третє, в умовах війни соціальний тиск на військовослужбовців значно посилюється. Суспільство очікує від них стійкості, відваги та вірності присязі. У випадку дезертирства це призводить, як правило, до суворого суспільного осу-

¹ Артеменко О. М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження: монографія (Право, 2019) 41–42.

² Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. 82–83.

ду та викликає негативне ставлення до особи не лише з боку держави, а й від її рідних, близьких та громади.

По-четверте, війна ставить перед людьми надзвичайні моральні дилеми, про які можна сказати як про моральний вибір в екстремальних умовах. У випадку дезертирства це вибір між власним виживанням і власними інтересами та обов'язком перед державою і товаришами по службі. У мирний час дезертирство можна розглядати як порушення дисципліни, а в умовах війни – як глибоку моральну кризу, що ставить під сумнів цінності й ідеали людини.

Висновки. На підставі проведеного теоретичного аналізу та узагальнення емпіричного матеріалу підтверджується наша гіпотеза про те, що явище дезертирства як протиправне суспільно небезпечне діяння в умовах воєнного стану отримало нового гострого соціального значення. Про це свідчить низка соціально-правових і кримінологічних особливостей, котрі утворилися через вплив повномасштабного вторгнення рф на територію України.

Головними соціально-правовими особливостями дезертирства в умовах запровадження у країні режиму воєнного стану є: а) *зважаєне ставлення законодавця до цього протиправного діяння*, що відбиває неоднозначну позицію соціуму до оцінки останнім дезертирства; б) в контексті воєнного стану *набуття дезертирством нового соціального значення як такого*; в) *неоднозначне ставлення української громади до оцінки цього протиправного діяння*.

Серед головних кримінологічних особливостей дезертирства слід відмітити: а) *значний злочинний потенціал*, що проявився з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну; б) *залежність випадків дезертирства від конкретної ділянки фронту*; в) *середній рівень латентності дезертирства з дією різновекторних чинників на цей факт*; г) *відсутність домінантного мотиву або принаймні кількох домінантних мотивів* під час вчинення цього правопорушення; д) у цілому *вплив фактору війни на характер явища дезертирства*.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy: zatv. Zakonom Ukrainy vid 24 bereznia 1999 r. № 551-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 22. St. 197. (in Ukrainian)
2. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia abo prokhozhenia viiskovoi sluzhby pid chas dii voiennoho stanu». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/239f0471-ab03-431d-a8bc-00578d2033db. (in Ukrainian)
3. Porivnialna tablytsia do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia abo prokhozhenia viiskovoi sluzhby pid chas dii voiennoho stanu». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/b7b4445f-4d35-4d9d-9a13-5def54711985. (in Ukrainian)
4. Pro vnesennia dopovnen i zmin do Kryminalnoho i Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainskoi RSR: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady USSR vid 14 zhovtnia 1974 r. № 3130-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady USSR. 1974. № 44. St. 445. (in Ukrainian)
5. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalno-protsesualnoho ta Vypravno-trudovoho kodeksiv Ukrainy: Zakon Ukrainy № 1483-III vid 22.02.2000 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 17. St. 123. (in Ukrainian)
6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylenia vidpovidalnosti za okremi viiskovi zlochyny: Zakon Ukrainy vid 12 liutoho 2015 r. № 194-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 16. St. 113.
7. Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy: zatv. Zakonom Ukrainy vid 24 bereznia 1999 r. № 548-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 22. St. 194. (in Ukrainian)
8. Uholovnyi kodeks Ukraynskoi SSR. Kyev: Polytyzdat Ukrainy, 1964. S. 104–105. (in Russian)

Bibliography

Authored books

1. Anisimov H. M., Dziuba Yu. P., Kasyniuk V. I. ta in. *Zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyny): navch. posib* [Crimes against the established procedure for military service (war crimes):

- training manual] (Pravo, 2011) 184 (in Ukrainian)
2. Artemenko O. M. *Zlochyny proty poriadku prokhozhenia viiskovoi sluzhby: kryminolohichne doslidzhennia: monohrafiia* [Crimes against the order of military service: criminological research: monograph] (Pravo, 2019) 224 (in Ukrainian)
 3. Dmytrenko N. A., Shkuta O. O. *Zlochynnist u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia: monohrafiia* [Crime in the Armed Forces of Ukraine: criminological characteristics and prevention: monograph] (Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022) 186 (in Ukrainian)
 4. Karpenko M. I. *Zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyny) teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia* [Crimes against the established order of military service (war crimes) theoretical and applied aspects: monograph] (VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2018) 420 (in Ukrainian)
 5. Kavunskaya A. O., Korniienko M. V., Shkuta O. O. *Dezertyrstvo v Ukraini: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty: monohrafiia* [Desertion in Ukraine: criminal legal and criminological aspects: monograph] (Vydavnytstvo «Iurydyka», 2023) 212 (in Ukrainian)
 6. Kharytonov S. O. *Kryminalna vidpovidalnist za viiskovi zlochyny za kryminalnym pravom Ukrainy: monohrafiia* [Criminal liability for war crimes under the criminal law of Ukraine: monograph] (Pravo, 2018) 328 (in Ukrainian)

Edited books

7. Stratonova V. M., Strieltsova Ye. L. (red) *Viiskovi zlochyny: kryminalno-pravova, kryminalistychna ta kryminolohichna kharakterystyka: kol. monohrafiia* [War crimes: criminal-legal, forensic and criminological characteristics: col. monograph] (Helvetyka, 2015) 340 (in Ukrainian)

Journal articles

8. Kolodiaznyi M. H. 'Kryminolohichna kharakterystyka viiskovykh zlochyniv v Ukraini' [Criminological characteristics of war crimes in Ukraine] (2013) 26 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 109–117 (in Ukrainian)
9. Pazi B. A. 'Kryminolohichni osoblyvosti ta klasyfikatsiia kradzihok v Ukraini, sheho vchyniautsia v umovakh voiennoho abo nadzvychnoho stanu' [Criminological features and classification of thefts in Ukraine committed during a state of war or emergency] (2023) 45 *Pytannia borotby zi zlochynnosti* 142 (in Ukrainian)

Thesis

10. Artemenko O M 'Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynam proty poriadku prokhozhenia viiskovoi sluzhby' [Criminological characteristics and prevention of crimes against the order of military service] (dys kand. yuryd. Naukovo -doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Kharkiv, 2018) (in Ukrainian)
11. Kasko T. Yu. 'Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv proty poriadku prokhozhenia viiskovoi sluzhby' [Criminal legal characteristics of crimes against the order of military service] (dys kand. yuryd. nauk Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova. Odesa, 2015) 264 (in Ukrainian)
12. Kupar D. Yu. 'Zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty poriadku nesennia viiskovoi sluzhby' [Exemption from criminal liability for crimes against the order of military service] (dys kand. yuryd. nauk Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv, 2018) 228 (in Ukrainian)
13. Puzyrevskiy Ye. B. 'Kryminolohichni analiz i zapobihannia viiskovym zlochynam' [Criminological analysis and prevention of war crimes] (dys kand. yuryd. nauk, Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2011) 186 (in Ukrainian)

Thesis abstract

14. Onyskiv A. M. 'Kryminalna vidpovidalnist za porushennia poriadku prokhozhenia viiskovoi sluzhby, vchyneni v umovakh osoblyvoho periodu abo v boiovii obstanovtsi' [Criminal liability for violations of the procedure for military service committed during a special period or in a combat situation] (avtoref kand yuryd nauk Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Kyiv, 2017) 20 (in Ukrainian)
15. Senko M. M. 'Kryminalna vidpovidalnist za samovilne zalushennia viiskovoi chastyny abo mistsia sluzhby' [Criminal liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service] (avtoref dys kand. yuryd. nauk NAN Ukrainy; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 2005) 18 (in Ukrainian)

Websites

16. Burdya I. 'Dezertyrstvo v ZSU: karaty chy proshchaty' [Desertion in the Armed Forces of Ukraine: punish or forgive?] (Zakon i Pravo. 12 lypnia 2024) <<https://www.dw.com/uk/dezertyrstvo-v-zsu-desatki-tisac-sprav-ale-do-sudu-dovodat-odinici2-a-69597844/a-69597844>> (in Ukrainian)
17. 'DBR zatrymalo dezertyra, yakiy vtik zi sluzhby ta vykhvalivsia pro tse u video' [The State Bureau of Investigation detained a deserter who escaped from service and bragged about it in a video] (Ofits. sait Derzhanoho biuro rozsliduvannia) <<https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrymalo-dezertira-yakij-vtik-zi-sluzhbi-ta-vihvalivsia-pro-ce-u>>

video.> (in Ukrainian)

Кравець Д. М.

Щодо соціально-правових і кримінологічних особливостей дезертирства, що вчиняється в умовах воєнного стану

Статтю присвячено встановленню й всебічному аналізу впливу умов воєнного стану, запровадженого в Україні, на явище дезертирства. Такий вплив розглядається через встановлення й розкриття змісту низки соціально-правових та кримінологічних особливостей, якими характеризується дезертирство після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну.

У цілому підтверджується гіпотеза про те, що явище дезертирства як протиправне суспільно небезпечне діяння в умовах воєнного стану отримало нового гострого соціального значення. І свідченням цього якраз й є низка встановлених соціально-правових та кримінологічних особливостей дезертирства. При цьому до головних соціально-правових особливостей дезертирства в умовах запровадження у країні режиму воєнного стану автором віднесено: а) зважене ставлення законодавця до цього протиправного діяння, що відбиває неоднозначну позицію соціуму до оцінки останнім дезертирства; б) набуття дезертирством у контексті воєнного стану нового соціального значення як такого; в) неоднозначне ставлення української громади до оцінки цього протиправного діяння. Головними кримінологічними особливостями дезертирства визначено: а) значний злочинний потенціал, що проявився з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну; б) залежність кількості випадків дезертирства від конкретної ділянки фронту; в) середній рівень латентності дезертирства, на який впливають різновекторні чинники; г) відсутність домінантного мотиву або принаймні кількох домінантних мотивів під час вчинення цього правопорушення; д) вплив фактору війни на характер явища дезертирства у цілому. Виокремлені особливості важливо враховувати при аналізі цього явища та під час опрацювання системи заходів запобігання.

Ключові слова: правопорушення, дезертирство, соціально-правові та кримінологічні особливості, війна, латентність.

Kravets D. M.

Regarding socio-legal and criminological features of desertion committed under martial law

The article is devoted to the establishment and comprehensive analysis of the impact of the conditions of martial law introduced in Ukraine on the phenomenon of desertion. This influence is considered through the establishment and disclosure of the content of a number of socio-legal and criminological features that characterized desertion after the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. In general, the hypothesis that the phenomenon of desertion as an illegal socially dangerous act in the conditions of martial law has acquired a new acute social significance is confirmed. And a number of established socio-legal and criminological features of desertion are proof of this. At the same time, the main socio-legal features of desertion in the conditions of the introduction of martial law in the country are attributed by the author: a) the balanced attitude of the legislator to this illegal act, which reflects the ambiguous position of society towards the latter's assessment of desertion; b) acquisition of desertion in the context of martial law as a new social meaning; c) ambiguous attitude of the Ukrainian community to the assessment of this illegal act. The main criminological features of desertion are defined as: a) significant criminal potential that appeared with the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine; b) dependence of the number of cases of desertion on a specific section of the front; c) the average level of desertion latency, which is influenced by various vector factors; d) the absence of a dominant motive or at least several dominant motives during the commission of this offense; e) the influence of the war factor on the nature of the phenomenon of desertion as a whole. It is important to consider the specific features when analyzing this phenomenon and when developing a system of prevention measures.

Key words: crime, desertion, socio-legal and criminological features, war, latency.

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

Д. О. Куковинець, здобувачка поза аспірантурою відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0002-8417-5873

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ДОМАГАННЯ ДИТИНИ ДЛЯ СЕКСУАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ (СТ. 156¹ КК УКРАЇНИ)

Постановка проблеми. В умовах триваючої агресії Російської Федерації проти України діти стають найбільш незахищеною та вразливою соціальною групою, вплив на яку не обмежується виключно фізичними діями, а й охоплює й інтелектуальні загрози, що пов'язані із формуванням та функціонуванням інформаційного простору. До числа останніх зараховується так звані «контактні ризики»¹, що виникають у процесі соціальної комунікації неповнолітнього (малолітнього) та задоволення його потреби у спілкуванні. Одним із суспільно небезпечних проявів такого виду ризиків є домагання дитини для сексуальних цілей, відповідальність за яке передбачена нормами ст. 156¹ Кримінального кодексу України (далі – КК). При цьому означене кримінальне правопорушення містить у собі потенційну можливість до трансформації у майбутньому в інше кримінально каране діяння, що має вищий ступінь суспільної небезпечності².

З огляду на це, необхідність дослідження кримінально-правової природи домагання дитини для сексуальних цілей видається вкрай актуальною та нагальною потребою науки кримінального права та правозастосовної практики.

¹ Рекомендація CM/Rec (2018)7 Комітету міністрів держав-членам про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі (Ухвалено Комітетом Міністрів 4 липня 2018 року на 1321-му засіданні заступників міністрів). *Міністерство внутрішніх справ України*: оф. вебсайт. URL: https://mvs.gov.ua/upload/file/rekomendac_ua_schodo_zahistu_d_tey_u_cifrovomu_seredovischi_2018.pdf (дата звернення: 15.09.2024).

² *Примітка.* Як видається, така теза безпосередньо впливає із тексту диспозицій частин 1 та 2 цієї статті, де зазначається, що домагання дитини для сексуальних цілей здійснюється із метою «вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій» чи «з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії».

Водночас певним відправним пунктом у царині вивчення відповідного суспільно небезпечного явища та вироблення у подальшому рекомендацій задля ефективного кримінально-правового регулювання наслідків його вчинення є з'ясування його соціально протиправної спрямованості. Для цього необхідним є визначення об'єктів, яким заподіюється певна шкода або створюється реальна загроза її спричинення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань родового об'єкта домагання дитини для сексуальних цілей присвячені наукові розробки О. В. Попович, Л. В. Томаша, П. П. Латковського, А. Ю. Бабій³; К. О. Черевко⁴; В. В. Сенько⁵; Н. О. Семчук, С. Я. Лихової, Н. М. Удалової, А. О. Лисюка, О. М. Чебан⁶ та інших вчених.

Метою статті є визначення родового об'єкта домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156¹ КК).

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим, як перейти до безпосереднього розв'язання поставленої мети, вважаємо за потрібне висловити кілька методологічних суджень.

³ Попович ОВ та інші, *Кримінальне право України. Особлива частина* (Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», 2022) 57

⁴ Черевко КО, 'Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК) та домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК): характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак' в Орлов ЮВ (ред) *Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)* (ХНУВС, 2023) 316

⁵ Сенько В, 'Аналіз складу кримінального правопорушення за статтею 156-1 Кримінального кодексу України' (2022) (4) *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* 428 <10.31733/2078-3566-2022-4-427-432>

⁶ Semchuk N and others, 'Countering the sexual solicitation of children using computer technology' (2022) 20(38) *Revista Científica General José María Córdova* 376 <<http://dx.doi.org/10.21830/19006586.907>>

Першочергово зазначаємо, що поділяємо позицію, за якою об'єкт кримінального правопорушення визначається як *суспільні відносини*, що охороняються законодавством про кримінальну відповідальність. У зв'язку з цим подальші міркування будуть наводитися саме крізь призму такої концепції його розуміння. Доречно також згадати твердження В. Я. Тація, що більш повне з'ясування, окрім іншого, сутності відносин, що охороняються законодавством про кримінальну відповідальність, видається можливим у разі правильної класифікації об'єктів¹. Тому дослідження цієї проблеми варто почати із визначення родового об'єкта домагання дитини для сексуальних цілей.

Стаття 156¹ КК, якою передбачена відповідальність за означене діяння, розміщена в розділі IV Особливої частини КК. Враховуючи той факт, що, за загальним правилом, структура розділів Особливої частини КК будується за принципом особливостей родових об'єктів², родовий об'єкт означеної групи суспільних відносин найчастіше подається крізь призму статевої свободи та статевої недоторканості особи³ (як це впливає із назви розділу). Водночас зауважимо, що такі групи суспільних відносин хоча і мають взаємопов'язаний та взаємообумовлений характер, проте їх існування є відносно самостійним, таким, що відображає різні аспекти сфери сексуальної взаємодії. Зважаючи на викладене, вбачаємо за доцільне відійти від усталеного підходу до розуміння родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК, як суспільних відносин щодо забезпечення статевої свободи та статевої недоторканості, і для цих цілей зроби-

ти спробу надати бачення єдиної, уніфікованої категорії. Звертаємо увагу, що такі пошуки не є новими для науки кримінального права: раніше вже висувалися пропозиції іменувати об'єкт аналізованих груп суспільних відносин як «уклад стате-вих відносин / стосунків»⁴, «сексуальну автономію»⁵, «сексуальну безпеку»⁶, «безпеку статевої сфери життєдіяльності особи»⁷ тощо.

У зв'язку із наведеним виникає запитання: чи є тотожними за змістом поняття «статевий» та «сексуальний»? Вважаємо, що ні, але разом із тим зауважуємо, що більш коректним для позначення суспільних відносин, поставлених під охорону нормами досліджуваного розділу, є використання термінів із складником «сексуальний». Зазначене пояснюється таким.

Передусім треба зауважити, що слова «статевий» та «сексуальний» семантично є різними за значенням. Так, перше тлумачиться як прикметник до слова «стать»⁸, іншими словами, фактично зводиться до вказівки на такі біологічно-фізіологічні ознаки (як-от: хромосоми, гормони, репродуктивні органи тощо), що дозволяють розрізняти жіночі та чоловічі особи одна від одної. Тобто, з огляду на наведене, використання складника «статевий» у термінах має однозначно вказувати саме на вроджені відмежувальні за типом статі характеристики. Підтвердження цьому можемо знайти в тексті чинного КК (у тому числі і в тексті примітки до досліджуваної нами статті): п. 3) ч. 1 ст. 67 КК («статева приналежність»), ч. 1 ст. 121 КК, ч. 2 примітки до ст. 156¹ КК («статеві органи»).

Водночас слово «сексуальний», хоча і позначається у словниках як синонімічне до поняття «статевий», однак розуміється як таке, що має відношення до статевого життя (яке, зі свого боку, є сукупністю процесів, що спонукає та за допо-

¹ Тацій ВЯ, *Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві* (Право, 2016) 132

² Тацій ВЯ, 'Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень' в Тацій ВЯ, Борисов ВІ та Тютюгін ВІ (ред) *Кримінальне право України: Особлива частина* (Право, 2020) 19

³ Джужа ОМ (ред) *Кримінальна відповідальність за звалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом* (ТОВ «ІВА», 2012) 38; Дудоров ОО, *Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики)* (РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018) 4; Борисов ВІ та Харитонов ОВ, 'Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи' в Тацій ВЯ, Борисов ВІ та Тютюгін ВІ (ред) *Кримінальне право України: Особлива частина* (Право, 2020) 115; Попович ОВ та інші, *Кримінальне право України. Особлива частина* (Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», 2022) 52.

⁴ Коржанський МЙ, *Кваліфікація злочинів* (Атіка, 2007) 176; Шеремет АП, *Злочини проти статевої свободи* (ТОВ Видавництво «Наші книги», 2007) 10.

⁵ Олена Харитонova 'Сексуальне насильство, Стамбульська конвенція і реформи: сміливість продовжувати?' (*Jurfem*, 8 вересня 2022) <<https://jurfem.com.ua/sexual-nasylstvo-stambulska-konventsija-i-reformy/>>

⁶ Джужа ОМ (ред) *Кримінальна відповідальність за звалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом* (ТОВ «ІВА», 2012) 86

⁷ Світличний ОО, 'Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх' (дис канд юрид наук, Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний університет») Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 2012) 72

⁸ Назарова ІС (ред), 'С' у *Словник української мови в 11 т* (Т 9, Наукова думка 1970) 667

могою яких задовольняється статевий потяг – по-дразнююча сила, спрямована на усунення *сексуального збудження* шляхом безпосереднього або опосередкованого задоволення первинних позивів)¹. Тобто означення «сексуальний» має стосуватися виключно сфери задоволення такої сексуальної потреби.

Принагідно зазначимо, що в положеннях аналізованого розділу слово «сексуальний» зустрічається шістнадцять разів, натомість «статевий» – лише чотири (два з яких безпосередньо відображені в назві розділу). При цьому навіть у деяких із цих випадків вживання поняття «статевий» орієнтує не на відповідні біологічно-фізіологічні ознаки, а на сферу *сексуальних* зносин (як, наприклад, конструкція «статевий зв'язок» у назві ст. 154 КК).

Схожа ситуація має місце і в українській версії тексту профільного міжнародно-правового акта (у зв'язку із необхідністю імплементації положень якого до тексту КК було уведено ст. 156¹) – Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. (далі – Лансаротська конвенція, Конвенція), – що розміщений на сайті Верховної Ради України. Водночас підхід, закладений в оригінальному англійському тексті Конвенції на сайті Ради Європи², є дещо відмінним. Так, наприклад, у ст. 6 цього документа в його українській версії міститься згадка щодо «інформації про *статеве* життя», у той час як в оригінальному англійському тексті вказується на «інформацію про сексуальність» («information on *sexuality*»). Частина 3 ст. 16 українського тексту вказує на «статеві правопорушення», а в англійській робиться акцент на «сексуальних злочинах» («*sexually* offends»). Так само у ч. 3 ст. 18 вітчизняної редакції Конвенції згадуються «статеві стосунки», тоді як в англійській – «сексуальні стосунки» (*sexual activities*) тощо.

З огляду на це, а також у зв'язку з тим, що вітчизняні законодавчі акти подекуди нормативно наповнюються за рахунок *повного* текстуального запозичення міжнародних положень, то можемо припустити, що заміна слова «сексуальний»

на «статевий» у текстах національного законодавства про кримінальну відповідальність може пояснюватись некоректністю перекладу норм міжнародно-правових актів. Окрім того, така лексична невідповідність може бути зумовлена й усталеним переконанням, за якого раніше на теренах нашої країни сексуальна діяльність традиційно ототожнювалася виключно із відносинами людей різної статі. За тих часів гомосексуальна орієнтація не сприймалася як припустима. Так, наприклад, у КК 1960 р. (аж до втрати ним чинності) положеннями ст. 122 встановлювалася відповідальність за «мужолозтво», тобто зносини чоловіка з чоловіком³). Однак в умовах зняття стигми із гомосексуальної орієнтації⁴ та розвитку суспільства у векторі індивідуалізації (що зумовлює так само більш гнучке ставлення до теми сексу⁵), убачається, що ототожнення понять «статевий» та «сексуальний» саме за таким принципом у сучасному соціумі не вбачається коректним.

Також звертаємо увагу, що заміна слова «статевий» на «сексуальний» закладена й в основу проекту нового КК, де, зокрема, розділу 4.5. надана назва «Кримінальні правопорушення проти *сексуальної* свободи та *сексуальної* недоторканості людини» (*курсив наш* – Д. К.)⁶. Ю. А. Пономаренко, як член Робочої групи з питань розвитку кримінального права (яка безпосередньо займається розробкою нового Кодексу), використання означеної термінології аргументує таким. Передусім, на його переконання, вживання категорій із складниками «статевий» орієнтує виключно на фізіологічну компоненту посягання, що не охоплює повною мірою сферу сексуальності як психо-фізіологічну властивість людини. Окрім того, як зазначає на-

³ Кримінальний кодекс України: Закон від 28.12.1960. Верховна Рада України | Законодавство України: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 15.09.2024).

⁴ 17 травня 1990 року, зокрема, ВОЗ виключила гомосексуальність із нової редакції Міжнародної класифікації хвороб та, відповідно, припинила її розуміння як психічної хвороби (Див.: 'Moving one step closer to better health and rights for transgender people' (*World Health Organization*) <<https://www.who.int/europe/news/item/17-05-2019-moving-one-step-closer-to-better-health-and-rights-for-transgender-people>>).

⁵ Gemara N, Mishna F та Katz C, "If my parents find out, I will not see my phone anymore": Who do children choose to disclose online sexual solicitation to?» (2023) *Child & Family Social Work* <<http://dx.doi.org/10.1111/cfs.13069>>

⁶ 'Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту' (станом на 01.08.2024 року). (Робоча група з питань розвитку кримінального права, 1 серпня 2024) <<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>>

¹ Шапар ВБ, *Сучасний тлумачний психологічний словник* (Прапор, 2007) 141, 357, 459.

² Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse of October 25, 2007. *Council of Europe*: of. website. URL: <https://rm.coe.int/1680084822> (date of access: 15.09.2024).

уковець, шкода може завдаватися таким складовим сексуальності особи, що не завжди збігаються з її статтю¹.

Отже, як вбачається, у сучасних умовах використання слів зі складовою «сексуальний» для позначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК, видається більш виправданим. Тому, замість термінів «статева свобода» та «статева недоторканість», доречніше вживати інші – «сексуальна свобода» та «сексуальна недоторканість» відповідно.

З'ясувавши цей термінологічний аспект, звернімося до аналізу тих категорій, що пропонуються як об'єднуючі щодо суспільних відносин із забезпечення сексуальної свободи та сексуальної недоторканості (а це, як згадувалося вище, «уклад статевої відносин / стосунків»², «сексуальна автономія»³, «сексуальна безпека»⁴, «безпека статевої сфери життєдіяльності особи»⁵ тощо).

Уявлення щодо родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК, як «укладу» видається не зовсім вдалим. Як зауважує П. В. Хряпінський, таке поняття є дуже містким і пов'язаним із цілим комплексом організаційних, економічних, правових, моральних відносин у суспільстві, великі блоки яких, вочевидь, не можуть бути врегульованими кримінально-правовими засобами⁶. Не вбачається коректним розкриття означеного родового об'єкта і через концепт «автономії», оскільки, виходячи

з етимології цього слова, вона (автономія) орієнтує на самостійність, незалежність у розв'язанні певних питань⁷, що, з нашої точки зору, враховує лише аспект сексуальної свободи особи і залишає поза увагою питання кримінально-правової охорони тих, хто нею не володіє.

Надалі констатуємо наявність принаймні ще двох наукових підходів щодо визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК і пов'язаних із використанням категорії «безпека».

Як слушно зауважують В. І. Борисов та О. О. Пашенко, якщо вести мову про безпеку як суспільні відносини, то має застосовуватись статичний підхід: її розуміють як стан захищеності⁸. Орієнтуючись на таке розуміння, варто зазначити, що послуговування терміном «безпека статевої сфери життєдіяльності особи» також не виглядає виправданим, адже (якщо навіть не брати до уваги використання як складника слова «статевий») він, у разі буквального тлумачення, включає не лише відсутність сексуальних посягань, а й у широкому сенсі – створення гарантій для забезпечення належного рівня сексуального благополуччя (за рахунок великого спектру компонентів: від відсутності розладів до доступності інформації про сексуальність), що у своїй сукупності створюють стан захищеності. Такий підхід («сфера життєдіяльності особи) так само, як і наведена вище позиція М. Й. Коржанського та А. П. Шеремета, є занадто містким.

Натомість, поняття «сексуальна безпека», що розуміється як стан захищеності життєво важливих благ особи у сфері сексуальних відносин⁹, видається більш прийнятним, але водночас й таким, що володіє деяким ступенем невизначеності (зокрема, незрозуміло, про які «життєво важливі блага» йде мова?).

З огляду на це, категорією, яка об'єднує поняття сексуальної недоторканості та сексуальної свободи, пропонуємо вважати «безпеку сексуальних стосунків між людьми», що, з одного боку, вказує на конкретну сферу суспільних відносин,

⁷ Бусел ВТ (ред) *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (ВТФ «Перун» 2005) 7

⁸ Борисов ВІ та Пашенко ОО, 'Щодо розуміння доктринальної концепції «безпека – стан захищеності»' (2020) 1(13) *Вісник Асоціації кримінального права України* 133 <<http://dx.doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.205984>>

⁹ Джужа ОМ (ред) *Кримінальна відповідальність за звалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом* (ТОВ «ІВА», 2012) 86

¹ Баулін ЮВ та Хавронюк МІ (ред) *Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення* (ВАІТЕ, 2024) 202 <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/10/07/monografiya-proyekt-novogo-kk-ukrayiny.pdf>>

² Коржанський МІ, *Кваліфікація злочинів* (Атіка, 2007) 176; Шеремет АП, *Злочини проти статевої свободи* (ТОВ Видавництво «Наші книги», 2007) 10.

³ Олена Харитоновна 'Сексуальне насильство, Стамбульська конвенція і реформи: сміливість продовжувати' (*Jurfem*, 8 вересня 2022) <<https://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-stambulska-konventsija-i-reformy/>>

⁴ Джужа ОМ (ред) *Кримінальна відповідальність за звалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом* (ТОВ «ІВА», 2012) 86

⁵ Світличний ОО, 'Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх' (дис канд юрид наук, Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний університет» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 2012) 72

⁶ Хряпінський ПВ, 'Щодо родового та безпосереднього об'єктів ненасильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітньої особи' (2020) (4) *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* 207 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvsv_2020_4_34>

а з другого, конкретизує її, окреслює лише випадками суб'єктних взаємин. Воно може розумітися як стан захищеності у сфері сексуальних відносин від різних проявів сексуальної експлуатації та сексуального насильства, спрямованих на задоволення сексуального потягу. Акцентуємо увагу на тому, що окреме виділення «сексуальної експлуатації» та «сексуального насильства» як рівнозначних структурних ознак визначення є свідомим кроком. По-перше, це кореспондує актам міжнародного законодавства (зокрема, положенням вищезгаданої Лансаротської конвенції). По-друге, відображає сутнісну відмінність цих ознак. Зокрема, в ООН надають таке робоче визначення сексуальної експлуатації: «будь-яке фактичне зловживання або спроба зловживання вразливим становищем, відмінною владою чи довірою в сексуальних цілях». Натомість, сексуальне насильство розуміється як «будь-які фактичні або спроба сексуальних дій, здійснених примусово або в нерівних чи примусових умовах»¹. При цьому об'єднуючим чинником для вказаних понять є, як видається, конкретна обумовленість посягання його сексуальною спрямованістю. За такого бачення загальна категорія «безпека сексуальних стосунків між людьми» дозволяє відмежувати посягання, об'єднані в межах розділу IV Особливої частини КК, від інших, що також можуть бути пов'язані з діями сексуаль-

¹ 'Повідомлення про сексуальну експлуатацію та насильство' (UNHCR Україна) <https://help.unhcr.org/ukraine/uk/sea_ukr/>

ного характеру і при цьому не спрямовані на задоволення сексуального потягу.

Таким чином, *родовим об'єктом* кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК, є *суспільні відносини, що забезпечують безпеку сексуальних стосунків між людьми*.

Наведене слугує аргументами для формування пропозиції щодо необхідності уточнення назви розділу IV Особливої частини КК, зокрема її викладення в такий спосіб: «Кримінальні правопорушення проти безпеки сексуальних стосунків між людьми».

Висновок. Отже, проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

1. Родовим об'єктом домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156¹ КК), так само як й інших кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена IV розділом Особливої частини КК, є суспільні відносини, що забезпечують безпеку сексуальних стосунків між людьми.

2. Під «безпекою сексуальних стосунків між людьми» варто розуміти стан захищеності у сфері сексуальних відносин від різних проявів сексуальної експлуатації та сексуального насильства, спрямованих на задоволення сексуального потягу.

3. Назву розділу IV Особливої частини КК пропонується викласти у такий спосіб: «Кримінальні правопорушення проти безпеки сексуальних стосунків між людьми».

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse of October 25, 2007. *Council of Europe*: of. website. URL: <https://rm.coe.int/1680084822> (in English)
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 28.12.1960. Verkhovna Rada Ukrainy | Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.
3. Rekomendatsiia CM/Rec (2018)7 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam pro pryntsyphu dotrymannya, zakhystu ta realizatsii prav dytyny v tsyfrovomu seredovyshchi (Ukhvaleno Komitetom Ministriv 4 lyupnia 2018 roku na 1321-mu zasidanni zastupnykiv ministriv). Ministerstvo vnurishnikh sprav Ukrainy: of. vebsait. URL: https://mvs.gov.ua/upload/file/rekomendac_ia_schodo_zahistu_d_tey_u_cifrovomu_seredovishch_2018.pdf.

Bibliography

Authored books

1. Dudorov OO, *Zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky)* [Crimes against sexual freedom and sexual inviolability of a person (main provisions of criminal law characteristics)] (RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 2018) 92 (in Ukrainian).
2. Korzhanskyi MI, *Kvalifikatsiia zlochyniv* [Qualification of crimes] (Atika, 2007) 592 (in Ukrainian).
3. Popovych OV and others, *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Criminal Law of Ukraine. Special Part] (Chernivetskyi yurydychnyi instytut Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» – Chernivtsi Law Institute of the National University «Odesa Law Academy», 2022) 319 (in Ukrainian).

4. Tatsii VIa, *Obiekt i predmet zlochyntu v kryminalnomu pravi* [Object and Subject of Crime in Criminal Law] (Pravo, 2016) 256 (in Ukrainian).
5. Shapar VB, *Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk* [Modern Explanatory Psychological Dictionar] (Prapor, 2007) 640 (in Ukrainian).
6. Sheremet AP, *Zlochynty proty statevoi svobody* [Crimes against sexual freedom] (TOV Vydavnytstvo «Nashi knyhy», 2007) 216 (in Ukrainian).

Edited books

7. Baulin YuV ta Khavroniuk MI (eds) *Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia* [Draft of the new Criminal Code of Ukraine: prerequisites for development, conceptual foundations, main provisions] (VAITE, 2024) 494 <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/10/07/monografiya-proiekt-novogo-kk-ukrayiny.pdf>> (in Ukrainian).
8. Busel VT (ed) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] (VTF «Perun» 2005) 1728 (in Ukrainian).
9. Dzhuzha OM (ed) *Kryminalna vidpovidalnist za zgvaltuvannia ta nasylnytske zadovolennia statevoi prystrasti nepryrodnyim sposobom* [Criminal liability for rape and forcible gratification of sexual passion in an unnatural way] (TOV «IVA», 2012) 272 (in Ukrainian).
10. Nazarova IS (ed), 'S' u *Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t* ['S' in Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes] (Vol 9, Naukova dumka 1970) 916 (in Ukrainian).
11. Cherevko KO, 'Rozbeshchennia nepovnitnikh (st. 156 KK) ta domahannia dytyny dlia seksualnykh tsilei (st. 156–1 KK): kharakterystyka obiektyvnykh ta subiektyvnykh oznak' ['Corruption of minors (Article 156 of the Criminal Code) and solicitation of a child for sexual purposes (Article 156–1 of the Criminal Code): characteristics of objective and subjective features'] in Orlov YuV (ed) *Kryminalne pravo Ukrainy (u pytanniakh ta vidpovidakh)* [Criminal Law of Ukraine (in questions and answers)] (KhNUVS, 2023) 520 (in Ukrainian).
12. Tatsii VIa, Borysov VI and Tiutiuhin VI (eds) *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna* [Criminal Law of Ukraine: Special Part] (Pravo, 2020) 768 (in Ukrainian).

Journal articles

13. Gemara N, Mishna F ta Katz C, «'If my parents find out, I will not see my phone anymore': Who do children choose to disclose online sexual solicitation to?» (2023) *Child & Family Social Work* <<http://dx.doi.org/10.1111/cfs.13069>> (in English)
14. Semchuk N and others, 'Countering the sexual solicitation of children using computer technology' (2022) 20(38) *Revista Científica General José María Córdova* 371–385 <<http://dx.doi.org/10.21830/19006586.907>> (in English)
15. Borysov VI and Pashchenko OO, 'Shchodo rozuminnia doktrynalnoi kontseptsii «bezpeka – stan zakhyshchenosti»' [On the understanding of the doctrinal concept of «security – a state of safety»] (2020) 1(13) *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine* 126–144 <<http://dx.doi.org/10.21564/2311–9640.2020.13.205984>> (in Ukrainian).
16. Senko V, 'Analiz skladu kryminalnoho pravoporushennia za statteiu 156–1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Analysis of the composition of a criminal offense according to art. 156–1 of the Criminal Code of Ukraine] (2022) (4) *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs* 427–432 <[10.31733/2078-3566-2022-4-427-432](http://dx.doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-427-432)> (in Ukrainian).
17. Khriapynskiy PV, 'Shchodo rodovoho ta bezposerednoho obektiv nenasylnytskykh zlochyntiv proty statevoi nedotorkanosti nepovnitnoi osoby' [On the generic and direct objects of non-violent crimes against the sexual inviolability of a minor] (2020) (4) *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs* 205–212 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2020_4_34> (in Ukrainian).

Theses of the dissertation

18. Svitlychnyi OO, 'Kryminalna vidpovidalnist za rozbeshchennia nepovnitnikh' [Criminal liability for corruption of minors] (PhD thesis, Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Zaporizkyi natsionalnyi universytet» Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy – State Higher Educational Institution «Zaporizhzhia National University» of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, 2012) 231 (in Ukrainian).

Websites

19. 'Moving one step closer to better health and rights for transgender people' (*World Health Organization*) <<https://www.who.int/europe/news/item/17-05-2019-moving-one-step-closer-to-better-health-and-rights-for-transgender-people>> (in English)

20. 'Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024 roku)' [Criminal Code of Ukraine: Control Text of the Draft' (as of August 1, 2024)] (*Robocha hrupa z pytan rozvytku kryminalnoho prava – Working Group on the Development of Criminal Law*, August 1, 2024) <<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>> (in Ukrainian).
21. Olena Kharytonova 'Seksualne nasylstvo, Stambulska konventsii i reformy: smilyvist prodovzhuvaty' [Sexual Violence, the Istanbul Convention and Reforms: The Courage to Continue] (*Jurfem*, September 8, 2022) <<https://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-stambulska-konventsii-i-reformy/>> (in Ukrainian).
22. 'Povidomlennia pro seksualnu ekspluatatsiiu ta nasylstvo' [Reporting sexual exploitation and abuse] (*UNHCR Ukraina – UNHCR Ukraine*) <https://help.unhcr.org/ukraine/uk/sea_ukr/> (in Ukrainian).

Куковинець Д. О.

Родовий об'єкт домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156¹ КК України).

У статті крізь призму суспільних відносин розглядається питання родового об'єкта кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 156¹ КК України («Домагання дитини для сексуальних цілей»).

Визначено, що домінуючий у сучасній науковій думці підхід, за яким родовий об'єкт розділу IV Особливої частини КК (до структури якого і входить аналізоване правопорушення) розглядається двокомпонентно (як суспільні відносини щодо забезпечення статевої свободи та статевої недоторканості), має бути переглянтий.

Аргументовано, що така позиція продиктована передусім застарілістю термінології із складником «статевий» і необхідністю її заміни на таку, що має у своєму складі слово «сексуальний». Окрім того, визначено, що для більшої чіткості родовий об'єкт має бути об'єднаний єдиною, уніфікованою категорією. На підставі аналізу наявних точок зору з цього приводу такою запропоновано розуміти «безпеку сексуальних стосунків між людьми». З огляду на це висловлено пропозицію внести зміни до чинної редакції назви розділу IV Особливої частини КК.

Ключові слова: кримінальне право, Особлива частина Кримінального кодексу України, об'єкт кримінального правопорушення, безпека, домагання дитини для сексуальних цілей.

Kukovynets D. O.

**The generic object of solicitation of a child for sexual purposes
(Article 156¹ of the Criminal Code of Ukraine)**

The article considers the issue of the generic object of a criminal offense through the prism of social relations, the liability for which is provided for by Article 156¹ of the Criminal Code of Ukraine («Solicitation of a child for sexual purposes»).

It is determined that the dominant approach in modern scientific thought, according to which the generic object of Section IV of the Special Part of the Criminal Code (the structure of which includes the analyzed offense) is considered in two components (as social relations regarding the provision of sex freedom and sex integrity), should be revised.

It is argued that such a position is dictated primarily by the obsolescence of terminology with the component «sex» and the need to replace it with one that includes the word «sexual». In addition, it is determined that for greater clarity the generic object should be united by a single, unified category. Based on the analysis of existing points of view on this issue, it is proposed to understand «the safety of sexual relations between people» as such. In view of this, a proposal is made to amend the current wording of the title of Section IV of the Special Part of the Criminal Code.

Keywords: criminal law, Special Part of the Criminal Code of Ukraine, object of criminal offense, safety, solicitation of a child for sexual purposes.

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Н. В. Глинська, докторка юридичних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судострою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ»

У 2024 р. підготовлено до друку монографію «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі» (автори: Валерій Шепітько, Галина Авдеева, Віктор Шевчук, Владислав Негребецький, Марієтта Капустіна, Вікторія Яремчук), яка є результатом проведення дослідження протягом 2022–2024 рр. у межах фундаментальної теми «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі»¹ науковим творчим колективом співробітників лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

У сучасних реаліях підготовлене видання є своєчасним та актуальним. Запропоноване видання присвячено проблемам використання і впровадження інноваційних продуктів у практику правозастосування, діяльність слідчих, прокурорів, суддів та судових експертів. Важливим є розгляд проблем використання інформаційних технологій та цифрової інформації (цифрових доказів) у кримінальному провадженні, а також можливостей запровадження штучного інтелекту в юридичну діяльність. Розглядувані в монографії питання відображають сучасний стан розвитку криміналістики та судової експертизи, європейський вектор їх розвитку.

¹ Фундаментальна тема «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі», затверджена постановою Президії НАПрН України № 118/5 від 15.06.2021 р. та постановою Вченої ради ІВПЗ НАПрН України № 7 від 28.12.2021 р. номер державної реєстрації 0121U114402.

Викладення матеріалу в монографії належним чином структуровано і повною мірою розкриває зміст поставленої проблеми. За своєю структурою видання складається з передмови, трьох розділів, 11 підрозділів та списку літератури. Матеріал викладено у логічній послідовності, характеризується елементами наукової новизни та практичної значущості.

У першому розділі «Тенденції криміналістики в сучасних умовах технологізації науки» акцентовано увагу на висвітленні доктринальних підходів до формування моделі криміналістики та її нових напрямків і визначено їх роль під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень та проведення судових експертиз, а так само проаналізовано процеси формування сучасних криміналістичних знань у країнах Європи та визначено їх вплив на розвиток криміналістики і судової експертизи в Україні.

Другий розділ «Впровадження цифрових технологій в діяльність органів правопорядку та розслідування кримінальних правопорушень» присвячено формуванню окремої галузі криміналістики – цифрової криміналістики, окремим проблемам криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в умовах цифровізації суспільства, використанню різного роду цифрових систем та систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності, проблеми забезпечення охорони прав і свобод людини в епоху штучного інтелекту.

У третьому розділі «Використання цифрових технологій в судовій експертизі» автори зверта-

ються до тенденцій розвитку судової експертизи завдяки використанню інформаційних ресурсів в судово-експертній діяльності. У цій частині роботи досліджуються проблеми верифікації цифрової інформації у кримінальному провадженні та можливості судової експертизи для вирішення цих питань.

Пропонована монографія має не лише наукове значення, а й практичне спрямування. Рекомендації, що сформульовані в роботі, можуть бути успішно використані в практичній діяльності співробітниками органів досудового розслідування та суду.

У роботі піддано аналізу чинне законодавство та інші нормативно-правові акти. Під час підготовки монографії використано широкий спектр спеціальних літературних джерел.

Монографія може бути корисною для широкого кола читачів – науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також співробітників органів правопорядку, слідчих (дознавачів, детективів), прокурорів, адвокатів, суддів та судових експертів.

Рецензія надійшла до редакції: 10.10.2024

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

М. Романов, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0001-8236-5780

ОСВІТА І НАВЧАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ – РЕСУРС ГУМАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Рецензія на монографію І. Яковець, В. Пивоварова, В. Ворожбіт-Горбатюк «Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи»

Монографія «Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи» за науковою редакцією В. Пивоварова – наукове видання, розміщене у відкритому мережевому доступі¹. У ньому автори (І. Яковець, В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк) презентували поточні результати наукового дослідження фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні», державний реєстраційний номер: 0121U114397), що виконувалося у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Монографія доволі змістовна, цінна висновками, адже у ній представлено результати кропіткого збирання, вивчення, аналізу важливого і проблемного напрямку діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) – реалізації права засуджених на освіту.

Відмітимо, що це наукове видання спонукає до переосмислення вислову німецького канцлера Отто фон Бісмарка: «Війни виграють не генерали, а шкільні вчителі та парафіяльні священики»². Автори наукового видання особистою і професійною зацікавленістю, актуальним емпіричним ма-

теріалом привернули увагу не лише академічній спільноті, а й фахівців-практиків пенітенціарної системи, сфери освіти (загальної, професійної, вищої), педагогічних працівників, громадських організацій, розробників законопроектних ініціатив до розв'язання проблем реалізації права засуджених на освіту в реаліях українського сьогодення, коли усі суспільно-правові відносини, на жаль, ускладнені воєнним станом, а реалізація цього права залежить від безпекових умов. Наголосимо на тому, що саме шляхом освіти і системно організованого навчання актуальним професійним навичкам (поряд із формуванням загальних цифрових компетентностей, компетентностей неконфліктної комунікації, оволодіння рідною та іноземною мовами, громадянської та підприємницької компетентностей тощо) повною мірою можна реалізувати доктринальні концепції і рекомендації Європейського Союзу щодо дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими. Національним законодавством в Україні, зокрема, пунктом 3 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, визначено, що «засобами виправлення і ресоціалізації» є, з-поміж інших, «соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання»³, а статті 125 і 126 Кримінально-виконавчого кодексу України конкретизують організаційні аспекти загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі. Однак попри законодавче

¹ Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи : монографія : електрон. наук. вид. Яковець І., Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В.; наук. ред. В. В. Пивоваров; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2023. 110. <<https://doi.org/10.31359/9789669986801>>

² Збірник цитат і висловів № 1896. <<https://rozdil.lviv.ua/aphorisms/aph.php?id=1896>>

³ Кримінально-виконавчий кодекс України. Документ 1129-IV, чинний, поточна редакція від 19.05.2024, підстава – 3687-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#w_1

забезпечення практика реалізації такого права засуджених не є досконалою. Автори монографії «Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи» зазначають, що значення освіти в ресоціалізації і соціальної адаптації засудженої особи важко переоцінити, при цьому наголошуючи увагу на тому, що саме освіта здійснює позитивний вплив на свідомість людини, здатна об'єктивувати мотиви і прагнення правосвідомої, законослухняної, соціально позитивної поведінки людини, яка перебувала у конфлікті із законом. У цьому автори наукового видання одностайні з позицією вченої Ю. Кернякевич-Танасійчук¹.

Авторський колектив розглядає вказану проблему системно, на міжгалузевому рівні, пріоритетуючи злочинні аспекти правового регулювання організації, змістовно-методичного забезпечення освіти засуджених, вивчення якості такої освіти в установах виконання покарань. У центрі уваги науковців і для обґрунтування висновків використано результати емпіричного дослідження реальних запитів засуджених і ув'язнених осіб на освітні послуги, виявлення фактичних суперечностей. Це, з одного боку, позначено прогресуванням освітніх практик (наприклад, мобільне навчання, дистанційна освіта, онлайн-курси інформальної і професійної освіти, поширення освітніх хабів і освітніх платформ), оновленням змістовного і методичного забезпечення загальної, професійної, вищої і післядипломної освіти. А, з другого боку, до цього часу спостерігається певна аморфність і стереотипне бачення цінності освіти – не стільки через призму ресурсного потенціалу для ресоціалізації засудженої особи, її соціальної адаптації після звільнення, скільки у контексті об'єктивного бачення засудженою особою освіти як елемента гуманізації внутрішнього розпорядку установ виконання покарання. У монографії наведено статистичні дані, що красномовно характеризують критичний стан справ з освітою засуджених та підтверджують тези, сформульовані вище.

¹ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. 2018. Освіта засуджених як один із засобів досягнення мети реалізації кримінально-виконавчої політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. Випуск 48. Том 2. <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34419/1/%D0%9E%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%90%20%D0%97%D0%90%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9D.pdf>>

Беззаперечним фактом є той, що навчання наразі не перебуває у системі ресоціалізуючих цінностей для засуджених, хоча вони усвідомлюють можливий позитивний результат для подальшого працевлаштування чи вирішення інших життєво значимих проблем. Разом із тим негативні тенденції у реалізації права засуджених на освіту посилюються тим фактом, що питання освіти не стали вузловими для аналізу під час моніторингових візитів у місця несвободи, які ініціюються громадськими організаціями, моніторами національного превентивного механізму. Право засуджених на освіту відсутнє в полі зору моніторів не тому, що таке право реалізується повною мірою, а тому, що про освіту в місцях несвободи здебільшого не згадують. Засуджені, повторимося, не вмотивовані до неї, не зацікавлені в отриманні професійної освіти, її якість навіть не є предметом для обговорення, оскільки вкрай важко обговорювати те, чого майже немає.

У монографії автори презентували результати опитування засуджених, відмітивши певне зацікавлення засуджених можливостями виробничого навчання. Слід звернути увагу академічної і професійних спільнот на те, що питання виробничого навчання мають розглядатися органічно з проблемою трудової зайнятості засуджених, реалізації права на працю. У цьому ключі на підтвердження тези варто розглянути матеріали одного зі звітів моніторів національного превентивного механізму, де зазначається, що під час відвідування установ ДКВС України групою моніторів встановлено, що залучення засуджених та ув'язнених до виконання виробничих завдань здійснюють переважно без належного документального оформлення, тривалість робочого часу часто перевищує 40 годин на тиждень, не завжди за виконану роботу робітники отримують належну винагороду, працюють у виробничих цехах без дотримання вимог техніки безпеки². Навряд чи за таких умов можна вести мову про те, що виробниче навчання є успішним і таким, що сприяє ресоціалізації засуджених. Аналогічну картину описують і монітори громадських організацій. У їх звітах так само немає згадок про освіту засуджених, але є красномовні факти щодо пору-

² Реалізація НППМ і права людини в місцях несвободи. п. (с). стор. 7. <<https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-7-realizatsiia-npm-i-prava-liudyny-v-mistsiakh-nesvobody?tmpl=component&format=pdf>>

шень прав людини під час працевлаштування засуджених та інших видів їх активностей¹.

Такий очевидно деструктивний стан справ у реаліях функціонування установ виконання покарань актуалізує і посилює значущість наукової розвідки, здійсненої фахівцями відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у контексті заявленої вище теми фундаментального дослідження.

Результати емпіричного дослідження, проведеного авторами, підтверджують, що попри наявні суперечності і негативні тенденції, освітні потреби у засуджених є, і, ймовірно, їх задоволення може позитивно вплинути на ситуацію з виправленням та зменшенням ризиків повторного вчинення злочинів такими особами.

Особливу увагу привертає розділ, в якому йдеться про підходи до надання засудженим можливості реалізувати право на освіту у контексті пенітенціарних практик інших країн. Автори презентували значний обсяг пропонованих у світі підходів до вирішення цієї проблеми, результативні методики та освітні практики. З одного боку, це дає можливість скористатися існуючим міжнародним досвідом під час вирішення подібних проблем у пенітенціарній системі України. Але, з другого боку, – хотілося б на цьому наголосити, – у більшості країн Європи існують подібні проблеми у сфері виконання покарань, і ці проблеми багато в чому тотожні з тими, що притаманні пенітенціарній системі України та описані авторами рецензованої монографії. У цьому зв'язку, на наш погляд, авторам варто було б акцентувати увагу на доцільності не просто імплементації зарубіжного досвіду, а й на потребі спільних зусиль щодо вирішення проблем формального підходу, низької мотивації засуджених, алгоритмів поєднання реалізації права на освіту з розширенням можливостей працевлаштування засуджених осіб, пошуку необхідних інвестицій чи державної підтримки установ і організацій, що надають освітні послуги таким категоріям здобувачів освіти і слухачів курсової підготовки. Вкрай нагальним для національної пенітенціарної системи є питання формального виконання суб'єктом пробації вимог пробацій-

них програм, корекційних програм, програм диференційованого виховного впливу та інших заходів соціально-виховної роботи.

Як відомо, у пенітенціарних системах європейських країн у контексті реалізації права на освіту засуджених увагу зосереджено на упровадженні практик так званих воркшопів й освітніх проєктів, які спрямовані на допомогу засудженим адаптуватися до життя на волі у конкретний реальний час і конкретному регіоні. При цьому робиться наголос на можливості отримання засудженим спеціальних професійних навичок, затребуваних у конкретний час і місці, адже звільнена особа повинна мати шанс бути конкурентоспроможною на ринку праці у вільному суспільстві. Прикладами доступних робочих місць для осіб, звільнених з установ виконання покарань, є робота у супермаркетах, виробничих цехах, сільському господарстві. І освітні послуги, що надаються у пенітенціарних установах країн Європи, спрямовані саме на адаптацію до таких видів зайнятості. Звісно, наведена теза не повинна сприйматися як така, що заперечує потребу в реалізації обов'язкової загальної освіти і перспективності вищої освіти у процесі ресоціалізації засудженої особи. Однак більш практичними та дієвими видаються саме ті практики, котрі швидко й однозначно дають засудженому відчутти ефект від їх застосування.

Також бачиться перспективним вивчення освітнього потенціалу пенітенціарної пробації, яка дедалі поширюється в Україні. Адже розширення спектру і тематики пробаційних програм створуватиме реальну можливість для особи не лише опанувати навичками професійної діяльності (за потреби), а й отримати позитивний імпульс для розвитку правосвідомості, розширення світогляду і зміцнення цінних навичок законослухняної поведінки (наприклад, асертивності, оптимізму, саморегуляції психо-емоційних станів).

Викладені побажання мають рекомендаційний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку і наукову цінність колективної монографії. Ураховуючи викладене, монографія «Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи» за науковою редакцією В. Пивоварова, підготовлена колективом авторів у межах реалізації теми фундаментального дослідження «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» у Науково-дослідному інституті вивчен-

¹ Аналітичний звіт про моніторингові візити до пенітенціарних та соціальних місць несвободи у 2023 році. 35 <<https://library.khpg.org/index.php?id=1704569670>

ня проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, може бути корисною для фахівців ДКВС України, Державної установи «Центр пробації України», закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти у галузі знань: освіта/педагогіка, гуманітарні науки, право, соціальні, поведінкові науки, соціальна робота. Матеріали колективної монографії будуть корисними для фахівців організацій, установ і спільнот, а також волонтерів, які долучаються до соціальної адаптації осіб, які відбувають

чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк відповідно до чинного Закону України¹.

Рецензія надійшла до редакції: 10.10.2024

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

¹ Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Документ 3160-VI, чинний, поточна редакція 20.01.2018, підстава – 2249-VIII. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

П. Л. Фріс, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ»

Творчим колективом, сформованим на базі відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (В. І. Борисов, Д. П. Євтуєва, Н. В. Нетеса, О. О. Пашенко, М. В. Шепітько, М. В. Карчевський, В. В. Федосєєв, В. В. Базелюк, К. А. Новикова, Д. О. Куковинець, В. В. Федюк), підготовлено монографію «Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні», яка присвячена вирішенню низки наукових питань, що постають у відповідній сфері правового регулювання.

Рецензована робота складається із чотирьох розділів, що містять чотирнадцять підрозділів.

Розділ I роботи «Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на основи національної безпеки України» присвячено дослідженню тих кримінальних правопорушень, котрі посягають на інформаційну безпеку та розташовані законодавцем у розділі I Особливої частини КК України («Злочини проти основ національної безпеки України»). Послідовно розглянуті інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність України (статті 109, 110 КК), зовнішню та внутрішню безпеку України (статті 111, 111¹, 111², 114 КК), обороноздатність України (ст. 114² КК України). Зокрема, у розділі обґрунтовано підкреслюється, що суспільні відносини, які забезпечують інформаційну безпеку, є додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК. Для визначення його основного безпосереднього об'єкта автори монографії пропонують звернутися до назви цієї статті та її диспозиції, оскільки там зазначаються такі

цінності для суспільства, як конституційний лад та державна влада. Тому цілком логічним вбачається висновок правознавців про те, що відповідним об'єктом є суспільні відносини з приводу охорони саме цих цінностей, які, у свою чергу, виступають як предмет названих суспільних відносин. Також слід відзначити висновок дослідників щодо того, що кримінальна караність публічних закликів за ч. 1 ст. 111¹ КК має обмежуватися лише закликами до підтримки тих рішень або дій держави-агресора та інших указаних у законі суб'єктів, а також до співпраці з ними, які не спрямовані на виконання державою-агресором зобов'язань, передбачених міжнародним гуманітарним правом.

Розгляд системи суспільних відносин, кримінально-правова охорона яких забезпечується нормами статей 111 і 114 КК, дозволив авторам дослідження підсумувати, що основним безпосереднім об'єктом як державної зради (ст.111 КК), так й шпигунства (ст.114 КК), є основи зовнішньої безпеки України. Поряд з основним об'єктом також виділено додатковий обов'язковий об'єкт – основи інформаційної безпеки, що є характерним лише для такого суспільно небезпечного діяння, як шпигунство (статті 111 і 114 КК). Означене рішення зумовило висновок щодо віднесення шпигунства до інформаційних кримінальних правопорушень. Враховуючи специфіку шпигунства, в роботі, додатково до пропозицій стосовно виділення шпигунства в самостійну норму закону про кримінальну відповідальність, наведені власні обґрунтування щодо такого рішення. Передбачено, що суб'єктом вчинення такого діяння мають бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства.

Розділ II «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці та іншої інформації, що забезпечує обороноздатність держави» складається із трьох підрозділів, в яких під кутом зору забезпечення інформаційної безпеки послідовно аналізуються такі кримінальні правопорушення: «Розголошення державної таємниці» (ст. 328 КК); «Втрата документів, що містять державну таємницю» (ст. 329 КК); «Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни» (ст. 330 КК); «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості» (ст. 422 КК). Зазначається, що відмітною рисою усіх зазначених норм є їх бланкетний характер, що зумовлює необхідність звернення до норм інших галузей законодавства при встановленні ознак відповідних правопорушень. Зокрема, при розголошенні державної таємниці суб'єкт порушує вимоги нормативних актів, що регламентують порядок поведінки з державною таємницею.

Розділ III «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку» складається із двох підрозділів, присвячених розгляду кримінальних правопорушень у сфері використання інформаційних технологій (статті 361–363¹ КК України) (підрозділ 3.1), а також перспективам кримінально-правового регулювання в контексті розвитку інформаційних технологій (підрозділ 3.2). Проведене авторами дослідження дозволяє їм констатувати, що проблема латентності «комп'ютерних» кримінальних правопорушень, реального масштабу та фактичної поширеності посягань на кібербезпеку в Україні дійсно потребує самостійного аналізу.

Розгляд матеріалу, що міститься у розділі IV «Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок», дозволив підсумувати, що такі кримінальні правопорушення, як: пропаганда війни (ст. 436 КК), виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436¹ КК) та виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436² КК), є особливо небезпечними діяннями в сучасних умовах інформаційних війн та гібридних загроз, коли деструктивна інформація може швидко поширюватися через засоби масової інформації та соціальні мережі. Вони спрямовані на підриг національної безпеки, дестабілізацію суспільства й маніпуляцію громадською думкою, а тому удосконалення кримінально-правової протидії цим кримінальним правопорушенням є важливим завданням національного кримінального права.

Наукова робота відповідає критеріям новизни та оригінальності. Монографію написано науковим стилем, на високому рівні. При її написанні використана значна кількість наукових джерел, прикладів із судової практики, нормативних актів. Так само міститься критичний підхід до їх змісту, зроблені пропозиції для покращення чинного національного законодавства.

Наведене дозволяє констатувати, що рецензоване видання становить інтерес для наукових співробітників, викладачів, здобувачів вищої юридичної освіти, працівників правозастосовних органів України, а також усіх, хто цікавиться проблемами науки кримінального права.

Рецензія надійшла до редакції: 10.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

Ю. М. Черноус, підполковник поліції, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ «ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ»

(автори: Валерій Шепітько, Галина Авдеєва, Віктор Шевчук, Владислав Негребецький, Марієтта Капустіна, Вікторія Яремчук)

Група авторів підготувала до друку монографію під назвою «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі». Ця робота є результатом дослідження, проведеного в період з 2022 по 2024 роки в рамках фундаментальної теми «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі»¹. Дослідження виконано науковим творчим колективом співробітників лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

У нинішніх умовах підготовлене видання є своєчасним і актуальним. Воно присвячене питанням впровадження інноваційних продуктів у практику правозастосування, а також діяльність слідчих, прокурорів, суддів і судових експертів. Особливу увагу приділено проблемам використання інформаційних технологій та цифрових доказів у кримінальному провадженні, а також можливостям інтеграції штучного інтелекту в юридичну діяльність. Питання, розглянуті в монографії, відображають сучасний стан розвитку криміналістики та судової експертизи, а також європейський напрямок їх розвитку.

Матеріал у монографії добре структурований і повністю розкриває сутність досліджуваної проблеми. Видання включає передмову, три розділи, одинадцять підрозділів та список літератури. Викладення матеріалу логічно послідовне, містить

¹ Фундаментальна тема «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі», затверджена постановою Президії НАПрН України № 118/5 від 15.06.2021 р. та постановою Вченої ради ІВПЗ НАПрН України № 7 від 28.12.2021 р. номер державної реєстрації 0121U114402.

елементи наукової новизни та має практичну значущість.

У першому розділі «Тенденції криміналістики в сучасних умовах технологізації науки» зосереджено увагу на доктринальних підходах до створення моделі криміналістики та її нових напрямів. Визначено їх значення у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень і проведенні судових експертиз. Також проаналізовано процеси формування сучасних криміналістичних знань в європейських країнах та їх вплив на розвиток криміналістики і судової експертизи в Україні.

Другий розділ «Впровадження цифрових технологій у діяльність органів правопорядку та розслідування кримінальних правопорушень» присвячений створенню окремої галузі криміналістичного знання – цифрової криміналістики. У ньому розглядаються проблеми криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в умовах цифровізації суспільства, використання різних цифрових систем та систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності, а також питання захисту прав і свобод людини в епоху штучного інтелекту.

У третьому розділі «Використання цифрових технологій в судовій експертизі» автори аналізують тенденції розвитку судової експертизи через застосування інформаційних ресурсів у судово-експертній діяльності. Ця частина роботи також присвячена дослідженню проблем верифікації цифрової інформації у кримінальному провадженні та можливостям судової експертизи для вирішення цих питань.

Запропонована монографія має як наукову цінність, так і практичну спрямованість. Рекомендації,

викладені в ній, можуть ефективно застосовуватися в роботі співробітників органів досудового розслідування та суду.

Монографія характеризується логічною стрункістю, концептуальною цілісністю і глибиною проникнення у сутність проблеми. Стиль викладу чіткий і лаконічний.

Колективна монографія «Інноваційні методи та цифрові технології у криміналістиці та судовій

експертизі» стане корисною для широкого кола читачів, включаючи науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також працівників органів правопорядку, слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів та судових експертів.

Рецензія надійшла до редакції: 10.10.2024 р.

Прийнята до друку: 20.11.2024 р.

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних,

науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Григорія Сковороди, 49. м. Харків, 61002

E-mail: ivpz@apynu.rol.net.ua; officemanager@apynu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батургарєєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Кленка*

Збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» внесено до: Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 р. № 409); Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30-05694 (рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення від 28 листопада 2024 р. № 3136)

Підписано до друку 16.12.2024

Підписано до друку 16.12.2024. Формат 60×84/8.
Ум. друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 18. Тираж 200 прим.

Адреса редакції:

НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017